Relații internaționale

Kenneth N. Waltz

TEORIA POLITICII INTERNAȚIONALE



Collegium

POLIROM

COLLEGIUM

Relaţii internaţionale

Seria *Collegium. Relaţii internaţionale* este coordonată
de Lucian-Dumitru Dîrdală şi Andrei Miroiu.

Kenneth N. Waltz este profesor la University of California, Berkeley, şi membru al American Academy of Arts and Sciences. A fost preşedinte al American Political Science Association (1987-1988). Dintre volumele publicate, menţionăm: *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis* (1959), *Foreign Policy and Democratic Politics: The American and British Experience* (1967), *The Use of Force: Military Power and International Politics* (coord. împreună cu Robert J. Art, 1971), *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate* (în colab. cu Scott Sagan, 1995).

Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, The McGraw-Hill Companies, Inc., 1979

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4, P.O. Box 266, 700506
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37; P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

WALTZ, KENNETH N.

Teoria politicii internaţionale / Kenneth N. Waltz; trad. de Nicoleta Mihăilescu; studiu introd. de Lucian-Dumitru Dîrdală. – Iaşi: Polirom, 2006

ISBN (10) 973-46-0447-3
ISBN (13) 978-973-46-0447-0

I. Mihăilescu, Nicoleta (trad.)
II. Dîrdală, Lucian-Dumitru (pref.)

32(100)

Printed in ROMANIA

Kenneth N. Waltz

TEORIA POLITICII INTERNAȚIONALE

Traducere de Nicoleta Mihăilescu

Studiu introductiv de Lucian-Dumitru Dîrdală

POLIROM
2006

Cuprins

Kenneth Waltz sau despre continuitate în teoria politică internaţională

În disciplina Relaţii internaţionale, clasicii joacă adesea feste ce-i pun în dificultate pe afini şi critici, deopotrivă. De la distanţe de decenii, uneori chiar secole, ei intervin în dezbaterile la modă, se lasă cu graţie recitiţi sau reinterpretaţi, inspiră sau descurajează noile discursuri. Nu li se mai poate cere să-şi apere propriile contribuţii, iar criticile sunt aproape întotdeauna învăluite de respectul şi reverenţa datorate pionierilor. În cazul autorilor contemporani ale căror contribuţii s-au „clasicizat" deja, misiunea este mult mai dificilă. Toată lumea se aşteaptă ca ei să ţină steagul sus, să-şi susţină teoriile, să le adapteze, atunci când e cazul, să participe activ la făurirea propriei posterităţi ştiinţifice. Iar popularitatea lor, într-o disciplină a cărei dezvoltare datorează mult spiritului critic, este mult mai greu de apărat. Clasicul Hans Morgenthau a avut parte, în ultimii zece ani, de un spectaculos şi binemeritat *comeback* intelectual, şi nu este singurul vechi magistru care a reuşit o astfel de performanţă. Contemporanul nostru Kenneth Waltz, în ceea ce-l priveşte, continuă să-şi apere cu încăpăţânare demersul teoretic, devenit deja clasic – şi, spre binele disciplinei, nu este singurul care o face.

Autorul volumului *Teoria politicii internaţionale*[1] este considerat un integrator al (sub)disciplinei, ceea ce nu e surprinzător: el a fost pus în situaţia de a se raporta, de-a lungul anilor, la întreaga literatură pe care obişnuim să o subsumăm astăzi Relaţiilor internaţionale. Lucrările sale au fost, la rândul lor, intens comentate, salutate şi criticate din toate unghiurile teoretice posibile. Studiul de faţă nu-şi propune să treacă în revistă nenumăratele raportări critice la adresa realismului waltzian în dezbaterile dintre Kenneth Waltz şi colegii săi nu acesta este cadrul potrivit pentru un asemenea exerciţiu. Obiectivele mele sunt mai degrabă descriptive şi, în mod cert, mult mai modeste. În primul rând, voi încerca o „desfăşurare" a teoriei neorealiste (structural-realiste) expuse în *Teoria politicii internaţionale*. Ulterior, mă voi îndrepta către problema „numelor" teoriei, ceea ce va presupune o succintă discuţie despre caracterul său individualist sau holist. În continuare, se va încerca o localizare intuitivă a realismului structural waltzian în cadrul teoretizărilor mai recente din spaţiul realist. În fine, în ultimele secţiuni vor fi trecute în revistă – fără pretenţia de a oferi o imagine fidelă a dezbaterilor – câteva argumente formulate de Waltz în texte mai recente, cu scopul de a ilustra o serie de teme aflate în ultimii ani pe agenda neorealistă.

[1] În continuare vom utiliza sigla *TPI*. Trimiterile se vor face la ediţia de faţă.

Nevoia de teorie sistemică şi structurală

Ca domeniu de studiu, consideră Waltz, politica internaţională este caracterizată de „legi", adică enunţuri care evidenţiază relaţii – invariante sau probabile – între variabile (mărimi care pot lua diferite valori). Teoriile, pe de altă parte, sunt constructe intelectuale menite să explice legile: „O teorie este un tablou, mintal alcătuit, al unui tărâm sau domeniu de activitate limitat. O teorie este o prezentare a organizării unui domeniu şi a conexiunilor dintre părţile sale" (*TPI*, p. 35).

În cadrul unei teorii se combină enunţuri descriptive şi enunţuri non-factuale (asumpţii) teoretice, rolul acestora din urmă fiind acela de a da sens datelor. Asumpţiile trebuie judecate nu după corespondenţa lor cu realitatea, ci pornind de la capacitatea teoriei care le include de a explica domeniul cercetat. Un demers strict inductiv, concretizat prin emiterea de ipoteze pornind de la observarea realităţii, este ineficient: el va pune în evidenţă legi, însă nu va genera teorii. Teoria presupune îmbinarea inducţiei cu deducţia, pornind de la o idee novatoare, care ar trebui să se refere, sub o formă sau alta, la conexarea părţilor disparate din cadrul tabloului simplificat, în aşa fel încât să se poată spune lucruri noi şi relevante despre acel domeniu.

În domeniul politicii internaţionale, conchide Waltz, teoriile analitice – care tind să studieze elementele ansamblului şi relaţiile dintre ele – nu sunt adecvate. Domeniul trebuie abordat într-o manieră sistemică, pentru că „rezultatele sunt afectate nu doar de proprietăţile şi interconexiunile variabilelor, ci şi de modalitatea în care ele sunt organizate" (*TPI*, p. 72). Discuţiile din volumul *Omul, statul şi războiul*[1], la care se adaugă noua direcţie de critică a teoriilor imperialismului, formulată în *TPI*, sugerează nevoia de construcţie a unei astfel de teorii. „Acolo unde similaritatea rezultatelor prevalează, în pofida schimbărilor produse în factorii care par să le producă, suntem înclinaţi să bănuim că abordările analitice vor da greş. Ceva acţionează constrângător asupra agenţilor sau este interpus între ei şi rezultatele la care acţiunile lor contribuie" (*ibidem*, p. 73).

Structura sistemului este cea care „acţionează constrângător" asupra agenţilor. Sistemul trebuie definit prin trei elemente: unităţile componente, interacţiunea dintre ele, respectiv structura. Unităţile componente sunt statele (sistemul politic internaţional este înţeles ca sistem de state), iar structura este definită drept un set de condiţii constrângătoare care afectează comportamentul unităţilor, modelând astfel procesul politic din sistem. Waltz defineşte structura sistemului pe trei eşaloane: principiul organizator al sistemului, specificaţia funcţiilor unităţilor, respectiv distribuţia capabilităţilor între unităţi.

Principiul organizator al sistemului internaţional este anarhia. Nu există nici o autoritate deasupra statelor – nimeni nu este îndreptăţit să comande, nimeni nu este obligat să se supună. Caracterul anarhic al vieţii politice internaţionale distinge acest domeniu de cel al politicii interne, caracterizat de ierarhie. O schimbare la nivelul principiului organizator – şi numai la acest nivel – ar semnifica o transformare de sistem.

În privinţa specificaţiei funcţiilor unităţilor, în cadrul sistemului internaţional statele se află în relaţii de coordonare, între ele neexistând o diferenţiere funcţională – statele sunt unităţi similare sau „asemenea" Prin contrast, în domeniul intern, relaţiile de supraordonare – subordonare încurajează diferenţierea dintre unităţi, fiecare specializându-se în îndeplinirea anumitor funcţii.

---

1. În continuare vom utiliza sigla *OSR*. Trimiterile sunt la ediţia în limba română, Editura Institutul European, Iaşi, 2001.

În fine, cel de-al treilea eşalon al structurii se referă la distribuţia capabilităţilor între unităţi. Statele au capabilităţi diferite de a-şi îndeplini sarcinile (similare), iar capabilităţile sunt subsumate conceptului de *putere*. Însă cel de-al treilea eşalon se referă la putere nu ca atribut al unităţilor, ci ca o caracteristică la nivel de sistem : polaritatea, înţeleasă „distribuţional" şi definită prin numărul marilor puteri din sistem. Polaritatea va condiţiona acţiunile statelor în arena internaţională, la fel cum, în politica internă, un anumit sistem de partide (definit prin numărul de partide relevante) condiţionează acţiunea unui partid politic oarecare.

Astfel definită, structura se comportă ca un selector : fără a determina comportamentele actorilor, ea le constrânge, recompensându-le pe unele şi pedepsindu-le pe altele. Această influenţă se exercită prin intermediul a două mecanisme : socializarea actorilor (statele) şi competiţia dintre ei.

O teorie leagă, în principiu, un set de variabile independente de un set de variabile dependente : variaţia la nivelul primelor contribuie la explicarea variaţiei celor din urmă. Problema diferenţierii unei teorii sistemice de una non-sistemică presupune o discuţie despre localizarea celor două seturi de variabile : la nivel de sistem sau la nivelul unităţilor (Wendt, 1999, p. 11). Într-un prim sens, o teorie este sistemică dacă variabilele dependente sunt plasate la nivelul sistemic. În domeniul internaţional, o astfel de teorie „internaţional-politică" ar fi sistemică dacă şi-ar propune să explice *pattern*-uri ale comportamentului statelor la un nivel agregat, la nivelul întregii „populaţii de state" (*ibidem*). Prin contrast, nu ar fi sistemică o teorie a politicii externe care şi-ar propune explicarea comportamentului unui stat oarecare. Teoria lui Waltz este, din acest punct de vedere, una sistemică.

„O teorie internaţional-politică", afirmă Waltz, „este menită, înainte de toate, să explice rezultatele internaţional-politice. De asemenea, ea ne spune câte ceva despre politica externă a statelor şi despre interacţiunile lor economice sau de altă natură. Însă a afirma că o teorie despre economia internaţională ne spune ceva şi despre politică sau că o teorie despre politica internaţională ne spune ceva despre economie nu înseamnă că vreuna dintre aceste teorii poate sta în locul celeilalte" (*TPI*, p. 71). Aşadar, o teorie a politicii internaţionale, deşi „ne spune ceva" despre politica externă a statelor, nu trebuie considerată (şi evaluată ca şi cum ar fi) o teorie a politicii externe. În acest sens, trebuie menţionată remarca lui Wendt : „Este important faptul că în Relaţiile internaţionale se realizează ambele tipuri de teoretizare, însă variabilele dependente respective, comportamentul agregat *versus* comportamentul unităţii, se află pe niveluri de analiză diferite, şi astfel explicaţiile referitoare la ele nu sunt comparabile. Relaţia dintre ele este mai degrabă de complementaritate, decât de concurenţă" (Wendt, 1999, p. 11).

Din perspectiva variabilelor independente, o teorie este considerată sistemică (sau structurală) dacă evidenţiază potenţialul cauzal al structurii sistemului, în explicarea comportamentului unităţilor. În cazul teoriei internaţional-politice, acesta este criteriul ce diferenţiază teoriile sistemice de cele „reducţioniste", care localizează variabilele independente la nivelul unităţilor (factori precum politica internă sau psihologia conducătorilor). Teoria lui Waltz, întrucât explică politica internaţională prin referirea la structură, are un caracter sistemic. Prin contrast, teoriile „reducţioniste" oferă explicaţii prin referire la agenţi (statele). Din nou, este relevantă observaţia lui Wendt : „Relaţia dintre cele două tipuri de teorii este concurenţială, sub aspectul ponderii relative a forţelor cauzale situate la niveluri diferite de analiză" (*ibidem*, p. 12). În ceea ce-l priveşte, Waltz a afirmat în permanenţă ponderea cauzală superioară a nivelului sistemic, deşi a recunoscut că, în privinţa politicii externe, demersul trebuie completat prin luarea în considerare a nivelului unităţii.

„Cum poate fi, eventual, construită o teorie a politicii internaţionale, care trebuie să clarifice un comportament nedefinit? Aceasta este celebra întrebare din studiile internaţional-politice căreia nu i s-a dat un răspuns – şi mulţi cred că nici nu i se poate da." (*TPI*, p. 107)

Teoria waltziană desfăşurată

Intrarea intempestivă a lui Waltz în prim-planul dezbaterilor din disciplina Relaţii internaţionale se produce în 1959, odată cu publicarea volumului *Man, the State, and War*. El formula o întrebare fundamentală pentru domeniu: „Unde se află cauzele majore ale războiului?" Răspunsurile erau ordonate pe trei niveluri de analiză, pe care le-a numit „imagini" cauze ce ţin de om (natura umană şi comportamentul uman), de structura internă a statelor, respectiv de starea anarhică a sistemului de state (*OSR*, p. 20). Aceasta deschidea calea către un demers critic-constructiv de istorie a ideilor, similar, dintr-un anumit punct de vedere, celui întreprins de Karl R. Popper în *Societatea deschisă şi duşmanii ei* (*apud* Mouritzen, 1997).

În ciuda stilurilor foarte diferite de abordare, există o evidentă continuitate între cele două volume, publicate la un interval de două decenii[1] Şi în acest caz, demersul critic îl precedă pe cel constructiv. Dacă facem abstracţie de evidentele diferenţe de scop şi abordare, tratamentul aplicat teoriilor „reducţioniste" în *TPI* este similar celui rezervat majorităţii concepţiilor criticate în lucrarea anterioară. Impresia de continuitate este sugerată şi de existenţa unei ţinte vizate în ambele lucrări – teoretizările lui Hobson şi Lenin asupra imperialismului. Pe de altă parte, comparaţia între cele două abordări critice evidenţiază turnura ştiinţifică pe care a luat-o realismul waltzian.

Analiza teoretizărilor sistemiste ale lui Richard Rosecrance, Stanley Hoffmann şi Morton Kaplan sugerează pericolele de care trebuie să se ferească teoria waltziană. În discuţia modelului lui Rosecrance, se argumentează că a plasa cauzele la nivelul unităţilor, iar efectele la nivelul sistemului anulează orice potenţial explicativ al teoriei. Abordarea lui Hoffmann ilustrează nevoia ca sistemul (văzut ca *pattern* de relaţii) să fie conceput ca abstract şi, în plus, să îi fie clar individualizată structura. Aceasta trebuie să fie cât mai redusă în conţinut, pentru simplitate teoretică, şi trebuie să lase în afara ei tot ceea ce ţine de unităţile care compun sistemul. Altfel, potenţialul ei cauzal va fi drastic redus, chiar dacă, în aparenţă, teoria capătă o mai mare acurateţe descriptivă. În fine, discuţia pe marginea abordării sistemiste a lui Kaplan conduce la ideea că structura ar trebui să se refere la aranjamentul unităţilor, nu la interacţiunile dintre ele. Şi – foarte important pentru demersul ulterior al lui Waltz – modul de concepere a sistemului trebuie să se potrivească, într-un mod fundamental, domeniului studiat.

---

1. Pentru Hans Mouritzen, spre exemplu, această continuitate este evidentă: „La prima vedere, ar putea părea că Waltz s-a hotărât, în intervalul care separă *OSR* de *TPI*, astfel că numărul imaginilor s-a redus de la trei, la una: imaginea structurală. Însă nu este cazul. Viziunea asupra lumii din *TPI* este, substanţial, aceeaşi cu cea din *OSR*. Enigma fundamentală, în ambele cărţi, ţine de explicarea secolelor de continuitate în privinţa rezultatelor politicii internaţionale, în ciuda puternicelor presiuni către schimbare" (Mouritzen, 1997, pp. 68-69). Dar există şi puncte de vedere diferite. Astfel, Martin Griffiths apreciază că *TPI* continuă o serie de idei prezentate în *OSR*, respingându-i concluziile: „În loc să exploreze relaţia dintre nivelurile de analiză pe care le-a identificat în lucrările anterioare, Waltz se concentrează [în *TPI* – n.n.] asupra autonomiei şi influenţei componentei structurale a sistemului internaţional" (Griffiths, 2003, p. 92).

Punctul de pornire este elaborarea unei definiţii a structurii prin abstragere din realitatea concretă, excluzând atributele şi interacţiunile unităţilor pentru a putea distinge între variabilele la nivelul unităţilor şi variabilele la nivelul sistemului (*TPI*, p. 120). Această exigenţă, consideră el, a fost îndeplinită. S-a obţinut tabloul strict poziţional al colectivităţii de unităţi, prin care se lasă la o parte profilul actorilor, comportamentul şi interacţiunile lor[1]. Aceasta permite să se obţină un beneficiu important: „O definiţie structurală se aplică unor domenii având naturi foarte diferite atât timp cât aranjamentul părţilor este similar... Teoriile menite unui domeniu anume pot fi aplicabile, cu unele modificări, şi altor domenii" (*ibidem*). Aceasta îi permite lui Waltz să utilizeze în mod productiv analogia cu un domeniu similar din punct de vedere structural, dar mult mai dezvoltat din punct de vedere teoretic, decât Relaţiile internaţionale: teoria economică neoclasică.

La nivelul principiului organizator, atât sistemele internaţional-politice, cât şi pieţele economice sunt anarhice. Analogia cu piaţa din teoria economică neoclasică îi permite lui Waltz să explice că sistemele internaţional-politice sunt spontan generate şi nonintenţionate, structurile luând naştere din coacţiunea unităţilor. De asemenea, ca şi în microeconomie, sistemele sunt formate şi menţinute în virtutea unui principiu de autoajutorare, care se aplică unităţilor (*ibidem*, p. 133). Motivaţia actorilor este considerată a fi supravieţuirea – o asumpţie simplificatoare, dar care trebuie judecată după utilitatea ei în dezvoltarea teoriei, precum şi după caracterul ei practic. Waltz argumentează că asumpţia este practică, deoarece supravieţuirea este condiţia esenţială pentru ca statele să-şi poată atinge orice alte scopuri.

Tratarea celui de-al doilea eşalon al structurii, care se referă la specificarea funcţiilor unităţilor, derivă dintr-o altă implicaţie a anarhiei: unităţile rămân asemănătoare, deoarece anarhia generează raporturi de coordonare – spre deosebire de ierarhie, care încurajează specializarea şi, implicit, diferenţierea şi interdependenţa unităţilor. La fel cum în teoria microeconomică piaţa este definită pornind de la firme, pentru Waltz, sistemul internaţional-politic este definit ca sistem de state. Există, desigur, şi actori internaţionali „non-statali", după cum pe o piaţă există şi actori „non-firmă" Însă în definirea sistemului se pot ignora actorii nestatali, deoarece, argumentează el, statele sunt actorii principali. „Politica internaţională este o expresie a unităţilor similare, care-şi imită reciproc activităţile" (*ibidem*, p. 140). Statele diferă considerabil între ele ca mărime, avuţie şi putere, dar se aseamănă prin faptul că au de îndeplinit aceleaşi sarcini.

Distribuţia capabilităţilor este cel de-al treilea eşalon al structurii, ea creând un tablou poziţional asupra sistemului. Capabilităţile de a-şi îndeplini sarcinile ce derivă din lumea „autoajutorării" constituie un atribut al unităţii, însă distribuţia capabilităţilor ţine de ansamblul sistemului. Important pentru înţelegerea vieţii politice internaţionale este numărul de mari puteri existente la un moment dat. După cum, într-un sector oligopolist al unei economii, firmele îşi vor adapta deciziile în funcţie de numărul de firme dominante, şi statele din sistemul internaţional-politic – interesate de supravieţuire – se vor vedea constrânse de numărul de mari puteri existente într-o anumită epocă. În domeniul internaţional, distincţia importantă este aceea între sistemele bipolare şi sistemele multipolare, în timp ce sistemele unipolare nu reprezintă decât faze tranzitorii, iar logica lor se aseamănă, într-o anumită măsură, cu cea din sistemele multipolare.

1. Termenul „relaţie" (inerent abordării sistemice) este folosit pentru a desemna poziţiile fiecărei părţi, în raport cu cealaltă (*TPI*, p. 120).

Toate cele trei eşaloane ale structurii îşi exercită influenţa asupra unităţilor. Receptarea acestor stimuli şi adaptarea comportamentelor nu face necesară vreo asumpţie de raţionalitate din partea statului sau vreo ipoteză maximizatoare, afirmă Waltz. Influenţa structurii se realizează prin intermediul mecanismelor de socializare şi competiţie aferente procesului politic internaţional. Socializarea şi competiţia reduc diversitatea de comportamente la nivelul unităţilor, în sensul că practicile eficiente vor fi imitate, iar cele ineficiente, sancţionate.

Astfel definită, structura permite conceptualizarea politicii internaţionale : este posibilă diferenţierea între schimbările la nivel de unitate şi cele la nivel de sistem. În cazul acestora din urmă, unicul eşalon la care pot să apară este cel de-al treilea (polaritatea). Cel de-al doilea este, prin definiţie, închis, în timp ce o variaţie la nivelul primului ar semnifica sfârşitul politicii internaţionale.

Evident, polaritatea se bazează pe o definiţie a puterii formulată în termeni de capabilităţi. Waltz respinge tendinţa, larg răspândită în ştiinţa politică, de a defini puterea prin controlul asupra comportamentului altcuiva - a-l determina pe celălalt să-şi modifice comportamentul în funcţie de propria ta dorinţă. Această definiţie, derivată din teoria weberiană şi formulată influent de politologul american Robert Dahl, este, în viziunea sa, eronată, deoarece ar implica faptul că doar puterea i-ar putea servi cuiva (în Relaţiile internaţionale, unui stat) spre a-şi impune voinţa. „Puterea este doar o cauză între altele [în schimbarea comportamentului altui stat - n.n.], de care ea nu poate fi izolată. Definiţia relaţională obişnuită a puterii omite să ia în considerare modul în care actele şi relaţiile sunt afectate de structura acţiunii" (*ibidem*, p. 258). Este nevoie, în viziunea lui Waltz, de o definiţie care să precizeze cine influenţează mai puternic pe cine, într-o relaţie diadică, iar pentru aceasta este nevoie de formularea ei în termeni de capabilităţi. Aceasta se realizează pornind de la următorii determinanţi : mărimea populaţiei şi a teritoriului, înzestrarea cu resurse, capabilitatea economică, forţa militară, stabilitatea politică şi competenţa politică (*ibidem*, p. 183). Fiind vorba de o putere agregată, vor exista întotdeauna dificultăţi în a compara puterile altor state, mai ales că ponderile diverşilor determinanţi variază în timp. În plus, în dezbaterile ulterioare s-a pus problema măsurii în care puterea este fungibilă. Problema fungibilităţii este importantă din perspectiva analogiei cu teoria economică, pentru care banii reprezintă mijlocul pentru atingerea scopurilor actorului. În Relaţiile internaţionale, puterea este mijlocul pentru asigurarea supravieţuirii (securităţii). În lipsa acestei analogii, comportamentul maximizator (de putere) este greu de teoretizat, după cum statelor le va veni greu să interpreteze corect evoluţiile balanţei de putere. În orice caz, statele vor căuta, în aceste condiţii, îmbunătăţirea poziţiei relative de putere, în comparaţie cu potenţialii adversari, sau, oricum, evitarea unei înrăutăţiri în această poziţie relativă. Acest raţionament are relevanţă directă asupra înţelegerii mecanismului balanţei de putere - mecanism care, în fapt, este încorporat în teoria sistemică waltziană.

În acest punct, poate fi enunţată teoria : constrângerile structurale vor face ca statele să adopte comportamente de tip „balansare", iar la nivel de sistem se vor forma balanţe de putere (*ibidem*, p. 167), nu în sensul că o balanţă, odată creată, va fi menţinută, ci în acela că, odată perturbată, va fi refăcută (*ibidem*, p. 179). Teoria se bazează pe asumpţia că statele sunt actori unitari aflaţi într-un mediu de tip autoajutorare şi care, la nivel minim, doresc să supravieţuiască, dar pot avea şi alte scopuri, mergând până la dominaţia universală. Pentru aceasta, statele (conducătorii lor) vor încerca să valorifice toate mijloacele posibile, interne - sporirea capabilităţilor militare, economice şi de altă natură - şi externe - întărirea alianţei din care fac parte şi slăbirea celei sau celor adverse (*ibidem*,

p. 167). Sporirea puterii nu înseamnă neapărat maximizarea ei, întrucât puterea nu este un scop în sine, ci un mijloc – e drept, cel mai important – pentru atingerea securităţii.

Alternativa la balansare este „alinierea" de partea statului sau alianţei mai puternice. Cum rezultatul la nivel de sistem derivă din comportamentul actorilor, independent de acţiunea conştientă a unui stat sau a altuia (la fel cum în teoria economică rezultatele la nivelul sistemic al pieţei derivă din acţiunea similară a firmelor), teoria trebuie să explice de ce este prescrisă balansarea, şi nu alinierea. Alinierea la statul mai puternic nu este o soluţie, întrucât, mai târziu, acesta se poate întoarce împotriva actualilor parteneri, iar statul în cauză va rămâne descoperit în faţa ameninţării. Balansarea unui potenţial agresor va lua în calcul exclusiv capacităţile acestuia. Ea se poate realiza prin diverse combinaţii de eforturi interne (sporirea propriilor capacităţi) sau externe (crearea de alianţe).

Waltz porneşte de la premisa că orice teorie trebuie să treacă proba falsificabilităţii, însă recunoaşte că, „deoarece se prezice doar o condiţie de echilibru vag definită şi inconstantă, este dificil de afirmat că vreo distribuţie dată a puterii falsifică teoria" (*ibidem*, p. 174). De asemenea, în ceea ce priveşte comportamentul statelor, Waltz susţine că adoptarea alinierii în locul balansării, frecventă în istoria sistemului internaţional, nu face parte dintre preocupările teoriei sistemice, ci ţine de resortul teoriilor la nivel de unitate (teorii ale politicii externe). Waltz arată că teoria sa este parcimonioasă – este simplă şi explică lucruri importante cu ajutorul a puţine variabile, ceea ce compensează caracterul ei parţial.

Mai multe nume pentru o teorie

Teoria waltziană se încadrează, evident, în spaţiul realist. Delimitările lui Waltz şi ale altor teoreticieni de orientări apropiate faţă de realismul tradiţional au suscitat mult mai mult interes decât continuitatea, aceasta însă pentru că nu s-au ridicat semne de întrebare cu privire la apartenenţa lor: realismul lor ştiinţific rămâne, într-o manieră cât se poate de convingătoare, realism. Se poate considera că statismul (considerarea statului ca principal actor), supravieţuirea şi autoajutorarea sunt elementele comune tuturor formelor de realism (Dunne şi Schmidt, 1995, p. 172) şi este incontestabilă centralitatea lor în cadrul diverselor tradiţii mai vechi sau programe de cercetare mai noi. Teoria lui Waltz este, din acest punct de vedere, solid înrădăcinată în tradiţia realistă.

Mai interesantă este inventarierea altor calificări menite să identifice realismul profesat de Waltz şi alţi cercetători care împărtăşesc viziuni similare. De-a lungul timpului, pentru teoriile lui Waltz s-au folosit – de multe ori interşanjabil – termeni sau sintagme precum neorealism, realism structural, realism sistemic, realism al balanţei de putere. Sau pur şi simplu, realism, fără nici o calificare. Utilizarea lor – sau a altora – de către un comentator creează demarcaţii cu care cercetătorii vizaţi pot să nu fie de acord. Waltz şi-a asumat, în primul rând, identitatea de neorealist şi pe cea de realist structural. Aceşti doi termeni redau cel mai bine elementele de noutate aduse de el în spaţiul realist şi, în acelaşi timp, adecvarea lor nu este contestată.

Nu acelaşi lucru se poate spune despre etichetarea teoriei sale drept „structurală" În sens ontologic şi metodologic, se pune problema dacă structura contează cu adevărat în teoria waltziană. Doar în acest caz, demersul lui Waltz merită atributul de „structural" Această chestiune face trimitere la dezbaterea agent – structură, aşa cum s-a reflectat ea în Relaţiile internaţionale, şi poate fi tratată prin prisma matricii metateoretice elaborate de Wendt.

Punctul de pornire al lui Wendt este acela că o teorie ce conferă forţă explicativă structurii trebuie să fie, din punct de vedere ontologic şi metodologic, holistă. „Holismul susţine că

efectele structurilor sociale nu pot fi reduse la agenţi existând independent şi la interacţiunile lor, iar aceste efecte includ construcţia agenţilor în sens atât cauzal, cât şi constitutiv" (Wendt, 1999, p. 26). Structura trebuie să influenţeze puternic agentul, ceea ce, arată Wendt, este discutabil în teoria waltziană. Deşi mecanismele de socializare şi competiţie prin care structura sistemului transformă statele în „unităţi asemănătoare" le modifică, în fapt, acestora proprietăţile (argument holist), efectele respective sunt tratate de Waltz drept cauzale, nu constitutive (abordare individualistă). Întrucât, în teoria lui Waltz, structura nu are nici caracter generativ (nu generează agenţii, ci este generată de aceştia prin interacţiune spontană, la fel cum actorii economici generează piaţa), Wendt înclină să plaseze teoria lui Waltz în zona individualistă, pe axa holism - individualism (*ibidem*, p. 29).

În alte analize metateoretice, teoria lui Waltz este însă plasată în aria holistă (Guzzini, 2000, p. 368 ; *cf.* Wendt, 1999, p. 28), ceea ce reprezintă o validare a caracterului structural al teoriei şi, implicit, a ambiţiilor sale predictive.

Termenul „neorealism" a suscitat mult mai puţine probleme : deşi a fost folosit pentru prima dată de un critic (şi aceasta, într-un sens mai larg decât cel care avea să se impună ulterior, pentru programul de cercetare waltzian), Waltz însuşi l-a adoptat pentru a marca diferenţa între vechea „gândire" realistă şi „teoria" neorealistă (Waltz, 1991a). Vechiul realism, reprezentat de Hans Morgenthau sau Raymond Aron, a eşuat în încercarea de a construi o teorie ştiinţifică a politicii internaţionale pentru că nu a început prin delimitarea intelectuală a unui domeniu abstract, a unui sistem politic internaţional, în raport cu celelalte sfere ale interacţiunilor sociale (*ibidem*, p. 26). Waltz enunţă, apoi, trei puncte în care neorealismul se desparte de vechiul realism. „Neorealismul afirmă că politica internaţională nu poate fi înţeleasă decât dacă explicaţiilor la nivel de unitate ale realismului tradiţional li se adaugă efectele structurii" (*ibidem*, p. 34). În al doilea rând, în situaţiile-limită, preocuparea fundamentală a statelor nu vizează puterea, ci securitatea" (*ibidem*, p. 36). În fine, dacă vechii realişti se concentrau asupra eterogenităţii statelor, întrucât apreciau că diferenţele în privinţa comportamentului şi rezultatelor se datorau diferenţelor din compoziţia unităţilor, neorealiştii tratează statele ca pe nişte unităţi similare şi pun diferenţele în comportament şi rezultate pe seama structurii (*ibidem*, p. 37).

Neorealismul waltzian în cadrul şcolii realiste repere teoretice

„Mai este cineva Realist ?"[1], se întrebau acum câţiva ani, polemic, autorii unui studiu ce punea în evidenţă inevitabila criză de identitate a venerabilei şcoli de gândire, pe fondul expansiunii agendelor de cercetare şi a dezbaterilor cu oponenţii teoretici. Cei care ar înclina către un răspuns afirmativ ar putea fi, astăzi, întrebaţi : „Mai este cineva waltzian ?" Probabil că nu puţini îşi vor asuma deschis această influenţă, chiar dacă aria lor de cercetări s-a desprins, între timp, de realismul structural al lui Kenneth Waltz.

Diversificarea agendei neorealiste şi, în general, a celei realiste s-a realizat, în mare măsură, prin raportare la abordarea structurală a lui Waltz. Nu este locul aici pentru o discuţie critică elaborată asupra explicaţiilor şi predicţiilor derivate din teoria lui Waltz sau din alte variante ale neorealismului. Eforturile de segmentare a spaţiului realist contemporan se raportează însă şi la programul de cercetare realist structural şi la reacţiile pe care le-a generat.

1. „Is anybody still a Realist ?" (Legro şi Moravcsik, 1999).

Astfel, o taxonomie interesantă este cea elaborată de Dunne şi Schmidt (2005, pp. 165-171), care identifică o distincţie durabilă între realismul clasic (întemeiat pe natura umană) şi realismul structural (întemeiat pe sistemul internaţional), precum şi două reacţii contemporane la realismul structural – realismul neoclasic şi realismul alegerii raţionale. Realismul structural, reprezentat în primul rând de teoriile lui Waltz şi John Mearsheimer şi, într-o altă epocă, de cea a lui Rousseau, nu este o categorie omogenă, diferenţele provenind din implicaţiile diferite ale anarhiei. Realismul neoclasic – reprezentat de cercetători precum Randall Schweller şi Fareed Zakaria – tinde să completeze programul realist-structural prin luarea în considerare a variabilelor la nivel de unitate, concentrându-se asupra percepţiei puterii şi exercitării *leadership*-ului la acest nivel. La rândul lor, realiştii alegerii raţionale, printre care Stephen Krasner şi Joseph Grieco, utilizează aceste abordări pentru a se angaja în dezbateri cu neoliberalii pe tema cooperării internaţionale şi a impactului instituţiilor, pornind de la asumpţii privind urmărirea de către stat a câştigurilor relative, în condiţii de anarhie.

În subdomeniul studiilor de securitate, am asistat, în ultimii ani, la o segmentare mai accentuată a agendelor de cercetare, emergenţa realismului neoclasic suprapunându-se mai vechii diviziuni dintre realiştii ofensivi şi cei defensivi. Astfel, tipologia lui Jeffrey Taliaferro (2000/2001) se bazează pe două variaţii esenţiale. Prima se referă la continuum-ul neorealism – realism neoclasic, în sensul în care neorealismul tinde să explice rezultatele la nivel de sistem, iar realismul neoclasic, comportamentul de politică externă al statelor. Cea de-a doua axă (realism defensiv – realism ofensiv) se referă la asumpţiile privind anarhia : realiştii defensivi consideră că doar în anumite condiţii sistemul internaţional furnizează statului stimulente în vederea expansiunii ; prin contrast, realiştii ofensivi apreciază că sistemul oferă întotdeauna asemenea stimulente. Tabăra neorealistă apare, aşadar, împărţită în două cadrane : unul ofensiv, celălalt defensiv. Analizând cadranul ofensiv, observăm un continuum de la varianta „pur" structurală a lui Waltz (teoria balanţei de putere) până la un grup de realişti defensivi axaţi pe explicarea cooperării între marile puteri, grup care îi include pe Robert Jervis şi Charles Glaser. Prin urmare, este vorba de teoreticieni asociaţi aşa-numitului „realism al alegerii raţionale", din tipologia anterioară.

În cadranul neorealismului ofensiv, sesizăm, la extremitatea structurală, teoria lui Gilpin asupra războiului hegemonic, iar teoria lui Mearsheimer se află în apropierea graniţei cu cadranul realismului neoclasic „mai ofensiv". Mearsheimer se apropie de realiştii neoclasici prin aceea că proclamă ambiţia teoriei sale de a fi şi o teorie a politicii externe (ca variabilă dependentă), dar rămâne în spaţiul neorealist, în sensul că variabilele independente derivă din structura anarhică a sistemului.

Schimbarea polarităţii în sistemul internaţional

Probabil că, pentru relevanţa teoriei lui Waltz, unul dintre cele mai importante teste l-a constituit modul în care ea a putut explica transformarea la nivelul polarităţii sistemului internaţional, pe fondul încheierii Războiului Rece. Distribuţia capabilităţilor (polaritatea) fiind unul dintre cele trei eşaloane ale structurii sistemului internaţional, era de aşteptat ca schimbarea să genereze consecinţe demne de luat în seamă. Prăbuşirea puterii sovietice trebuie privită ca o schimbare structurală, cu efecte la nivel de sistem. Am asistat astfel la cea mai spectaculoasă mutaţie dintre cele – nu foarte numeroase – la care ne lăsa să sperăm teoria lui Waltz.

Într-o primă fază, Waltz pare a sugera că bipolarismul se menţine, pentru ca, ulterior, să accepte că lumea a devenit unipolară. Însă, pentru el, unipolarismul nu poate reprezenta decât o fază tranzitorie, astfel că, în ultimii ani, Waltz şi alţi neorealişti au încercat să discearnă semnele unei noi transformări, de data aceasta către multipolarism.

Pentru Waltz, „structura unui sistem se modifică odată cu schimbările care se petrec în privinţa distribuţiei capabilităţilor între unităţile sistemului" (*TPI*, p. 141). Aceasta reprezintă o schimbare la nivel de sistem, dar nu o transformare, în sensul trecerii de la un sistem la altul : aşa ceva s-ar produce doar dacă anarhia ar fi înlocuită de ierarhie, ca principiu organizator (*ibidem*, p. 145) – şi Waltz ne asigură că nu este şi nici nu va fi cazul.

Într-un articol al cărui titlu face referire la o „nouă ordine mondială", Waltz contestă sfârşitul bipolarităţii (vorbind, e drept, de o bipolaritate modificată), iar argumentul său esenţial – după părerea lui Mouritzen – este acela că Rusia îşi menţine capabilităţile de contralovitură nucleară. Observaţia lui Mouritzen se referă la faptul că, până atunci, prezenţa armelor nucleare, deşi importantă în contextul teoriei, se situase constant pe un plan secund în raport cu distribuţia capabilităţilor, pentru ca în articolul susmenţionat să devină un factor decisiv în stabilirea polarităţii. Aceasta ar pune în cauză, evident, teoria waltziană asupra puterii şi ar reclama o revizuire a întregului său demers (Mouritzen, 1997). Nici primatul determinanţilor militari asupra celorlalţi, nici rolul important pe care l-au jucat armele nucleare în prezervarea păcii şi stabilităţii internaţionale pe durata Războiului Rece nu pot justifica promovarea lor ca principal determinant al puterii. Iar în ceea ce priveşte analiza perspectivelor de management al afacerilor internaţionale, armele nucleare (cauză, la nivelul unităţii) nu pot rivaliza în importanţă cu constrângerile structurale ale polarităţii : teoria waltziană afirmă clar că decisive sunt acestea din urmă.

Într-un studiu ulterior, Waltz pune întrebarea : „Cum este afectată structura politicii internaţionale de starea de slăbiciune a Rusiei ?" Iar răspunsul este, practic, acelaşi : „Bipolaritatea se menţine, dar într-o stare modificată. Bipolaritatea continuă deoarece, din punct de vedere militar, Rusia îşi poate purta singură de grijă şi pentru că încă nu s-au ridicat alte mari puteri" (Waltz, 1993a, p. 52). Însă, observă Mouritzen, Waltz evită termenul „unipolar", deşi admite că puterea este „sever dezechilibrată" în sistemul internaţional. Pentru Mouritzen, „este bizar, deoarece nu există nici o contradicţie între prezenţa în sistem a unei puteri superioare şi formarea de către majoritatea celorlalte a unei alianţe care să reuşească să o contrabalanseze. Primul aspect ţine de structură, cel de-al doilea, de comportament" (Mouritzen, 1997, p. 86, n. 25).

Mai târziu, Waltz se va referi la inegalităţile crescânde între state şi la sfârşitul bipolarităţii (Waltz, 1999, pp. 699-700) şi va admite că, „după prăbuşirea Uniunii Sovietice, sistemul politic internaţional a devenit unipolar" (Waltz, 2000d, p. 27). Iar titlul unui alt studiu, care apare tot în 2000 şi reia, în mare măsură, aceeaşi argumentaţie, sugerează ceea ce realismul structural waltzian afirmă cu tărie : unipolaritatea nu va dura mult, locul ei urmând a fi luat de o structură multipolară. China, Japonia şi, într-o mai mică măsură, Germania sunt candidaţii naturali la statutul de mare putere (Waltz, 2000a), în timp ce şansele Uniunii Europene par în 2000 mai îndepărtate decât în 1993, când emergenţa Europei Occidentale era menţionată ca alternativă la cea germană – evident, cu condiţia ca UE să evolueze către o organizare etatică (Waltz, 1993, p. 50). Procesul de tranziţie către o lume multipolară, sugerează în mod constant neorealiştii, ar trebui să fie unul destul de rapid, ceea ce face ca presiunea timpului să fie tot mai mare, spre exemplu în sensul observării empirice a unor procese care să meargă în direcţia multipolarităţii.

În orice caz, Waltz abordează problema balansării puterii într-o lume unipolară. Admiţând frecvenţa neaşteptată, din perspectiva propriei teorii, a comportamentelor de aliniere, Waltz afirmă că „teoria structurală şi teoria balanţei de putere care derivă din ea nu conduc la expectativa că statele se vor angaja, întotdeauna sau măcar de regulă, în comportamente de balansare... Dacă statele se aliniază mai frecvent decât balansează este o chestiune interesantă. A considera că un răspuns afirmativ ar infirma teoria balanţei de putere ar reprezenta însă o interpretare eronată a teoriei şi comiterea a ceea ce s-ar putea numi «eroarea numerică» - a trage o concluzie calitativă dintr-un rezultat cantitativ" (Waltz, 2000d, p. 38). Strategia alinierii poate deveni mai atrăgătoare decât cea a balansării, în condiţiile în care ar presupune eforturi mai puţine, costuri mai mici şi recompense mai mari. Statele care nu au resurse suficiente pentru balansare şi dispun de puţin spaţiu de manevră pot fi silite să adopte alinierea. În orice caz, afirmă Waltz, „teoria... nu prezice uniformitate de comportament, ci doar o puternică tendinţă a statelor majore din sistem sau din subsistemele regionale de a recurge la balansare atunci când trebuie" (*ibidem*).

Managementul afacerilor internaţionale şi problema interdependenţei

În lumea bipolară care a reprezentat, dintr-un anumit punct de vedere, matricea multora dintre teoretizările waltziene, cele două superputeri, tocmai în virtutea statutului lor distinct, erau puse în situaţia de a exercita o serie de atribuţii „manageriale", dintre care cele mai importante vizau: menţinerea sistemului, conservarea păcii, rezolvarea problemelor comune, economice sau de altă natură (*TPI*, p. 267). Departe de a semnifica o apropiere de teoriile organizării internaţionale, activitatea de management internaţional era descrisă drept una pur concurenţială: cooperarea poate apărea, dar numai din interesele egoiste ale managerilor. Ei îşi fac uneori concesii reciproce, inclusiv în domeniile cele mai sensibile, pentru a micşora riscul războiului. Astfel, arată Waltz, „cu toate că am prefera ca est-europenii să-i aleagă în mod liber pe cei care să-i guverneze, putem totuşi înţelege că managementul Uniunii Sovietice, într-o parte a lumii tradiţional instabilă, are şi părţile lui bune. Prin intermediul testelor şi încercărilor, în Europa de Est şi pretutindeni, o diviziune a muncii manageriale este mai corespunzător reglementată în cadrul lumilor bipolare, decât în cele multipolare" (*ibidem*, p. 279).

Cu cât interdependenţa internaţională este mai pronunţată, cu atât creşte nevoia unui management internaţional. Aceasta, arată Waltz, din cauză că în astfel de condiţii „fiecare stat este constrâns să trateze acţiunile celorlalte state ca şi cum ele ar constitui evenimente ce se petrec în interiorul propriilor graniţe. Reciprocitatea dependenţei determină fiecare stat să le supravegheze pe celelalte, cu precauţie şi suspiciune. O scădere a interdependenţei scade nevoia de control" (*ibidem*).

Definiţia dată de Waltz interdependenţei, în acest context, este aceea de vulnerabilitate reciprocă (*ibidem*, p. 199; Waltz, 1970). Definiţia alternativă, cea formulată în termenii senzitivităţii, „duce la o interpretare economistă a lumii. Pentru a înţelege implicaţiile de politică externă ale unei interdependenţe ridicate sau scăzute, este necesară concentrarea asupra politicii economiei internaţionale, nu asupra economiei politicii internaţionale" (*TPI*, pp. 197-198). Pornind de la definirea interdependenţei ca vulnerabilitate, Waltz arată că, în sistemele politice internaţionale, interdependenţa dintre state este scăzută, întrucât ele sunt unităţi similare, iar marile puteri se află într-o poziţie net mai avantajoasă decât celelalte, fiind mult mai puţin vulnerabile în raport cu terţii. Iar în ceea ce priveşte

comparaţia între mai vechile sisteme multipolare şi cel bipolar, se poate observa că „Statele Unite şi Uniunea Sovietică sunt, din punct de vedere economic, mai puţin dependente reciproc şi de alte ţări, decât au fost marile puteri din perioadele anterioare" (*ibidem*, p. 200). Iar întrucât caracteristicile nivelului sistemic sunt definite de situaţia marilor puteri, se poate concluziona că sistemul bipolar era caracterizat de o interdependenţă mai slabă decât înainte de sau între cele două războaie mondiale (*ibidem*).

Şi după încheierea Războiului Rece, ideea că interdependenţa - înţeleasă de „tabăra" adversă ca senzitivitate - ar servi cauza păcii este întâmpinată de Waltz cu acelaşi scepticism (Waltz, 2000d). Literatura interdependenţei tinde să mascheze inegalităţile evidente de pe arena internaţională, apreciază el (*ibidem*, p. 16). Un instrument util în acest sens este postularea lipsei de fungibilitate a puterii şi, în consecinţă, dezagregarea ei pe arii tematice, astfel încât tablourile parţiale par adesea mai echilibrate decât sunt în realitate (*ibidem*). De fapt, sistemul este caracterizat de un dezechilibru, fără precedent în istoria ultimelor secole, între puterea Statelor Unite şi cea a competitorilor lor. Şi, de asemenea, tendinţa contemporană este ca statele puternice să-şi menţină mult mai uşor controlul asupra afacerilor externe, prin comparaţie cu cele slabe (*ibidem*, p. 17). În ceea ce priveşte legătura cauzală dintre interdependenţă şi pace, Waltz arată că perioada de accentuată interdependenţă sub dominaţia britanică, din secolul al XIX-lea, a fost urmată de un război devastator, iar „actualul sistem economic, construit sub auspicii americane după cel de-al doilea război mondial şi amendat, ulterior, în conformitate cu scopurile [Americii - n.n.], ar putea dura mai mult, dar nu există nici o certitudine" (*ibidem*, p. 18).

Problema globalizării

Dacă în momentul publicării *TPI* realismul trebuia să reacţioneze, printre altele, la provocările adresate de teoriile interdependenţei, ultimii ani au marcat o reeditare a acestei dezbateri, pe fondul pronunţatei ascensiuni a teoriilor globalizării. Deşi interdependenţa şi globalizarea sunt concepte diferite, nu este nevoie de prea multe argumente pentru a sugera continuitatea între cele două viziuni. Desigur, ambele pun în cauză relevanţa realismului. Nu este surprinzătoare nici continuitatea argumentelor lui Waltz. Dintre numeroasele puncte de coliziune între realişti şi teoreticienii care accentuează efectele globalizării, două par a fi extrem de relevante. În primul rând, aşa cum s-a menţionat în secţiunea anterioară, Waltz nu este dispus să conceadă că statul, ca actor al relaţiilor internaţionale, se află în criză; dimpotrivă, cel puţin unele dintre state (de fapt, cele care contează) şi-au întărit semnificativ capacitatea de a face faţă noilor provocări venite dinspre economia mondială. În al doilea rând - şi aici defensiva lui Waltz este şi mai interesantă din punct de vedere teoretic -, chiar în condiţiile atât de pronunţatei superiorităţi de care se bucură în prezent pe plan mondial, Statele Unite nu au resursele pentru a gestiona singure, într-un mod eficient, afacerile internaţionale: problema centrală este, până la urmă, unipolaritatea.

Pentru Waltz, nu încape nici o îndoială că între interdependenţă şi globalizare există o legătură semnificativă. „Mulţi dintre susţinătorii interdependenţei, în anii '70, se aşteptau ca statul să se disipe şi să dispară... Globaliştii anilor '90 cred că, de data asta, chiar se întâmplă" (Waltz, 2000b). Ca fenomen, globalizarea trebuie admisă: este o puternică forţă în direcţia schimbării. Din punct de vedere teoretic însă ea nu aduce prea multe elemente noi: „Globalizarea înseamnă omogenizare" (Waltz, 1999, p. 694). Deşi pare a

aproba ideea că trebuie luate în calcul şi alte dimensiuni ale acestui proces de omogenizare, Waltz pune accentul tot pe dimensiunea economică, intrând astfel pe terenul favorit al „globaliştilor"[1]

Contribuţiile lui Waltz nu fac obiectul unor trimiteri abundente în literatura consacrată globalizării, probabil tocmai din cauza tendinţei sale de a explica politic, iar nu economic, relaţiile internaţionale: „Explicaţiile politice cântăresc greu în explicarea evenimentelor internaţional-politice. *Politica* naţională, nu pieţele internaţionale, explică multe dintre evoluţiile *economice* internaţionale" (*ibidem*, p. 698, subl. în orig.). Însă, din multe puncte de vedere, concluziile sale sunt foarte asemănătoare cu cele ale „scepticilor" (Held *et al.*, 2004, pp. 29-31) – şcoală de gândire asupra globalizării care include şi o serie de figuri importante din sfera teoriei politice internaţionale (realiste), precum Robert Gilpin, Stephen Krasner sau Paul Hirst. În orice caz, Waltz este de acord cu cei care resping mitul potrivit căruia suveranitatea statelor sau puterea guvernelor naţionale ar fi subminate de globalizare (Held *et al.*, 2004, pp. 30-31). Waltz susţine ideea că succesul în afacerile internaţionale contemporane aparţine statelor care îşi dezvoltă o „capacitate transformativă" (Waltz, 1999, p. 696; Weiss, 2002, p. 11). Desigur, teoria waltziană poate furniza o explicaţie structurală, întrucât unul dintre modurile prin care structura îşi face simţite efectele este competiţia (*TPI*, p. 116). Comportamentele de succes vor fi imitate, astfel că ar trebui să ne aşteptăm la o mai pronunţată convergenţă a răspunsurilor statelor la provocările globalizării.

Mutaţiile invocate de globalişti trebuie recunoscute, însă, potrivit teoriei lui Waltz, ele ţin de nivelul unităţii, adică de procesul politic internaţional. Cum teoria sa pune accent pe cauzele permisive la nivel structural, Waltz apreciază că procesele descrise de globalişti trebuie înţelese pe fondul unipolarităţii sistemului internaţional. Iar „cu cât este mai interdependent sistemul, cu atât mai mult este nevoie de un surogat de guvern. Cine îl poate oferi?" (Waltz, 1999, p. 699). Interdependenţa – în sensul folosit de Waltz: ca vulnerabilitate – este astăzi mai pronunţată decât în timpul vechiului sistem bipolar, iar managementul este mai dificil. Evident, în actuala configuraţie unipolară, toată lumea se aşteaptă ca responabilitatea managementului internaţional să fie asumată de către Statele Unite. Însă „capabilităţile fizice şi voinţa politică a ţării nu pot susţine pe termen nedefinit această povară. În al doilea rând, altor ţări s-ar putea să le displacă locurile din spate. Atât prietenii, cât şi duşmanii vor reacţiona aşa cum reacţionează întotdeauna ţările în cazul predominanţei reale sau al ameninţării că un stat va predomina şi vor încerca să corecteze balanţa" (*ibidem*, p. 700). Această concluzie trebuie să derive însă mai mult din percepţia asupra diferenţelor de putere, decât din aceea privitoare la vreun rol specific asumat de către America, la nivel internaţional. Aşa cum argumentează, de pe poziţii neorealiste, Christopher Layne, în sistemele unipolare statele balansează într-adevăr împotriva puterii necontrolate a hegemonului, neputându-se vorbi de o diferenţă netă între balanţa de putere şi „balanţa ameninţărilor", potrivit căreia statele au tendinţa de a-şi modela comportamentul de balansare în funcţie de percepţia (subiectivă) asupra ameninţărilor (Layne, 1993, p. 13).

1. În original *globalizers*. Nu există nici o legătură cu tabăra „globaliştilor" (marxişti sau afiliaţi la alte programe de cercetare) implicaţi în „cea de-a treia dezbatere" din cadrul disciplinei Relaţii internaţionale, alături de realişti şi pluralişti.

Critica teoriilor „păcii democratice”

Enunţurile recente care evidenţiază impactul globalizării nu reprezintă, pentru realişti, singurul asalt venit din câmpul liberal al reflecţiei internaţionale. În plan teoretic, liberalismul – asemenea realismului, de altfel – a luat, în ultimele decenii, forme diverse, generând destule controverse identitare. Dacă instituţionalismul (neo)liberal este considerat, uneori, prea instituţionalist şi prea puţin liberal, în cazul teoriilor păcii democratice apartenenţa la *mainstream*-ul liberal aproape că nu este contestată.

După prăbuşirea comunismului sovietic şi încheierea Războiului Rece, procesele de transformare din Europa de Est au readus în prim-plan legătura dintre democraţie şi pace. Din perspective diferite, mulţi filosofi şi cercetători în domeniul ştiinţelor sociale s-au raportat, cu entuziasm, la această corelaţie. În termenii relaţiilor internaţionale, Jack Levy opina că este corelaţia care „se apropie cel mai mult de o lege empirică” (*cf.* Waltz, 2000d, pp. 6-7). Pentru Waltz însă, raportarea la argumente de acest tip este uşoară ; din interiorul taberei realiste, reacţiile critice mai elaborate au venit din partea unor cercetători dispuşi să intre mai adânc pe terenul adversarului, deschizând „cutia neagră” a politicii interne.

Astfel, Waltz se poate întoarce uşor la vechea şi perena sa discuţie asupra cauzelor războiului şi a soluţiei kantiene a federaţiei de republici (*OSR* ; vezi, de asemenea, Waltz, 1962), şi conchide : „În interiorul, ca şi în exteriorul cercului statelor democratice, pacea depinde de o precară balanţă a forţelor. Cauzele războiului nu rezidă doar în state sau în sistemul de state ; ele se găsesc în ambele. Kant a înţeles acest lucru. Adepţii tezei păcii democratice îl trec cu vederea” (Waltz, 2002, p. 13). Evident că discuţia nu se poate limita la această reluare, împotriva exponenţilor teoriei păcii democratice, a argumentelor formulate în urmă cu patru decenii contra antecesorilor lor intelectuali. Waltz identifică şi alte puncte din argumentaţia oponenţilor pe care le consideră deficitare. Spre exemplu, probleme ce ţin de definirea conceptului de *democraţie* sau chiar cazuri care, în opinia sa, ar tinde să falsifice teoria. Însă este evident că principala direcţie de critică ţine de orientarea acestora către cea de-a doua imagine sau, în termenii folosiţi în *TPI*, către reducţionism. Pentru Waltz, chiar dacă numărul de democraţii la nivel mondial ar creşte considerabil, nu ar fi posibilă, nici măcar parţial, „depăşirea” anarhiei şi a dilemei securităţii, aşa cum speră un proeminent teoretician al păcii democratice, Bruce Russett (*ibidem*, p. 8). Waltz încearcă să pună sub semnul întrebării tezele păcii democratice şi într-un studiu axat pe modul în care politica externă americană se încadrează în aşteptările teoriei păcii democratice. Deloc surprinzătoare, concluzia sa este aceea că, în relaţiile internaţionale, puterea nebalansată este o sursă de pericol, chiar dacă aparţine unei democraţii liberale incontestabile, cum este America (Waltz, 1991b, p. 670).

Supravieţuirea şi extinderea NATO – o replică la adresa teoriilor instituţionaliste

În studiul consacrat „stării” realismului structural, la un deceniu de la încheierea Războiului Rece (Waltz, 2000d), Waltz revine asupra predicţiei neîndeplinite, formulate cu şapte ani în urmă, referitoare la diminuarea şi dispariţia NATO. Argumenta atunci că Europa nu va mai avea nevoie de prezenţa americană şi că anii (nu zilele) organizaţiei NATO erau număraţi (Waltz, 1993a). Predicţia a fost contrazisă, cu atât mai mult cu cât NATO nu

numai că nu dispăruse, ci parcursese deja primul val al extinderii. Teoreticienii instituţionalişti interpretaseră acest eveniment ca o confirmare a teoriei lor despre importanţa instituţiilor internaţionale.

În contextul dezbaterii pe această temă, reconfigurată după sfârşitul Războiului Rece, neorealismul trebuie să răspundă argumentului instituţionaliştilor privind importanţa şi adaptabilitatea instituţiilor internaţionale. Odată create, instituţiile capătă - conform acestui argument - o existenţă proprie, devenind mai puţin dependente de voinţa membrilor lor. În replică, realiştii susţin că instituţiile sunt create şi persistă în scopul satisfacerii intereselor statelor care le domină şi le controlează. Discuţia este cu atât mai relevantă, cu cât alianţele militare reprezentaseră un domeniu privilegiat al teoretizărilor realiste.

Waltz începe prin a observa că, întrucât NATO îşi pierduse funcţia majoră, Statele Unite au folosit organizaţia pentru promovarea propriei viziuni despre securitatea europeană (Waltz, 2000d, p. 20). Pe fondul preocupărilor de securitate generate de criza bosniacă şi în perspectiva alegerilor legislative din 1994, administraţia Clinton ia decizia de a declara deschise porţile Alianţei pentru statele central-europene avansate în procesul de reformă şi o speculează intens din punct de vedere electoral. Waltz consideră că motivaţiile extinderii erau fragile: „Se creează noi linii de divizare în Europa, sunt lezaţi cei rămaşi pe dinafară... Sunt slăbiţi ruşii înclinaţi către democraţia liberală şi întăriţi cei de orientare opusă. Scad speranţele în perspectiva unor noi reduceri ale armamentului nuclear. Rusia va fi împinsă către China, în loc de a o atrage către Europa şi America" (*ibidem*, p. 22). Europa Centrală şi de Est nu este ameninţată, iar sarcinile de promovare a democraţiei nu sunt potrivite pentru o alianţă militară.

Din punctul de vedere al lui Waltz, decizia de extindere a NATO este o dovadă că singura mare putere mondială, neconstrânsă, tinde să se comporte necugetat. Predicţia eronată a realiştilor derivă nu din slăbiciunile teoriei, ci poate fi explicată prin cauze de politică internă americană. Supravieţuirea şi extinderea NATO evidenţiază nu defectele, ci limitările teoriei neorealiste: structurile condiţionează, însă nu determină comportamentele statelor (*ibidem*, p. 24).

Semnificaţia zilei de 11 septembrie 2001

Atentatele teroriste din 11 septembrie 2001 au reprezentat o provocare pentru ansamblul disciplinei Relaţiilor internaţionale, generând o veritabilă competiţie între diversele şcoli teoretice, în planul explicaţiei, al evaluării consecinţelor şi al prescripţiilor de politică externă. Aşa cum era de aşteptat, evenimentele au generat o serie de provocări la adresa teoriilor realiste, astfel că exponenţii acestora au fost puşi în situaţia de a reacţiona. Nu a făcut excepţie nici Waltz, care a argumentat de ce atentatele teroriste de la 11 septembrie nu pot reprezenta un moment de ruptură majoră, din perspectiva neorealismului (Waltz, 2002). Proclamarea „războiului împotriva terorismului" i-a ridicat pe terorişti la demnitatea unor soldaţi şi a trasat forţelor americane sarcina de a învinge militar un „ism" (*ibidem*). Este adevărat că Administraţia Bush s-a reorientat rapid, „de la un unilateralism strident, la un multilateralism urgent" (*ibidem*, p. 348). Alianţa Nord-Atlantică, invocând, pentru prima dată, capitolul V din tratatul constitutiv, referitor la apărarea colectivă, a luat decizia de a crea un cadru instituţional care să ofere Rusiei un statut similar celui de membru în chestiunile legate de combaterea terorismului. Însă victoria militară rapidă în Afghanistan a făcut ca noul climat din relaţiile ruso-americane să lase loc, cu repeziciune, vechilor divergenţe.

Ceea ce rămâne şi după 11 septembrie, arată Waltz, sunt cele trei elemente de bază ale politicii internaţionale. În primul rând, disparitatea dramatică de putere între Statele Unite şi restul lumii, ceea ce poate incita America să se comporte nechibzuit în politica externă – o mai veche preocupare a lui Waltz, după sfârşitul Războiului Rece. Terorismul nu schimbă acest fapt. În al doilea rând, rămâne problema nucleară : terorismul nu modifică faptul că armele nucleare guvernează relaţiile dintre statele care le posedă (*ibidem*, p. 352). După 1990, Waltz a pledat pentru răspândirea controlată (dar nu şi pentru proliferarea rapidă şi necontrolată) a armamentului nuclear (Waltz, 1995b, p. 12), ceea ce i-a atras destule critici. Dintr-un alt punct de vedere însă Waltz rămâne un „conservator", continuând să se pronunţe în favoarea descurajării şi împotriva proiectelor de apărare nucleară. Din acest punct de vedere, el apreciază că noua politică americană dezvoltată după 11 septembrie 2001 – aceea de a folosi pretextul ameninţărilor teroriste pentru a se retrage din tratatul de interzicere a rachetelor antibalistice (ABM) – va provoca temeri în alte capitale şi va accelera cursa înarmărilor. În fine, cel de-al treilea element de bază al politicii internaţionale, pe care ascensiunea terorismului nu îl schimbă, este implicarea directă sau indirectă a Statelor Unite într-o multitudine de crize regionale, pe care nu le poate gestiona corespunzător. Atacurile teroriste, consideră el, nu au făcut decât să grăbească o tendinţă deja sesizabilă în politica externă americană, aceea de implicare în şi mai multe părţi ale lumii, care până atunci nu fuseseră incluse în agenda de politică externă americană. Polaritatea sistemului internaţional şi consecinţele sale rămân, aşa cum era de aşteptat de la realismul structural al lui Kenneth Waltz, preocupările esenţiale.

Continuitatea în teoria politicii internaţionale

Una dintre intuiţiile fundamentale ale lui Kenneth Waltz este continuitatea politicii internaţionale, înţeleasă, aşa cum s-a precizat anterior, la nivel sistemic. Lumea waltziană se schimbă greu, în mijlocul agitaţiei lumii reale. Kenneth Waltz, ca mai toţi realiştii, a spus destule lucruri care au descurajat optimismul adesea nejustificat al opiniei publice sau, uneori, al decidenţilor politici. Este, desigur, drama tuturor realiştilor, pe care, aşa cum se exprima caustic Robert Gilpin, „nimeni nu-i iubeşte" Kenneth Waltz este, probabil, un savant care a ştiut, de-a lungul a mai bine de jumătate de secol de activitate ştiinţifică, să cucerească respectul tuturor. El ne poate oferi, cu siguranţă, unul dintre cele mai convingătoare argumente despre continuitate în teoria politică internaţională.

Bibliografie

Kenneth N. Waltz - monografii, articole şi studii incluse în volume colective (selecţie)

(2004), „Neorealism : confusions and criticism" (Guest Essay), *Journal of Politics and Society*, XV, primăvara.

(2002), „The continuity of international politics", în Ken Booth şi Tim Dunne (ed.), *Worlds in Collision. Terror and the future of global order*, Palgrave-Macmillan, Houndmills, Basingstoke.

(2000a), „Intimations of multipolarity", în Birthe Hansen şi Bertel Heurlin (ed.), *The New World Order*, Macmillan, Londra.

(2000b), „Globalization and American power", *The National Interest*, primăvara.

(2000c), „On interdependence", *The Bologna Center Journal of International Affairs*, 3, 1.

(2000d), „Structural realism after the Cold War", *International Security*, 25, 1, vara.
(1999), „Globalization and governance" (James Madison Lecture), *PS : Political Science & Politics*, 32, 4, decembrie.
(1997), „Evaluating theories", *American Political Science Review*, 91, 4, decembrie.
(1996), „International politics is not foreign policy", *Security Studies*, 6.
(1995a) (coautor, alături de Scott Sagan), *The Spread of Nuclear Weapons : A Debate*, W.W. Norton & Co., New York.
(1995b), „Peace, stability, and nuclear weapons", The University of California Institute for Global Conflict and Cooperation - Policy Paper, nr. 15, august.
(1993a), „The emerging structure of international politics", *International Security*, 18, 2, toamna.
(1993b), „The new world order", *Millenium*, 22, 2.
(1991a), „Realist thought and neorealist theory", *Journal of International Affairs*, 44.
(1991b), „America as a model for the world : a foreign policy perspective", *PS : Political Science & Politics*, 24, 4, decembrie.
(1990), „Nuclear myths and political realities", *American Political Science Review*, 84.
(1988), „The origins of war in neorealist theory", *Journal of Interdisciplinary History*, 18, 4.
(1986), „Reflections on the *Theory of International Politics* : response to my critics", în Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, New York.
(1981a), „The spread of nuclear weapons : more may be better", *Adelphi Paper*, 171, International Institute for Strategic Studies, Londra.
(1981b), „A strategy for the rapid deployment force", *International Security*, 5, 4, primăvara.
(1979), *Theory of International Politics*, McGraw-Hill, Boston.
(1975), „Theory of International Relations", în Fred Greenstein şi Nelson W. Polsby (ed.), *Handbook of Political Science*, vol. 8 : *International Politics*, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts.
(1971) (în colaborare cu Robert J. Art), *The Use of Force : International Politics and Foreign Policy*, ediţia I, Little Brown, Boston [ediţiile ulterioare prezentînd variaţii ale subtitlului].
(1970), „The myth of national interdependence", în Charles P. Kindleberger (ed.), *The International Corporation*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
(1967a), *Foreign Policy and Democratic Politics. The American and British Experience*, Little Brown, Boston.
(1967b), „International structure, national force, and the balance of world power", *Journal of International Affairs*, 21.
(1967c), „The politics of peace", *International Studies Quarterly*, 11, 3, septembrie.
(1964), „The stability of a bipolar world", *Daedalus*, 43, 3.
(1962), „Kant, liberalism, and war", *American Political Science Review*, 56.
(1959a), *Man, the State, and War : A theoretical analysis*, Columbia University Press, New York. Ediţia în limba română, *Omul, statul şi războiul*, Editura Institutul European, Iaşi, 2001.
(1959b), „Political philosophy and the study of International Relations", în W.T.R. Fox (ed.), *Theoretical Aspects of International Relations*, University of Notre Dame Press, Notre Dame.
(1959c), „Reason, will and weapons", *Political Science Quarterly*, 74, 3, septembrie.

Alte surse consultate

(2003a), „Conversations with history : theory and international politics, with Kenneth N. Waltz", Institute of International Studies, University of California, Berkeley. UCTV, fişier audio şi transcript disponibile pe pagina de web http://globetrotter.berkeley.edu/people3/Waltz/waltz-con0.html. Copyright 2003, Regents of the University of California.
(2003b), „Spread of nuclear weapons nothing to fear, says Waltz", *Columbia News*.
(2000/2001), „The neorealist and his critic", schimb de replici cu Robert O. Keohane, *International Security*, 25, 3, iarna.

(1994), „International politics, viewed from the ground", schimb de replici cu Elizabeth Pond, *International Security*, 19, 1, vara.
(1985), recenzie publicată în *Political Science Quarterly*, 100, 4, iarna [volumul recenzat: Robert Jervis, *The Illogic of American Nuclear Strategy*].
(1982), „Letter to the Editor", *International Organization*, 36, 3, vara [în urma recenziei publicate de Richard Rosecrance la volumul *Theory of International Politics*].
(1976), recenzie publicată în *American Political Science Review*, 70, 1, martie [volumul recenzat: Richard W. Sterling, *Macropolitics International Relations in a Global Society*].
(1965), „Contention and management in international relations", recenzie publicată în *World Politics*, 17, 4 [volume recenzate: F. H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace Theory and Practice in the History of Relations between States*; Inis L. Claude, Jr., *Power and International Relations*].
(1959c), recenzie publicată în *American Political Science Review*, 53, 2, iunie [volumul recenzat: Hans J. Morgenthau, *Dilemmas of Politics*].

Recenzii la volumul *Theory of International Politics*

John Gerrard Ruggie (ianuarie 1983), „Continuity and transformation in the world polity: towards a neorealist synthesis", *World Politics*, 35, 2 [text republicat ulterior în Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, New York, 1986].
Richard Rosecrance (toamna, 1981), *International Organization*, 35, 4.
Robert F. Randle (primăvara, 1980), *Political Science Quarterly*, 95, 1.
William T.R. Fox (iunie 1980), *American Political Science Review*, 74, 2.

Alte lucrări citate

Dunne, Tim şi Schmidt, Brian C. (2005), „Realism", în John Baylis şi Steve Smith (ed.), *The Globalization of World Politics An introduction to international relations*, ediţia a III-a, Oxford University Press, Oxford.
Griffiths, Martin (2003), *Relaţii internaţionale. Şcoli, curente, gânditori*, Editura Ziua, Bucureşti.
Held, David, McGrew, Anthony, Goldblatt, David şi Perraton, Jonathan (2004), *Tranformări globale*, Editura Polirom, Iaşi.
Layne Christopher (primăvara, 1993), „The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Arise, *Security Studies*.
Legro, Jeffrey W. şi Moravcsik, Andrew (toamna, 1999), „Is anybody still a Realist?", *International Security*, 24, 2.
Mouritzen, Hans (1997), „Kenneth Waltz: a critical rationalist between international politics and foreign policy", în Iver B. Neumann şi Ole Wæver (ed.), *The Future of International Relations. Masters in the Making?*, Routledge, Londra-New York.
Steven L., Lamy (2005), „Contemporary mainstream approaches: neo-realism and neoliberalism", în John Baylis şi Steve Smith (ed.), *The Globalization of World Politics An introduction to international relations*, ediţia a III-a, Oxford University Press, Oxford.
Taliaferro, Jeffrey S. (iarna, 2000/2001), „Security Seeking under Anarchy. Defensive Realism Revisited", *International Security*, 25, 3.
Weiss, Linda (2002), *Mitul statului lipsit de putere*, Editura Trei, Bucureşti.
Wendt, Alexander (primăvara, 1992), „Anarchy is what states make of it. The social construction of power politics", *International Organization*, 46, 2.
Wendt, Alexander (1999), *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Prefaţă

Teoria este fundamentală pentru ştiinţă, iar teoriile sunt întemeiate pe idei. Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă (National Science Foundation) îşi propunea să parieze pe o idee, înainte ca ea să poată fi satisfăcător explicată. Paginile care urmează justifică, sper eu, raţionamentul Fundaţiei. Alte instituţii m-au ajutat în demersul fără de sfârşit pe care îl presupune elaborarea unei teorii. În ultimii ani, Institutul pentru Studii Internaţionale (Institute of International Studies) şi Comitetul pentru Cercetare (Comittee on Research) de la Universitatea California, Berkeley, au contribuit la finanţarea lucrării mele, aşa cum procedase mai înainte Centrul pentru Afaceri Internaţionale (Center of International Affairs) de la Harvard. Echipele de cercetare ale Fundaţiei Guggenheim şi cele ale Institutului pentru Studierea Politicii Mondiale (Institute for the Study of World Politics) mi-au oferit posibilitatea de a duce la bun sfârşit o schiţă a manuscrisului, dar şi de a pune în legătură chestiuni ce ţin de teoria politică internaţională cu abordări mai cuprinzătoare din câmpul filosofiei ştiinţei. În ceea ce priveşte ultimul obiectiv, London School of Economics mi-a asigurat, prin intermediul departamentului de filosofie, un mediu stimulativ şi ospitalier.

Robert Jervis şi John Ruggie mi-au citit penultima variantă a textului, cu o atenţie şi un spirit de pătrundere care ar putea surprinde pe oricine nu ar fi familiarizat cu abilităţile lor critice. Robert Art şi Glenn Snyder au făcut, de asemenea, comentarii la obiect. John Cavanagh a adunat cantităţi însemnate de date preliminare ; Stephen Peterson a realizat tabelele care se găsesc în Apendice ; Harry Hanson a adunat bibliografia, iar Nadine Zelinski a analizat cu profesionalism un număr enorm de casete. După un lung şir de discuţii, în special cu soţia şi cu studenţii care au absolvit la Brandeis şi Berkeley, au fost dezvoltate câteva dintre chestiunile pe care le-am tratat.

O mare parte a capitolelor 2 şi 3, precum şi unele aspecte care apar în capitolele 1 şi 6 sunt prezente în eseul din 1975 ; ele erau incluse în planul iniţial al acestei cărţi. Pe alocuri, am înglobat pasaje din alte eseuri şi dintr-o lucrare anterioară. Acestea, precum şi alte surse apar în bibliografia de la sfârşitul cărţii.

Întrucât o teorie nu este niciodată încheiată, am avut rezerve în a declara manuscrisul terminat. O fac acum, fără sentimentul unei misiuni împlinite, însă cu o mare uşurare şi o profundă recunoştinţă faţă de numeroasele organizaţii şi persoane care m-au sprijinit.

K.N.W.
Harborside, Maine
iulie 1978

Capitolul 1

Legi şi teorii

Scriu această carte propunându-mi trei obiective: mai întâi, să examinez teoriile referitoare la politica internaţională şi abordările acestei teme ce au pretenţia că sunt importante din punct de vedere teoretic; în al doilea rând, să construiesc o teorie a politicii internaţionale care să corecteze defectele teoriilor actuale; în al treilea rând, să cercetez unele aplicaţii ale teoriei nou construite. Condiţia preliminară pentru îndeplinirea acestor sarcini e de a preciza ce sunt teoriile şi de a specifica cerinţele testării acestora.

I

Cei care studiază politica internaţională utilizează cu largheţe termenul „teorie", adesea cu referire la orice lucrare ce se abate de la o descriere specifică şi arareori pentru a indica strict una care întruneşte standardele filosofiei ştiinţei. Obiectivele pe care intenţionez să le urmăresc impun ca definiţiile termenilor-cheie *teorie* şi *lege* să fie atent selectate. În timp ce două definiţii ale teoriei concurează pentru întâietate, o definiţie simplă a legii e larg acceptată. Legile stabilesc relaţii între variabile, variabilele fiind concepte care pot avea diferite valori. Daca *a*, atunci *b*, unde *a* se referă la una sau mai multe variabile independente, iar *b*, la variabila dependentă; formal, aceasta este afirmarea unei legi. Dacă relaţia dintre *a* şi *b* este invariantă, legea este absolută. Dacă relaţia este foarte constantă, deşi nu invariantă, atunci legea ar fi exprimată în următorii termeni: daca *a*, atunci *b* cu o probabilitate *x*. O lege nu se fundamentează pur şi simplu pe o relaţie care a fost descoperită, ci pe una descoperită în mod repetat. Repetiţia determină aşteptarea potrivit căreia, dacă-l descopăr pe *a* în viitor, atunci, cu un anumit grad de probabilitate, să-l aflu şi pe *b*. În cadrul ştiinţelor naturii, chiar legile probabilistice

dau impresia unui puternic caracter de necesitate. În ştiinţele sociale, a afirma că persoanele având un anumit venit votează cu Partidul Democrat din SUA cu o anumită probabilitate aduce cu un enunţ similar unei legi. Cuvântul *similar* denotă o semnificaţie mai scăzută a necesităţii. Totuşi, afirmaţia nu ar trimite la o lege decât în cazul în care relaţia ar fi fost atât de des şi temeinic identificată în trecut, încât să existe o expectanţă ridicată ca ea să se menţină şi în viitor cu o probabilitate comparabilă[1]

Conform uneia dintre definiţii, teoriile sunt colecţii sau seturi de legi trimiţând către un anume comportament sau fenomen. Pe lângă variabila *venit* mai pot fi stabilite, de pildă, asocieri între variabile precum *nivelul de educaţie al votanţilor*, *religia acestora*, *angajamentul politic al părinţilor lor*, pe de o parte, şi variabila referitoare la *maniera în care votează*, pe de altă parte. Dacă legile probabilistice astfel determinate sunt luate împreună, se obţin corelaţii superioare între caracteristicile votanţilor (variabilele independente) şi alegerea partidului (variabila dependentă). În felul acesta, teoriile se dovedesc a fi mai complexe decât legile, însă doar din punct de vedere cantitativ. Între legi şi teorii nu intervine nici o diferenţă de natură.

Această primă definiţie a teoriei încurajează tendinţa acelor numeroşi cercetători ai ştiinţelor sociale care ar urmări să „construiască" teoria adunând ipoteze minuţios verificate şi interconectate. Relatarea care urmează relevă modul în care majoritatea politologilor concep teoria:

Homer descrie zidurile Troiei ca având o grosime de opt picioare. Dacă relatarea e autentică, peste mii de ani cineva ar putea, săpând atent, să descopere aceste ziduri. Această idee i-a venit lui Heinrich Schliemann încă de când era copil, iar ca adult a supus teoria testului empiric. Karl Deutsch se foloseşte de această relatare ca de un exemplu al modului în care teoriile sunt testate (1966, pp. 168-169). O teorie ia naştere printr-o conjectură, şi este validă în cazul în care conjectura se confirmă. Deutsch consideră teoriile de tipul simplu *dacă…, atunci* drept „teorii speciale", care au posibilitatea „ca mai apoi să se înglobeze într-o mare teorie" El continuă apoi cu alte exemple, iar procedând astfel face un salt „de la întrebarea de tip *da-sau-nu* la una de tip *cât-de-mult*" Ar trebui să

1. Aici trebuie atenţie. Afirmaţia de mai sus poate trimite la o lege doar dacă poate fi verificată în moduri diferite. Condiţiile contrafactuale, spre exemplu, ar trebui formulate în termenii următori: persoana *b* se înscrie în categoria de venit care s-ar potrivi Republicanilor; dacă venitul lui *b* s-ar reduce până la un anumit nivel, el ar deveni probabil un Democrat. Mai precis, din propoziţia cu statut de lege sunt derivate aceste aşteptări: dacă *b* este un *R* cu o probabilitate *x* şi dacă *a* este un *D* cu o probabilitate *y*, atunci, dacă *b* devine *a*, prin consecinţă, devine un *D* cu o probabilitate *y*.

încercăm să aflăm gradul în care „diferitele variabile" conduc către un rezultat dat (Deutsch, 1966, pp. 219-221).

Ce ne poate, eventual, fi de folos şi ce nu într-un astfel de *pattern* de gândire? Oricine ştie că un coeficient de corelaţie, chiar unul ridicat, nu justifică afirmaţia că ar exista o relaţie cauzală. Ridicarea la pătrat a coeficientului ne permite totuşi, din punct de vedere tehnic, să afirmăm că am obţinut un anumit procent de variaţie. Astfel, nu mai este decât un pas până la a crede că o conexiune cauzală reală a fost identificată şi măsurată, că relaţia dintre o variabilă independentă şi una dependentă a fost constituită, şi până la a uita că, dacă a fost afirmat ceva, s-a făcut doar în legătură cu fragmente de realitate, în timp ce continuitatea dintre ele rămâne doar teoretică. Vorbim despre o corelaţie artificială? Aceasta dă în mod implicit naştere la o întrebare îndreptăţită. Corelaţiile nu sunt nici artificiale, nici naturale; ele sunt doar nişte numere pe care cineva le obţine, efectuând simple operaţii matematice. O corelaţie nu e nici artificială, nici naturală, însă relaţia pe care o inferăm din ea poate fi privită şi într-un fel, şi într-altul. Să presupunem că cineva, de exemplu, propune o lege, determinând cu atenţie relaţia dintre cantitatea de efort necesară împingerii unui cărucior şi cantitatea de mişcare. Relaţia care rezultă, dacă sunt menţinute constante condiţiile şi dacă măsurătoarea este făcută cu grijă, este pur şi simplu un fapt de observaţie, o lege care rămâne validă în mod constant. Totuşi, *explicaţia* dată acelei relaţii de împingere şi de mişcare este radical diferită, ea depinzând de autorul pe care-l consultăm: Aristotel, Galilei sau Newton. Acceptarea necritică a unui număr, ca dovadă ultimă a faptului că o relaţie este menţinută, e primul pericol de care trebuie să ne ferim. Iar a acest lucru e destul de uşor. Este mult mai important şi mai dificil să rezolvăm problema care urmează.

Chiar dacă ne-am convins în felurite chipuri că o corelaţie conduce către o legătură pe care ne putem baza, tot nu am spus suficient despre cea din urmă, în sensul de a o fi explicat. Am explicat-o în felul – şi doar în felul – în care fizica aristotelică a descris relaţia dintre impuls şi mişcare. Dintr-un punct de vedere practic, cunoaşterea gradului ridicat de corelaţie dintre impuls şi mişcare este foarte utilă. Acel tip de cunoaştere descriptivă poate sugera indicii legate de principiile mişcării. Însă ne poate şi induce, în mod flagrant, în eroare, aşa cum realmente s-a şi întâmplat. Numerele pot să descrie cum se petrec lucrurile în lume. Însă, indiferent cât de sigure ar fi sursele pe baza cărora am emite în mod categoric o descriere cu ajutorul numerelor, tot nu am ajuns să explicăm ceea ce am descris. Datele statistice nu ne arată modul în care vreun lucru funcţionează sau se potriveşte cu un altul. Datele statistice sunt doar descrieri în formă numerică. Forma este economică, întrucât datele statistice descriu un întreg

univers, manipulând fragmente de realitate. Datele statistice sunt utile datorită varietăţii de operaţii ingenioase care pot fi executate, dintre care unele pot fi utilizate în verificarea importanţei altora. Cu toate acestea, rezultatul rămâne în continuare o descriere a anumitor părţi ale lumii, şi nu o explicitare a acesteia. Operaţiile statistice nu pot depăşi graniţa care există între descriere şi explicaţie. Karl Deutsch ne recomandă „să formulăm sau să reformulăm o propoziţie în termeni de probabilitate şi să spunem *cât de mult* dintr-un rezultat ar putea fi justificat pe baza unui element şi *cât de mult* din rezultat ar putea fi derivat din alte elemente sau dacă este autonom şi liber" (Deutsch, 1966, p. 220). Dacă îi vom urma sfatul, ne vom asemăna fizicienilor aristotelieni. Vom trata o problemă în acelaşi mod în care cineva ar încerca să lămurească în ce măsură mişcarea unui cărucior rezultă din impuls şi gradul de înclinaţie şi în ce măsură mişcarea acestuia e îngreunată de coeficientul de frecare. Vom continua să gândim în termeni secvenţiali şi corelaţionali. Procedând astfel, pot fi obţinute rezultate folositoare din punct de vedere practic, deşi cei care studiază politica internaţională au foarte puţin de câştigat de pe urma unor astfel de eforturi, chiar dacă ar fi să ne exprimăm în termeni practici. Şi, chiar dacă informaţia utilă ar fi descoperită, sarcina mai dificilă a descifrării semnificaţiei ei teoretice ar persista.

„Iluzia inductivistă", aşa cum o denumeşte antropologul structuralist Lévi-Strauss, este credinţa conform căreia adevărul este cucerit – şi explicaţia dobândită – prin acumularea din ce în ce mai multor date şi prin examinarea din ce în ce mai multor cazuri. Totuşi, chiar dacă acumulăm din ce în ce mai multe date şi identificăm din ce în ce mai multe asocieri, tot nu vom afla, în cele din urmă, că ştim ceva. Pur şi simplu, vom sfârşi prin a avea din ce în ce mai multe date, şi seturi mai cuprinzătoare de corelaţii. Datele niciodată nu vorbesc prin ele însele. Observaţia şi experienţa nu conduc niciodată în mod direct către cunoaşterea cauzelor. Aşa cum spunea odată filosoful pragmatist C.S. Peirce, „experienţa directă nu este nici certă, nici incertă, întrucât nu afirmă nimic – ea, pur şi simplu, *este*. Nu implică eroarea, întrucât nu furnizează dovezi în afara propriei sale evidenţe.. Din acelaşi motiv, nu oferă nici o certitudine" (*apud* Nagel 1956, p. 150). Date, fapte aparente, asociaţii iluzorii, toate acestea nu se constituie în cunoaştere certă a unui lucru. Ele pot fi enigme care vor fi într-o bună zi dezlegate; ele pot fi banalităţi care nu au deloc nevoie să fie explicate.

Dacă mergem pe calea inductivistă, putem lucra doar cu părţi ale problemelor. Convingerea că piesele pot fi puse cap la cap, că pot fi tratate ca variabile independente, ale căror efecte însumate vor fi răspunzătoare pentru o anumită porţiune a deplasării unei variabile dependente, nu se bazează pe nimic altceva decât pe credinţă. Nu cunoaştem ce trebuie pus laolaltă, şi nu ştim dacă însumarea

este cea mai adecvată operaţie. Numărul pieselor care ar putea fi considerate drept părţi ale unei probleme este infinit ; la fel şi numărul modalităţilor în care piesele pot fi combinate. Nu poate nimeni lucra – nici observaţional, nici experimental – cu o infinitate de obiecte şi combinaţii. În exemplul care urmează, Ross Ashby ne oferă un avertisment pertinent. Astrofizicienii caută să explice comportamentul constelaţiilor cu 20.000 de aştri. Începătorul, observă Ashby, „va spune, pur şi simplu, că doreşte să afle cum se manifestă constelaţia, ceea ce înseamnă că vrea să cunoască traiectoriile componentelor. Dacă totuşi această informaţie i-ar putea fi oferită, ea ar fi inclusă în numeroase volume pline de tabele numerice, în timp ce el ar putea realiza că nu le dorea cu adevărat pe toate" Problema, conchide Ashby, e cum putem să ne dăm seama de ceea ce dorim cu adevărat să ştim, fără „a fi copleşiţi de detalii inutile" (Ashby, 1956, p. 113). Vechiul dicton, „cunoaştere de dragul cunoaşterii", este unul seducător, probabil datorită faptului că cineva poate, în acelaşi timp, să-şi facă de lucru şi să evite dificila chestiune a cunoaşterii a ceva. Întrucât faptele nu sunt evidente prin ele însele, întrucât asocierile nu conţin sau nu sugerează niciodată în mod concluziv propria lor explicaţie, chestiunea trebuie abordată frontal. Ideea „cunoaşterii de dragul cunoaşterii" îşi pierde farmecul şi chiar semnificaţia odată ce se realizează că posibilele obiecte ale cunoaşterii sunt infinite.

Cei care se ocupă astăzi cu studiul politicii manifestă totuşi o puternică tendinţă către inducţie. Ei examinează numeroase cazuri, nutrind convingerea că vor ieşi la iveală conexiunile şi *pattern*-urile şi că acele conexiuni şi *pattern*-uri vor da sens frecvent utilizatei expresii „realitatea care este chiar aici" Speranţa se sprijină, în aparenţă, pe convingerea conform căreia cunoaşterea începe cu certitudini şi pe aceea că inducţia le poate dezvălui. Însă nu putem spune niciodată cu siguranţă că o stare de lucruri atinsă în mod inductiv a ajuns să corespundă cu ceva real în mod obiectiv. Ceea ce considerăm a fi realitate este ea însăşi o concepţie elaborată, construită şi reconstruită de-a lungul secolelor. Realitatea ia naştere din selectarea şi organizarea de către noi a materialelor care se găsesc într-o cantitate infinită. Cum putem decide ce materiale să selectăm şi cum anume să le ordonăm ? Nici o procedură inductivă nu poate răspunde aşteptărilor noastre, întrucât chestiunea centrală constă în a descifra criteriile pe baza cărora inducţia să poată continua în mod util demersul.

Cei care, în mod curios, nutresc convingerea că procesul cunoaşterii porneşte din start cu certitudini, privesc teoriile drept edificii ale adevărului, pe care le-ar putea construi în mod inductiv. Aceştia definesc teoriile ca ipoteze care sunt confirmate şi conectate. Însă cunoaşterea empirică este întotdeauna problematică. Experienţa ne induce adesea în eroare. Aşa cum formula Heinrich Hertz, „ceea ce este derivat din experienţă poate fi din nou anulat de către experienţă" (Hertz, 1894, p. 357). Nimic nu poate fi vreodată simultan empiric şi adevărat în mod

absolut – o axiomă postulată de Immanuel Kant şi actualmente larg acceptată, cel puţin de către cercetătorii ştiinţelor naturii. Şi cum cunoaşterea empirică este, potenţial, infinită ca întindere, în lipsa unui îndrumar potrivit nu vom putea şti nici ce informaţii trebuie să culegem, nici cum să le îmbinăm, astfel încât ele să devină comprehensibile. Dacă am înţelege de la sine universul care ne interesează, n-am mai avea nevoie de teorie. Nu ne putem însă dispensa de ea. Se poate răzbate cu încredere prin infinitatea materialelor doar prin intermediul îndrumării de către o teorie definită într-un al doilea mod.

În loc de a fi seturi de legi, teoriile sunt, mai degrabă, propoziţii care le explică (*cf.* Nagel 1961, pp. 80-81 ; Isaak 1969, pp. 138-139). Teoriile sunt calitativ diferite faţă de legi. Legile identifică asocieri invariante sau probabile. Teoriile demonstrează de ce se obţin acele asocieri. Fiecare noţiune descriptivă dintr-o lege este într-o legătură directă cu proceduri observaţionale şi de laborator, iar legile sunt stabilite doar dacă trec cu succes testele observaţionale sau experimentale. Teoriile conţin, pe lângă termeni descriptivi, şi noţiuni teoretice. Teoriile nu pot fi construite doar prin intermediul inducţiei, întrucât noţiunile teoretice pot fi doar inventate, nu şi descoperite. Pe Aristotel l-a preocupat mişcarea reală, adică raportul efort – mişcare, chestiuni ce ţin de experienţa comună. Galilei a îndrăznit să depăşească lumea reală, tocmai pentru a o explica. Aristotel credea că obiectele se află în mod natural în repaus şi că, pentru a le mişca, este necesară forţa ; Galilei a presupus că atât repausul, cât şi mişcarea circulară uniformă sunt naturale şi că, în absenţa unor forţe exterioare, un obiect rămâne într-una din aceste stări. Newton şi-a imaginat o mişcare rectilinie uniformă. Teoria pe care a inventat-o pentru a o explica a introdus noţiuni teoretice precum punct material, acceleraţie instantanee, forţă, spaţiu absolut şi timp absolut, dintre care nici una nu poate fi observată sau determinată experimental. Cu fiecare pas, începând cu Aristotel şi continuând cu Galilei şi Newton, conceptele teoretice au devenit mai îndrăzneţe, adică mult mai îndepărtate de experienţa noastră senzorială.

O noţiune teoretică poate fi un concept, cum ar fi forţa, sau o asumpţie, precum aceea conform căreia masa se comprimă într-un punct. O noţiune teoretică nu explică sau prezice ceva. Noi ştim, ca şi Newton, că masa nu se concentrează într-un punct. Însă nu era nepotrivit pentru el să presupună contrariul, deoarece asumpţiile nu sunt propoziţii de fapt. Ele nu sunt nici adevărate, nici false. Noţiunile teoretice îşi găsesc propria justificare în reuşita teoriilor care le instrumentează. Despre presupusele legi ne întrebăm : „Sunt ele adevărate ?" În legătură cu teoriile, ne întrebăm : „Cât de mare este puterea lor explicativă ?" Teoria newtoniană a gravitaţiei universale a furnizat o explicaţie unificatoare a fenomenelor celeste şi terestre. Forţa ei constă în numărul de legi şi generalizări empirice anterior disparate, care ar putea fi subsumate într-un sistem explicativ,

precum şi în numărul şi domeniul noilor ipoteze desprinse din teorie sau sugerate de ea, ipoteze care, la rândul lor, trimit către noi legi experimentale.

Aristotel a concluzionat că, în anumite limite, „un corp dat poate fi deplasat într-un interval stabilit pe o distanţă proporţională cu efortul depus" (Toulmin 1961, p. 49). Indiferent de opţiune – pentru mecanica antică sau modernă – corelaţia strânsă dintre impuls şi mişcare se menţine validă. Însă cum ar trebui ea explicată? Astfel de fapte au rămas constante; teoriile acceptate ca adecvate pentru explicarea lor sunt cele care s-au schimbat în mod radical. Legile sunt „fapte de observaţie" teoriile sunt „procedee speculative introduse în vederea explicării lor" Rezultatele experimentale sunt permanente; teoriile, oricât de solid întemeiate, pot să nu dureze (Andrade 1957, pp. 29, 242). Legile rămân, teoriile apar şi dispar.

De vreme ce nu văd nici un motiv pentru care să denaturez sensul cuvântului „teorie", definindu-l ca pe un set de două sau mai multe legi, voi opta pentru cel de-al doilea sens al termenului: teoriile explică legi. Acest sens nu este în acord cu utilizarea noţiunii de către majoritatea lucrărilor tradiţionale de teorie politică, concentrate mai mult pe interpretarea filosofică, decât pe explicaţia teoretică. El corespunde însă întocmai definirii termenului în cadrul ştiinţelor naturii şi în al unora dintre ştiinţele sociale, cu precădere al celor economice. Definiţia îndeplineşte, de asemenea, şi cerinţa ca un termen să acopere activitatea explicativă în care ne angajăm în mod stăruitor. Urmărind să trecem dincolo de „faptele de observaţie", vădind o dorinţă irezistibilă în acest sens, trebuie să abordăm cu seriozitate problema explicaţiei. Imboldul de a explica nu a luat naştere doar din pură curiozitate. Mai degrabă decât doar din dorinţa de a prezice, el este determinat şi de dorinţa de a controla sau, cel puţin, de a şti că un astfel de control este posibil. Predicţia decurge din cunoaşterea regularităţii asocierilor încorporate în legi. Răsăriturile şi apusurile pot fi prezise în mod întemeiat doar pe seama constatărilor empirice, fără aportul teoriilor menite să explice de ce se petrec astfel de fenomene. Predicţia poate, cu siguranţă, să fie utilă: forţele care propulsează două corpuri ce tind să intre în coliziune pot fi inaccesibile, însă, dacă avem posibilitatea de a prezice coliziunea, putem, cel puţin, să nu fim acolo. Totuşi, adesea ne-am dori să fim capabili să exercităm un anume control. Deoarece o lege nu explicitează de ce o asociere anume rezistă, ea nu ne poate spune dacă putem exercita controlul şi nici cum am putea demara acest lucru. Pentru ultimele obiective avem nevoie de o teorie.

O teorie, deşi afiliată în legătură cu lumea despre care sunt revendicate explicaţii, rămâne întotdeauna distinctă de aceasta. „Realitatea" nu va fi congruentă nici cu teoria, nici cu un model care ar putea-o reprezenta. Întrucât politologii gândesc adesea că cel mai potrivit model este acela care reflectă cel mai bine realitatea, se impune o discuţie suplimentară.

Cuvântul *model* este utilizat cu două sensuri de bază. Într-un prim sens, un model reprezintă o teorie. În celălalt sens, un model ilustrează realitatea simplificând-o, să spunem, prin omisiune sau prin reducţie la scală. Dacă un astfel de model se îndepărtează prea mult de realitate, el devine nefolositor. O machetă de avion ar trebui să arate ca un avion real. Totuşi, forţa explicativă este dobândită prin desprinderea de realitate, nu prin apropierea de ea. O descriere completă va fi de o forţă explicativă minimală ; adică, cel mult, o teorie frumoasă. Cel de-al doilea tip ar trebui să antreneze o smulgere radicală de realitate ; să luăm exemplul fizicii. Depărtarea de realitate nu este bună întotdeauna, însă, exceptând cazul în care reuşeşti să faci acest lucru într-un mod inteligent, vei sfârşi prin a descrie, nu şi prin a explica. Astfel, James Conant definea odată ştiinţa ca pe „un angajament dinamic, direcţionat către scăderea gradului de empirism implicat în rezolvarea problemelor" (Conant, 1952, p. 62). Un model al unei teorii va fi cam tot atât de desprins de realitate, pe cât este şi teoria pe care o reprezintă. În construirea modelului unei teorii, se caută moduri sugestive de a descrie teoria, iar nu realitatea cu care operează. În consecinţă, modelul prezintă teoria, omiţând în mod inevitabil noţiunile teoretice, sub forme precum cea organicistă, mecanică, matematică sau altele.

Unii politologi scriu despre modelele teoretice ca şi cum acestea s-ar încadra în aceeaşi categorie cu descrierea machetei de avion. Spre exemplu, ei încep prin a critica modelul etatocentric al politicii internaţionale, deoarece ar fi devenit din ce în ce mai depărtat de realitate. Apoi încearcă cu toată convingerea să creeze modele care să oglindească realitatea cât mai desăvârşit. Dacă eforturile lor ar fi încununate de succes, modelul şi lumea reală ar deveni unul şi acelaşi lucru. Eroarea comisă ar însemna contrariul celei asupra căreia Immanuel Kant ne-a adresat un atât de serios avertisment, şi anume, acela de a realiza că ceea ce e adevărat în teorie se poate să nu se verifice şi în practică. Din avertismentul său, aşa cum ni l-a adresat Kant, nu reiese că teoria şi practica sunt identice. Teoria explicitează un anumit fragment de realitate şi este, prin urmare, distinctă de realitatea pe care o explică. Dacă distincţia este păstrată, devine limpede că inducţia din date observabile nu poate da naştere din ea însăşi unei teorii care explică ceea ce este observat. „O teorie poate fi testată de experienţă", aşa cum Albert Einstein a spus odată, „însă nu există nici o cale care să ducă de la experienţă la alcătuirea unei teorii" (*apud* Harris 1970, p. 121). A pretinde că e posibil să se ajungă la o teorie pe calea inducţiei e totuna cu a pretinde că putem înţelege fenomenele înainte de a inventa instrumentele menite să ne ajute în înţelegerea lor.

Ideea nu e să respingem inducţia, ci să ne întrebăm ce poate aceasta realiza şi ce nu. Inducţia e întrebuinţată mai degrabă la nivelul ipotezelor şi legilor decât la cel al teoriilor. Legile diferă de teorii, iar diferenţa se reflectă în distincţia dintre modalitatea prin care pot fi descoperite legile şi cea prin care trebuie construite

teoriile. Ipotezele pot fi inferate din teorii. Dacă sunt confirmate într-un grad suficient de convingător, ele sunt numite legi. La ipoteze se poate ajunge şi pe cale inductivă. Din nou, dacă sunt confirmate destul de satisfăcător, ele se numesc legi. Fluxurile şi refluxurile au fost prezise de vechii babilonieni cu o precizie care n-a fost depăşită decât la sfârşitul secolului al XIX-lea. Cunoaşterea extrem de fidelă a mişcării cu regularitate legică a fluxurilor şi refluxurilor nu ne-a îndreptăţit să le explicăm. Ipotezele privitoare la asocierea unui lucru concret cu un altul, oricât de solid confirmată, nu dau naştere teoriilor. Niciodată asocierile nu conţin sau nu sugerează în mod convingător propria lor explicaţie.

Deşi, prin ea însăşi, inducţia conduce către o fundătură teoretică, avem totuşi nevoie de o descifrare a încâlcitelor legături dintre lucruri şi evenimente, înainte de a ne face griji cu privire la construirea teoriilor. În acelaşi timp, avem nevoie de o teorie – sau de câteva teorii – pentru a şti ce tip de date şi conexiuni să căutăm. Cunoaşterea, se pare, trebuie să preceadă teoria ; şi totuşi, prima poate să decurgă doar din ultima. Aceasta seamănă destul de mult cu dilema sugerată de afirmaţia platoniciană că nu putem cunoaşte nimic până nu ştim totul. Dacă înţelegem literal acest sofism, ne lăsăm cuprinşi de disperare. Dacă-l înţelegem, în schimb, ca pe o relatare a chestiunii strategice de obţinere a cunoaşterii, el nu va însemna mai mult decât indicarea dificultăţilor întâmpinate în orice domeniu, de a ne înscrie pe făgaşul intelectual care promite să ne conducă spre un anumit progres.

Dacă nu inducţia e calea de a ne înscrie pe făgaşul corect, atunci care e aceea ? Saltul de la lege la teorie, de la schiţarea ipotezelor la dezvoltarea explicaţiilor cu privire la ele, nu poate fi făcut luând informaţia drept probă şi căutând mai multă informaţie. Saltul nu poate fi făcut continuând să ne întrebăm ce este asociat cu ce, ci mai degrabă încercând să răspundem unor întrebări ca acestea : De ce se întâmplă asta ? Cum se manifestă acel lucru ? Ce cauzează ce ? Cum se menţin toate ?

Dacă o teorie nu este un edificiu al adevărului şi nici o reproducere a realităţii, atunci ce este ea ? O teorie este un tablou, mintal alcătuit, al unui tărâm sau domeniu de activitate limitat. O teorie este o prezentare a organizării unui domeniu şi a conexiunilor dintre părţile sale (*cf.* Boltzman 1905). Materialele infinite ale oricărui tărâm teoretic pot fi organizate în moduri nesfârşit de diferite. O teorie arată că unii factori sunt mai importanţi decât alţii şi specifică relaţiile dintre ei. În realitate, orice este legat de orice, iar un domeniu nu poate fi separat de celelalte. Teoria izolează un fragment de realitate de celelalte, pentru a-l analiza teoretic. Izolarea unui domeniu este o precondiţie a dezvoltării unei teorii care să explice ce se petrece în interiorul acelui domeniu. Dacă nu se respectă precondiţia, şi aceasta e, desigur, o posibilitate, atunci construcţia unei teorii cu privire la chestiunea supusă cercetării devine imposibilă. Problema care intervine – aşa cum se întâmplă întotdeauna în cazul teoriilor – nu este dacă izolarea unui

domeniu e realistă, ci dacă e utilă. Iar utilitatea este apreciată în funcţie de forţa explicativă şi predictivă, aparţinând, potenţial, teoriei care poate fi schiţată.

Teoriile, deşi nu s-au separat de universul experimentului şi observaţiei, sunt doar indirect conectate la el. De aici şi afirmaţia făcută de mulţi că teoriile nu pot fi niciodată dovedite ca fiind adevărate. Dacă „adevărul" este problema, atunci ne situăm pe terenul legii, nu pe al teoriei. Avem, în acest sens, afirmaţia făcută de James B. Conant, chimist, anume că „o teorie poate fi detronată doar de o alta mai bună" (Conant, 1947, p. 48). La fel e şi opinia împărtăşită de John Rader Platt, fizician, conform căreia „presiunea exercitată de determinismul ştiinţific îşi pierde din amploare şi din siguranţă, pe măsură ce ne apropiem de marile sinteze unitare. Pentru că ele nu sunt simple descoperiri. Ele sunt şi creaţii artistice, pe care şi-au pus amprenta priceperea şi stilul unei personalităţi" (Platt, 1956, p. 75). Aceste relatări pot fi, toate, înţelese drept tălmăciri ale celebrei dovezi aduse de matematicianul Henri Poincaré faptului că, dacă unui fenomen îi poate fi dată o explicaţie de natură mecanică, atunci i se pot aduce, la fel de bine, o infinitate de alte explicaţii[1]. De fapt, teoriile contruiesc *o realitate*, însă nimeni nu poate vreodată să spună că ea e, cu adevărat, *realitatea*. Suntem, prin urmare, confruntaţi atât cu o infinitate de date, cât şi cu o infinitate de posibile explicitări ale acestora. Problema este una dublă. Faptele nu determină teoriile; oricărui set de fapte i se poate asocia mai mult de o singură teorie. Teoriile nu explică în mod definitiv faptele; nu putem fi niciodată siguri că o bună teorie nu va fi înlocuită de o alta, mai bună.

Am convenit asupra a ceea ce sunt şi ce nu sunt teoriile, dar şi mai nu am spus cum sunt ele construite. Cum se petrece acest demers? Cel mai potrivit, dar şi mai nefolositor răspuns concis este acesta: „în mod creativ". Termenul stabileşte problema, fără însă a ne spune cum să o soluţionăm. Cum se poate cineva orienta, pe de o parte, printre observaţii şi experimente şi, pe de alta, printre teoriile care le explică? Cel mai lung proces, al chinuitoarei metode prin încercare şi eroare, nu va conduce către construirea unei teorii decât în cazul în care, într-un anumit punct al cercetării, apare o sclipitoare intuiţie, se naşte o idee creatoare. Nu se poate spune cu precizie cum anume apare intuiţia sau cum a luat naştere ideea. Se poate spune doar la ce se vor referi teoriile. Se vor referi la organizarea materialului supus cercetării. Vor da un sens relaţiei neobservabile dintre lucruri. Se vor referi la conexiunile şi cauzele în baza cărora se dă sens lucrurilor supuse observaţiei. O teorie nu e totuna cu fenomenele observate sau cu asocierile înregistrate, în schimb e o explicare a acestora. Formula acceleraţiei unui corp în cădere liberă nu explică în ce fel anume se petrece căderea. Pentru

1. Dovada este clar prezentată de Nagel (1961, p. 116n). S-ar putea adăuga faptul că explicaţiile nu sunt la fel de limpezi şi utile.

găsirea explicaţiei se apelează, prin intermediul fizicii clasice, la întregul sistem newtonian – un pachet de concepte interrelaţionate, o manieră de organizare a lumii fizice în care evenimentele pertinente devin naturale sau necesare. De îndată ce sistemul este înţeles, odată ce principiul său de organizare este priceput, ne aflăm în posesia unei explicaţii a fenomenelor. Toate acestea pot fi corect sintetizate în cuvintele pe care Werner Heisenberg i le atribuie lui Wolfgang Pauli: „«A înţelege» nu înseamnă probabil nimic mai mult decât a avea oricât de multe idei şi concepte ar fi necesare recunoaşterii faptului că un important număr de fenomene distincte sunt părţi ale unui sistem coerent" (Heisenberg, 1971, p. 33).

Prin intermediul unei teorii, semnificaţia celor supuse observaţiei este făcută vizibilă. O teorie aranjează fenomenele în aşa fel încât acestea sunt percepute ca reciproc dependente; ea pune în relaţie fapte de altminteri disparate; arată cum modificările apărute la unele fenomene atrag după sine, în mod necesar, schimbări în altele. A da formă unei teorii impune proiectarea unui *pattern* în care nimic nu e vizibil cu ochiul liber. *Pattern*-ul nu este suma faptelor cotidiene. Faptele ştiinţifice sunt de o natură aparte şi relativ puţin numeroase, în comparaţie cu totalitatea lucrurilor care ar putea alcătui în mod potenţial sistemele explicative. În consecinţă, o teorie trebuie construită prin simplificare. Acest lucru este evident dacă ne gândim la orice teorie, fie că e vorba de cea a lui Isaac Newton sau de cea a lui Adam Smith, sau dacă ne gândim la cealaltă opţiune – de a nu urmări explicitarea prin simplificare, ci reproducerea cât mai precisă prin descriere exhaustivă. Simplificările dezvăluie elementele esenţiale puse în joc, indicând relaţiile necesare de cauzalitate şi interdependenţă sau sugerând unde le-am putea căuta.

Chiar şi pentru cei care şi-au asumat responsabilitatea pentru ele, apariţia teoriilor nu poate fi descrisă decât în moduri nesigure şi subiective. Elemente ale teoriei pot fi totuşi identificate. Dificultatea de a trece de la speculaţiile cauzale bazate pe studii factuale către formulări teoretice, care să ne determine să vedem faptele în moduri particulare, este experienţiată în orice domeniu. Pentru a depăşi dificultatea, se impune simplificarea. La ea se ajunge în principal în următoarele patru feluri: (1) prin izolare, care presupune observarea acţiunilor şi interacţiunilor unui număr restrâns de factori şi forţe, ca şi cum, între timp, alte lucruri ar rămâne neschimbate; (2) prin abstragere, care înseamnă lăsarea deoparte a unor lucruri pentru a ne concentra asupra altora; (3) prin agregare, care presupune adunarea laolaltă a elementelor disparate conform criteriilor care decurg din intenţia teoretică; (4) prin idealizare, care înseamnă să acţionăm ca şi cum am putea atinge perfecţiunea sau depăşi o limită, chiar dacă nu se întâmplă aşa. Cu orice metodă de simplificare am avea de-a face, obiectivul principal e de a încerca să descoperim firul călăuzitor printre confuzia de tendinţe, de a selecta principiul

propulsor chiar şi atunci când funcţionează şi alte principii, de a căuta factorii esenţiali acolo unde alţi nenumăraţi factori sunt prezenţi.

În completarea simplificărilor sau ca forme ale acestora, teoriile încorporează asumpţii teoretice. Imaginarea faptului că masa se concentrează într-un punct, inventarea genelor, a mezonilor şi neutronilor, postularea sintagmei *interes naţional* şi definirea naţiunilor ca *actori unitari şi intenţionali* – acestea sunt exemple de asumpţii obişnuite. Teoriile sunt combinaţii de afirmaţii descriptive şi teoretice. Expunerile teoretice constituie elementele nonfactuale ale unei teorii. Ele nu sunt introduse în mod gratuit sau la întâmplare. Ele nu sunt încorporate în teorie în manieră antică sau medievală, ca ficţiuni inventate să o salveze. Ele intervin doar atunci când fac posibilă explicaţia. Valoarea unei noţiuni teoretice este judecată în funcţie de utilitatea teoriei din care face parte. Noţiunile teoretice ne dau posibilitatea să acordăm semnificaţie datelor ; acestea limitează libertatea cu care sunt inventate noţiunile teoretice. Teoreticienii îşi creează propriile presupoziţii. Dacă ele sunt sau nu acceptate, asta depinde de meritul structurii ştiinţifice din care fac parte.

Construcţia teoriilor presupune mai mult decât o aplicare a operaţiilor logic admise asupra datelor observate. Prin intermediul deducţiei nimic nu poate fi explicat, întrucât rezultatele acesteia decurg logic din premisele inţiale. Ea poate oferi anumite răspunsuri, însă nimic nou ; ceea ce este dedus e deja prezent fie în premisele teoretice majore, fie în premisele empirice minore referitoare la chestiuni observate anterior. Inducţia poate furniza noi răspunsuri, însă nimic cert ; multiplicarea observaţiilor particulare nu poate servi niciodată drept fundament al unei propoziţii universale. Teoria dă roade întrucât păşeşte dincolo de inevitabila sterilitate a abordării ipotetico-deductive. Atât inducţia, cât şi deducţia sunt indispensabile în construirea unei teorii, însă utilizarea lor combinată dă naştere unei teorii doar dacă apare o idee creativă. Sarcina construirii teoriilor devine, deopotrivă, mai apropiată de domeniul logicii, dar şi mai complicată, la fel stând lucrurile şi în cazul verificării lor. Relaţia dintre teorie şi observaţie sau dintre teorie şi fapt, devine problematică.

Drept exemplu al acestei relaţii încâlcite, să luăm problema definirii termenilor folosiţi într-o teorie. Să medităm asupra semnificaţiilor diferite pe care concepte precum spaţiu, energie, impuls, timp le au în cadrul diferitelor teorii fizice. E limpede că astfel de noţiuni nu au nici o semnificaţie, desprinse de teoria în care ele apar (Nagel, 1961, pp. 17, 127 şi urm.). Faptul că noţiunile teoretice sunt definite de teoria în care apar e lesne înţeles. Dacă luăm domeniul politicii internaţionale, să ne gândim la semnificaţiile diferite asociate în mod obişnuit termenilor de pe lista care urmează : putere, forţă, pol, relaţie, actor, stabilitate,

structură şi sistem. Semnificaţia unor astfel de termeni variază în funcţie de modul de abordare a subiectului de către cel care-i întrebuinţează. Lucrurile stau în mod necesar astfel în orice registru în care teoriile se contrazic. Contradicţia dintre teorii creează diferenţe de semnificaţie a termenilor din cadrul lor. În politica internaţională, aşa cum, în general, stau lucrurile în ştiinţele sociale, teoriile se dovedesc, în cele din urmă, a fi slabe. Slăbiciunea teoriilor creează confuzia sensurilor, chiar şi în cadrul unei singure teorii. În politica internaţională, fie pentru că teoriile sunt contradictorii, fie pentru că sunt slabe, discuţia şi argumentul legate de numeroase chestiuni importante – creşterea interdependenţei naţionale, stabilitatea configuraţiilor particulare de putere, utilitatea forţei – sunt îngreunate sau inutile, pentru că participanţii vorbesc despre lucruri diferite în timp ce le denumesc cu aceiaşi termeni. Efortul de a găsi un remediu este împiedicat din pricina aversiunii de a aborda chestiunea sensului ca pe o problemă ce poate fi rezolvată doar prin articularea şi rafinarea teoriilor. Tendinţa, în schimb, e de a transforma problema sensului într-una tehnică, făcând termenii operaţionali. Aceasta nu va ajuta cu nimic. Oricare dintre termenii de mai sus pot fi făcuţi operaţionali în cazul majorităţii semnificaţiilor pe care discursul nostru li le atribuie. Noţiunea „poli", fie definită ca blocuri, fie ca mari puteri, are clari referenţi empirici. Conform oricărei definiţii, „polii" pot deveni termeni descriptivi în formularea legilor. Utilizabilitatea tehnică a termenilor este, din nefericire, un criteriu slab.

Deşi e uşor de observat că noţiunile teoretice sunt definite de teoriile în care acestea apar, e la fel de simplu să trecem cu vederea faptul că până şi termenii descriptivi dobândesc înţelesuri diferite, pe măsură ce teoriile se schimbă. Stephen C. Pepper se referă la „strânsa interdependenţă dintre fapt şi teorie" (Pepper, 1942, p. 324). Thomas S. Kuhn specifică exact ce se întâmplă, referindu-se în termeni de schimbare a „relaţiei de similaritate", atunci când abordează chestiunea tranziţiei de la o teorie la următoarea. Obiecte din aceeaşi categorie sau din categorii diferite – conform unei teorii – pot fi grupate în seturi diferite sau în acelaşi set, conform unei alte teorii, aşa cum se întâmpla cu Soarele, cu Luna, cu Marte şi cu globul pământesc înainte şi după Copernic. Aşa cum observă Kuhn, dacă două persoane sunt implicate în teorii diferite, „nu putem spune deloc cu certitudine dacă cei doi văd măcar acelaşi lucru, [dacă ei] se află în posesia aceloraşi date, însă pe care le identifică sau interpretează în mod diferit" (Kuhn, 1970, pp. 266-276). Cunoaştem doar ceea ce vedem, s-ar putea întreba cineva, sau vedem doar ceea ce ştim? Minţile noastre nu pot înregistra şi produce ceva din toată avalanşa de lucruri pe care, într-un anumit fel, o vedem. Suntem, prin urmare, înclinaţi să vedem ceea ce deja căutăm, să descoperim ceea ce intuiţia noastră cu privire la cauzele lucrurilor ne determină să considerăm a fi semnificativ.

Schimbarea teoriei produce modificări în semnificaţia termenilor, atât a celor teoretici, cât şi a celor factuali. Teoriile nu doar definesc termenii ; ele precizează, de asemenea, şi operaţiile care pot fi corect desfăşurate. Într-un sens utilizat puţin mai sus, chestiunea operaţională este de o importanţă fundamentală. Teoriile indică ce anume se conectează la ce anume şi cum se face conexiunea. Ele dezvăluie un sens al modului în care funcţionează lucrurile, al manierei în care se menţin laolaltă şi a ceea ce ar putea fi structura unui domeniu de cercetare. Dacă organizarea domeniului afectează interacţiunile variabilelor din interiorul său, nu are nici un sens ca datele să fie manipulate înainte de a se răspunde la întrebarea referitoare la cum pot fi conectate variabilele. Cu toate acestea, eforturile de a sabili corelaţii continuă, ca şi cum în domeniul internaţional variabilele sunt direct conectate, fără constrângeri structurale care să opereze asupra lor – de parcă fenomenele de care ne ocupăm sunt toate la acelaşi nivel. Coeficienţii de corelaţie sunt strânşi laolaltă fără a se pune întrebarea ce teorii ne îndreptăţesc să ne aşteptăm la un *anume tip* de conexiune şi între *care* variabile.

Se depune mult efort în zadar din pricina faptului că trei întrebări, care ar trebui puse la începutul unei cercetări, sunt adesea ignorate. Ele sună astfel :

- Obiectul de investigaţie permite folosirea metodei analitice din fizica clasică, anume examinarea atributelor şi interacţiunilor a două variabile, în timp ce celelalte sunt menţinute constante ?
- Permite el aplicarea metodelor statistice, aşa cum sunt ele utilizate de obicei, atunci când numărul variabilelor devine foarte mare ?
- Nu cumva obiectul de studiu nu permite nici una dintre cele două abordări, însă o reclamă pe cea sistemică ?

Răspunsul la ultima întrebare va fi „da”, în caz că obiectul supus cercetării este, în egală măsură, complex şi organizat. Complexitatea organizată, pentru a folosi sintagma lui Warren Weaver, exclude folosirea stilurilor tradiţionale de investigaţie (Weaver, 1947, pp. 6-7). Trebuie optat pentru o abordare care să se potrivească subiectului în discuţie. „Procesul autentic de cercetare”, aşa cum a spus Martin Landau, presupune respectarea procedurilor logice pe care le prescrie o anumită metodologie (Landau, 1972, pp. 219-221). Majoritatea celor care studiază politica internaţională nu au realizat care este „procesul autentic de cercetare” Ba şi mai grav, nu au fost în stare să-şi imagineze care ar putea fi procesul adecvat cercetării lor. Ei s-au concentrat mai mult asupra metodelor şi mai puţin asupra logicii utilizării lor. Aceasta perverteşte adevărata prioritate a preocupării, deoarece, odată ce se adoptă o metodologie, alegerea metodelor devine doar o chestiune de ordin tactic. Nu are nici un sens să porneşti pe drumul

menit să te ducă la înţelegerea fenomenelor, fără a te întreba care sunt căile metodologice care ar putea, eventual, conduce acolo. Înainte de a trece la lucru, trebuie să ne întrebăm care sunt diferitele hărţi teoretice ale subiectului supus cercetării care ni s-ar putea dezvălui. Dacă nu vrem să irosim timpul nepunându-ne problema dacă nu cumva exerciţiul nostru e unul strict de natură fizică, întrebările teoretice trebuie ridicate la începutul cercetării.

II

Examinând în următoarele două capitole teoriile politicii internaţionale, vom adopta concluziile discuţiei de mai sus, referitoare la semnificaţia teoriei. Dacă vrem să descoperim constructe similare teoriilor, vom dori, desigur, să ştim cât de bune pot fi explicaţiile pe care le oferă. Prin urmare, voi încheia acest capitol analizând chestiunea testării teoriilor.

Dacă vrem să testăm o teorie, trebuie să respectăm următorii paşi :

1. Să formulăm teoria care urmează să fie testată.
2. Să inferăm din ea ipoteze.
3. Să supunem ipotezele la teste experimentale sau observaţionale.
4. În efectuarea paşilor doi şi trei, să folosim definiţiile termenilor aflate în teoria supusă testării.
5. Să eliminăm sau să controlăm variabilele perturbatoare neincluse în teoria de testat.
6. Să reţinem un număr de teste distincte şi severe.
7. Dacă un test nu este trecut, să ne întrebăm dacă teoria este complet compromisă, dacă are nevoie de ajustări şi reformulări, sau dacă necesită o îngustare a gamei intenţiilor sale explicative.

Aparentul eşec al unei teorii poate decurge din efectuarea improprie a unuia dintre aceşti paşi. Câţiva dintre ei necesită o lămurire specială. De vreme ce este supusă testării o ipoteză derivată dintr-o teorie (neexistând nici o cale de a testa direct o teorie), una care se dovedeşte greşită ar trebui să ne determine să reexaminăm operaţiile a doua şi a şaptea. A fost ipoteza corect inferată din teorie ? Cum, şi în ce măsură invalidarea unei ipoteze derivate corect pune teoria sub semnul întrebării ? Rezultate nefavorabile ale testelor n-ar trebui să conducă la respingerea pripită a teoriilor. Şi nici rezultatele favorabile n-ar trebui să ducă la aceptarea facilă. Chiar dacă sunt trecute toate testele, trebuie să se reţină că o

teorie devine credibilă doar proporţional cu varietatea şi dificultatea testelor şi că nici o teorie nu poate fi vreodată dovedită ca fiind adevărată[1].

Eforturile făcute de politologi, de a infera ipoteze din teorii şi de a le testa, au devenit un loc comun. O mare parte a testării este făcută, în linii mari, la fel. Unul dintre eforturile de a testa propoziţiile, efectuat mai minuţios decât majoritatea, poate, prin urmare, servi ca ilustrare a modului în care cerinţele de mai sus trec neobservate. Singer, Bremer şi Stuckey (1972) au început prin a evalua „un număr de formulări teoretice la fel de plauzibile, însă incompatibile sub aspect logic", despre anumite condiţii în legătură cu care se spune că trebuie asociate cu pacea şi stabilitatea sau, la pol opus, cu războiul şi instabilitatea. Consolidând „punctele de vedere" ale „şcolilor" contrare, ei oferă „modele predictive", în care concentrarea capabilităţii în cadrul unui set de mari puteri, schimbările acelei concentrări şi modificările capabilităţii între puteri constituie cele trei variabile independente. Ei au tras apoi concluzii dacă – şi când – modelul „paritate-fluiditate" sau modelul „preponderenţă-stabilitate" ar produce predicţiile cele mai pertinente. Întrebarea ridicată este următoarea : Politica internaţională va fi mai mult sau mai puţin paşnică şi stabilă dacă puterea este mai mult sau mai puţin strâns concentrată şi dacă clasificarea marilor puteri se modifică mai mult sau mai puţin rapid ? Ce se poate face cu răspunsurile date ? Foarte puţin. Deficienţele care sunt răspunzătoare pentru acest răspuns dezamăgitor sunt scoase la iveală de trecerea în revistă a listei de reguli pe care am propus-o pentru testarea teoriilor.

Mulţi dintre cei care testează teoriile par să fie de părere că dificultăţile majore constau în selectarea testelor. Trebuie, în schimb, să se insiste asupra faptului că prima mare dificultate rezidă în a găsi sau formula teorii cu o precizie şi plauzibilitate suficiente pentru a face rentabilă testarea. Puţine teorii ale politicii internaţionale definesc termenii şi precizează conexiunea variabilelor cu claritatea şi coerenţa necesare dovedirii teoriilor ca fiind demne de luat în considerare. Înainte de a se emite pretenţia ca ceva să fie testat, trebuie să ai, într-adevăr, ceva de testat. Verificându-şi modelele, Singer, Bremer şi Stuckey nu reuşesc să examineze teoriile pe care au încercat să le modeleze. Teoriile la care autorii se pare că se gândesc sunt contradictorii şi incerte cu privire la faptul dacă soluţiile alternative care sunt aşteptate sunt redate de perechile de termeni război – pace, conflict – armonie sau instabilitate – stabilitate. De pildă, cineva poate concepe un sistem stabil drept unul care supravieţuieşte perioadelor de război. Totuşi, Singer şi colaboratorii săi evită chestiunea delicată a tipului de rezultat ce ar putea fi obţinut prin identificarea războiului cu instabilitatea, abandonând-o. Ei nu reuşesc să explice cum concordă aşteptările proprii cu cele derivate din orice teorie particulară.

1. Pentru studierea procedurilor de testare şi explicarea importanţei lor, vezi Stinchcombe, 1968, capitolul 2.

Autorii pretind a evalua în mod sistematic şi cantitativ „formulările teoretice" contradictorii. În culegerea datelor, ei sunt în mod necesar concentraţi asupra anumitor definiţii ale variabilelor implicate. Aleg drept variabilă independentă cheie concentrarea puterii sau a capabilităţilor. Ei nu menţionează nici o teorie care să angajeze realmente o astfel de variabilă, iar eu nu ştiu dacă există o astfel de teorie. Binecunoscutele teorii care tratează aceste chestiuni se referă la numere de mari puteri sau la polarităţi. În plus, termenul „polaritate" este variat definit, în termeni precum *ţări* sau *blocuri*. Cuvântul „poli" este uneori înţeles ca fiind în concordanţă cu capabilităţile fizice ale naţiunilor sau alianţelor, alteori prin luarea în considerare a modelului interrelaţiilor naţionale, iar alteori prin aprecierea sau negarea poziţiei de vârf a acelora care şi-au atins sau nu scopurile. Până când definiţiile confuze, vagi şi fluctuante ale variabilelor nu vor fi remediate, ele nu vor putea antrena nici o testare, a nici unui lucru, în mod corespunzător. Cu toate acestea, autorii au introdus în mod arbitrar noile lor variabile, fără măcar a lua în considerare cum anume ar putea ele modifica aşteptările cuiva cu privire la rezultate. Deşi această chestiune crucială nici măcar nu este pusă în discuţie, Singer şi colaboratorii săi declamă că acele corelaţii dintre variabilele *putere* şi *concentrare*, pe de o parte, şi *război*, pe de altă parte, confirmă sau infirmă predicţiile celor două şcoli la care fac atât de vag referire.

Prima, a doua şi a patra regulă sunt, prin urmare, ignorate cu seninătate. Teoriile supuse testării nu sunt formulate. Modul în care din ele ar fi putut fi inferate ipoteze nu este descris. Realizarea observaţiilor şi generarea datelor sunt făcute în lipsa oricărui efort de a defini variabilele, aşa cum erau ele definite în teoriile cu care se presupune că s-a lucrat. Se poate ca autorii să fi ajuns la unele rezultate, însă acele câteva rezultate nu înseamnă confirmarea sau infirmarea aşteptărilor nici unei şcoli.

În faţa unor astfel de eşecuri, putem considera că e greu de crezut că nici în acest caz, aşa cum se întâmplă atât de des în eforturile de stabilire a unor corelaţii asumate de cercetătorii politicii intenaţionale, nu e acordată vreo atenţie specială posibilei prezenţe a variabilelor perturbatoare. O excepţie nu demonstrează o regulă sau o teorie, însă dacă se poate demonstra că ceva este excepţional, teoria nu este contrazisă. Ne-am putea aştepta ca variaţia în rezultatele obţinute să demareze o căutare a posibilelor surse de perturbaţie omise din modele. În exemplul de faţă, „descoperirile" valabile pentru secolul al XIX-lea diferă de cele din secolol XX. Discrepanţa nu îi conduce pe autori decât spre cea mai elementară speculaţie asupra a ceea a ce s-ar fi putut omite, însă nu apare absolut nici una cu privire la ce ar fi putut merge prost în maniera în care variabilele au fost iniţial definite şi interconectate. Regulii a cincea nu i se dă mai multă importanţă decât celor precedente.

Regula a şasea face trimitere la un număr de teste diferite, precum şi la unele severe. Acestei instrucţiuni i s-ar fi putut acorda o importanţă mai mare decât de obicei, de vreme ce modelul se bazează doar pe trei variabile, extrem de similare şi arbitrar alese, şi de vreme ce rezultatele testelor sunt neconcluzive. Cu toate acestea, calitatea îndoielnică a rezultatelor nu i-a determinat pe autori să elaboreze sau să sugereze teste suplimentare, care să fi pus la încercări mai grele propriile modele.

Regula a şaptea cere atenţie în desprinderea concluziilor de pe urma rezultatelor negative ale testelor. Înfrâng ele teoria, revendică îmbunătăţirea ei sau pretind o restrângere a intenţiilor ei explicative? În loc de asta, ei raportează pur şi simplu corelaţiile diferite dintre concentrarea puterii şi război în secolele al XIX-lea şi XX. Concluziile lor sunt destul de modeste, însă oare ar mai fi putut ei adăuga ceva?

Un avertisment general ar trebui invocat în plus faţă de numeroasele semnale de alarmă pe care tocmai le-am tras. Am putea fi satisfăcuţi în cel mai înalt grad din punct de vedere ştiinţific, dacă ar fi efectuate teste riguroase, experimentale. Totuşi, dacă o teorie este formulată în termeni generali şi dacă aceasta dă naştere unor aşteptări care se înscriu într-un domeniu identificabil, însă din nefericire larg, atunci, a obţine inferenţe precise şi a încerca să le verificăm experimental înseamnă a cere teoriei mai mult decât poate ea spune. Testarea riguroasă a unei teorii vagi reprezintă mai degrabă un exerciţiu de folosire a metodelor, decât un efort util de a testa teoria. Pe deasupra, aplicarea timpurie a testelor severe poate determina ca teoriile insuficient dezvoltate să fie abandonate, înainte ca potenţialul lor să fie dezvăluit (*cf.* Rapoport, 1968).

Atunci, ce se poate face? Să se ebordeze, pur şi simplu, cei şapte paşi stabiliţi mai sus, în maniere care să se potrivească teoriei supuse discuţiei. Să ne întrebăm ce aşteptări ne induce teoria, mai degrabă decât să postulăm în mod arbitrar ipoteze cărora datele şi metodele cuiva să le facă faţă. Să verificăm ipotezele pe baza evidenţei observaţiilor (adesea de ordin istoric), înainte de a emite speculaţii şi de a utiliza metode elaborate. Dacă o teorie nu se dovedeşte a fi logică, plauzibilă şi coerentă, e absurd să o supunem la teste elaborate. Dacă o teorie e percepută ca fiind logică, plauzibilă şi coerentă, rigoarea şi gradul de complexitate al testelor pot fi adaptate preciziei sau gradului de generalitate al ipotezelor inferate din teorie[1].

1. Vezi capitolul 6, partea a III-a, pentru lămuriri suplimentare referitoare la chestiunea testării.

III

Până acum am abordat chestiunile legate de semnificaţia teoriei şi de cea a construirii şi testării ei. Teoriile nu apar în urma eforturilor de stabilire a legilor, chiar când acestea sunt încununate de succes. Construcţia teoriei este o sarcină prioritară. Trebuie să ne decidem asupra căror lucruri să ne concentrăm, dacă vrem să avem şansa de a elabora explicaţii ale *pattern*-urilor şi evenimentelor din domeniul internaţional care ne interesează. A crede că putem proceda altfel e totuna cu a adopta opinia extrem de neştiinţifică, conform căreia orice variază e o variabilă. Fără a avea măcar o teorie sumară, nu putem spune ce anume trebuie explicat, cum ar putea fi explicat şi ce date – şi în ce formulare – trebuie acceptate ca evidenţe pentru sau împotriva ipotezelor (*cf.* Scheffler 1967, pp. 64-66; Lakatos 1970, pp. 154-177). A proceda la căutarea de asocieri, fără a avea, cât de cât, o intuire a teoriei, e ca şi cum am ochi aiurea o ţintă invizibilă. Nu numai că va fi irosită o grămadă de muniţie înainte de a nimeri ceva, dar, chiar dacă, în cele din urmă, am reuşi, nici n-o va găsi nimeni!

Artificiul constă, evident, în a lega conceptele teoretice de câteva variabile, în scopul inventării de explicaţii, din care, ulterior, să poată fi inferate şi testate ipoteze. Problema de care ne vom ocupa în următoarele două capitole e să vedem în ce măsură şi cât de bine s-au achitat de sarcină cercetătorii politicii internaţionale.

Capitolul 2

Teorii reducţioniste

Printre descurajantele trăsături ale studiilor dedicate politicii internaţionale se numără şi câştigul redus - privind puterea explicativă - al numeroaselor eforturi teoretice depuse în ultimele decenii. Nimic nu pare să se acumuleze, nici măcar critica. În schimb, se fac la nesfârşit acelaşi gen de critici sumare şi superficiale, şi sunt reluate aceleaşi şi aceleaşi erori. În loc să contribui la creşterea numărului de studii de acest gen, îmi voi concentra atenţia, în secţiunea critică a acestei lucrări, asupra câtorva teorii care ilustrează abordări diferite. Acest demers ne va îndrepta atenţia mai degrabă asupra potenţialităţilor şi limitărilor diferitelor tipuri de teorii, decât asupra forţei sau slăbiciunii teoretice a anumitor teoreticieni.

I

Teoriile politicii internaţionale pot fi selectate în mai multe moduri. Am distins, în altă lucrare, explicaţiile date politicii internaţionale, zăbovind mai ales asupra eforturilor de a localiza cauzele războiului şi de a defini condiţiile păcii, în funcţie de nivelul la care sunt plasate cauzele - în om, în stat sau în sistemul de state (1954, 1959). Poate fi făcută o clasificare încă şi mai simplă, una care împarte teoriile luând în considerare dacă acestea sunt reducţioniste sau sistemice. Teoriile politicii internaţionale care concentrează cauzele la nivel individual sau naţional sunt reducţioniste; cele care înţeleg cauzele ca operând şi la nivel internaţional sunt sistemice. În acest capitol, îmi voi concentra atenţia asupra teoriilor reducţioniste.

Conform unei abordări reducţioniste, întregul este înţeles prin cunoaşterea atributelor şi interacţiunilor dintre părţile sale. Încercarea de a explicita comportamentul unui grup prin intermediul studiului psihologic al membrilor săi este una

de factură reducţionistă, ca şi efortul de a înţelege politica internaţională prin prisma studierii birocraţilor şi a birocraţiilor din plan intern. Probabil exemplul clasic de reducţionism a constat în răspândirea, odinioară, a obiceiului de a înţelege organismele prin descompunerea lor şi prin aplicarea cunoştinţelor şi metodelor fizice şi chimice în examinarea părţilor acestora. Esenţial pentru abordarea reducţionistă este deci faptul că întregul va fi cunoscut prin studierea părţilor sale. De asemenea, se întâmplă adesea ca autorii reducţionişti, pentru a înţelege propriul obiect de cercetare, să se găsească în situaţia de a utiliza metode aparţinând altor discipline. *A priori*, nimeni nu poate spune dacă va fi suficientă reducţia. Întrebării cu privire la adecvare trebuie să i se răspundă examinând materialul de explicat şi observând rezultatele obţinute.

Obsesia de altădată pentru reducţie a biologilor s-ar putea să fi fost una nefericită[1]. Poate fi totuşi de înţeles modul în care succesul şi prestigiul de care s-au bucurat fizica şi chimia au făcut ca alternativa reducţionistă să pară ademenitoare. În domeniul nostru, pasiunea reducţionistă pare să derive mai mult din eşecurile eforturilor depuse la nivelul internaţional-politic, decât din succesele altor discipline potenţial pertinente. Mulţi au încercat să explice evenimentele internaţional-politice în termeni de factori psihologici sau de fenomene socio-psihologice sau de caracteristici politice şi economice interne. În cel puţin unele dintre aceste cazuri, posibilii factori relevanţi sunt explicitaţi de teorii de o forţă oarecum mai mare decât au au dat dovadă teoriile politicii internaţionale. În nici unul dintre cazuri însă, acele teorii non-politice nu s-au dovedit suficient de puternice încât să furnizeze explicaţii sau predicţii solide.

Tentaţia pozitivă către reducţie este slabă, dar, cu toate acestea, în politica internaţională tendinţa de a reduce a fost proeminentă. Această pasiune poate fi mai amănunţit explicată prin adăugarea, la raţiunea teoretică pe care tocmai am prezentat-o, a unui motiv practic. Se pare că, adesea, deciziile şi acţiunile naţionale sunt răspunzătoare pentru majoritatea evenimentelor de pe plan mondial. Cum ar putea explicaţiile la nivel internaţional-politic să rivalizeze în importanţă cu răspunsurile de o mare putere persuasivă la întrebări precum : Ar trebui să se cheltuiască mai mult sau mai puţin pentru apărare ? Ar trebui fabricate arme nucleare, sau nu ? Se impune fermitate şi luptă sau retragere şi căutare a păcii ? Deciziile şi activităţile naţionale par a fi de o importanţă copleşitoare. Această condiţie practică, alături de eşecul teoriilor internaţional-politice de a furniza fie explicaţii convingătoare, fie o îndrumare utilă cercetării, a alimentat tentaţia corespunzătoare de a adopta abordări reducţioniste.

1. Cel puţin aşa credea Alfred North Whitehead (1925, p. 60).

Teoria economică a imperialismului, dezvoltată de Hobson şi Lenin, este cea mai reuşită dintre aceste abordări[1]. Spunând „cea mai reuşită", nu o înţeleg corectă în mod necesar, ci mai degrabă cea mai grăitoare ca teorie. Teoria este rafinată şi are forţă. Simplu formulată şi încorporând doar câteva elemente, ea pretinde să explice cele mai importante evenimente internaţional-politice – nu doar imperialismul, ci, de asemenea, şi cea mai mare parte a războaielor moderne, chiar dacă nu pe toate – şi chiar să indice condiţiile care ar permite să prevaleze pacea. Teoria oferă explicaţii şi, spre deosebire de majoritatea teoriilor ce ţin de ştiinţele sociale, chiar predicţii. Pe deasupra, ea a îndeplinit cu succes şi celelalte obiective la care ar trebui să ajungă o bună teorie, şi anume, stimularea şi îndrumarea cercetării şi provocarea contra-teoriilor care se pretind a fi interesate de aceleaşi fenomene. Una peste alta, literatura care s-a scris pe seama teoriei Hobson-Lenin a imperialismului, atât în vederea susţinerii, cât şi a criticării ei, e la fel de întinsă şi sofisticată ca şi cea asociată oricărei alte şcoli din câmpul politicii internaţionale. Pentru aceste motive, teoria poate folosi la ilustrarea abordărilor reducţioniste.

II

Am reţinut din primul capitol că teoriile conţin asumpţii teoretice (nonfactuale) şi că trebuie apreciate în funcţie de ceea ce ele pretind că explică sau că prezic. Din ceea ce am afirmat despre abordările reducţioniste reiese că presupoziţiile teoriei Hobson-Lenin sunt economice, nu politice. Poziţia sa, ca explicaţie a imperialismului şi a războiului, se justifică în funcţie de următoarele condiţii : (1) dacă teoria economică este validă, (2) dacă cerinţele prefigurate de teorie s-au confirmat în majoritatea ţărilor imperialiste şi (3) dacă majoritatea ţărilor în care s-au îndeplinit cerinţele erau, de fapt, imperialiste. M-am referit la majoritatea ţărilor, şi nu la toate, nu neapărat ca să fac mai facile testele pe care trebuie să le treacă teoriile economice ale imperialismului, ci pentru că excepţiile eşuează în invalidarea unei teorii, dacă ivirea lor poate fi explicată cu temei. O pală de vânt care poartă o frunză în cădere nu pune sub semnul întrebării teoria newtoniană a gravitaţiei universale. La fel trebuie privite şi teoriile lui Hobson şi Lenin ; cauzele amintite pot opera, însă alte cauze le pot denatura sau acoperi. Teoriile lui Hobson şi Lenin pot explica imperialismul, atunci când el apare, ele neputând totuşi fi dezminţite, chiar dacă în nici o ţară capitalistă avansată imperialismul nu s-a manifestat fără întrerupere.

1. Teoriile lui Hobson şi Lenin nu sunt identice, însă sunt extrem de asemănătoare şi foarte compatibile.

Lucrarea lui Hobson, *Imperialismul*, publicată prima dată în 1902, merită încă un studiu aprofundat. Într-adevăr, studenţii vor economisi mult timp şi efort cunoscând bine cel de-al şaselea capitol al părţii I, unde vor găsi toate elementele explicaţiilor economiste ulterioare ale imperialismului, de la Lenin la Baran şi Sweezy. „Supraproducţie", „surplus de capital", „distribuirea defectuoasă a capacităţii de consum", „surplusuri recurente", „depresiuni în lanţ" Hobson umple din abundenţă paginile cu asemenea concepte, pe care le dezvoltă şi le combină în mod sistematic. Mai mult, procedând astfel, se întâmplă să descopere noţiuni pe care autorii de mai târziu le-au preluat – rolul publicităţii şi importanţa trusturilor, spre exemplu, şi chiar una care azi e cunoscută sub numele de „imperialismul liberului schimb".

Argumentaţia economistă a lui Hobson e impresionantă. Ca şi Malthus, îl anunţă pe Keynes, punând sub semnul întrebării convingerea economiştilor de orientare tradiţionalistă, conform căreia doar în cazul în care guvernul ar lăsa economia să funcţioneze liber tendinţa cererii efective ar înclina puternic către suficienţă, şi pe aceea după care cererea de bunuri va goli piaţa de tot ceea ce se produce, oferind astfel furnizorilor stimulente pentru a utiliza factorii de producţie la capacitate maximă, prin intermediul investiţiilor continue. Mergând mai departe decât a făcut-o Malthus, Hobson a reuşit să explice de ce cererea efectivă ar putea fi deficitară, şi să furnizeze astfel argumente pentru aprecierea formulată ulterior de Keynes, şi anume, că o economie bazată pe liberă iniţiativă se poate opri din creştere într-un punct care să marcheze o utilizare incompletă a factorilor de producţie.

Din pricina concentrării avuţiei în mâinile câtorva, argumentează Hobson, capacitatea de consum nu poate ţine pasul cu creşterile capacităţii productive, întrucât „cei bogaţi nu vor fi niciodată atât de abili, astfel încât să cheltuiască suficient pentru a preveni supraproducţia". La un nivel al preţului care să aducă profit, cererea nu va fi suficientă pentru a goli piaţa. Există, în consecinţă – în termenii lui Hobson –, „bunuri care nu ajung să fie consumate, sau care nici măcar nu pot fi produse, tocmai pentru că e limpede că nu ajung să fie consumate" Ca şi pentru Keynes, proasta funcţionare a economiei este cauzată de o distribuire deficitară a avuţiei. Ca şi pentru Keynes, soluţia practică e ca guvernul, prin autoritatea pe care o are de a impune taxe şi de a asuma cheltuieli, să impună o distribuire mai echitabilă a venitului, în scopul de a face să apară o cerere agregată care să susţină economia într-o situaţie de completă ocupare a forţei de muncă. Ca şi pentru Keynes, abordarea este una macroeconomică, examinând relaţiile dintre agregate la nivelul sistemului în ansamblu, pentru a explica starea economiei ca întreg[1].

---

1. Cele trei paragrafe de mai sus sunt un rezumat al părţii I, capitolul 6, din lucrarea lui Hobson (1902). Keynes îi recunoaşte lui Hobson deplinul merit de a fi anticipat elementele majore ale teoriei sale generale, deşi manifestă rezerve în privinţa lipsei unei teorii hobsoniene a ratei dobânzii şi a consecventei şi exageratei sale insistenţe

Avem acum în faţă elementele de sorginte economică ale teoriei hobsoniene a imperialismului. Confruntaţi, la ei acasă, cu o rată a profitului în scădere şi cu resurse subutilizate, potenţialii investitori pornesc în căutarea unor posibilităţi mai mari peste graniţă. Acele oportunităţi sunt descoperite acolo unde au fost cel mai puţin exploatate la maxim – adică, în ţările rămase în urmă din punct de vedere economic. În alţi termeni, a afirma că o ţară este subdezvoltată din punct de vedere economic înseamnă a afirma că îi lipseşte capitalul. Acolo unde capitalul este insuficient, el generează şi cea mai mare recompensă. Confruntându-se cu impulsuri similare de a investi în străinătate din partea actorilor din diferite ţări capitaliste, guvernele sunt cu uşurinţă convinse să susţină revendicările cetăţenilor privind un tratament corect sau anumite privilegii din partea conducătorilor din ţările în care operează. Dacă un guvern îşi susţine proprii oameni de afaceri în străinătate, alte guverne pot proceda diferit? Dacă un anumit guvern impune restricţii tarifare în jurul coloniilor sale, pot alte guverne să stea pasive şi să privească cum sunt discriminaţi negativ propriii cetăţeni în cadrul pieţelor modiale din ce în ce mai numeroase? Guvernele statelor capitaliste au simţit forţa raţionamentului din aceste întrebări retorice. Şi astfel, presiunea de a investi în străinătate, precum şi competiţia dintre actorii din diferitele ţări care au dat curs acestui impuls au condus în mod firesc, după cum se credea, la declanşări ale activităţii imperialiste. Astfel, Hobson a tras concluzia că imperialismul „implică manevrarea mecanismului guvernamental de către interese private, în special de către capitalişti, în vederea garantării de câştiguri economice în afara ţării lor" Operează, e adevărat, şi alţi factori: de exemplu, patriotismul, zelul misionar, spiritul de aventură. Însă factorul economic reprezintă „rădăcina" din care pleacă toate, cauza determinantă, fără de care întreprinderea imperialistă dispare. Forţele economice reprezintă „adevăratul factor determinant în interpretarea politicii concrete" Pe deasupra, direct sau indirect, imperialismul a fost considerat a fi răspunzător pentru majoritatea, dacă nu chiar pentru toate războaiele moderne (Hobson, 1902, pp. 94, 96, 126; *cf.* pp. 106, 356 şi urm.). Aşa cum a spus-o Harold J. Laski, „principalele cauze [ale războiului] se găsesc în domeniul economic. Obiectivul său principal este căutarea bogăţiei ce poate fi obţinută prin astfel de mijloace şi pe care cei care împing statul să facă razboi o consideră mai mare decât cea pe care ar obţine-o dacă se menţine pacea" (Laski, 1933, p. 501).

---

mai mult asupra surplusului de capital, decât asupra lipsei cererii. Vezi Keynes (nedatată, pp. 364-370) şi referinţele date acolo. Într-un articol, de altfel, excelent, Boulding şi Mukerjee (1971) remarcă faptul că e posibil ca teoria lui Hobson asupra surplusului de capital să capete coerenţă prin interpretarea ei într-o lumină keynesiană. Ei pot fi de părere că aceasta reclamă o interpretare specială, doar pentru că n-au sesizat strânsa asemănare dintre Hobson şi Keynes.

Deşi imperialismul promovează angajarea, prin exportul surplusului de capital şi al forţei de muncă, pierderile suferite de o ţară imperialistă depăşesc de departe câştigurile. În parte, câştigurile sunt insignifiante, pentru că cea mai mare parte a lor merge către oameni de afaceri şi investitori, o minoritate neînsemnată din cadrul naţiunii. Ei culeg roadele imperialismului ; naţiunea, în ansamblu, îi suportă costul imens. În termenii pe care Hobson i-a împrumutat de la James Mill, imperialismul este „un vast sistem de relaxare în aer liber a claselor superioare" Redistribuirea venitului ar determina o utilizare mai profitabilă a factorilor de producţie. Dacă, mai mult decât atât, activitatea imperialistă generează toate războaiele, şi nu doar pe cele direct cauzate de competiţia imperialistă, atunci costurile întregului „sistem de război", costurile necesare atât pregătirii, cât şi purtării războaielor, trebuie puse pe seama întreprinderii imperialiste. Conform unui asemenea raţionament, costurile trebuie să depăşească într-o enormă măsură câştigurile[1]. Pe lângă costurile în bani, punerea în aplicare a politicilor imperialiste produce efecte nefericite de ordin social şi politic pe plan intern. Ea conduce fie la dezvoltarea militarismului în Anglia, fie la dependenţa sa de trupe autohtone din diversele regiuni ale imperiului ; pune în funcţiune forţe care sunt contrare reformei sociale şi economice şi care subminează guvernământul reprezentativ ; încurajează şi măreşte numărul unei aristocraţii decadente, dependentă de tributul luat Asiei şi Africii, şi poate, în ultimă instanţă, să-i transforme pe vest-europeni într-un popor parazitar (Hobson, 1902, pp. 51, 130-152, 314-315).

Acestea, în opinia lui Hobson, definesc o parte majoră a pierderilor suferite de o ţară imperialistă. Cealaltă parte majoră a pierderii vine din partea efectelor imperialismului de peste graniţe. Naţiunea imperialistă, exportând bunuri de capital şi expertiză, încurajează ţările slab dezvoltate să-şi dezvolte resursele. După aceea, nimic nu mai poate împiedica, să spunem, China, să utilizeze capitalul străin şi, tot mai mult, propriul capital alături de propria forţă de muncă, pentru a produce bunuri care ar putea înlocui „producţia britanică pe pieţele neutre ale lumii". Ea ar putea, în cele din urmă, să „inunde" chiar şi pieţele occidentale cu „mărci chinezeşti" ieftine, să inverseze cursul investiţiilor, şi să obţină „control financiar asupra foştilor săi patroni şi civilizatori" (1902, pp. 308 şi urm., 313). Propriile acţiuni ale unei ţări imperialiste îi subminează poziţia de superioritate.

1. Conform unui sistem de calcul mai restrictiv, câştigurile şi pierderile relative sunt încă problematice, chiar şi pentru Marea Britanie la apogeul său imperialist din epoca modernă. Vezi calculele pertinente făcute de Strachey (1960, pp. 146-194) ; *cf.* Brown (1970, p. x). Mai ales Brown scrie despre imperialism dintr-un punct de vedere marxist. Vezi, de asemenea, Boulding şi Mukerjee (1971).

Lenin a preluat masiv din opera lui Hobson, diferențiindu-se de acesta doar în două puncte esențiale. Hobson credea că tendința către imperialism ar putea fi împiedicată prin politici guvernamentale create în vederea redistribuirii bogăției (Hobson, 1902, pp. 88-90). Lenin era de părere că actorii capitaliști care dețin controlul asupra guvernelor n-ar permite niciodată astfel de politici. Imperialismul devenea astfel, inevitabil, o politică a statelor capitaliste ajunse în faza de monopol (Lenin, 1916, pp. 88-89). Hobson credea că întrecerea imperialistă constituia cauza majorității conflictelor dintre țările imperialiste însele și principala justicare a imenselor cheltuieli destinate înarmării. Cu toate acestea, Hobson a întrezărit, într-adevăr, respingătoarea posibilitate ca statele capitaliste să coopereze în vederea exploatării popoarelor sărace (Hobson, 1902, pp. 311 și urm., 364 și urm.). Lenin considera că aranjamentele în vederea cooperării nu vor rezista niciodată, date fiind soarta schimbătoare a statelor capitaliste și *pattern*-ul variabil al oportunităților de investiții externe. Capitalismul duce în mod inevitabil la imperialism. Acest lucru conduce, în schimb, în mod cert, la războaie între statele capitaliste, o idee care ulterior a întărit convingerea că socialismul ar putea supraviețui într-o singură țară (Lenin, 1916, pp. 91-96, 117-120).

Folosind analiza lui Hobson, Lenin a încercat să demonstreze că rezultatele pe care Hobson le eticheta drept probabile erau produse necesare ale capitalismului. Pe deasupra, lui Lenin nu i-a displăcut ceea ce Hobson a prevăzut și deplâns, anume că imperialismul face parte din dialectica ce generează decesul lumii capitaliste, sugând energiile statelor avansate și ascuțind antagonismele dintre ele, pe de o parte, și promovând dezvoltarea economică a zonelor subdezvoltate, pe de alta[1]. Lui Lenin i se potrivește aici cu ușurință tiparul marxist. În *Manifestul Comunist*, Marx și Engels au compus o odă capitalismului, care ar fi părut penibil de nepotrivită, dacă ar fi venit din partea unui apologet al burgheziei: „Diferențele naționale și antagonismele dintre popoare [au scris ei] se spulberă pe zi ce trece, din ce în ce mai mult, grație dezvoltării burgheziei, libertății comerțului, pieței mondiale, uniformității stilului de producție și a condițiilor de trai corespunzătoare lor” (Marx și Engels, 1848, p. 39).

Adaptând explicația lui Hobson teoriei imperialismului, Lenin a reușit să păstreze atât viziunea lui Marx despre un viitor luminos, cât și convingerea acestuia că societățile capitaliste îl conțin virtual.

Putem acum să verificăm teoria economică a imperialismului, confruntând-o cu cele trei chestiuni ridicate la începutul părții a II-a. Mai întâi, cât de coerentă este însăși teoria economică? Aici, trebuie să distingem între meritele generale

1. Lenin argumentează primul punct citându-l, printre alții, pe Hobson, iar pe cel de-al doilea citându-l pe Rudolf Hilferding (Lenin, 1916, pp. 102-104, 121).

ale teoriei de orientare keynesiană a lui Hobson şi capacitatea acesteia de a explica tendinţa către export de capital, care se presupune că dă naştere imperialismului. Atât Hobson, cât şi Lenin pun imperialismul pe seama impulsului care-şi are originile în subconsumul de pe plan intern, combinat cu tentaţia oferită de goana după profituri mai mari, prin investiţii în străinătate. Sunt ţintite profiturile mai mari, oricum ar fi ele obţinute, aşa cum ar spune-o cu uşurinţă Hobson şi Lenin. Teoria economică a lui Hobson nu poate, prin ea însăşi, să conducă la concluzia că este absolut necesară construirea de imperii. Capitalul poate ieşi din ţară în căutarea unor profituri mai mari, însă fie că intervine întrecerea între imperii, fie se presupune că intervine, garantarea lor depinde, în egală măsură, de condiţii politice şi economice, atât în ţară, cât şi în străinătate. Din demonstrarea modului în care statele capitaliste pot genera surplusuri, nu decurge şi explicaţia privitoare la modul în care vor fi acestea folosite. Raţionamentul economic nu poate face mai mult decât să explice apariţia unor anumite surplusuri, în anumite condiţii date. Întrebarea îşi schimbă forma şi, în loc de a ne întreba dacă teoria economică explică surplusul de capital, ne întrebăm dacă situaţia economică internă determină comportamentul politic extern. Acestei întrebări nu i se poate răspunde printr-o teorie despre funcţionarea economiilor naţionale. În ciuda acestei dificultăţi majore, unii pot crede, ca şi mine, că persuasivitatea raţionamentului economic a contribuit la înţelegerea teoriei ca pe un tot unitar, cu tot eşecul ei de a trece de testul al doilea şi în pofida dificultăţii întâmpinate cu cel de-al treilea.

Testele doi şi trei pot fi luate împreună. Să ne reamintim că, pentru ca teoria economică a imperialismului să fie validă, majoritatea ţărilor imperialiste trebuie să fie atât capitaliste, cât şi producătoare de surplusuri şi că majoritatea ţărilor astfel descrise trebuie să fie imperialiste. De la aproximativ 1870 încoace, interval ce reprezintă perioada în care se spune că teoria ar fi validă, toate – sau toate statele care ar putea fi numite în mod rezonabil „capitaliste” – au fost realmente angajate în cel puţin un sector al activităţii imperialiste. Cu toate acestea, câteva dintre statele imperialiste au exportat puţin capital către propriile lor colonii ; iar unele dintre ele nu au produs deloc surplusuri de capital. Mai mult, un număr de state imperialiste nu au fost state capitaliste. Diversitatea condiţiilor interne ale statelor şi a politicilor lor externe era impresionantă. Nu însă şi conformitatea lor cu stipulările teoriei. Anglia, primul stat imperialist în rang, avea, la sfârşitul secolului al XIX-lea, aproximativ o jumătate din capital investită în afara coloniilor sale. Faptul că cel mai mare stoc de capital a fost investit în Statele Unite e cel puţin uşor deconcertant pentru adepţii mai scrupuloşi ai teoriei. Franţa s-a plasat cu consecvenţă pe locul al doilea sau al treilea prin investiţiile şi comerţul în teritoriile pe care le deţinea (Feis, 1930, p. 23). Japonia, în Asia, şi Rusia, în Asia şi Europa de Est, erau cu certitudine imperialiste, ele nefiind însă nici capitaliste, nici producătoare de

surplusuri. Aceste câteva cazuri ilustrează varietatea condiţiilor asociate imperialismului, o varietate pe deplin suficientă pentru a dezminţi teoria.

Aceste anomalii, privite din punctul de vedere al teoriei, au trezit şi alte îndoieli. Imperialismul este cel puţin la fel de vechi ca şi istoria scrisă. Este, cu siguranţă, bizar să afli că, de fapt, capitalismul are o vârstă mult mai mică decât efectele pe care le produce imperialismul. Lucru de înţeles, Hobson şi Lenin ţin să explice imperialismul doar în era capitalismului avansat. Trebuie totuşi să ne întrebăm ce a cauzat imperialismul în perioadele de altădată şi de ce aceste cauze vechi nu mai funcţionează, de ce au fost înlocuite, în calitatea lor de cauze, de capitalism. Dacă existau noutăţi la sfârşitul secolului al XIX-lea, printre ele nu figura şi imperialismul. Nu despre fenomen, ci numai despre cauze s-a spus că sunt noi. Asta e ca şi cum Newton ar fi pretins că a descoperit căderea liberă a corpurilor doar din 1666 încoace, ca şi cum ar fi lăsat pe seama altcuiva sarcina de a demonstra cum s-a întâmplat că astfel de corpuri au căzut şi înainte de acea dată; la sfârşitul secolului al XIX-lea şi ca şi cum nou-descoperitul său efect gravitaţional era ceva ce nu ar fi existat sau acţionat şi mai devreme.

Teoria lui Hobson şi Lenin nu poate opera cu aceste probleme şi nici nu a încercat în mod foarte serios să facă aceasta[1]. Acceptarea teoriei, care s-a răspândit şi a rezistat în mod curios, s-a sprijinit, în schimb, pe puterea de atracţie a argumentului economic şi pe răsunătorul adevăr că statele capitaliste avansate ale perioadei erau, într-adevăr, printre cele mai impresionante creatoare de imperii din întreaga istorie. Statele capitaliste avansate erau cât se poate de imperialiste. Atunci, de ce să nu se identifice capitalismul cu imperialismul? Identificarea era, în mod evident, uşor de făcut, astfel încât putem citi foarte des despre state capitaliste care-şi impun bunurile şi capitalul în surplus asupra băştinaşilor naivi şi despre lupta nebună a statelor capitaliste pentru colonii.

Dacă aserţiunile de mai sus cu privire la cauză sunt cât de cât convingătoare, ele rămân astfel doar până când se realizează faptul că, în vremea lui Hobson, ca şi în zilele noastre, majoritatea statelor care se aflau în frunte erau capitaliste. Se ridică atunci întrebarea: Sunt ţările avansate „imperialiste" pentru că sunt *capitaliste*, sau pentru că sunt *avansate*? Creşterea economiilor industriale în secolul al XIX-lea a creat condiţiile unui imperialism extins pe tot globul. Hegemonia celor puţini asupra celor mulţi a fost produsă de contradicţiile inerente capitalismului sau de dezvăluirea secretelor naturii, de transformarea ştiinţei în tehnologie,

1. O metodă mai puţin obişnuită e de a argumenta că „noul imperialism" era diferit de cel vechi din pricina capitalismului. Că ar fi existat câteva diferenţe e, desigur, adevărat, însă insignifiant din punct de vedere teoretic. Pentru un exemplu al acestui argument, vezi O'Connor (1970).

şi de organizarea forţelor tehnologice la scală naţională? Este imperialismul stadiul cel mai înalt al capitalismului sau capitalismul *şi* imperialismul sunt cele mai avansate stadii ale industrialismului? Pentru orice teorie care aspiră să ofere o explicaţie coerentă imperialismului, răspunsurile la aceste întrebări sunt stringente[1]

Unii vor răspunde spunând că izbucnirea activităţii imperialiste la sfârşitul secolului al XIX-lea poate fi explicată doar prin schimbările economice din cadrul ţărilor imperialiste şi că aceasta constituie o dovadă în susţinerea teoriei lui Hobson şi Lenin. Argumentul trece cu vederea esenţialul. Respingând teoria, nu vreau să argumentez că nu există nici o legătură între capitalism şi imperialismul britanic sau francez. Pentru că, făcând asta, ar fi la fel de ridicol ca şi cum aş spune că autoritarismul nu a avut nici o legătură cu imperialismul rusesc şi japonez. Actele particulare au cauze particulare, care contează în anumite aspecte ale rezultatelor ce prezintă interes pentru noi. Totuşi, operând cu cauze particulare, ne confruntăm cu chestiuni care sunt mai interesante din punct de vedere istoric decât din cel teoretic. A pretinde că o teorie care meditează doar asupra condiţiilor interne ale statelor nu explică în măsură suficientă comportamentul lor extern, nu e totuna cu a pretinde că ultimul poate fi explicat fără a face referire la condiţia internă. Economiile capitaliste erau generatoare eficiente de surplusuri. Prin urmare, guvernele statelor capitaliste dispuneau de largi posibilităţi de alegere şi mijloace eficace de a acţiona pe plan internaţional. Totuşi, cum anume decid ele să acţioneze, nu poate fi explicat doar prin prisma condiţiilor interne. Condiţiile externe trebuie incluse în explicaţie, de vreme ce varietatea condiţiilor interne ale statelor nu este egalată de varietatea comportamentelor lor externe.

De-a lungul istoriei, cele trei „surplusuri” celebre – privind oamenii, bunurile şi capitalul – sunt asociate cu mişcările imperialiste. În diferite versiuni, ele sunt identificate, fiecare în parte, drept imperialismul aglomerărilor umane, imperialismul liberului schimb şi imperialismul capitalismului monopolist. Trebuie făcute două precizări. Mai întâi, o ţară care susţine o mişcare imperialistă trebuie să producă unul sau o combinaţie de astfel de „surplusuri”, în sensul că ţara imperialistă revendică o marjă de superioritate asupra poporului pe care îl domină. Cum altfel ar putea fi exercitat controlul? În al doilea rând, modul în care este produs „surplusul”, precum şi natura statului care îl produce, par a fi destul de nesemnificative. Republicile (Atena şi Roma), monarhiile de drept divin (Franţa dinastiei Bourbon şi Japonia dinastiei Meiji), democraţiile moderne (Marea

1. Wehler (1970) oferă un exemplu izbitor al modului în care se împotmoleşte analiza privitoare la cauze, atunci când industrializarea este echivalată cu capitalismul.

Britanie şi America) au fost, toate, cândva, imperialiste. În mod similar, economii de o largă varietate – pastorale, feudale, mercantiliste, capitaliste, socialiste – au susţinut acţiuni imperialiste. A explica imperialismul prin capitalism constituie un demers, în cel mai bun caz, mediocru. Mai degrabă decât să ne referim la imperialismul capitalist, cu mai multă îndreptăţire am putea numi acelaşi fenomen drept *imperialismul unei mari puteri.* Acolo unde există dezechilibre flagrante de putere şi unde mijloacele de transport permit exportul de bunuri şi al instrumentelor de guvernare, poporul mai capabil exercită, de regulă, o influenţă considerabilă asupra celor mai puţin capabile de a produce surplusuri. Într-o secvenţă menită să-l critice aspru pe Joseph Schumpeter, Murray Greene îl acuză de a fi introdus în mod arbitrar această idee în teoria sa sociologică despre imperialism: ceea ce „pare să aducă a imperialism capitalist se întâmplă pur şi simplu să apară în era capitalismului" (Greene, 1952, p. 64). Greene a avut în vedere exact punctul critic, chiar dacă l-a înţeles cu totul greşit. Din punct de vedere istoric, imperialismul este un fenomen obişnuit. Atunci când ne oprim asupra imperiilor, observăm că ele sunt construite de cei care s-au organizat şi şi-au exploatat resursele în mod eficient. Astfel, în zilele sale de apogeu, mercantilismul a constituit cauza imperialismului, în exact acelaşi sens îndoielnic în care constituit-o mai târziu capitalismul.

Dacă statele capitaliste, cele mai avansate state de pe atunci, nu le-ar fi afectat pe altele într-o măsură mai mare decât altele le-au afectat pe ele şi dacă nu s-ar fi angajat, cel puţin ocazional, în activitatea imperialistă din exterior, ar fi fost într-adevăr bizar. În acest sens, absenţa imperialismului, în condiţiile unui în dezechilibru de putere, ar trebui în mod imperios să reclame o explicaţie. Slăbiciunea duce către control; forţa ne determină să acţionăm, chiar dacă strict pentru „binele" celorlalţi[1]. Fenomenul este mai general – aşa cum, de altfel, e şi mai vechi – decât teoria care s-a oferit a-l explica. Fraza care exprimă cauza primă ce operează în cadrul unor economii organizate în mod diferit este „imperialismul marii puteri" Organizarea economică ce va „cauza" imperialismul (în sensul de a permite unei ţări să urmeze politici imperialiste) o constituie oricare dintre formele economice care se dovedeşte cea mai eficientă, într-un moment determinat şi în interiorul unei arii adecvate. Pentru a veni în completarea comparaţiei sugerate mai sus, să spunem că forţa gravitaţională newtoniană a acţionat, într-adevăr, şi înainte, chiar dacă nu fusese complet identificată; cauzele imperialismului, prezente în capitalismul avansat, existau şi mai înainte, chiar dacă identificarea capitalismului cu imperialismul le-a ocultat.

1. *Cf.* avertismentul dat de Nkrumah africanilor, conform căruia slăbiciunea creată de lipsa de unitate duce la controlul de tip imperialist (Grundy, 1963, p. 450).

III

După primul război mondial, Lenin şi discipolii săi şi-au putut experimenta tezele în varianta lor cea mai solidă. Capitalismul naşte imperialism, iar statul capitalist care se află în frunte se va constitui în cea mai puternică ţară imperialistă. Astfel, Troţki a prevăzut că America va deveni cea mai imperialistă naţiune din lume, precum şi că dezvoltarea acesteia va aduce cu sine „coliziuni militare" de o „amploare fără precedent" (Troţki, 1924, p. 29). Nu numai că principalul stat capitalist va fi în mod necesar cel mai imperialist, dar politicile sale imperialiste vor constitui cauza majoră a războiului pe glob.

În aceeaşi perioadă, Joseph Schumpeter a scris binecunoscutul său eseu, oferind o explicaţie imperialismului, contrară celei economice. „Elementele precapitaliste, ceea ce a supravieţuit, reminiscenţele, şi factorii de putere" aruncă statele în aventurile imperialiste. Clasele militare, odată ce au fost necesare consolidării şi extinderii propriilor state, după ce şi-au îndeplinit misiunea nu dispar. Ele supravieţuiesc. Ele cer continuă angajare şi prestigiu. Sunt susţinute de alţii care devin contaminaţi de ele. Asemenea forţe atavice dau naştere tendinţelor imperialiste, care nu lipsesc nici măcar în Statele Unite. Însă, subliniază Schumpeter, „putem bănui că, dintre toate ţările, Statele Unite vor etala, probabil, cea mai scăzută tendinţă imperialistă" (Schumpeter, 1919, p. 72). Ca şi Veblen, şi chiar după un raţionament similar, Schumpeter pune cauzele războiului pe seama popularităţii neîntrerupte a unui militarism depăşit, considerând că Germania şi Japonia – ţări în care forţele capitaliste nu s-au substituit în totalitate elementelor feudale – vor constitui cel mai ridicat risc de război[1].

Se descompune imperialismul pe măsură ce capitalismul, inerent pacifist, asimilează în întregime elementele sociale anacronice, sau este el expresia malignă ultimă a capitalismului, anterioară sosirii socialismului? Dacă sunt apreciaţi după exactitatea predicţiilor, Veblen şi Schumpeter reuşesc să convingă. Însă predicţia e un criteriu insuficient pentru acceptarea validităţii unei teorii, întrucât predicţiile pot fi corecte sau greşite din numeroase motive, diferite şi aleatorii. Totuşi, Veblen şi Schumpeter au dat contur problemei cu care marxiştii moderni au fost nevoiţi să se confrunte, şi anume, cum să păstreze validă teoria lui Lenin despre imperialism când statele capitaliste nu promovează politici colonialiste – într-adevăr, când nici unul dintre ele nu mai are legătură cu coloniile sale.

1. Schumpeter omite să menţioneze Germania, aparent din pricina constrângerilor venite din partea cenzurii din perioada războiului. Eseul lui Veblen a fost publicat prima oară în 1915.

Soluţia a fost găsită odată cu conceptul de neocolonialism, aşa cum a evoluat el de la începutul anilor 1950 încoace. Neocolonialismul separă noţiunea de imperialism de existenţa imperiilor. Lenin oferă câteva temeiuri ale acestei separări. El a definit imperialismul mai degrabă drept o condiţie internă a anumitor state, decât ca pe o politică, set de acţiuni sau rezultat produs. Imperialismul este, pur şi simplu, „stadiul monopolist al capitalismului". Însă, în viziunea lui Lenin, acea condiţie a găsit, în mod necesar, expresie politică. Imperialismul s-a născut în secret, dar s-a manifestat public. O politică ce ţine de imperialism ar putea fi pusă în aplicare doar dacă ar exista soldaţi şi marinari capabili s-o implementeze. Imperii fără colonii şi politici imperialiste ce ar necesita, ca sprijin, prea puţină forţă sau chiar deloc erau de neimaginat pentru Lenin.

Prima mare diferenţă dintre vechile şi noile teze marxiste despre imperialism este întâlnită în separarea imperialismului de politicile şi acţiunile guvernamentale. Se poate sesiza cu limpezime această diferenţă în schimbarea rapidă a concluziilor de către Harry Magdoff, unul dintre exponenţii de frunte ai perspectivei neocolonialiste. În cartea sa din 1969, el accentuează dependenţa Americii de resursele externe şi de profiturile câştigate în afara graniţelor. Dependenţa economică a naţiunii implică, în consecinţă, acţiunea guvernamentală de a stabili o poziţie de dominanţă, care va securiza operaţiile mondiale cu capital american. Într-un articol din 1970, el se alătură la ceea ce numin astăzi tendinţa predominantă în studiile neocolonialiste. Referinţele la dependenţa Americii se estompează, iar afacerile private se substituie guvernului, ca motor ce pune în mişcare maşina imperială. Teza neocolonialistă conţine explicaţia economică ultimă a politicii internaţionale, afirmând, aşa cum şi este, că în statele capitaliste instrumentele economice private au devenit atât de avansate, încât folosirea lor neoficială e suficientă pentru a exercita controlul efectiv şi pentru a exploata resursele altor ţări (Magdoff, 1969, capitolele 1, 5; 1970, p. 27)[1]. Corporaţiile multinaţionale operează acum la scale atât de largi şi asupra unor arii atât de întinse, încât ele pot fie să-şi construiască propriul avantaj strategic împotriva ţărilor mai slab dezvoltate economic, dar şi să-şi pună în aplicare propriile lor strategii de compensare a riscurilor, distribuindu-şi operaţiunile în mai multe ţări, ale căror guverne pot părea, în timp, mai mult sau mai puţin singure şi stabile. Penetrarea pieţelor externe de către

1. Având mai multe similarităţi decât diferenţe, poziţiile pe care tocmai le-am analizat şi cele care vor urma sunt proprii şcolii neocolonialiste. Folosesc termenul „şcoală" în sens larg, pentru a sugera o asemănare a concluziilor la care autorii au ajuns în moduri diferite, fie ele abordări istorice, politice sau economice, şi al căror angajament faţă de marxism variază. Unele dintre cele mai interesante surse, alături de Magdoff, sunt Baran şi Sweezy (1966), Brown (1970), Galtung (1971), Hymer (1970), Williams (1962) şi Wolff (1970).

domeniul afacerilor e atât de puternică şi capacitatea acestuia de a se autoadministra e atât de extraordinară, încât şi-au creat propriile „imperii invizibile”, de regulă fără sprijinul politicilor guvernamentale sau al forţei naţionale.

A doua mare diferenţă între vechile şi noile teze marxiste asupra imperialismului se găseşte în estimările cu privire la efectele imperialismului asupra ţărilor slab dezvoltate. Marxiştii mai vechi credeau că reprezentanţii capitalismului îşi sapă singuri groapa în felurite chipuri, unul dintre ele fiind contribuţia adusă dezvoltării economice a imperiilor lor, prin investiţii de tip capitalist peste graniţe. O disperare deloc marxistă a înlocuit optimismul lui Marx şi Lenin. Despre capitaliştii care operează în regiuni străine se spune acum fie că determină stagnarea dezvoltării economice la niveluri relativ scăzute, fie că deformează acel proces în mod dezavantajos. Ţările subdezvoltate rămân furnizorii de materii prime pentru cele mai multe ţări dezvoltate sau sunt ţinute la un nivel brut de producţie[1]. În cel din urmă sens, este inclusă chiar şi relaţia dintre cea mai avansată ţară capitalistă, Statele Unite, şi relativ mai puţin dezvoltatele economii ale Europei Occidentale.

Teoreticienii neocolonialişti pretind să identifice şi să explice chiar un alt „nou” imperialism. O examinare a gândirii neocolonialiste va conduce la câteva concluzii importante privind teoria internaţional-politică. Ele sunt sugerate de următoarele titluri : (1) teorii autovalidante, (2) fără lipsită de comportament sau dispariţia funcţiei, (3) supraexplicaţie şi problema schimbării.

1. Teorii autovalidante

Imre Lakatos utilizează sintagma „teorii auxiliare”, pentru a descrie teoriile care sunt elaborate „în urma faptelor” şi nu au puterea de a anticipa alte fapte (Lakatos, 1970, pp. 175-176). Să presupunem, de exemplu, că pornim la drum având convingerea că anumite tipuri de sunt state imperialiste. Să presupunem că am convingerea că teoria mea explică de ce lucrurile stau aşa. Să mergem mai departe, afirmând că vreau să-mi menţin teoria în mod substanţial intactă, chiar dacă activitatea explicată şi cei care se angajează în ea s-au schimbat în mod simţitor de-a lungul timpului. Pentru a ajunge la acea finalitate, trebuie să fac două lucruri : mai întâi, să redefinesc vechiul termen pentru a se potrivi noii activităţi şi, în al doilea rând, să revizuiesc vechea teorie pentru a face faţă noilor elemente. Evoluţia teoriilor despre imperialism ilustrează foarte bine ambele proceduri.

1. Aceste poziţii sunt susţinute într-un influent articol timpuriu, al cărui autor nu aparţine şcolii pe care o examinăm. Vezi H.W. Singer (1950).

După Hobson şi Lenin, dacă o ţară construieşte un imperiu în vederea controlării arenei externe a operaţiilor sale economice, acest lucru se numeşte imperialism. Conform unei accepţiuni ulterioare, dacă o ţară are capacitatea de a opera din punct de vedere economic peste graniţă, *fără* a construi un imperiu, avem de-a face tot cu imperialism. Cea din urmă definiţie este încorporată în ideea de „imperialism al liberului comerţ", asociată, cel mai adesea, cu opera non-marxistă, impresionantă din punct de vedere istoric, a lui Gallagher şi Robinson. Ei pun accent pe folosirea liberului schimb ca manevră a expansiunii britanice, mai ales la mijlocul secolului al XIX-lea, argumentând că, indiferent de metoda utilizată, interesele britanice de-a lungul secolului au continuat să fie salvgardate şi extinse (Gallagher şi Robinson, 1953, pp. 11, 13). E foarte posibil ca interesul Marii Britanii pentru imperiul oficial să se fi micşorat în anii de mijloc ai secolului al XIX-lea, tocmai din cauza faptului că dominarea pieţelor lumii îi garanta că suficiente cantităţi ale bunurilor sale vor fi cumpărate de străini, fie că domnea sau nu asupra lor. În mod similar, se poate spune că operaţiile economice externe ale Americii nu au implicat mecanismul tradiţional asociat imperiului şi, cu siguranţă, nu-l implică nici acum[1].

Recunoaşterea de către şcoala neocolonialistă a faptului că operaţiunile economice americane de peste graniţă presupun foarte puţin sau chiar deloc impunerea prin forţă militară corespunde destul de fidel realităţii. Politicile imperialiste de modă veche au slăbit; imperiile aproape că au dispărut. Acum, ca întotdeauna, capabilitatea economică superioară a popoarelor bogate are totuşi impactul său specific asupra celor care sunt sărace. A numi influenţa celor bogaţi asupra celor săraci „imperialism" reprezintă primul pas spre salvarea teoriei lui Lenin. A susţine că ceea ce fac capitaliştii peste graniţe *este realmente* imperialism – indiferent dacă acţionează sau nu prin intermediul imperiilor şi prin forţă – contribuie la transformarea teoriei într-una autovalidantă. Teoria nu a anticipat faptele. Nu a determinat pe nimeni să se aştepte la declinul imperiilor vizibile. În schimb, definiţia a ceea ce teoria a explicat în mod prezumtiv a fost modificată pentru a o pune în acord cu ceea ce s-a întâmplat de fapt. Gânditorii neocolonialişti, redefinind comportamentul pe care se aşteaptă să-l manifeste statele capitaliste, demonstrează în mod frapant validitatea poziţiei expuse anterior, şi anume, faptul că modul în care economiile naţionale produc surplusuri, şi cel în care surplusurile sunt folosite reprezintă chestiuni diferite şi că la cel de-al doilea punct nu se răspunde printr-o teorie despre economiile naţionale.

---

1. *Cf.* noţiunea lui William a ceea ce s-ar putea numi „imperialismul porţilor deschise" (1962). *Cf.*, de asemenea, tentativa lui Michael Barratt Brown de a veni în completarea logicii neocolonialiste, argumentând că, ulterior secolului al XIX-lea, ca şi în zilele noastre, controlul imperial depindea mai mult de dominaţia economică, decât de guvernământul politic (Brown, 1970, pp. xxxiv-xxxv).

2. Structură fără comportament sau dispariţia funcţiei

Noua definire a imperialismului afectează puternic modul în care teoria economică tradiţională a imperialismului a fost amendată pentru a acoperi practicile recente, aşa cum se poate observa cu uşurinţă dacă aruncăm o privire asupra teoriei „structurale" a imperialismului elaborată de Johan Galtung. Ducând teoria neocolonialistă până la ultimele sale consecinţe logice, Galtung îi demonstrează fără să vrea absurditatea. Imperialismul, în viziunea lui Galtung, este o relaţie între state mai echilibrate şi mai bogate, pe de o parte, şi, pe de alta, între state mai puţin echilibrate şi mai sărace. El transformă imperialismul într-o chestiune structurală, însă teoria sa structurală este construită, parţial, prin reducţie. În definiţia dată de el structurii internaţionale, combină un atribut naţional, *grad de echilibru*, cu o caracteristică structurală internaţională, *distribuţia capabilităţii*. Primul este un element ce ţine de structura naţională, dacă este în vreun fel element structural. Deoarece Galtung include în structura sa internaţională un atribut naţional, abordarea sa se apropie de reducţionism. Conceptul de structură este unul util, dacă este înţeles ca determinând comportamentul şi ca afectând modul în care sunt efectuate funcţiile[1] Prin definirea structurii internaţionale parţial prin intermediul atributelor naţionale se identifică acele atribute cu rezultatele care se încearcă a fi explicate. Întrucât Galtung defineşte structura în acest mod, comportamentul şi funcţia dispar; o ţară este numită imperialistă în virtutea atributelor sale şi separat de actele pe care le comite. Observarea comportamentului, legătura sa cu evenimentele şi problema rezultatelor alternative - toate aceste chestiuni complexe şi dificile pot fi lăsate la o parte. Astfel, Galtung poate afirma despre influenţa Japoniei în Asia de Sud-Est şi implicit despre Japonia că „nu e nici un dubiu în privinţa imperialismului [ei] economic, însă nu poate fi vorba nici de ascendenţă politică, nici militară, nici a mijloacelor de comunicare, şi nici culturală". Imperialismul, ajuns la desăvârşire, nu implică absolut deloc forţă militară, nici forţă directă, nici ameninţare cu violenţa (Galtung, 1971, pp. 82-84, 101). Mai degrabă decât un set de activităţi greu de descifrat, imperialismul devine o condiţie uşor sesizabilă: adâncirea decalajului privind condiţiile de trai dintre ţările echilibrate şi bogate şi cele sărace şi dezechilibrate.

Eşafodajul teoretic al lui Galtung, servit drept teorie, afirmă numai că principala cauză a lărgirii prăpastiei în ceea ce priveşte nivelul de trai este exploatarea săracilor de către bogaţi. „Interacţiunea verticală", enunţă el, reprezintă „sursa majoră a inegalităţii din lumea aceasta" (Galtung, 1971, p. 89). De ce lucrurile

1. Pentru o discuţie asupra acestor chestiuni, vezi capitolul 4, partea a III-a.

trebuie să stea așa, nu ni se explică, ci doar ni se repetă cele spuse mai înainte, în moduri diferite. Asimetria comerțului internațional, diferența poziționării dintre cei care produc bunuri și cei care doar furnizează materii prime, diferitele grade de prelucrare pe care le suferă exporturile diverselor națiuni – toți acești factori, în moduri neprecizate, se consideră că fac astfel ca interacțiunile națiunilor să îmbogățească statele avansate, cu prețul împovărării celor slab dezvoltate.

Pentru a vedea cum, în ce împrejurări și în ce măsură și-au dobândit statele bogate avuțiile împovărându-le pe cele sărace, ar necesita o analiză atentă, incluzând examinarea schimbărilor cu privire la comerț și la compoziția exporturilor și importurilor între țări și de-a lungul timpului[1]. Astfel de examinări dezvăluie faptul că, din când în când, unii producători de materii prime se descurcă destul de bine. Se poate deci afirma că îi exploatează pe alții în manieră imperialistă? În 1974, exportatorii de petrol și de alimente au prosperat. Țărilor arabe subdezvoltate și celor nord-americane extrem de dezvoltate le-a mers bine în comparație cu majoritatea celorlalte țări. Primele constituie exemplele cele mai notabile din categoria țărilor exploatate, expusă de Galtung. Ele se înscriu în clasa, desemnată de el, celor care „sunt ceea ce sunt", mai degrabă decât în cea a celor „care sunt în devenire", a țărilor care mai degrabă vând produse primare, decât le prelucrează pe cele proprii. În același timp, Statele Unite constituie principalul exportator mondial de alimente *și* modelul cel mai adecvat pentru Galtung al unei țări imperialiste. Nu numai că teoria lui Galtung oferă, într-adevăr, mai degrabă descrieri decât explicații, ba, mai mult, categoriile sale descriptive nu reușesc să corespundă realităților.

Aparent, Galtung a tras concluzii nejustificate dintr-o tendință a circumstanțelor privind comerțul, manifestată de la începutul anilor '50 până la începutul anilor '70, de a-și muta accentul în dezavantajul produselor primare și în favoarea bunurilor prelucrate. Însă astfel de tendințe nici nu se manifestă la fel pentru toate produsele și nici nu durează un timp indefinit. Pe măsură ce apar variații în termenii comerțului, unele țări câștigă mai mult de pe urma comerțului internațional, altele mai puțin. Acești termeni devin nefavorabili țărilor care oferă produse ce sunt deja din abundență furnizate de alții. Pe plan internațional, ca și pe cel intern, țările sărace sunt alienate și frustrate pentru că sunt atât de puțin solicitate. Cum poate să se spună despre un șomer că este exploatat? Cum poate să se spună

1. În loc să procedeze astfel, Galtung oferă exemple care adesea se dovedesc bizare. „Când o țară oferă tractoare contra petrol", spune el, „ea își dezvoltă capacitatea de a fi producătoare de tractoare", având posibilitatea de a fi producătoare de tancuri, ca pe o eventuală reprofilare (Galtung, 1971, p. 98). El omite faptul că o țară exportă tractoare contra petrol doar dacă și-a dezvoltat deja o industrie a meterialului rulant. Se pare că el dorește să sugereze că săracii îi fac pe bogați să-și poată dezvolta industria.

despre ţările care oferă materii care sunt furnizate din abundenţă că ar subsidia naţiunile bogate, prin preţuri scăzute la mărfuri? Dacă ţările bogate ar înceta să le cumpere produsele, ţările sărace ar fi, cu siguranţă, mai sărace.

Cu toate acestea, Galtung este convins că bogaţii îi exploatează îi împovărează pe săraci, că le împiedică dezvoltarea economică, ţinându-i dezbinaţi atât pe plan intern, cât şi pe cel extern (Galtung, 1971, pp. 89-90). Concluzia sa, mai întâi introdusă în teorie şi, ulterior, derivată din ea, este că relaţia de tip imperialist dintre bogaţi şi săraci rămâne principala explicaţie a bunăstării câtorva şi a suferinţei celor mulţi. Trebuie atunci să ne punem întrebarea dacă părţile nordice şi vestice ale lumii le-au împovărat, într-adevăr, pe cele sudice şi estice şi dacă exploatarea celor din urmă le-a îmbogăţit, în schimb, pe primele. A adus imperialismul exploatare economică, sărăcie şi conflict asupra unor popoare care nu fuseseră deja dinainte afectate de astfel de nenorociri? Contribuie el în momentul de faţă la perpetuarea acestor rele? Exploatarea şi conflictul nu sunt nenorociri ale prezentului, şi nici sărăcia. Cei care pun dezbinarea pe seama imperialismului ar fi putut la fel de bine să-şi aducă aminte de condiţia de odinioară a majorităţii popoarelor coloniale. Pe lângă aceasta, până la mijlocul secolului al XIX-lea, aproape oricine, de pretutindeni, trăia la nivel de subzistenţă sau foarte aproape de el[1]. Marx şi marxiştii de dinainte par a se apropia de adevăr atunci când consideră că fără intervenţia ţărilor capitaliste dinamice cele non-vestice ar fi putut rămâne pentru totdeauna în situaţia lor de subdezvoltare[2].

Cauzele sărăciei sunt multiple şi adânc înrădăcinate în timp; la fel sunt şi cauzele care au dus la prosperitate. Cei care cred că imperialismul este profitabil într-o măsură atât de mare încât multe din avuţiile celor bogaţi să fie puse pe seama lui, fac o confuzie între câştigul privat şi cel naţional, omit să considere costurile ţării imperiale, incluzând şi costul exportului de capital, şi dau uitării faptul că, pentru majoritatea ţărilor imperiale, orice câştig la nivel imperial este, în cel mai bun caz, scăzut, dacă este raportat la propria lor economie. Pe deasupra, în calitatea lor de pieţe de bunuri şi de locuri de investiţii, alte ţări bogate au fost mai importante pentru ţările avansate, fie că erau sau nu imperialiste,

1. *Cf.* Arghiri Emmanuel (1972, pp. 48-52). Cartea avansează bizara teză conform căreia mărirea salariilor reprezintă cauza dezvoltării economice naţionale.
2. Ambivalenţa lui Mao Tse-Tung asupra acestor chestiuni e interesantă. China nu a fost o colonie, ci o semi-colonie împărţită între câţiva stăpâni imperiali. Prin urmare, nu doar o singură ţară imperială a fost motivată să promoveze dezvoltarea Chinei, iar acest lucru, remarcă Mao, vine în completarea explicării neuniformei sale „dezvoltări economice, politice şi culturale" (1939, p. 81). Cu toate acestea, conflictul dintre stăpânii imperiali a încurajat conflictele naţionale şi revoluţionare ale Chinei (1936, pp. 193-198).

decât au fost ţările slab dezvoltate. A spune că imperialismul nu a returnat unele profituri ar fi greşit. Oricum, concluzia finală, atât de convingătoare încât poate fi formulată într-o singură propoziţie, e următoarea : fără dubiu, motivele principale ale bunăstării materiale a statelor bogate se găsesc în interiorul graniţelor lor – în folosirea de către ele a tehnologiei şi în capacitatea lor de a-şi organiza economiile la scară naţională.

Totuşi, pentru mulţi care explică imperialismul din punct de vedere economic, ideea că săracii îi îmbogăţesc pe bogaţi a devenit o opinie atrăgătoare. Dar şi convingerea că bogaţii îi sărăcesc pe cei săraci, aducând numeroase rele asupra lor, este una, probabil, la fel de profund apreciată. Aceste gânduri descurajatoare, temporare pentru marxiştii de modă veche, întrucât cauzele încorporate în sistem urmau să ducă la distrugerea acestuia, devin permanente pentru gânditorii neocolonialişti de astăzi, pentru motive pe care urmează să le formulez în secţiunea de mai jos.

3. Supraexplicitarea şi problema schimbării

Efortul de a salva teza lui Lenin a condus la o astfel de lărgire a definiţiei date imperialismului, încât orice relaţie între părţi inegale poate fi numită „imperialism". Lărgirea a fost impusă pentru a acoperi respingerea succesivă – de către evenimente – a punctelor-cheie din teoria lui Lenin. Marxiştii obişnuiau să considere investiţiile străine drept mijloace de a depăşi stagnarea inevitabilă a economiei de tip *laissez-faire*. Însă, odată ce investiţiile străine aduc ţărilor capitaliste venituri mai mari decât suma totală a noilor lor investiţii de peste graniţe, nu se mai poate spune că ar mai opera principiul „propulsor" Unii gânditori neocolonialişti subliniază acum că fluxul net al investiţiilor se duce *către* Statele Unite, adăugând că o mare parte a noilor investiţii ale corporaţiilor care operează în străinătate provine din capitalul împrumutat pe plan local[1]

Atunci, cum evită statele capitaliste stagnarea economică? Adesea se oferă un răspuns simplu : cheltuind mult pe apărare. Bugetele destinate apărării sunt absorbante ideale de capital în surplus, întrucât cheltuielile pentru apărare sunt sterile. Totuşi, această explicaţie nu se potriveşte Japoniei sau Germaniei de Vest, state capitaliste clasate pe locurile doi şi trei în lume. Chiar aplicată Statelor Unite, explicaţia însăşi admite că orice activităţi suplimentare destinate cheltuielilor pe

1. Vezi, de exemplu, Baran şi Sweezy (1966, pp. 105-109) ; Magdoff (1969, p. 198). Marxiştii au susţinut ambele variante : mai întâi, dependenţa ţărilor mai bogate de cele mai sărace pentru a absorbi capitalul în exces ; mai târziu, exploatarea ţărilor mai sărace de către cele mai bogate, prin repatrierea profiturilor obţinute din investiţii.

scară largă, de ordin public sau privat, s-ar comporta similar, aşa cum subliniază chiar Baran şi Sweezy (1966, pp. 146-153, 223). Pentru ceea ce ne-am propus, tot ceea ce trebuie remarcat este că investiţiile în străinătate ale statelor sunt, de fapt, separate de analiza marxistă a economiilor capitaliste, de vreme ce investiţiile în străinătate nu mai sunt privite ca un mod de compensare a subconsumului pe plan intern.

Astfel, unul dintre cele două elemente principale ale dezvoltării dialectice este eliminat. Cel de-al doilea element a încetat, de asemenea, să mai fie operaţional, pentru că, aşa cum am explicat mai sus, nu se mai consideră că ţările subdezvoltate sunt susţinute din punct de vedere economic prin direcţionarea fluxului de capital străin către ele. Prin urmare, în viitor, ele nu-şi vor forma capacitatea de a rezista la constrângerile impuse de statele capitaliste, în viitor. Capitalismul nu se autoreproduce în străinătate prin politicile sale imperialiste şi, prin urmare, nu creează condiţiile din care se presupune în mod obişnuit că ar apărea socialismul.

Ca explicaţie economică ultimă, neocolonialismul desparte imperialismul de politica guvernamentală. Acum, imperialismul, întemeindu-se pe un dezechilibru economic în favoarea statelor capitaliste, reprezintă o condiţie care durează atât cât se menţine dezechilibrul. Modul acesta de abordare dezvăluie importanta calitate pe care o au în comun „imperialismul liberului schimb", de la mijlocul secolului al XIX-lea – specific Marii Britanii –, şi recentul „imperialism al expansiunii afacerilor peste graniţe", specific Americii. Fiecare caz e o ilustrare a „imperialismului unei mari puteri". Atunci când o ţară produce o treime sau o pătrime din bunurile din întreaga lume, este obligată să-i afecteze pe alţii mai mult decât alţii o afectează pe ea. Pârghiile de influenţă – fie că e vorba de comerţul de mărfuri, de instrumente financiare sau de corporaţii multinaţionale – îşi generează propriile efecte cu largă răspândire, datorită vastelor capabilităţi naţionale care le susţin.

Unica recomandare de a pune capăt acestui aşa-zis imperialism e cea care le cere săracilor să devină mai bogaţi sau bogaţilor să devină mai săraci[1]. Şi totuşi, sistemul actual este înţeles ca producând, perpetuând şi lărgind prăpastia dintre naţiunile bogate şi cele sărace. Cei care subscriu la analiza neocolonialistă trebuie fie să se lase cuprinşi de disperare, fie să cadă pradă imaginaţiei. Irealitatea propriilor prescripţii pentru a nu se ajunge la imperialism e uşor de observat. Definind imperialismul ca exploatare a celor slabi de către cei puternici sau a celor săraci de către cei bogaţi, Galtung, de exemplu, poate să prevadă un sfârşit

1. Aşa cum accentua Robert Jervis, comentând pe marginea acestui capitol, o depresiune economică în ţările bogate, care ar atenua discrepanţa, ar putea pune capăt imperialismului, aşa cum a fost el definit de Galtung, cu condiţia ca depresiunea să dureze!

al imperialismului doar prin unirea şi cooperarea celor slabi şi săraci pentru a deveni puternici şi bogaţi, deşi complicarea afirmaţiei sale îi pune în umbră, într-o oarecare măsură, această prescripţie (Galtung, 1971, pp. 107 şi urm.). Fii puternic! Să devii bogat! Sfaturi de genul acesta sunt dificil de urmat. Ocazional, cei slabi şi săraci pot avea ceva de câştigat unindu-se; însă ocaziile sunt rare, iar câştigurile, dificil de obţinut. Creşterea dramatică a preţurilor la petrol promovată de cartelul ţărilor exportatoare la mijlocul anilor '70 indică faptul că doar circumstanţe extrem de speciale pot fi luate ca premise necesare ale succesului. Exemplul demonstrează îndeosebi faptul că prosperă, pe seama multora, aceia care sunt înzestraţi cu o resursă pentru care se înregistrează o cerere masivă, cu atât mai mult în cazul în care ar fi posibilă o reglementare a ofertei. Exemplul confirmă proverbul familiar „cine-a adunat, adună", mai degrabă decât să întreţină speranţa că ţările sărace îşi pot îmbunătăţi condiţia prin concertarea eforturilor proprii. Lipsurile necesită ajutor pentru a fi îndepărtate, însă când cel sărac şi cel slab îşi dau mâna, ei câştigă puţin, dacă nu chiar deloc, în privinţa prosperităţii şi puterii.

IV

Putem acum să reflectăm asupra teoriilor despre imperialism examinate mai sus. Hobson, Lenin şi teoreticienii şcolii neocolonialiste oferă explicaţii economice ale comportamentului extern al statelor, cu diferenţe mai importante între şcoala neocolonialistă şi Lenin, decât între Lenin şi Hobson. Ultimii doi au înţeles expansiunea şi consolidarea imperiilor ca desfăşurându-se odată cu dezvoltarea capitalismului. Ei au argumentat că imperialismul a fost cauzat de capitalism, trăgând concluzia că adaptarea sau eliminarea capitalismului ar aboli imperialismul. Ei au comis eroarea, scuzabilă, de a-şi închipui că soluţia, chiar dacă ar fi arătat astfel, a problemei centrale a imperialismului de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului XX ar fi valabilă şi pentru problema generală, cu rădăcini în trecutul imperialismului, şi, de asemenea, pentru problema războiului. Marxiştii de mai târziu şi alţi gânditori neocolonialişti au făcut erori de altă factură, mai puţin scuzabile. Ei reinterpretează lumea în aşa fel încât aceasta să se potrivească interpretărilor eronate date de ei unei vechi teorii. „Teoriile" din categoria neocolonialismului pot fi respinse, demersul fiind justificat de faptul că ceea ce ele oferă nu sunt explicaţii, ci redefiniri mai puţin menite să descrie fenomenele decât să salveze o teorie.

Examinarea demersului scriitorilor neocolonialişti ne avertizează asupra practicii comune de a pretinde construirea sau reconstruirea de teorii, în timp ce, de fapt, avem

de-a face cu angajări în exerciţii definiţionale, destinate să determine categoriile descriptive să corespundă schimbărilor produse în evenimentele observate. Examinarea teoriilor lui Hobson şi Lenin duce la concluzii care să lămurească de ce abordările reducţioniste pot fi inadecvate construirii teoriei internaţional-politice.

Hobson şi Lenin şi-au concentrat atenţia asupra unor atribute importante ale principalelor state imperialiste din vremea lor. Examinarea acelor atribute în lumina teoriei economice a lui Hobson ne dă, într-adevăr, unele indicii despre schimbările petrecute în cadrul politicilor naţionale şi internaţionale, începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea încoace. Însă ceea ce s-a pretins a fi o teorie generală s-a dovedit a fi doar una parţială. Aşa cum strălucit a demonstrat Eugene Staley, deşi teoria contribuie realmente la explicitarea unor politici imperialiste, totuşi, ea induce în mod jalnic în eroare în cazul altora (1935). Consideraţiile de ordin economic se potrivesc pentru majoritatea - dacă nu chiar pentru totalitatea - întreprinderilor imperialiste, însă cauzele economice nu sunt nici singurele cauze care operează şi nici nu sunt întotdeauna cele mai importante. Toate tipurile de state au pus în practică politici imperialiste. Cine pretinde că tipuri particulare de state generează imperialismul ar trebui, pentru a fi convingător, să adauge că, în alte timpuri şi în alte spaţii, tipuri destul de diferite de state erau, de asemenea, imperialiste. Totuşi, teoriile pe care le-am examinat susţin că există o relaţie de tip imperial, tocmai deoarece statul imperial posedă anumite atribute economice. Asemenea teorii ne cer să considerăm că o situaţie de dezechilibru internaţional pune în relaţie un anumit grad de influenţă cu un anumit grad de control, care este în mod convenabil descris drept imperialism, doar dacă părţile cele mai puternice posedă atributele prescrise. În felul acesta, în conformitate cu majoritatea teoriilor economice, influenţa tragică a celor puternici asupra celor slabi va trebui să existe doar acolo unde statele puternice sunt şi capitaliste. Însă asta e greu de crezut. Cineva s-ar putea întreba, de pildă, dacă Mao Tse-Tung considera statele capitaliste ca fiind cauza unică a imperialismului, însă ştim că Chou En-Lai nu gândea aşa[1] Dimpotrivă, implicaţia necesară a teoriilor economice este aceea că cei puternici şi cei slabi pot coexista, fără a face să se desfăşoare o relaţie de tip imperialist, dacă cei puternici sunt constituiţi în mod adecvat. Dacă sunt, atunci autonomia celor mai slabi va fi asigurată de abilitatea autointeresată a celor puternici.

Teoriile care vehiculează astfel de raţionamente mai pot conţine, cel puţin implicit, consideraţia cu spectru mai larg conform căreia nu există motive internaţional-politice

1. În raportul susţinut în cadrul celui de-al X-lea Congres al Partidului Comunist Chinez, Chou a identificat Statele Unite şi URSS ca fiind cele două ţări imperialiste „în luptă pentru hegemonie", referindu-se la ultima ca la o „ţară socialist-imperialistă" (Chou, 1 septembrie 1973, p. 6).

întemeiate ale conflictului şi stării de război dintre state. Motivele războiului, ca şi ale imperialismului, sunt localizate în unele dintre state sau în toate. Însă dacă sunt tratate cauzele, vor dispărea şi simptomele? Se poate crede cu greu acest lucru. Deşi teoriile economice desemnează cauze precise ale războiului, noi ştim că toate tipurile de state caracterizate de orice imaginabilă variaţie a instituţiilor politice şi sociale şi a ideologiilor politice au purtat războaie. Pe plan internaţional, state diferite au produs rezultate diferite, precum şi similare. Aceleaşi cauze conduc uneori la efecte diferite şi aceleaşi efecte decurg uneori din cauze diferite. Suntem constrânşi să bănuim că explicaţiile reducţioniste ale politicii internaţionale sunt insuficiente şi că abordările analitice trebuie să facă loc celor sistemice.

Eşecul câtorva dintre abordările reducţioniste nu dovedeşte, cu toate acestea, că altele nu ar fi avut succes. Defectele teoriilor economice despre imperialism şi război, deşi ar putea trimite cu gândul către probleme generale întâlnite în efortul de concentrare a explicaţiilor cu privire la politica internaţională la nivel naţional, sau la altele mai joase, nu pot fi luate drept probe care să indice că toate teoriile reducţioniste ale politicii internaţionale se vor dovedi defectuoase. Îndoielile cu privire la suficienţa abordărilor reducţioniste s-ar adânci dacă, unul câte unul, astfel de demersuri ar fi testate şi găsite a fi inadecvate. Chiar şi aşa, nu am avea nici un motiv constrângător să nu mai sperăm că următoarea încercare va conduce către o teorie reducţionistă validă. Vom fi mai temeinic convinşi de deficienţa reducţiei fie prin unul, fie prin ambele elemente care urmează: prin construcţia unei teorii utile de tip non-reducţionist sau la nivel de sistem – obiectiv inaugurat în capitolul 5 – sau printr-o explicaţie a motivului pentru care eşuează teoriile reducţioniste, o sarcină care e mai bine să rămână amânată până când unele teorii, fără dubiu sistemice, vor fi examinate în capitolul care urmează.

Capitolul 3

Abordări şi teorii sistemice

Scepticismul cu privire la adecvarea teoriilor reducţioniste nu ne indică ce tip de teorii ale sistemelor pot cel mai bine fi de folos. Explicarea politicii internaţionale în termeni non-politici nu înseamnă reducerea ei la politica naţională. Trebuie făcută o atentă distincţie între reducţia dinspre nivelul sistemic către unitate şi explicitarea rezultatelor politice, fie ele de ordin naţional sau internaţional, cu referire la un alt sistem. Karl Marx a încercat să explice politica dusă de naţiuni prin apel la economiile lor. Immanuel Wallerstein încearcă să explice politica naţională şi internaţională făcând referire la efectele pe care „economia-lume de tip capitalist" le are asupra lor (septembrie 1974). Se sugerează, prin urmare, o chestiune utilă, deşi una pe care Wallerstein o respinge cu putere, şi anume, că sisteme naţionale şi internaţionale diferite coexistă şi interacţionează. Sistemul interstatal nu e singurul sistem internaţional care s-ar putea concepe. Wallerstein arată în numeroase şi interesante moduri cum anume sistemul economic mondial afectează politica naţională şi internaţională. Însă a pretinde că economia afectează politica nu înseamnă a nega şi opinia conform căreia politica afectează economia, sau pe aceea după care unele rezultate politice au cauze politice. Wallerstein argumentează că „în secolele al XIX-lea şi XX a existat doar un singur sistem mondial în funcţiune, economia-lume de tip capitalist" (*ibidem*, p. 390). Argumentul încurcă teoria cu realitatea, identificând un model de teorie cu lumea reală, erori semnalate în primul capitol. O teorie internaţional-politică este menită, înainte de toate, să explice rezultatele internaţional-politice. De asemenea, ea ne spune câte ceva despre politica externă a statelor şi despre interacţiunile lor economice sau de altă natură. Însă a afirma că o teorie despre economia internaţională ne spune ceva şi despre politică sau că o teorie privind politica internaţională ne spune ceva despre economie nu înseamnă că vreuna din aceste teorii poate sta în locul celeilalte. Atunci când ne oferă cunoştinţe despre fiinţele vii, chimia nu înlocuieşte biologia.

O teorie sistemică a politicii internaţionale este necesară, dar se poate construi vreuna? Alan C. Isaak argumentează că ştiinţa politică nu dispune de teorii şi nici de concepte teoretice (Isaak, 1969, p. 68). Discuţia precedentă a întărit acest argument, luându-se în considerare doar teoriile economice şi sociale, teorii care susţin că explică rezultatele politice fără a utiliza concepte sau variabile politice. „Dacă avem capitalism, atunci avem imperialism" reprezintă o pretinsă lege *economică* a politicii, o lege pe care felurite teorii economice ale imperialismului caută să o explice. Putem să descoperim legi *politice* ale politicii şi teorii politice care să le explice? Cei care au încercat schiţarea de teorii sistemice ale politicii internaţionale pretind, implicit, că da, întrucât o teorie a politicii internaţionale este sistemică, numai dacă descoperă o parte a explicaţiilor cu privire la rezultate la nivelul internaţional-politic.

Acest capitol examinează acele abordări ale politicii internaţionale care sunt atât politice, cât şi sistemice. Ce este o abordare sistemică? Un mod de a răspunde la întrebare este să se compare abordările analitice cu cele sistemice. Metoda analitică, fiind metoda precumpănitoare a fizicii clasice - pentru că a înregistrat un imens succes, a fost adesea privită drept *metoda* ştiinţei -, presupune reducerea întregului la elementele sale particulare şi examinarea proprietăţilor lor şi a conexiunilor dintre ele. Ansamblul este înţeles studiind elementele sale în simplitatea lor relativă şi observând relaţiile dintre ele. Prin experimente controlate, relaţia dintre fiecare pereche de variabile este separat examinată. După analiza similară a altor perechi, factorii sunt combinaţi într-o ecuaţie, în care apar ca variabile în postularea unei legi cauzale. Elementele, separate şi înţelese în simplitatea lor, sunt combinate sau agregate pentru a recompune întregul, având adăugaţi timpi şi mase drept coeficienţi scalari, iar relaţiile dintre distanţe şi forţe sunt adaptate în funcţie de legile vectoriale ale adunării (vezi, de exemplu, Rapoport 1968, Rapoport şi Horvath 1959).

Aceasta este metoda analitică. Ea funcţionează, şi încă de minune, acolo unde relaţiile dintre câţiva factori pot fi rezolvate prin relaţii între perechi de variabile, în timp ce „alte lucruri sunt menţinute egale", şi unde se poate afirma că influenţele perturbatoare neincluse în variabile sunt mici. Întrucât procedura analitică este mai simplă, ea este preferată unei abordări la nivel sistemic. Totuşi, analiza nu este întotdeauna suficientă. Ea ar fi suficientă doar dacă efectele la nivel sistemic lipsesc sau sunt îndeajuns de slabe pentru a fi ignorate. Va fi insuficientă, caz în care va fi necesară o abordare sistemică, în situaţia în care rezultatele sunt afectate nu doar de proprietăţile şi interconexiunile variabilelor, ci şi de modalitatea în care sunt ele organizate.

Dacă organizarea unităţilor le afectează comportamentul şi interacţiunile, atunci, rezultatele nu pot fi prezise sau înţelese doar cunoscând caracteristicile, finalităţile

şi interacţiunile proprii unităţilor sistemului. Eşecul teoriilor reducţioniste trecute în revistă în capitolul 2 ne furnizează unele motive să considerăm că se impune o abordare sistemică. Acolo unde similaritatea rezultatelor prevalează, în pofida schimbărilor produse în factorii care par să le producă, suntem înclinaţi să bănuim că abordările analitice vor da greş. Ceva acţionează constrângător asupra agenţilor sau este interpus între ei şi rezultatele la care acţiunile lor contribuie. În politica internaţională, par să fie active forţe care acţionează la nivel sistemic. Prin urmare, am putea încerca să concepem sistemele politice în maniere compatibile cu procedura utilizată în teoria sistemelor şi în cibernetică[1] În consecinţă, un sistem este definit ca un set de unităţi aflate în interacţiune. La un anumit nivel, un sistem constă într-o structură, unde structura reprezintă componenta de nivel sistemic care face cu putinţă ca unităţile să fie înţelese ca alcătuind un set diferit de simpla alăturare. La un alt nivel, sistemul rezidă în unităţi aflate în interacţiune.

Finalitatea teoriei sistemelor e de a demonstra cum operează şi interacţionează cele două niveluri, acest demers presupunând delimitarea clară a unuia faţă de celălalt. Cineva se poate întreba cum se afectează reciproc *A* şi *B* şi poate porni la aflarea răspunsului doar în cazul în care *A* şi *B* pot fi menţinute distincte. Orice abordare sau teorie, dacă e întemeiat denumită „sistemică", trebuie să demonstreze cum anume nivelul sistemic – sau structura – se distinge de nivelul unităţilor în interacţiune. Dacă nu se demonstrează acest lucru, atunci nu avem deloc de-a face cu o abordare sau teorie sistemică. Definiţiile date structurii trebuie să omită atributele şi relaţiile proprii unităţilor. Doar procedând astfel se pot distinge schimbările de structură de schimbările care au loc în interiorul ei.

Care anume dintre teoriile sistemice trebuie scoase la lumină, rămâne adesea neclar pentru criticii lor. Unii susţin că teoria sistemelor caută doar să definească condiţiile de echilibru şi să demonstreze cum pot fi ele menţinute, că ea analizează doar sistemele ca ansambluri. Alţii pretind că teoria sistemelor tinde să demonstreze modul în care sistemele determină comportamentul şi interacţiunea unităţilor lor, ca şi cum cauzele ar funcţiona numai în jos. Întrucât unii teoreticieni s-au limitat la primul obiectiv sau l-au adoptat pe cel de-al doilea, nu există nici un motiv de a limita sau condamna teoria sistemelor ca atare. În politica internaţională, preocupările juste, dar şi posibilele realizări ale teoriei sistemelor sunt de o dublă natură: mai întâi, de a schiţa traseele probabile ale diferitelor sisteme internaţionale, de pildă, prin indicarea durabilităţii şi caracterului lor paşnic ; în

1. Am considerat următoarele lucrări care tratează chestiuni legate de teoria sistemelor şi de cibernetică deosebit de utile: Angyal (1939), Ashby (1956), Bertalanffy (1968), Buckley (1968), Nadel (1957), Smith (1956 şi 1966), Watzlawick *et al*. (1967), Wiener (1961).

al doilea rând, de a demonstra cum anume structura sistemului afectează unităţile aflate în interacţiune, dar şi cum afectează acestea, la rândul lor, structura.

O abordare sistemică concepe sistemul internaţional-politic după schema prezentată în figura 3.1. Având drept scop transformarea unei abordări sistemice într-o teorie, trebuie să ne deplasăm dinspre obişnuita identificare vagă a forţelor şi efectelor sistemice către specificarea lor mai clară, să precizăm ce unităţi anume cuprinde sistemul, să indicăm ponderile comparative ale cauzelor sistemice şi subsistemice şi să demonstrăm modul în care forţele şi efectele se modifică de la un sistem la altul. Voi examina lucrările a trei proeminenţi teoreticieni sistemişti, pentru a vedea dacă – sau cât de bine – sunt îndeplinite aceste cerinţe.

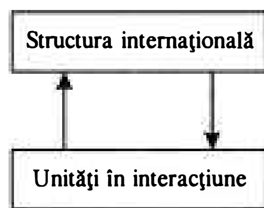


Figura 3.1

I

Schematic, pentru Richard Rosecrance, sistemul internaţional-politic arată ca în fig. 3.2 (Rosecrance, 1963, p. 229). Schiţa sa cuprinde patru elemente : (1) o sursă perturbatoare sau *input*-ul, (2) un mecanism regulator, (3) un tabel al constrângerilor de mediu, care converteşte fenomenele înregistrate de punctele (1) şi (2) în (4) rezultate (Rosecrance, 1963, pp. 220-221). Statele constituie sursele perturbatoare : într-o mai mare măsură, dacă, de exemplu, elitele lor sunt revoluţionare şi nu posedă un control sigur asupra unei cantităţi mari de resurse disponibile ; într-o mai mică măsură, dacă elitele lor sunt conservatoare şi posedă un control sigur asupra unei cantităţi restrânse de resurse. Mecanismul regulator apare în diferite perioade istorice sub forma unei instituţii, cum ar fi Concertul European şi Liga Naţiunilor, sau ca proces informal prin intermediul căruia unele state se împotrivesc acţiunii disturbatoare a altora, probabil prin alianţe şi politica echilibrului de putere. Mediul este setul constrângerilor fizice care influenţează politica – cantitatea de teritoriu colonizabil, spre exemplu, într-o eră a acţiunii imperialiste (Rosecrance, 1963, pp. 224-230). Unde se poate identifica, în această

formulare, o noţiune a ceva prezent la nivel sistemic care să condiţioneze comportamentul statelor şi să afecteze rezultatele interacţiunilor lor? Răspunsul este: „nicăieri". Rosecrance nu a dezvoltat o teorie; el a conturat o schiţă. Tot ceea ce pare să reprezinte cei mai importanţi factori pentru un interval particular al istoriei corespunde acestei scheme. În consecinţă, limbajul sistemelor va fi folosit pentru a descrie interacţiunile şi rezultatele.

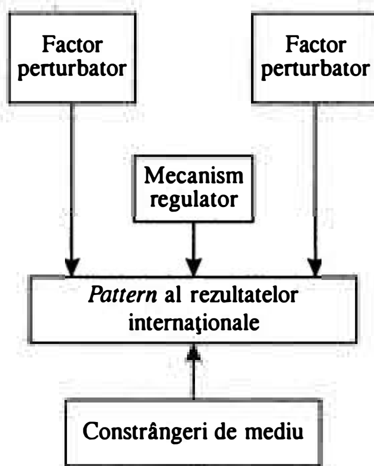


Figura 3.2

Mai mult, el şi-a construit schema într-un mod care să-l ducă la tipul de concluzie obţinut. El face cunoscută o „descoperire" pe care o consideră contradictorie atât cu poziţiile consacrate, cât şi cu cele actuale asemănătoare, şi anume, că insecuritatea internă a elitelor tinde să se coreleze cu instabilitatea internaţională (Rosecrance, 1963, pp. 304-305). Aparent, corelaţia nu e una foarte ridicată. În opinia lui Rosecrance, nici Napoleon şi nici Hitler nu se temeau de o „răsturnare a constituţiilor interne", ei reprezentând totuşi cei mai mari disturbatori ai întregului interval de 220 de ani pe care-l are Rosecrance în vedere. În perioada cuprinsă între 1945-1960, blocul neutru, cu elite nesigure, joacă, alături de Naţiunile Unite, rolul regulatorului de sistem (Rosecrance, 1963, pp. 210-211, 266). Cu toate acestea, oricât de ridicată sau de scăzută ar fi presupusa corelaţie, Rosecrance nu poate trage o altă concluzie decât aceea că tipul de comportament al actorilor determină rezultatele internaţionale. Cât priveşte statele, cadrul descris de el le atribuie rolul de „disturbator"; ele sunt, de asemenea, preponderent incluse printre regulatorii de sistem. De vreme ce mediul este strict de natură fizică şi de vreme ce nu este identificat sau postulat nici un alt element

operând la nivelul sistemic, sistemele internaţionale pot fi influenţate doar de unităţile proprii, privite ca actori[1]

În cea mai mare parte a lor, remarcile de mai sus nu reprezintă critici aduse lui Rosecrance; ele sunt, în schimb, descrieri a ceea ce a făcut. El prezintă componentele sistemului său, iar apoi, în termeni proprii, caută să arate „în ce mod schimbările care au loc în aceste componente duc la schimbări în sistemul internaţional". El îşi denumeşte demersul „analiză empirică sistematică" Demersul este empiric şi analitic, însă sistematic doar în măsura în care termenul e folosit numai pentru a sugera că este respectată o metodă riguroasă. Privită din orice alt punct de vedere, analiza nu este sistematică, întrucât componentele sale produc toate modificările, nesituându-se nici una la nivel sistemic. „Transformarea sistemului, stabilitatea şi instabilitatea", aşa cum pune el problema, „nu sunt interdependente" (Rosecrance, 1963, pp. 220, 232). Sistemele, aşa cum le descrie el, nu au nici un impact asupra acţiunilor şi interacţiunilor statelor. Acest lucru iese la iveală în urma descrierii făcute de el sistemului internaţional-politic din epoci diferite. Politica internaţională din 1789 până în 1814 şi din 1918 până în 1945, spre exemplu, este numită „bipolară" Nimeni nu ar fi putut sau cel puţin nimeni nu ar fi trebuit să creadă că bipolaritatea a caracterizat în întregime acele perioade, căci de ce a fost Napoleon atât de încântat de perspectiva de a lupta împotriva coaliţiilor? O mare parte a politicii din ambele perioade s-a concentrat pe efortul uneia dintre părţi de a alcătui şi menţine coaliţii, în vreme ce cealaltă a încercat să le împiedice sau să le năruie. Coaliţiile au fost, în cele din urmă, remodelate în creuzetul războiului, dar chiar şi aşa s-au dovedit de o stabilitate îndoielnică, mai ales în perioada timpurie. Ceea ce Rosecrance consideră că reprezintă bipolaritatea acestor două sferturi de secole nu ne poate ajuta să explicăm politica dusă în acele perioade. Termenul *bipolaritate* este folosit pentru a descrie mai degrabă aliniamentul statelor la sfârşitul acestor ere, decât pentru a descrie o structură politică ce condiţionează comportamentul statelor şi influenţează rezultatele. La nivel sistemic, avem rezultate; la cel subsistemic, cauze.

Abordarea lui Rosecrance este reducţionistă, nu sistemică. Totuşi, lucrarea sa indică, într-adevăr, una din principalele maniere în care trebuie înţeleasă o abordare sistemică în politica internaţională, şi anume, în calitatea sa de furnizoare de concepte şi ca set de categorii menite organizării unui domeniu complex. Cât de utilă este taxonomia? Cât de reuşit este demersul istoric? Lucrarea sa ar trebui evaluată mai degrabă în astfel de termeni, decât ca o teorie sistemică.

---

1. Într-o carte ulterioară (1973), un manual universitar, Rosecrance se bazează mai mult pe intuiţie, urmărind într-o mai mică măsură inovaţia teoretică şi rigoarea. Prin urmare, nu am comentat asupra acestui punct, însă ar trebui să menţionez că el îşi modifică multe din concluziile sale anterioare.

II

În special în opera sa timpurie, Stanley Hoffmann pare să se deosebească în mod semnificativ de Rosecrance, fostul său student. Hoffmann defineşte „un sistem internaţional" ca fiind „un *pattern* al relaţiilor dintre unităţile de bază ale politicii mondiale" Acest „*pattern* este în mare măsură determinat", printre altele, „de structura lumii" (Hoffmann, 1961, p. 90). Suntem aici conduşi către o teorie sistemică referitoare la o structură înţeleasă ca un cert element sistemic. Din nefericire, acea structură ajunge să fie atât de cuprinzător şi vag definită, încât se pierde orice semnificaţie distinctă. Nu e vorba aici despre o nereuşită întâmplătoare, ci despre o consecinţă necesară a obiectivelor şi metodelor propuse de Hoffmann. Să fiu mai clar.

Mai întâi, în opinia lui Hoffmann, „sistemul internaţional este, în egală măsură, o schemă analitică şi un postulat" În calitatea sa de „schemă analitică", sau de „construct intelectual", sistemul este un mod de a organiza date bogate şi complexe. Sistemele sunt abstracţii. Ca postulat, sistemul este o afirmare a faptului „că există *pattern*-uri distinctive ale relaţiilor şi variabilelor-cheie, care pot fi recunoscute fără artificialitate sau arbitrarietate" Prin urmare, sistemele sunt şi realităţi, noţiune care va domina opera lui Hoffmann. Pasajul care urmează constituie un exemplu-cheie al metodei şi finalităţii propuse de el : „O sociologie istorică a politicii internaţionale trebuie să încerce să studieze sistemele internaţionale care au apărut în istorie exact în aceeaşi manieră în care politologii studiază sisteme politice interne reale (în contrast cu cele imaginate)" El consideră certă existenţa sistemelor interne ; cea a sistemelor internaţionale e „mai mult ipotetică" Cel care studiază politica internaţională trebuie, *a fortiori*, să pornească în mod sincer în căutarea realităţii. El trebuie să se uite după relaţii între unităţi care sunt „regulare" şi care „ating un anumit grad de intensitate" după unităţi care au „un grad minimal de conştientizare a interdependenţei lor" şi după o componentă internaţională particulară, care să fie distinctă şi separabilă de preocupările interne ale unităţilor (Hoffmann, 1961, pp. 91-92 ; *cf.* Hoffmann, 1968, pp. 11-12).

Aceste cerinţe scot la iveală componentele esenţiale ale metodei lui Hoffmann. Atunci când el scrie că „existenţa" sistemului politic intern este „certă", el presupune, în egală măsură, că o abordare sistemică a politicii pretinde celui care o studiază să definească şi să descrie sistemul politic ca fiind „real" şi adoptă o definiţie particulară a sistemului. Însă ceea ce el afirmă că este evident, este, în schimb, problematic. Nu e în nici un chip evident că cineva ar trebui să înţeleagă existenţa sistemului politic intern ca fiind sigură. Guvernele există, însă am putea

foarte bine concepe sistemele politice interne ca fiind simple constructe intelectuale (*cf.* Manning, 1962, capitolul 3). Într-adevăr, doar dacă sunt gândite astfel, am avea motiv – şi ar avea sens – să înţelegem sistemul ca un concept, ca o abordare sau ca o posibilă teorie.

Cu toate acestea, Hoffmann trece rapid de la descrierea teoretică a sistemelor politice ca edificii intelectuale la căutarea înverşunată a acestora ca realităţi. Într-adevăr, el zăboveşte atât de puţin asupra cadrului teoretic, încât semnificaţia şi noţiunea precisă atribuite sistemului-construct rămân evazive. Dacă cineva trebuie să urmărească sistemele internaţionale reale, ce cale trebuie să urmeze? Din cunoaşterea părţilor, trebuie desprinse inferenţe cu privire la întreg. Doar părţile pot fi observate, cursul acţiunilor lor, trasat, scopurile lor, desluşite. Astfel, Hoffmann îl apreciază pe Raymond Aron pentru „respingerea [de către acesta] a oricărei ştiinţe care acordă formelor de comportament pe care le studiază explicaţii *contrare* faţă de – sau *desprinse* de – semnificaţia înţeleasă de participanţi". Şi, adaugă Hoffmann, „trebuie să se înceapă cu agenţi şi cu forme de comportament caracteristice" (Hoffmann, 1963a, p. 25). Hoffmann se descrie pe sine ca discipol al lui Montesquieu, al lui Tocqueville şi al lui Aron (1964, p. 1269). Metoda maeştrilor săi este sociologia istorică, aceasta fiind o abordare inductivă.

Comentariile precedente ne permit să înţelegem atât modul în care Hoffmann concepe sistemele, cât şi de ce anume le concepe în acest mod. Aceste comentarii mai explică şi de ce abordarea sa eşuează. Pentru ca cineva să susţină o abordare sistemică, el trebuie să fie în stare să spună ce schimbări se înscriu în funcţionarea normală a părţilor sistemului şi ce schimbări marchează trecerea de la un sistem la altul. Hoffmann poate să distingă doar în mod arbitrar între acele diferite tipuri de schimbări, deoarece, în definiţia dată de el structurii, a amestecat elemente de la nivelul unităţilor cu elemente de la nivel sistemic. Amestecul elementelor se produce în mod necesar, întrucât nu se pot crea în mod inductiv atât descrierea unui sistem, cât şi criterii prin care schimbările din interiorul unui sistem să fie distinse de schimbările dintre sisteme. De vreme ce entităţile pe care le urmăreşte cineva şi interacţiunile dintre ele *sunt* sistemul, devine imposibilă, din punctul de vedere al oricărei teorii sau raţionament, separarea schimbărilor din interiorul sistemelor de schimbările dintre sisteme.

Cum poate atunci Hoffmann să deosebească un sistem de altul? El este de părere că, prin intermediul comparaţiilor istorice, ies la iveală schimbări importante, şi că se poate spune că orice schimbare importantă este o schimbare de sistem. Marile schimbări *din interiorul* sistemelor le consideră schimbări *de sistem*. Exemplele economice demonstrează cu uşurinţă de ce acest lucru nu va sta în picioare. Dacă economiştii ar confunda schimbările de la nivelul unităţilor cu cele de la nivel sistemic, ei ar trebui să declare că o economie competitivă sau un

sector oligopolist îşi schimbă caracterul, pe măsură ce apar progrese tehnologice majore sau pe măsură ce au loc revoluţiile manageriale din interiorul firmelor. Teoriile care se referă la economii competitive sau la un sector oligopolistic pot fi îmbunătăţite sau înlocuite cu altele mai bune, însă aplicabilitatea unor asemenea teorii nu este contrazisă de schimbările economice sau de schimbările din interiorul firmelor. Numirea schimbărilor din interiorul sistemelor drept schimbări *de sistem* face cu totul imposibilă dezvoltarea noţiunii *sistem* într-o teorie de o anumită forţă explicativă. Şi totuşi, Hoffmann exact asta face atunci când scrie despre politica internaţională. El vede apărând un nou sistem, de fiecare dată când „unităţile aflate în potenţial conflict" îşi schimbă forma, de fiecare dată când se iveşte „o inovaţie fundamentală în tehnologia conflictului" şi de fiecare dată când „raza de acţiune a intenţiilor unităţilor" se restrânge sau se măreşte (Hoffmann, 1961, pp. 92-93). Sistemele vor prolifera în mod absurd, dacă sunt aplicate aceste criterii. Aplicarea lor energică este, în realitate, descurajată de complexitatea care ar putea rezulta. Totuşi, generalitatea criteriilor lui Hoffmann permite, într-adevăr, cercetătorului să anunţe naşterea unui nou sistem în orice moment care-i convine. Noţiunea *sistem*, alături de un adjectiv – revoluţionar, moderat, stabil, bipolar, multipolar, sau oricare ar fi el –, devine o emblemă sau o denumire ataşată unei ere, după ce aceasta a fost în mod creativ analizată şi minuţios descrisă. Atunci, noţiunea *sistem* nu explică nimic ; există motive ca, mai degrabă decât să se realizeze o descriere exhaustivă a tot ceea ce defineşte sistemul şi să se spună că apare un nou sistem de fiecare dată când există motive, să se modifice descrierea în privinţa oricărui aspect relevant. Sistemele se multiplică până în punctul în care se spune că există, concomitent şi în cadrul unei arene unice, sisteme politice diferite (Hoffmann, 1968, pp. 356-357 ; *cf.* Rosecrance, 1966, pp. 320-325). Acolo unde fenomenele care au nevoie de explicaţii par a fi distincte, sunt făcute să apară diferite sisteme, ipotetic pentru a le explica. De fapt, sistemele doar reflectă variaţiile care fuseseră observate şi descrise.

În mod progresiv, Hoffmann reuşeşte să direcţioneze totul către structură. În „International Systems and International Law", ceea ce par a fi statele pe plan intern, precum şi tehnologia militară aflată la dispoziţia lor, nu aduce cu elementele structurale (Hoffmann, 1961). În *Gulliver's Troubles*, ele au devenit astfel (de exemplu, pp. 17, 33). Câte o cauză structurală e inventată pentru orice efect, şi aceasta într-un fel care face ca abordarea să fie, în mare parte, reducţionistă. Întrucât se presupune că atributele şi comportamentul unităţilor sunt elemente structurale, cauzele de la nivel sistemic ajung să fie încurcate cu cele de la nivelul unităţilor, cele din urmă tinzând să devină dominante. Deşi Hoffmann nu ajunge la exagerarea lui Rosecrance, se apropie totuşi destul de mult de ea. Hoffmann defineşte structura parţial în raport cu aranjamentul părţilor (*patternul* puterii) şi

parţial în raport cu trăsăturile acelor părţi (omogenitatea sau eterogenitatea statelor). Caracteristicile concrete ale statelor – ambiţiile conducătorilor, mecanismele pe care aceştia le pun în mişcare, gradul de integrare naţională, proprietăţile instituţiilor politice – şi tot ceea ce ţine de ele sunt incluse în definiţia dată de el structurii (Hoffmann, 1961, pp. 94-95 ; 1968, pp. 17-18). În practică, explicaţia dată de el politicilor naţionale şi evenimentelor internaţionale se bazează aproape în întregime pe ceea ce par a fi în realitate statele şi oamenii de stat.

De fapt, Hoffmann defineşte „structura" ca pe o colecţie de factori, presupuşi a avea, într-o oarecare măsură, o semnificaţie importantă asupra mersului politicii externe şi asupra rezultatelor interacţiunilor din plan naţional. Procedând astfel, el face o confuzie a cauzelor şi un amestec al cauzelor şi efectelor. A include configuraţia de putere şi omogenitatea sau eterogenitatea statelor într-o definiţie unică a structurii înseamnă a combina elemente situate la niveluri de abstractizare diferite. „Configuraţia de putere" abstrage din toate caracteristicile statelor, cu excepţia capabilităţilor lor. Includerea omogenităţii şi eterogenităţii statelor printre elementele structurale conferă mai multă consistenţă definiţiei, scăzând astfel nivelul abstractizării. Ea ne determină să ne punem întrebări nu numai asupra a ceea ce statele sunt capabile să facă din punct de vedere fizic, ci, de asemenea, şi asupra modului în care sunt ele organizate politic, precum şi asupra ideologiilor şi aspiraţiilor pe care le-ar putea avea. Structura conţine deci elemente aflate la nivelul unităţilor, care s-ar putea ca ele însele să fie afectate de caracteristicile structurii de la nivel sistemic.

Efectul concret al combinării diferitelor niveluri într-o singură definiţie a structurii este că face imposibil să se răspundă şi chiar împiedică formularea în cazul unor întrebări importante cum sunt următoarele : Cum afectează structura, definită drept configuraţie de putere, caracteristicile statelor – aspiraţiile lor, maniera lor de alegere a mijloacelor şi, eventual, chiar organizarea lor internă ? Şi, în sens contrar, cât de sensibile sunt diferitele structuri internaţionale la variaţiile legate de organizarea internă şi comportamentul statelor particulare ? Metoda lui Hoffmann îi permite doar să descrie sistemele internaţionale sau, mai degrabă, să-şi exprime părerea cu privire la ele. Dar nu-i permite să explice ce se întâmplă cu sistemele sau în interiorul lor. Şi totuşi, el pretinde că ar fi făcut asta. El stabileşte o distincţie, de exemplu, între sistemele „moderate" şi cele „revoluţionare" Primele sunt multipolare în ceea ce priveşte distribuţia puterii şi omogene atunci când trimit la scopurile urmărite de state şi la metodele pe care le implică. Ultimele sunt bipolare în ceea ce priveşte distribuţia puterii şi eterogene cu privire la calităţile statelor (Hoffmann, 1968, pp. 12-14 ; *cf.* Hoffmann, 1965, pp. 89-100). Dacă factorii cauzali au fost identificaţi cu grijă, atunci, categoriile s-ar putea dovedi de folos. Categoriile sunt utile dacă dau naştere unei game de aşteptări

care să corespundă destinului istoric pe care l-au avut diferitele sisteme internaţionale. Este, prin urmare, oarecum descurajant să citim că „sistemul actual este, de asemenea, unul de o relativă moderaţie" şi să ni se spună mai departe că această „stabilitate este atinsă *în ciuda* scopurilor revoluţionare şi *în ciuda* aparentei bipolarităţi" (Hoffmann, 1968, pp. 20, 33, sublinierea autorului)[1]

Concluzia clarifică faptul că, în ceea ce priveşte structura gândită de Hoffmann, ca un concept înţeles la nivel sistemic, nu ne putem aştepta nici că va explica multe, nici că ne va spune că rezultatele internaţionale se vor încadra, probabil, în categorii particulare, definite. Hoffmann are dificultăţi în a considera că structurile bipolare şi multipolare pot afecta, ele însele, aspiraţiile şi comportamentul statelor. El nu poate merge foarte mult timp – sau foarte sistematic – pe o astfel de linie de gândire, din motive dezvăluite într-un comentariu pe care el îl face asupra sistemelor internaţionale anterioare: o „moderaţie sau o imoderaţie a sistemului", scrie el, „ar putea fi măsurată examinând obiectivele principalelor unităţi" (Hoffmann, 1968, p. 33). E adevărat că el chiar acceptă uneori influenţe sistemice, însă acestea par a fi întotdeauna uşor depăşite de efectele tehnologiei nucleare, dacă nu de ambiţiile conducătorilor. Sistemul său este atât de deficitar, încât îi dă libertatea să selecteze pe oricare din multele elemente ale structurii – dintre care cele mai multe se află la nivel subsistemic – şi să afirme că, în *acest* caz, *acel* element este relevant pentru rezultat. Aşadar, ceea ce contează sunt evocările lui Hoffmann cu privire la sisteme, întrucât efectele lor sunt stabilite în mod subiectiv şi destul de arbitrar.

Hoffmann se prezintă ca discipol al lui Aron. Angajamentele lor teoretice sunt identice ; ambii tind în mod insistent către explicaţii de tip *inside – out*. Aşa cum afirmă Aron, „actorii principali au determinat sistemul mai mult decât au fost ei determinaţi de acesta" (Aron, 1966, p. 95). Pentru Hoffmann, ca şi pentru Aron, rezultatele sunt mult mai mult afectate de unităţi decât influenţate de sistem. Poate că au dreptate. Cu toate acestea, cineva ar putea considera că o chestiune fundamentală ce trebuie supusă analizei este mai ales aceea dacă sistemul şi efectele unităţilor variază ca intensitate, de la un tip de sistem la altul. Aron şi Hoffmann au dat în mod arbitrar un anumit răspuns la această întrebare. Doar oferind acel răspuns arbitrar sunt ei capabili să insiste asupra nevoii ca teoreticianul să păstreze o corespondenţă anumită între semnificaţia împărtăşită de părţi şi formele comportamentului lor.

1. Replica evidentă, însă inutilă, ar fi aceea prin care s-ar afirma că armamentul nuclear e cel care face ca o lume bipolară să fie moderată, iar Hoffmann a afirmat uneori acest lucru. Însă răspunsul doar evită problema sau doar arată că o abordare teoretică a fost abandonată, întrucât cineva ar vrea automat să afle ce diferenţe anume se aşteaptă să apară în privinţa efectelor armamentului nuclear, pe măsură ce sistemul variază (vezi mai jos, capitolul 8).

Atât de profund este angajamentul lui Hoffmann faţă de explicaţiile de tip *inside – out*, încât îl adaptează şi pe Rousseau propriei imagini. Din rândul teoreticienilor politici, Rousseau se distinge prin aceea că a accentuat imposibilitatea de a infera rezultate din observarea doar a atributelor şi comportamentului părţilor. Contextul acţiunii trebuie luat întotdeauna în considerare, indiferent dacă sunt analizaţi oameni sau state, întrucât contextul va afecta el însuşi atribute, scopuri şi comportamente, aşa cum va altera şi rezultatele. Totuşi, Hoffmann crede că „soluţia [propusă de Rousseau] la problema războiului şi a păcii" este aceasta : stabiliţi „state ideale peste tot în lume şi va urma pacea – fără a fi nevoie de o ligă mondială *à la* Kant" (Hoffmann, 1963b, p. 25). În mod destul de interesant, Rousseau respinge acea convingere, ajungând aproape s-o ridiculizeze[1] La un autor care scrie profund şi pe larg despre chestiuni complicate, se pot, totuşi, găsi dovezi care să-şi întărească aproape orice interpretare. Atunci când Rousseau indică o speranţă de pace între ţări cu un înalt grad de independenţă şi care au puţine contacte reciproce, Hoffmann îi atribuie lui Rousseau ideea conform căreia calităţile interne ale unor astfel de state – state „bune" – ar putea fi cauza păcii dintre ele. Rousseau dă, în schimb, o explicaţie ce ţine de mediu : statele pot să nu intre aproape deloc în conflict, dacă sunt doar de la distanţă în relaţii reciproce. Interpretarea lui Hoffmann este totuşi consecventă cu propriile predilecţii teoretice, ele determinându-l să-i atribuie lui Rousseau concluzii, privind politica internaţională, care i-ar putea compromite ansamblul filosofiei sale politice.

Eseul referitor la Rousseau, sclipitor în felul său, deşi aflat în profundă contradicţie cu filosofia acestuia, ilustrează forţa pe care angajamentele teoretice o pot genera. O asemenea forţă afectează interpretările date lumii, ca şi pe ale altor teoreticieni. Scriind despre politica internaţională în anii 1970, Hoffmann anunţă depăşirea lumii bipolare, declară că o lume formată din cinci puteri principale este pe cale să apară şi argumentează că o astfel de lume ar putea conduce, ea însăşi, către moderaţia şi stabilitatea care au existat înainte şi după Revoluţia Franceză. Însă el caracterizase în prealabil şi lumea bipolară ca fiind destul de moderată, dar şi stabilă (Hoffmann, 6 martie 1972, p. 33 ; 7 martie 1972, p. 39 ; *cf.* Hoffmann, 1968, pp. 343-364).

Schimbările aşteptărilor nu sunt deloc asociate consecvent cu schimbările sistemului. Neglijenţa cu care sunt deduse inferenţele sistemice face casă bună cu imprecizia cu care este definit sistemul. Salutând sosirea unei lumi cu cinci puteri, Hoffmann adaugă imediat că cei cinci actori principali nu sunt comparabili

1. „Astfel, nu este imposibil", aşa cum se spune într-o formulare reprezentativă pentru operele lui Rousseau, „ca o Republică, deşi în interior bine guvernată, să trebuiască să intre într-un război nedrept" (Rousseau, 1762, pp. 290-291 ; *cf.* Waltz, 1959, pp. 145-186).

în ceea ce priveşte capabilităţile. Dacă avem de gând să evaluăm, ar trebui să evaluăm lucruri similare. Hoffmann descoperă totuşi că doi dintre principalii actori sunt „superputeri" ceilalţi trei, nu. La numărul cinci se ajunge adunând categorii diferite de lucruri. Însă, din nou, acest lucru nu are prea mare importanţă, pentru că ceea ce este sistemul, sau ceea ce el devine, depinde nu de configuraţia de putere între state, ci de politicile şi comportamentul lor. Acest lucru e bine demonstrat de concluzia sa. Cu excepţia cazului în care Statele Unite încep să urmărească obiective adecvate cu tactici eficiente, spune el, „am putea, în cel mai bun caz [sau în cel mai rău ?], avea o lume tripolară". Ca întotdeauna, concluzia este obţinută reductiv. Statutul altor ţări şi caracterul sistemului internaţional sunt definite prin prisma politicii americane !

Statele îşi construiesc propria soartă. Cineva ar putea, bineînţeles, să fie de acord cu afirmaţia. Însă abordările sistemice examinate până acum, ajunse în acest punct, tind puternic să întrerupă evaluarea cauzelor. De vreme ce ponderea cauzelor de la nivelul sistemic şi de la cel al unităţilor poate foarte bine să varieze de la un sistem la altul, tendinţa este una neinspirată. A spune că ar putea fi util să privim politica internaţională din punctul de vedere al nivelului sistemic nu înseamnă a argumenta că sistemul determină atributele şi comportamentul statelor, ci mai degrabă a menţine deschisă întrebarea - interesantă din punct de vedere teoretic şi importantă din punct de vedere practic - cu privire la care anume ar fi ponderea cauzală proporţională, în cadrul diferitelor sisteme, a factorilor de la nivelul unităţilor şi de la cel sistemic.

Hoffmann însuşi a chemat la o revoluţie copernicană în politica internaţională (Hoffmann, 1959, p. 347). O asemenea revoluţie ar implica gândirea politicii internaţionale dintr-o perspectivă a nivelului sistemic. Hoffmann - insistând că sistemele sunt reale, că actorii trebuie să fie conştienţi de ele, că schemele teoreticienilor trebuie să corespundă cu aspiraţiile oamenilor de stat - nu poate declanşa revoluţia pe care a cerut-o. În absenţa unei revoluţii copernicane, lui Hoffmann îi rămâne soluţia ptolemeică. Astronomia ptolemeică a proiectat mişcarea pământului în corpurile cereşti, compensând transferul prin ingeniozitate geometrică. Politica internaţională de tip ptolemeic lasă în afara analizei sale efectele pe care le-ar putea avea sistemul în totalitatea sa, recaptând apoi în mod superficial acele efecte la nivelul atributelor şi comportamentului naţional. De aceea, Hoffmann e nevoit să proclame apariţia unui nou sistem ori de câte ori intervine o schimbare vizibilă în cadrul unităţilor care alcătuiesc sistemul internaţional.

Abordarea lui Hoffmann are însă un merit considerabil, pe care criticii de mai sus nu ar trebui să-şi îngăduie să-l pună în umbră. Concepţia sa despre sistem şi structură strânge laolaltă toţi factorii de care cei care studiază politica internaţională ar putea fi interesaţi ; ea concepe sistemul ca *pattern* de relaţii, sistemul

ca având o structură generală, iar structura ca fiind o colecţie de elemente care influenţează comportamentul conducătorilor şi operaţiunile statelor în raport cu care se formează *pattern*-ul de relaţii. Cu toate acestea, eşecul de a rezista tentaţiei de a învălui aproape totul în interiorul structurii, face imposibilă utilizarea schemei de sistem a lui Hoffmann, ca fundament al unei teorii a relaţiilor internaţionale care să identifice elemente distincte, să definească diferitele niveluri de abstractizare, să încerce să stabilească relaţii cauzale şi să caute să descopere *pattern*-uri ale comportamentului recurent şi clasificări ale efectelor aşteptate, care ar putea fi asociate cu diferite sisteme internaţionale. Instrucţiunea dată celor care studiază politica internaţională se apropie primejdios de mult de următoarea formă: Nu uitaţi că oricare factor dintre mulţi alţii poate afecta relaţiile cu statele! În consecinţă, o cunoaştere a istoriei şi a afacerilor publice le va permite, probabil, unor oameni inteligenţi să depisteze care factori anume ar putea avea cele mai decisive efecte la un momen dat.

Hoffmann nu a dezvoltat o teorie, ci a manifestat, în schimb, un puternic angajament faţă de o abordare intelectuală particulară. Aceasta din urmă conferă consistenţă raţionamentelor sale. Angajamentul său faţă de realitatea sistemului internaţional şi convingerea sa că oamenii de stat, pentru a acţiona efectiv, trebuie să „vadă" sistemul aşa cum este el au dat viaţă lucrării sale. Claritatea percepţiei şi profunzimea conţinutului sunt impresionante, însă orice intuiţii ale teoriei rămân în stadiu incipient şi neclare.

III

Orice abordare a politicii internaţionale care este în mod întemeiat numită sistemică trebuie cel puţin să încerce să deducă unele predicţii ale concluziilor privind comportamentul şi interacţiunile statelor de pe poziţia unei cunoaşteri a elementelor de la nivel sistemic. Pentru Hoffmann şi în special pentru Rosecrance, explicaţiile importante sunt găsite la nivelul statelor şi oamenilor de stat; nivelul sistemic devine astfel unul cauzat, el nefiind deloc cauzator. Într-adevăr, e greu să descoperi o abordare sistemică ce concepe structura ca pe un construct sistemic cu, de fapt, un anumit impact cauzal. Morton A. Kaplan s-ar părea că este unul dintre puţinii teoreticieni importanţi, care, în mod elaborat şi argumentat, susţin o astfel de perspectivă. Deşi îşi numeşte tentativa sa teoretică „sistem de acţiune", caracteristicile distinctive ale celor şase sisteme ale sale par a consta în principiile lor organizatoare şi în configuraţiile lor de putere. Pe deasupra, el pare să derive

unele explicaţii privind rezultatele din diferenţele dintre aceste elemente. Mai mult, lucrarea sa va fi de obicei descrisă - apreciată sau condamnată - tocmai ca făcând acest lucru. Robert J. Lieber, de exemplu, susţine, în utila sa analiză sistematică făcută domeniului, că „modelele reale ale lui Kaplan reflectă asumpţia conform căreia structura unui sistem complex tinde să-i decidă modul caracteristic de manifestare" (Lieber, 1972, p. 134). Stanley Hoffmann, admiţând acest lucru, îl condamnă pe Kaplan pentru că acesta a omis diversitatea statelor, pentru că le-a înzestrat cu tendinţe proprii, pentru că a presupus că sistemele atribuie roluri actorilor, pentru a fi avut convingerea că structurile instituie nevoi şi determină finalităţi şi pentru că a neglijat forţele interne (Hoffmann, 1959, pp. 360-361).

E adevărat, într-o carte prin care încearcă dezvoltarea unei teorii a politicii internaţionale, Kaplan enunţă, în mod firesc şi corect, unele asumpţii simplificatoare, omiţând să scrie pe larg despre diversităţi naţionale şi forţe interne. Chestiunea teoretică relevantă rămâne totuşi următoarea : Cum anume defineşte, localizează, apreciază şi interrelaţionează el forţele cauzale care operează în diferite părţi şi la diferite niveluri ale sistemului ? În privinţa acestei chestiuni, descrierea lui Lieber şi critica lui Hoffmann nu ating esenţialul. Să aruncăm o privire asupra a ceea ce a reuşit Kaplan.

Deşi Kaplan nu emite nici o pretenţie de a fi dezvoltat o teorie în întregime deductivă, ceea ce pretinde el este suficient de îndrăzneţ încât să provoace uimire. În 1964, reflectând asupra lucrării aşa cum o publicase mai înainte cu şapte ani, Kaplan a susţinut că teoria sa prescrie comportamentul statal optim în anumite condiţii date, că prezice comportamentul atunci când există oameni de stat raţionali, complet informaţi, şi că explică sau prezice rezultatele, pe măsură ce parametrii se îndepărtează de valorile lor de echilibru[1] Acestea sunt pretenţii extraordinare. Din nefericire, performanţa nu se ridică la nivelul lor. Explicarea motivului pentru care a eşuat efortul lui Kaplan de a construi o teorie sistemică a politicii internaţionale ar putea facilita drumul care duce către încercări mai reuşite.

Kaplan examinează şase sisteme, şi anume : sistemul balanţei de putere, sistemul bipolar flexibil, sistemul bipolar rigid, sistemul „unitate-veto", sistemul universal şi sistemul ierarhic[2]. El identifică apoi cinci „variabile", care ar fi suficiente pentru a descrie starea fiecărui sistem. Ele sunt : „regulile esenţiale ale sistemului,

1. Vezi prefeţele nenumerotate la ediţiile din 1957 şi 1964. Ambele sunt incluse în ediţia ulterioară, care, de altfel, este identică cu cea anterioară.
2. Deşi le etichetează pe toate drept „internaţionale", ultimele două conţin subsisteme politice, nefiind astfel conforme cu propria sa definiţie dată unui sistem internaţional (Kaplan, 1964, pp. 14, 21, 45).

reguli de transformare, variabilele clasificatoare ale actorilor, variabilele capabilităţii, şi variabilele informaţiei" (Kaplan, 1964, p. 9). Importanţa relativă şi interacţiunile celor cinci variabile nu sunt indicate şi, pentru acest motiv, despre abordarea sistemică a lui Kaplan nu se poate afirma că ar constitui o teorie[1]. Cu toate acestea, dintre cele cinci variabile ale sistemului, reprezentând „regulile esenţiale ale sistemului", una pare a cântări cel mai mult.

Dintre toate cele şase sisteme ale lui Kaplan, cel al balanţei de putere capătă cea mai mare atenţie. El este definit în mod arbitrar, cu anumite referiri şi la secolul al XIX-lea, ca având un număr minim de cinci actori principali[2]. Regulile sale sunt următoarele:

1. Acţionează pentru a-ţi spori capabilităţile, dar negociază, mai degrabă decât să lupţi.
2. Luptă, mai degrabă decât să sari peste o ocazie de a-ţi spori capabilităţile.
3. Încetează să lupţi, mai degrabă decât să elimini un actor naţional esenţial.
4. Acţionează astfel încât să te opui oricărei coaliţii sau actor singular care tinde să-şi asume o poziţie de predominanţă faţă de restul sistemului.
5. Acţionează în direcţia constrângerii actorilor care subscriu principiilor de organizare supranaţionale.
6. Permite-le actorilor naţionali esenţiali înfrânţi sau constrânşi reintrarea în sistem ca parteneri rezonabili sau acţionează în vederea includerii unui actor, considerat anterior neesenţial, în clasa actorilor esenţiali. Tratează-i pe toţi actorii esenţiali ca parteneri rezonabili.

În pagini diferite, Kaplan scrie că cele şase reguli au, toate, caracteristicile care urmează: sunt descriptive şi prescriptive; sunt esenţiale, interdependente, şi în echilibru unele faţă de altele şi, ca prescripţii pentru actori, ele sunt inconsistente şi contradictorii (Kaplan, 1964, pp. 9, 25, 52-53). Ele au, într-adevăr, ultimele însuşiri, aşa cum a demonstrat în mod convingător William H. Riker. Pentru motive pe care le expune fără ocolişuri, „într-un anumit punct părţile se confruntă în mod necesar cu un conflict între reguli, caz în care ele trebuie să se hotărască să respecte o anume regulă". Şi anume, supunerea faţă de regulile 1 şi 2 în anumite circumstanţe va conduce către încălcarea regulii 4 şi, foarte probabil, chiar la violarea regulii 3 (Riker, 1962, pp. 171-173).

Rescrierea regulilor în maniera următoare scoate la iveală sursa dificultăţii.

---

1. În legătură cu distincţia dintre o abordare sistemică şi o teorie sistemică, vezi Gregor, 1968, p. 425.
2. Pentru o explicaţie a caracterului arbitrar al definiţiei, vezi, mai jos, p. 148.

A. Acţionează cât mai economicos cu putinţă pentru a-ţi spori capabilităţile (regulile 1 şi 2 ale lui Kaplan).
B. Protejează-te împotriva altora, acţionând conform regulii A (regulile 4 şi 5 ale lui Kaplan).
C. Acţionează astfel încât să conservi numărul de unităţi esenţiale pentru sistem (regulile 3 şi 6 ale lui Kaplan).

Aşa cum subliniază Kaplan, regula A este „egoistă", iar regula B este „raţională" – sau, s-ar putea spune mai bine, de bun simţ. Totuşi, regula C depinde, pentru a fi operaţională, de integrarea statelor în sistem ; adică, de acceptarea de către ele a cerinţelor sistemului ca ghid pentru propria lor activitate (1964, pp. 23-27). Regulile A şi B îşi au propriile echivalenţe în teoria microeconomică : caută profitul prin toate mijloacele permise şi protejează-te împotriva altor firme care concurează împotriva ta. Dacă regula C ar fi fost tradusă în termeni economici, ar fi trebuit să arate astfel : să nu duci nici o firmă importantă la faliment. Asumpţia conform căreia firmele s-ar conforma unei astfel de reguli nu-şi are locul în teoria economică, pentru că este evident că o asemenea regulă ar intra în conflict cu asumpţia că oamenii şi firmele sunt maximizatori de profit. În politica internaţională, un conflict similar este mai puţin vizibil. Acceptarea normelor internaţionale sau socializarea statelor în sistemul internaţional, pot, desigur, exista. Kaplan converteşte acest prezumtiv rezultat într-o asumpţie a sistemului[1]. El transformă o variabilă dependentă într-una independentă. Am putea foarte bine să căutăm regularităţi „legale" în treburile statelor. Totuşi, dacă sunt găsite câteva, trebuie făcută cu grijă distincţia dintre legi care exprimă un rezultat şi reguli de acţiune care produc unul. Kaplan, ca şi Hoffmann, scrie ceea ce scrie ca şi cum actorii vor produce un anume rezultat doar dacă sunt motivaţi în demersul lor. În cazul lui Kaplan, e toate surprinzător, întrucât el pretinde că se încadrează în teoria generală a sistemelor, iar una dintre propoziţiile de bază ale acesteia se referă la constrângerile structurale, care modifică efectul pe care o cauză l-ar putea produce în absenţa lor. Kaplan nu oferă nici un temei în baza căruia să se indentifice cauzele generatoare şi consecinţele. O ilustrare anecdotică a ceea ce rezultă dintr-un astfel de demers eronat se află într-un eseu scris de unul dintre foştii studenţi ai lui Kaplan. Indus în eroare de o teorie, el este surprins să afle ceea ce, de altfel, ar fi trebuit să bănuiască – şi anume, că oraşele-stat italiene din secolele al XIV-lea şi al XV-lea nu se conformau cu regulilor 1 şi 4 ale lui Kaplan (Franke, 1968, pp. 427, 436, 439).

1. Weltman (1972) critică în mod incisiv derivarea arbitrară a regulilor de către Kaplan.

În feluritele sisteme ale lui Kaplan apar diferite probleme, însă cele la care m-am referit până acum sunt comune celor patru sisteme ale sale, care pot fi corect numite internaţionale[1]. Cum iau naştere problemele? Răspunsul general este că el nu a reuşit să dezvolte concepte care i-ar putea permite să determine fondul recalcitrant al politicii internaţionale să se muleze pe cadrul exact şi pretenţios ale unei abordări sistemice. Cerinţele speciale ale unei abordări sistemice trebuie îndeplinite, dacă e ca abordarea să conţină posibilitatea de a se dezvolta într-o teorie, şi nu pe aceea de a rămâne doar un dispozitiv taxonomic, care aduce după el un vocabular greoi.

Faptul că Morton Kaplan eşuează în respectarea acestor cerinţe este vizibil încă de la început. El defineşte un sistem de acţiune ca pe „un set de variabile atât de înrudite, în contrast cu mediul său, încât relaţiile interne reciproce ale variabilelor şi relaţiile externe dintre setul de variabile individuale şi combinaţiile variabilelor externe sunt caracterizate de regularităţi comportamentale descriptibile". Un sistem, adaugă el, „îşi dobândeşte o identitate de-a lungul timpului" (Kaplan, 1964, p. 4). Prin această definiţie, care nu e una nereuşită, el este, în primul rând, invitat să definească sistemul, să indice mediul sistemului şi să contureze graniţa dintre ele; iar în al doilea rând, să definească structura sistemului, astfel încât identitatea sistemului să poată fi distinsă de variabilele din interiorul lui şi de interacţiunile acestora. Aceste două probleme nu sunt rezolvate.

Mai întâi, Kaplan amestecă – sau confundă – sistemele internaţionale cu mediile lor. Scriind despre modelele sistemului, el a afirmat următoarele: „Regulile de transformare pretind schimbărilor care apar în sistem ca *input*-uri ce traversează graniţa sistemului şi care diferă de cele necesare echilibrului să încline sistemul fie către instabilitate, fie către stabilitatea unui nou sistem" (Kaplan, 1969, pp. 212-213). Însă unde se află graniţa dintre un sistem internaţional şi mediul său sau dintre sistemul internaţional şi alte sisteme şi ce anume ar putea pătrunde din afară? Conform definiţiilor lui Kaplan, toate lucrurile care prezintă importanţă pentru sistemele internaţionale se găsesc în interiorul acestora, el scriind totuşi despre parametrii unui sistem internaţional ca fiind „modificaţi de perturbările dinafara sistemului" (Kaplan, 1964, „Prefaţă"). Ce este mediul şi care sunt celelate sisteme din partea cărora ar putea veni perturbările?

Cititorul este nevoit să descifreze singur un răspuns, întrucât Kaplan nu face descrierea vreunui mediu, nu-i fixează limitele şi nici nu indică modul în care ar putea fi concepută coordonarea vreunui alt sistem cu un sistem internaţional.

1. Ceea ce înseamnă că ele nu sunt valabile pentru sistemele ierarhice şi universale. În ultimul caz, regulile sunt de tip diferit faţă de cele ale unui sistem internaţional, întrucât există agenţii pentru a le aplica (vezi Kaplan, 1964, pp. 45-50).

Două dintre „variabilele" sale par să opereze la nivel sistemic. Ele sunt regulile esenţiale şi regulile de transformare. Aici, Kaplan ne atrage într-o capcană. Dacă, deocamdată, considerăm regulile esenţiale ca fiind coerente, atunci, după asumpţiile şi definiţiile lui Kaplan, orice sistem dat va rămâne într-un echilibru continuu (adică într-un echilibru stabil) atât timp cât statele respectă aceste reguli. Se întâmplă aşa, deoarece Kaplan a echivalat motivaţia şi comportamentul actorilor cu consecinţele acţiunilor lor sau cu rezultatele. Regulile de transformare intră în vigoare doar atunci „când condiţiile de mediu sunt de aşa natură, încât să se producă schimbări în comportamentul caracteristic, adică, în regulile esenţiale" (Kaplan, 1964, p. 10). Însă, pentru orice sistem dat, nu vor apărea nici un fel de schimbări în condiţiile de mediu, atât timp cât actorii continuă să respecte regulile esenţiale. Aşa şi trebuie să stea lucrurile, de vreme ce sintagma „condiţii de mediu" se referă aici la mediul propriu statelor, nu la mediul sistemului. Mediul în care funcţionează statele este, desigur, sistemul internaţional, care rămâne neschimbat atâta vreme cât statele se ghidează după regulile esenţiale. Acesta este cercul.

Cum se poate ieşi din cerc? Cum e posibilă schimbarea? Kaplan menţionează că schimbările îşi pot avea cauza în stări anterioare ale sistemului, însă atunci când vorbeşte despre politica internaţională, el nu tratează această posibilitate în termeni sistemici formali. De fapt, pentru el, sursa schimbării în sistemele internaţionale rezidă în comportamentul actorilor, şi anume în încălcarea de către ei a regulilor esenţiale. Statele însele sunt surse ale „pertubărilor dinafara sistemului". În consecinţă, pentru Kaplan, în privinţa unuia dintre aspectele lor, statele constituie mediul sistemului internaţional[1]! Nu e de mirare, atunci, că nu a fost în stare să conceapă, într-un mod util, sistemul internaţional în relaţie cu mediul său sau să traseze o limită între cele două. Kaplan nu a fost capabil să facă faţă celei dintâi dintre cerinţele menţionate mai sus.

El consideră cea ce-a doua cerinţă – stabilirea identităţii sistemului internaţional – la fel de incomodă. Dificultatea se poate vedea remarcând celălalt mod în care Kaplan înţelege statele: nu ca mediu al unui sistem internaţional, ci ca subsisteme ale lui. Statele, fiind ele însele sisteme complete, dar şi subsisteme ale sistemului internaţional, pot fi considerate drept sistemele care originează perturbările. Tensiunile, disfuncţiile, evenimentele destabilizatoare trebuie, după definiţiile lui Kaplan, să provină din actorii înşişi, fie că sunt văzuţi ca medii, fie ca subsisteme. Sistemul internaţional, în termenii lui Kaplan, „tinde către polul dominanţei subsistemului" El crede, de exemplu, despre propriul său sistem „al balanţei de putere" că prezintă „dominanţa subsistemului", întrucât „regulile

1. Chestiunea este bine dezvoltată de Hessler, a cărui lucrare a fost, de asemenea, de ajutor în privinţa unui număr de alte puncte din această secţiune.

esenţiale ale sistemului internaţional al «balanţei de putere» sunt subordonate regulilor proprii sistemelor naţionale individuale" (Kaplan, 1964, pp. 17, 125, 129).

Aici, ca în atâtea alte locuri, limbajul lui Kaplan este vag şi imprecis, până acolo încât îl induce în eroare pe cititor. Pe una şi aceeaşi pagină, el scrie despre subsistemele care-şi împart dominanţa şi despre subsistemele esenţiale că s-ar înscrie „într-un echilibru aproximativ asemănător celui al pieţei oligopoliste" (Kaplan, 1964, p. 17). Suntem copleşiţi de uimire la gândul că subsistemele ar putea fi dominante, darămite la acela că ele şi-ar împărţi dominanţa. Ce altceva ar putea *fi* dominanţa subsistemelor, decât negarea unei abordări sistemice? Pe deasupra, o piaţă oligopolistă nu este una în care firmele domină piaţa, ci mai degrabă una în care, contrar noţiunii de dominanţă, măsura în care firmele afectează piaţa, şi cu care sunt, la rândul lor, afectate, este nedeterminată. În economie, întrucât conceptul unei pieţe, ca mediu pentru firme, este bine definit, amploarea influenţei venite din partea pieţei şi a celei venite din partea firmelor poate fi investigată. În teoria lui Kaplan, nu este dezvoltată nicăieri vreo definiţie distinctă şi operaţională a mediului în care funcţionează statele – vreo definiţie a unui astfel de mediu, ca unul ce ar fi în relaţie cu statele, dar totuşi distinct de statele care îl alcătuiesc. Prin urmare, el nu pune la îndemână nici un instrument prin care să fie investigate gradele de influenţă ale sistemului şi ale subsistemelor. El trebuie, prin urmare, să se mulţumească cu afimaţii ambigue, legate de faptul dacă sistemul sau subsistemele tind să devină sau sunt dominante.

Abia acum ies la iveală consecinţele eşecului lui Kaplan de a veni în întâmpinarea celei de-a doua cerinţe. Definirea unui sistem drept un set de variabile atât de înrudite şi având toate însuşirile deja menţionate implică şi lămurirea motivului pentru care o colecţie dată de variabile alcătuieşte un set. „De vreme ce", aşa cum spune el, „un sistem îşi dobândeşte identitatea de-a lungul timpului, este necesar să fim capabili să-l descriem în diferite momente din timp, adică să descriem stadiile lui succesive. Este, de asemenea, necesar să fim în stare să localizăm schimbările variabile care dau naştere unor diferite stadii succesive" (Kaplan, 1964, p. 4). Foarte bine, însă criteriile pe care le oferă pentru determinarea identităţii unui sistem sunt slabe şi incomplete. În mod evident, nu avem de-a face cu un sistem, dacă nu suntem capabili să oferim o descriere a diferitelor sale stadii sau să precizăm variabilele care le produc. Însă a spune doar atât înseamnă a lăsa deoparte chestiunea anterioară, referitoare la ce anume face ca un set să fie tocmai un set, şi nu o simplă colecţie de variabile. Kaplan mai degrabă accentuează importanţa întrebării, decât îi dă vreun răspuns. „Modelele" pe care el le dă fiecăruia dintre sistemele sale nu sunt propriu-zis modele, ci simple colecţii de variabile prezumtiv relevante pentru înţelegerea politicii internaţionale. Variabilele unui sistem îi alcătuiesc conţinutul. După cum arată un alt Kaplan,

Abraham, „atunci când un sistem este un model al altuia, ele se aseamănă în *formă*, şi nu în conţinut” Proprietăţile structurale, adaugă el, sunt extrem de abstracte, „întrucât ele se referă doar la acele trăsături ale relaţiilor care sunt în întregime independente de ce lucruri particulare anume se situează în acele relaţii” (Kaplan, 1964, pp. 263-264). Oricum, Morton Kaplan nu reuşeşte nici măcar să se preocupe de problema formei. Această lipsă de interes decurge în mod firesc din abordarea sa în termenii „sistemului de acţiune”. El nu priveşte diferitele sisteme ca pe sisteme având structuri diferite, clasificându-le în schimb „de-a lungul unei scale a activităţii integrative” (Kaplan, 1964, p. 21). Acest lucru contribuie la explicarea afirmaţiei sale - de altminteri derutantă - că „teoria - în particular, teoria sistemelor - permite integrarea *variabilelor* din diferite discipline” (Kaplan, 1957 „Prefaţă” sublinierea mea). Variabilele din diferite domenii se deosebesc, de obicei, în conţinut. Chiar dacă în esenţă ele sunt diferite, împrumutul între discipline este legitim, doar dacă cele două câmpuri sunt omoloage. Asemănarea în privinţa formei este cea care îngăduie împrumutul reciproc - între discipline - de teorii şi concepte. În acea modalitate de împrumut subzistă o posibilă contribuţie importantă adusă de teoria sistemelor. Împrumutul de variabile - chiar dacă este posibil - nu contribuie în nici un chip la progresul unei întreprinderi teoretice, pentru că întrebarea dacă variabilele pot fi „împrumutate” rămâne, în principal, una empirică. Întrucât Kaplan nu a soluţionat problema identităţii unui sistem - cea referitoare la definirea structurii sau formei sale - el nu poate obţine unul dintre cele mai importante avantaje asigurate de o abordare sistemică, şi anume, posibilitatea de a aplica teorii similare unor domenii diferite.

Eşecul lui Kaplan de a stabili identitatea unui sistem, care să fie în acelaşi timp distinctă atât de mediul, cât şi de părţile sale componente, restrânge în mod drastic chestiunile cărora le-ar fi putut da un răspuns abordarea sa. El se întreabă frecvent care ar putea fi efectul pe care comportamentul statelor l-ar antrena asupra sistemului internaţional. El nu poate formula întrebarea inversă, întrucât nu deţine un concept care să redea structura sistemului ca acţionând în calitate de constrângere organizaţională asupra actorilor, constrângere care ar putea varia, în privinţa efectelor sale aşteptate, de la un sistem la altul. De vreme ce nu poate spune cum sistemul va influenţa actorii, explicaţiile sau predicţiile sale nu se pot referi decât la sistemul însuşi - la condiţiile sale de echilibru, la gradul său de stabilitate şi la probabilitatea transformării sale (*cf.* Kaplan, 1964, „Prefaţă”).

O atentă explicaţie a inerentelor limite ale abordării lui Kaplan este de dorit, de vreme ce chestiunile implicate sunt unele de natură esenţială pentru orice abordare sistemică. Prezentarea lor aici va ajuta la rezumarea şi la reîntărirea a ceea ce deja am spus despre sisteme.

Deşi pretinde că urmează o abordare sistemică, Kaplan, ca mulţi alţii, nu reuşeşte să distingă între interacţiunea unităţilor şi aranjamentul lor. El plasează relaţiile dintre state, în sensul interacţiunilor lor, la nivel sistemic. Aceasta se poate vedea limpede în modul în care desparte sistemele bipolare rigide de cele flexibile, în cazul lor distincţia depinzând de cât de strâns sunt fixate liniile de alianţă (Kaplan, 1964, pp. 36-45 ; *cf.*, mai jos, pp. 93-94). Asupra unui alt punct fundamental, el pare, într-adevăr, să evite reducţia dinspre nivelul sistemic înspre cel al unităţii, deşi aparenţele se dovedesc, din nefericire, înşelătoare. El declară că sistemele sale sunt valide pentru oricare dintre state, că, la nivel sistemic, identităţile particulare ale statelor nu prezintă importanţă. Cu toate acestea, dacă sistemul însuşi este atât de ambiguu conceput încât să ofere puţine explicaţii sau chiar nici una, cu privire la comportamentul statelor, în acest caz răspunsul la întrebarea, care pentru Kaplan este crucială, dacă statele îi vor respecta sau nu regulile va depinde în mod covârşitor de ceea ce sunt acele state în realitate ! Dacă avem în vedere atributele statelor, ca şi interrelaţiile lor, abordarea se dovedeşte a fi reducţionistă. Întrucât Kaplan se concentrează asupra funcţiilor şi proceselor, el îşi direcţionează atenţia asupra comportamentului şi interacţiunii statelor. Enunţurile pe care le oferă se referă la unităţile de luare a deciziilor şi la regulile pe care acestea le urmează, mai degrabă decât la efectul pe care diferite sisteme internaţionale îl au asupra unor astfel de unităţi (Kaplan, 1964, capitolele 5 şi 6). Încă o dată, o abordare sistemică explicită se dovedeşte a fi reducţionistă.

Metoda lui Kaplan este, de fapt, metoda clasică de examinare a caracterului şi interacţiunilor dintre variabile, iar agregarea interacţiunilor este luată drept descriere a sistemului. Se poate, atunci, proceda în manieră analitică. Dacă metoda se dovedeşte validă, atunci au dreptate aceia dintre criticii lui Kaplan care au considerat construcţiile şi procedurile sale elaborate ca nefiind necesare. Întrucât critica lor este validă, ea poate fi ilustrată în numeroase şi diferite moduri. Mă voi opri doar asupra unuia singur : el priveşte noţiunea *feedback* în accepţiunea lui Kaplan. Conceptul este împrumutat din cibernetică, unde este definit după cum urmează : atunci când „dorim ca o mişcare să urmeze un anumit *pattern*, diferenţa dintre acest *pattern* şi mişcarea ce s-a petrecut în fapt este utilizată ca un nou *input*, pentru a determina partea dirijată să se mişte într-un astfel de mod încât să-şi apropie mai mult mişcarea sa de cea imprimată de *pattern*" (Wiener, 1961, pp. 6-7). După o astfel de definiţie, *feedback*-ul operează doar în interiorul unei organizări, ceea ce înseamnă că noţiunea *feedback* nu are o semnificaţie tehnică precisă şi distinctă, în afara unei ordini ierarhice (Bertalanffy, 1968, pp. 42-44 ; Koestler, 1971, p. 204). Exemplul preferat al lui Kaplan, ca al multor altora – cel referitor la un termostat care reglează temperatura unui cuptor în aşa fel încât s-o menţină înr-un interval redus –, este compatibil cu definiţia lui Wiener şi cu ceea

ce implică ea – un element de control şi unul supus controlului, producând un rezultat dat. Însă, în cazul relaţiilor internaţionale, ce ar corespunde unor astfel de noţiuni? Nimic! Kaplan foloseşte pur şi simplu termenul fără a-şi face probleme legate de adecvarea sa formală. În consecinţă, cuvântul *feedback* arată doar că, în anumite condiţii, e probabil ca unele state să îşi modifică politicile, ca replică la manevrele altor state, ale căror decizii ulterioare vor fi, la rândul lor, afectate de acele modificări (Kaplan, 1964, p. 6). Însă acest raţionament nu oferă nimic nou şi nu necesită nici un concept distinct. Termostatul şi cuptorul au fuzionat. Ele au devenit unul şi acelaşi lucru. Nu există noţiune a factorului care exercită controlul separată de actorul supus controlului.

Cu tristeţe, trebuie să cădem de acord cu Charles McClelland: în egală măsură, Kaplan a popularizat teoria sistemică, dar a şi ocultat-o (McClelland, 1970, p. 73). Lucrarea sa e mai mult o abordare şi o taxonomie, decât o teorie. Însă abordarea e atât de înţesată de neclarităţi, încât, din pricina contradicţiilor şi a inadecvărilor conceptuale, cititorul nu o poate descifra. Din aceleaşi motive, taxonomia nu e de mare folos. În rezumat, şi avansând în ordinea importanţei, ies în evidenţă următoarele trei dificultăţi:

1. Identificând principalul său sistem, cel al balanţei de putere, cu circumstanţele istorice ale disputelor dintre mai mult sau mai puţin de cinci mari puteri, el ascunde faptul că teoria balanţei de putere se aplică în toate situaţiile în care două sau mai multe unităţi coexistă într-un sistem de tip autoajutorare. Într-un nou limbaj, Kaplan perpetuează persistentele interpretări greşite ale teoriei balanţei de putere, îngreunând mai mult ca niciodată înţelegerea faptului că, în politica internaţională, balanţa de putere reprezintă doar o teorie privind rezultatul comportamentului unităţilor în condiţii de anarhie (*cf.* mai jos, capitolul 6, partea a II-a).

2. Ar trebui urmată o abordare sistemică doar în cazul în care par să opereze cauze la nivelul sistemic. Prin urmare, atributele şi interacţiunile specifice unităţilor sistemului trebuie atent ţinute în afara definiţiei structurii sale. Dacă nu se procedează astfel, atunci nu pot fi oferite nici un fel de explicaţii la nivel sistemic. Nu ar trebui nici măcar să încercăm să spunem cât de mult afectează sistemul unităţile. Am menţionat mai sus că atributele şi interacţiunile se strecoară, în lucrarea lui Kaplan, la nivelul sistemic. Aici, ca în atâtea alte părţi, el este incoerent. Refuzând în mod explicit să ofere atributelor un loc în cadrul structurii, el le introduce apoi ilicit printre regulile lui. În sistemul său al balanţei de putere, relaţiile nu sunt aparent incluse la nivel sistemic – de exemplu, el nu comite obişnuita eroare de a descrie politica de mare putere de dinaintea primului război mondial ca fiind de tip bipolar (Kaplan, 1966, pp. 9-10). Totuşi, sistemele sale

flexibil bipolar şi rigid bipolar îşi dobândesc identităţile lor speciale tocmai prin diferenţele privind relaţiile, adică prin diferenţele privind caracteristicile blocurilor.

Se poate cu greu deriva o parte a explicaţiei referitoare la formarea, importanţa şi durabilitatea blocurilor sau alianţelor din luarea în considerare a tipului de sistem care prevalează, atunci când sistemele sunt ele însele diferenţiate, parţial, în funcţie de caracteristicile relaţionale. Pentru sistemul său al balanţei de putere, Kaplan utilizează acest raţionament; în cazul sistemelor flexibil bipolar şi rigid bipolar, nu. Confuzia lui Kaplan asupra acestui important punct a contribuit, fără îndoială, la perpetuarea obiceiului predominant de a include configuraţiile de alianţă în structura sistemelor internaţionale. Cu o frecvenţă supărătoare, lucrurile pe care dorim să le explicăm – forţa predispoziţiilor către formarea de alianţe, uşurinţa cu care sunt ele menţinute sau modificate – se amestecă de-a valma cu ceea ce ar putea ajuta la explicarea lor. Putem bănui că lucrarea lui Kaplan, fiind printre primele scrieri sistemice despre politica internaţională, poartă o anumită responsabilitate pentru larg răspândita confuzie.

3. O abordare sistemică este necesară doar dacă structura sistemului şi unităţile sale aflate în interacţiune se afectează reciproc. Ea este încununată de succes doar dacă efectele structurale sunt clar definite şi expuse. În conformitate cu concepţia lui Kaplan, sistemul internaţional-politic este unul deschis. Într-un sistem deschis, structura sistemului poate determina rezultate separat de schimbările produse în variabile şi în pofida dispariţiei unora dintre ele şi apariţiei altora[1] Într-un sistem dat, „cauze" diferite pot să producă acelaşi efect; în sisteme diferite, aceleaşi „cauze" pot avea consecinţe diferite. Pe scurt, efectul unui proces de organizare poate predomina asupra atributelor şi interacţiunilor elementelor care îl alcătuiesc. Fără a predomina, structura unui sistem acţionează ca un factor constrângător asupra unităţilor sistemului. Ea le dispune în aşa fel, încât acestea să se comporte în anumite moduri, şi nu în altele, iar întrucât procedează astfel, sistemul este menţinut. Dacă forţele sistemice sunt insuficiente îndeplinirii acestor sarcini, atunci sistemul fie se dizolvă, fie este transformat. Cu toate acestea, Kaplan nu insistă asupra componentei sistemice distinctive a abordării sale sistemice. Aşa cum se întâmplă în mod obişnuit în cazul politologilor, conceptul structural este slab sau absent, iar procesul şi funcţia trec în prim-plan. Kaplan, desigur, face vizibilă această limitare a abordării sale, prin descrierea sistemelor internaţionale ca fiind caracterizate de dominanţă subsistemelor. Un sistem marcat de dominanţă nu mai este în nici un caz sistem. Ne confruntăm din nou cu cazul în care o abordare esenţial reducţionistă este etichetată drept sistemistă.

---

1. Aceasta este noţiunea *echifinalitate*, la care se ajunge dacă este obţinut acelaşi stadiu final de pe poziţiile unor condiţii iniţiale diferite (Bertalanffy, 1968, pp. 131-149).

Cei care studiază politica internaţională şi care pretind că urmează calea unei abordări sistemice se înscriu în două categorii. Unii folosesc, pur şi simplu, termenii „sistem" şi „structură" ca noţiuni la modă din cadrul jargonului în continuă dezvoltare al domeniului. Analizele lor cu privire la evenimentele internaţionale şi la relaţiile dintre state nu vor suferi nici o modificare, în cazul în care termenii ar fi, pur şi simplu, omişi. Alţii îşi orientează demersul după coordonatele modelului general al sistemelor. Totuşi, prezenţa efectelor sistemice nu semnifică, prin ea însăşi, că domeniul politicii internaţionale poate fi definit ca un sistem, în sensul în care este utilizat termenul de exponenţii teoriei generale a sistemelor. În sensul pe care ei îl dau, un sistem este o organizare deplin dezvoltată, ordonată ierarhic şi în care părţile diferenţiate îndeplinesc funcţii specifice. Încercarea de a merge pe linia modelului general al sistemelor a fost una nefericită, întrucât subiectul nostru de discuţie nu corespunde îndeajuns de mult modelului pentru a-l face să funcţioneze. Domeniului politicii internaţionale îi lipsesc ordinea integrată şi organizarea ierarhică, ceea ce ar putea face adecvată o abordare de tipul celei menţionate mai sus.

Capitolul 4

Teorii reducţioniste şi sistemice

Capitolele al doilea şi al treilea sunt extrem de critice. Critica reprezintă o sarcină negativă, care se presupune a avea rezultate pozitive. Pentru a le obţine, voi reflecta mai întâi, în cadrul acestui capitol, asupra defectelor teoretice dezvăluite în paginile anterioare şi apoi voi spune ce presupune o teorie sistemică a politicii internaţionale, ce poate ea realiza şi ce nu.

I

Într-un fel sau altul, teoriile politicii internaţionale, fie ele reducţioniste sau sistemice, sunt interesate de evenimente care se petrec la toate nivelurile, de la cel subnaţional la cel supranaţional. Teoriile sunt reducţioniste sau sistemice, nu prin raportare la obiectul lor de interes, ci în funcţie de modul în care îşi organizează ele materialele. Teoriile reducţioniste explică rezultatele internaţionale prin intermediul elementelor şi combinaţiilor de elemente localizate la nivelurile naţional sau subnaţional. Forţele interne produc rezultate externe - iată postulatul unor asemenea teorii. $N \rightarrow X$ este forma pe care o îmbracă *pattern*-ul lor. Sistemul internaţional, dacă este în vreun fel conceput, este considerat a fi pur şi simplu un rezultat.

O teorie reducţionistă este o teorie care se referă la comportamentul părţilor. Odată ce teoria care explicitează comportamentul părţilor este schiţată, nu mai este implicat nici un efort suplimentar. În conformitate cu teoriile despre imperialism examinate în capitolul al doilea, spre exemplu, rezultatele internaţionale reprezintă, pur şi simplu, suma rezultatelor produse de statele separate, unde comportamentul fiecăruia dintre ele este explicat prin prisma caracteristicilor lor interne. Teoria lui Hobson, luată ca una generală, este o teorie despre funcţionarea

economiilor naţionale. Date fiind anumite condiţii, ea explică de ce cererea se micşorează, de ce scade producţia şi de ce resursele sunt subutilizate. Din cunoaşterea modului în care funcţionează economiile capitaliste, Hobson credea că ar putea deduce comportamentul extern al statelor capitaliste. El a comis eroarea de a prezice rezultatele din atribute. A încerca să procedezi aşa, e ca şi cum ai trece cu vederea diferenţa care ar exista între două afirmaţii precum: „El este un scandalagiu", „El provoacă scandal". A doua aserţiune nu decurge din prima, dacă atributele actorilor nu determină singure rezultatele. Aşa cum făcătorii de pace pot eşua în a face pace, la fel, cei care provoacă conflict pot să nu reuşească să declanşeze conflictul. Doar din atribute nu se pot prezice rezultate, dacă cele din urmă depind, în egală măsură, de circumstanţele în care se află actorii şi de atributele lor.

Puţini, se pare, pot, în mod real, să nu cadă pradă convingerii că rezultatele internaţional-politice sunt mai degrabă determinate decât, pur şi simplu, afectate de ceea ce sunt statele în realitate. Eroarea lui Hobson a fost făcută de aproape toată lumea, cel puţin începând cu secolul al XIX-lea încoace. În perioada istorică de început a politicii moderne de mare putere, toate statele erau monarhii, majoritatea lor fiind monarhii absolutiste. Jocul politic al puterii a fost jucat din pricina imperativelor internaţional-politice sau, pur şi simplu, din cauză că statele autoritare sunt orientate către putere? Dacă răspunsul la ultima parte a întrebării ar fi „da", atunci schimbările naţionale profunde ar transforma politica internaţională. Foarte frecvent, schimbările de acest gen au început să se petreacă în Europa şi America în 1789. Pentru unii, democraţia s-a transformat în forma de stat care ar fi putut să facă o lume paşnică; mai târziu, pentru alţii, socialismul era cel care ar fi putut să schimbe mersul lucrurilor. Pe deasupra, nu numai pacea şi războiul, ci însăşi politica internaţională, în general, urma să fie înţeleasă prin prisma studiului statelor şi al oamenilor de stat, al elitelor şi birocraţiilor, al actorilor subnaţionali şi transnaţionali, ale căror comportamente şi interacţiuni alcătuiesc substanţa afacerilor internaţionale.

Cercetătorii politicii, fie ei tradiţionalişti sau moderni ca orientare, îşi reifică sistemele, reducându-le la părţile lor aflate în interacţiune. Analizarea laolaltă a tradiţionaliştilor orientaţi către istorie şi a moderniştilor orientaţi către ştiinţă poate părea nepotrivită pentru două motive. Mai întâi, diferenţele dintre metodele pe care ei le utilizează pun în umbră similaritatea metodologiei lor, adică a raţionamentului intern după care se orientează cercetarea lor. În al doilea rând, descrierile diferite pe care ei le fac obiectelor cercetărilor lor reîntăresc impresia că diferenţa de metode e şi o diferenţă de metodologie. Tradiţionaliştii accentuează distincţia structurală dintre politica internă şi cea internaţională, distincţie pe care, de obicei, moderniştii o neagă. Distincţia se referă la diferenţa dintre politica

dirijată de pe poziţiile unor reguli instituite şi politica exercitată într-o situaţie de anarhie. Raymond Aron, de exemplu, recunoaşte trăsătura distinctivă a politicii internaţionale în „absenţa unui tribunal sau a unei forţe poliţieneşti, [în] dreptul de a recurge la forţă, [în] pluralitatea centrelor autonome de decizie, [în] alternanţa şi continua interdependenţă dintre pace şi război" (Aron, 1967, p. 192). Examinarea potenţialităţilor descriptive, explicative şi predictive, făcută de J. David Singer (1961) celor două niveluri diferite de analiză - cel naţional şi cel internaţional -, vine în contrast cu acest punct de vedere. În examinarea sa, Singer nici măcar nu reuşeşte să menţioneze diferenţa contextuală dintre politica reglementată din interiorul statelor şi politica nereglementată oficial dintre ele. Dacă diferenţa contextuală este trecută cu vederea sau negată, atunci diferenţa calitativă dintre politica internă şi cea externă dispare sau nu a existat niciodată. Şi aceasta este exact concluzia la care ajung moderniştii. Diferenţa dintre sistemul global şi subsistemele sale se spune că ar consta nu în anarhia celui dintâi şi în organizarea formală a celor din urmă, ci în existenţa, aşa cum afirmă Singer, a unui unic sistem internaţional „de jur-împrejurul planetei Pământ" (Singer, 1969, p. 30). Dacă cineva ajunge să creadă acest lucru, atunci „problema nivelului de analiză în domeniul relaţiilor internaţionale" se rezolvă prin transformarea ei într-o chestiune ce ţine de alegere, o alegere făcută în raport cu interesul celui care investighează (Singer, 1961, p. 90).

Tradiţionaliştii continuă să insiste asupra caracterului anarhic al politicii internaţionale, ca fiind cel care marchează distincţia dintre domeniile intern şi extern, în timp ce moderniştii nu o fac. Dacă ne oprim să ascultăm ceea ce *spun* membrii celor două tabere, ne dăm seama că prăpastia dintre ei este imensă. Lăsând la o parte metodele, dacă privim la ceea ce *fac* membrii ambelor tabere, vedem că prăpastia se micşorează şi aproape dispare. Cu toţii înclină către „polul dominant al subsistemului". Atenţia lor se focalizează asupra unităţilor în acţiune. Ei sunt concentraţi să descopere cine şi ce anume face pentru a produce rezultate. Atunci când Aron şi alţi tradiţionalişti insistă asupra necesităţii de a pune de acord categoriile teoreticienilor cu motivele şi percepţiile actorilor, ei pun în lumină logica preponderent behavioristă pe care o urmează cercetarea lor. Moderniştii şi tradiţionaliştii sunt croiţi după acelaşi tipar. Ei împărtăşesc convingerea că explicaţiile date rezultatelor internaţional-politice pot fi deduse examinând acţiunile şi interacţiunile naţiunilor şi ale altor actori.

Similaritatea abordărilor tradiţionaliste şi moderne în studiul politicii internaţionale este demonstrată cu uşurinţă. Analiştii care se mulţumesc să se limiteze la a analiza unităţile aflate în interacţiune, fără a recunoaşte că intră în joc şi cauzele sistemice, îşi compensează omisiunile plasând în mod arbitrar acest tip de cauze la nivelul celor dintâi şi distribuindu-le printre actori. Efectele retrogradării cauzelor sistemice la nivelul unităţilor aflate în interacţiune sunt de ordin atât

practic, cât şi teoretic. Politicile interne sunt transformate în chestiuni exclusiv de interes internaţional. Acest lucru a fost clar demonstrat în 1973 şi după aceea, când destinderea a devenit o chestiune ce ţinea de politica americană. Ar fi putut politica de destindere, s-au întrebat unii, să supravieţuiască presiunii americane asupra liderilor politici sovietici de a guverna într-un mod mai liberal? Hans Morgenthau, deloc surprinzător, a pus problema invers. Interesul american în ceea ce priveşte politica internă a Rusiei, susţinea el, nu constă în „amestecul în chestiunile interne ale altei ţări. Mai degrabă el reflectă recunoaşterea faptului că o pace stabilă, instituită pe bazele unui echilibru de putere stabil, este construită în raport cu un cadru moral comun, care exprimă angajamentul tuturor naţiunilor interesate de anumite principii morale elementare, printre care se numără şi conservarea acelui echilibru de putere" (Morgenthau, 1974, p. 39). Dacă rezultatele internaţional-politice sunt determinate de ceea ce statele sunt în realitate, atunci trebuie să fim preocupaţi de – şi, dacă este cazul, să facem ceva pentru a schimba – organizarea internă a statelor importante din punct de vedere internaţional.

În calitate de membru al Administraţiei, secretarul de stat Henry Kissinger a respins argumentul lui Morgenthau. Totuşi, ca politolog, Kissinger fusese anterior de acord cu Morgenthau, atunci când a crezut că menţinerea păcii şi a stabilităţii internaţionale depinde de atitudinile şi de caracteristicile interne ale statelor. Kissinger a definit o ordine internaţională ca „legitimă", dacă aceasta este acceptată de toate marile puteri, şi ca „revoluţionară", dacă una sau mai multe dintre ele o resping. În contrast cu o ordine legitimă, ordinea revoluţionară este cea în care unul sau mai multe dintre statele principale refuză să trateze cu alte state, în conformitate cu regulile convenţionale ale jocului. Tipul de ordine depinde de dispoziţiile statelor care o configurează. O ordine internaţională legitimă tinde către stabilitate şi pace; o ordine internaţională revoluţionară, către instabilitate şi război. Statele revoluţionare alcătuiesc sisteme internaţionale revoluţionare; un sistem revoluţionar cuprinde unul sau mai multe state revoluţionare (Kissinger 1957, pp. 316-320; 1964, pp. 1-6, 145-147; 1968, p. 899). Raţionamentul este circular, şi e şi firesc să fie aşa. Odată ce sistemul este redus la părţile sale aflate în interacţiune, traiectoria sa poate fi determinată doar de caracteristicile unităţilor lui principale[1]

1. Învăţăturile pe care le-a tras Kissinger, ca om de stat, diferă în mod categoric de concluziile la care a ajuns ca cercetător. Afirmaţiile care trădează noile sale păreri sunt foarte numeroase, însă un singur exemplu va fi suficient. Intervievat în timpul mandatului său ca secretar de stat de către William F. Buckley Jr., Kissinger a făcut următoarele aprecieri, în trei paragrafe succesive: „Societăţile comuniste sunt, din punct de vedere moral, în structura lor internă, de neacceptat pentru noi... Deşi

Dintre politologi, Morgenthau şi Kissinger sunt consideraţi a fi tradiţionalişti – cercetători orientaţi către istorie şi preocupaţi mai mult de politică, decât de teorie şi metode ştiinţifice. Practica despre care vorbim este totuşi comună printre cercetătorii în ştiinţele sociale de diferite orientări. Am văzut, în capitolul 3, că logica folosită de Kaplan este şi a lui Morgenthau, deşi vocabularul utilizat de Kaplan, împrumutat din teoria generală a sistemelor, a pus în umbră acest lucru. Marion Levy, un sociolog care uneori abordează şi chestiuni legate de politica internaţională, oferă un alt exemplu. El susţine că „obiectivele prioritare" în afacerile internaţionale „sunt cele privind modernizarea societăţilor relativ non-modernizate şi menţinerea stabilităţii în interiorul societăţilor relativ modernizate (şi implicit între ele)" (Levy, 1966, p. 734).

Explicaţiile de tip *inside – out* produc întotdeauna rezultatele pe care le ilustrează aceste exemple. Afirmaţia lui Kissinger, şi anume, că instabilitatea internaţională şi războiul sunt cauzate de existenţa statelor revoluţionare, se reduce la a spune că războaiele apar întrucât unele state sunt belicoase. Şi totuşi, regimurile revoluţionare pot să respecte regulile internaţionale – sau, mai simplu spus, ele tind către o coexistenţă paşnică –, deoarece presiunile induse de situaţiile lor externe depăşesc obiectivele generate pe plan intern. Tipurile revoluţionare de ordine internaţională se dovedesc a fi, din când în când, stabile şi paşnice. Dimpotrivă, tipurile de ordine internaţională legitime sunt uneori instabile şi predispuse la război. Efortul lui Levy de a prezice rezultate internaţionale din caracteristici naţionale conduce către aproximativ aceleaşi rezultate neimpresionante. A afirma că statele stabile conduc către o lume stabilă nu înseamnă nimic altceva decât a susţine că ordinea prevalează, dacă majoritatea statelor sunt caracterizate prin ordine. Dar chiar dacă fiecare stat ar fi stabil, societatea statelor s-ar putea să nu fie. Chiar dacă fiecare stat, stabil fiind, ar lupta numai pentru securitate şi nu ar emite pretenţii asupra vecinilor, totuşi statele ar rămâne oricum în insecuritate; pentru că mijloacele prin care un stat îşi obţine securitatea constituie, prin simpla lor existenţă, mijloacele prin care alte state sunt ameninţate. Nu se poate deduce situaţia politicii internaţionale din compoziţia internă a statelor şi nici nu se poate ajunge la o înţelegere a politicii internaţionale prin însumarea politicilor şi comportamentelor externe ale statelor.

---

ideologiile noastre şi ale lor continuă să fie incompatibile, în politica noastră externă putem, totuşi ajunge la înţelegeri de ordin practic sau referitoare la conservarea păcii. Ar trebui, într-adevăr, „să evităm crearea iluziei că progresul în privinţa unor chestiuni de politică externă... înseamnă că s-a făcut în acelaşi timp şi o schimbare în structura internă" (Kissinger, 13 septembrie, 1975, p. 5).

Legătura dintre atributele interne şi rezultatele externe nu este privită ca fiind una indestructibilă. Circumstanţele şi angajamentele interne nu mai influenţează calitatea vieţii internaţionale.

Diferenţele dintre şcolile tradiţionalistă şi modernă sunt suficient de mari pentru a ascunde fundamentala lor similaritate. Similaritatea, odată ce este sesizată, devine izbitoare : reprezentanţii ambelor şcoli se trădează ca fiind, în esenţa lor, behaviorişti. Ambele părţi oferă explicaţii care au la bază unităţile aflate în acţiune, lăsând între timp la o parte efectul pe care l-ar putea avea condiţiile concrete în care se găsesc ele. Deplina semnificaţie a similarităţii de logică este făcută vizibilă, redând exemple din capitolele al doilea şi al treilea, alături de cele deja adăugate. Veblen şi Schumpeter explică imperialismul şi războiul în raport cu gradul de dezvoltare socială pe plan intern ; Hobson şi numeroşii săi discipoli, prin organizarea economică internă. Levy consideră că stabilitatea naţională determină stabilitatea internaţională. Kaplan declară că politica internaţională ar fi dominată de subsisteme. Aron susţine că modul în care sunt constituiţi polii sistemului este mai important decât numărul acestora. Ca cercetător, şi nu ca înalt funcţionar, Kissinger a identificat statele revoluţionare cu instabilitatea internaţională şi cu războiul. Întrucât, ca cercetător, este de acord cu Kissinger, Morgenthau recomandă intervenţia în chestiunile interne ale altor state, în numele necesităţii internaţional-politice. Rosecrance priveşte sistemul internaţional ca fiind în întregime efect, şi nicidecum cauză, şi îşi transformă examinarea politicii internaţionale într-o „corelare" a condiţiilor interne şi a rezultatelor internaţionale şi într-o indicare a efectelor secvenţiale. Numeroşi cercetători moderni îşi consumă mult timp calculând coeficienţii de corelaţie Pearson. Acest lucru se reduce adesea la a ataşa numere la tipurile de asocieri nefundamentate, dintre condiţiile interne şi rezultatele internaţionale, pe care le oferă atât de frecvent tradiţionaliştii. Studiile internaţional-politice care corespund cu modelul *inside – out* operează cu ajutorul logicii corelaţionale, indiferent de metodele folosite. Cercetătorii care se pot sau nu considera pe ei înşişi teoreticieni sistemişti, precum şi formulările care par a fi mai mult sau mai puţin ştiinţifice urmează aceeaşi linie de gândire. Ei examinează politica internaţională, fiind interesaţi de ceea ce sunt statele în realitate şi cum interacţionează ele, iar nu de modalitatea prin care ele intră în relaţii reciproce. Ei comit ceea ce C.F.A. Pantin numea „eroare analitică", limitându-şi studiile la factori care se referă la fenomenele studiate de ei, fără a lua în considerare faptul că acele „configuraţii de ordin superior pot avea proprietăţi care să fie studiate în propriul lor registru" (Pantin, 1968, p. 175).

Nu este posibilă înţelegerea politicii mondiale doar aruncând o privire în interiorul statelor. Dacă finalităţile, politicile şi acţiunile statelor devin chestiuni de interes exclusiv sau măcar de interes central, suntem, în acest caz, trimişi înapoi către nivelul descriptiv ; iar din simple descrieri nu pot fi logic deduse nici un fel de generalizări valide. Putem să spunem ceea ce vedem, însă nu putem şti ce poate să însemne. De câte ori credem că vedem ceva diferit sau nou, va trebui să indicăm

drept cauză o altă „variabilă” de la nivelul unităţilor. În cazul în care situaţia concretă a actorilor le afectează comportamentul şi le influenţează interacţiunile, tentativa de a explica de pe poziţiile nivelului unităţilor va conduce la infinita proliferare a variabilelor, întrucât, la acel nivel, o singură variabilă – sau un singur set de variabile – nu este de ajuns pentru a produce rezultatul observat. Aşa-numitele variabile proliferează enorm, atunci când abordarea care a fost adoptată nu reuşeşte să clarifice ceea ce este important din punct de vedere cauzal pentru subiectul în discuţie. Sunt adăugate variabilele pentru efecte aparent necauzate. Ceea ce se omite la nivel sistemic este recuperat – dacă mai este – atribuind trăsături, motivaţii, îndatoriri sau orice altceva actorilor separaţi. Rezultatul observat este preschimbat în cauză; aceasta este apoi atribuită actorilor. Cu toate acestea, nu există nici un temei logic sau proces vizibil prin care să se permită efectelor care derivă din sistem să fie atribuite unităţilor. În consecinţă, variabilele trebuie adăugate în mod arbitrar, în funcţie de buna sau de proasta inspiraţie a autorului. Acest lucru duce la argumentări interminabile, sortite să rămână neconcluzive.

Dacă ar fi să-i luăm în serios pe Morgenthau, Kissinger, Levy şi pe ceilalţi, ar trebui să fim convinşi că nici un fel de cauze importante nu se interpun între finalităţile şi acţiunile statelor şi rezultatele pe care le produc cele din urmă. Cu toate acestea, în cadrul istoriei relaţiilor internaţionale, rezultatele obţinute corespund rareori cu intenţiile actorilor. De ce sunt ele în mod repetat încurcate? Răspunsul aparent constă în aceea că acele cauze neidentificate în naturile şi motivele *individuale* ale actorilor acţionează, totuşi, în mod colectiv asupra lor. Fiecare stat ajunge la anumite politici şi decizii pe baza unor acţiuni conforme cu propriile sale procese interne, însă deciziile lui sunt configurate de prezenţa fermă a altor state, ca şi de interacţiunile cu ele. Când şi cum anume îşi găsesc forţele interne forma de manifestare exterioară – dacă şi-o găsesc – nu poate fi explicat referindu-ne la interacţiunea părţilor, dacă situaţia concretă în care ele acţionează şi interacţionează le opreşte de la unele acţiuni, le orientează către altele şi le afectează rezultatele propriilor interacţiuni.

Dacă schimbările privind rezultatele internaţionale sunt legate direct de schimbările privind actorii, cum se pot justifica similarităţile rezultatelor care persistă sau se repetă, chiar pe măsură ce actorii variază? Cine crede că poate să lămurească problema schimbărilor din politica internaţională trebuie, de asemenea, să se întrebe cum pot fi explicate continuităţile. Politica internaţională este uneori descrisă ca fiind domeniul întâmplării şi turbulenţei, al schimbării bruşte şi imprevizibile. Deşi schimbările au loc din abundenţă, totuşi continuităţile sunt într-un număr la fel de impresionant sau chiar mai mare, lucru care poate fi dovedit în mai multe feluri. Cine citeşte *Cartea I a Macabeilor*, apocrifă, având în minte evenimentele din timpul primului război mondial şi de după, va realiza

existenţa unui sens al continuităţii ce caracterizează politica internaţională. Fie că e vorba de secolul al II-lea înainte de Hristos sau de secolul XX de după Hristos, arabii şi evreii s-au luptat între ei şi pentru cucerirea rămăşiţelor imperiului de nord, în timp ce statele dinafara arenei au asistat precaut sau au intervenit activ. Pentru a ilustra în mod mai general chestiunea, am putea cita celebrul caz al lui Hobbes care a studiat contemporaneitatea lui Tucidide. Mai puţin celebră, dar la fel de frapantă, este şi aprecierea, făcută de Louis J. Halle, relevanţei scrierii lui Tucidide, într-o eră a armelor nucleare şi a superputerilor (Halle, 1955, „Apendice"). În cele două războaie mondiale ale acestui secol, dacă e să alegem un alt tip de ilustrare, aceleaşi ţări principale s-au aliniat una împotriva celeilalte, în ciuda turbulenţelor politice interne care au avut loc în perioada interbelică. Fondul principal al politicii internaţionale rămâne extrem de constant, *pattern*-urile sunt recurente, iar evenimentele se repetă la nesfârşit. În privinţa tipologiei sau calităţii lor, relaţiile care prevalează pe plan internaţional arareori se schimbă cu viteză. Ele sunt, în schimb, marcate de o persistenţă exasperantă, persistenţă la care trebuie să ne aşteptăm atâta vreme cât nici una dintre unităţile aflate în competiţie nu e capabilă să convertească domeniul internaţional anarhic într-unul ierarhic.

Caracterul anarhic de durată al politicii internaţionale este răspunzător pentru izbitoarea uniformitate a calităţii vieţii internaţionale de-a lungul mileniilor, declaraţie care va întruni un larg consimţământ. De ce avem de-a face atunci cu o persistentă tendinţă către reducţie? Răspunsul este dat de faptul că, de obicei, reducţia rezultă nu din intenţiile unui cercetător, ci din erorile sale. Studiul unităţilor aflate în interacţiune este menit să epuizeze subiectul, să includă tot ce se poate include atât la nivelul unităţilor, cât şi la nivelul sistemului. Unii politologi pretind că o perspectivă sistemică îndreaptă atenţia asupra aspectelor relaţionale ale politicii internaţionale. Însă statele aflate în interacţiune au fost dintotdeauna obiecte de studiu. Alţii susţin că, pentru a completa o analiză pornită de la studiul acestor state, nu trebuie decât să ia în considerare şi actorii non-statali. Includerea lor ar putea fi necesară, însă, incluzându-i, am rămâne la nivelul unităţilor sau chiar mai jos. Interacţiunile apar la nivelul unităţilor, nu la nivelul sistemului. Ca şi rezultatele acţiunilor statelor, implicaţiile interacţiunilor nu pot fi cunoscute sau prezise în mod inteligent, fără cunoaşterea situaţiei concrete în cadrul căreia apar interacţiunile. Interacţiunile sporadice ale statelor pot, de exemplu, să fie mai importante decât cursul zilnic al afacerilor obişnuite. Traiectoriile unor state, ale căror relaţii economice şi turistice sunt rare, pot fi strâns legate. Ştim că acest lucru este valabil pentru Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Nu am fi putut ajunge la această concluzie numărând tranzacţii sau măsurând interacţiunile care au loc. Aceasta nu înseamnă că numărarea şi măsurarea sunt activităţi inutile. Înseamnă că aserţiunile cu privire la situaţia concretă a politicii internaţionale nu pot fi

direct deduse din date referitoare la relaţiile formale sau informale ale statelor. De fapt, cel mai adesea acţionăm în direcţia opusă. Spunem, de exemplu, că Statele Unite şi Uniunea Sovietică sau Statele Unite, Uniunea Sovietică şi China interacţionează strâns, deoarece credem că acţiunile luate în mod separat afectează puternic perechea sau triada, indiferent dacă ele constituie sau nu relaţii care pot fi observate sau tranzacţii care pot fi evaluate. Ne scutim de absurditatea afirmaţiei că un nivel scăzut al interacţiunilor observate dintre sau printre anumite state ar indica insignifianţa relaţiilor lor şi o facem bazându-ne pe ceea ce ştim deja.

Continuităţile şi repetiţiile împiedică eforturile de a explica politica internaţională, luând în considerare formula familiară de tip *inside – out*. Să ne gândim la variatele cauze ale războiului descoperite de cercetători. Formele de guvernământ, sistemele economice, instituţiile sociale, ideologiile politice – sunt doar câteva exemple de elemente în care rezidă cauzele. Şi totuşi, deşi cauzele sunt specific determinate, noi ştim foarte bine că state extrem de diferite ca instituţii economice, obiceiuri sociale sau ideologii politice au purtat războaie. Încă şi mai frapant, numeroase tipuri diferite de organizaţii au dus războaie, indiferent de faptul că erau triburi, principate mărunte, imperii, naţiuni sau bande de delincvenţi. Dacă o condiţie indicată pare să fi cauzat un anumit război, trebuie să ne întrebăm ce factor constant determină repetiţia războaielor, chiar în cazul în care cauzele lor variază. Variaţiile privind calitatea unităţilor nu sunt direct legate de rezultatele pe care le produce comportamentul lor şi nici variaţiile modelelor de interacţiune nu se află într-o astfel de legătură cu rezultatele. Mulţi au pretins, de exemplu, că primul război mondial a fost generat de interacţiunea a două coaliţii opuse şi apropiate ca echilibru. Dar apoi mulţi au spus că cel de-al doilea război mondial a fost cauzat de eşecul unora dintre state de a remedia un dezechilibru de putere, combinându-se pentru a se opune unei alianţe existente.

II

Naţiunile îşi modifică forma şi finalitatea ; sunt realizate progrese tehnologice ; armamentul este radical modificat ; se fac şi se desfac alianţe. Acestea sunt schimbări în interiorul sistemelor, acest gen de schimbări ajutându-ne să explicăm variaţiile rezultatelor internaţional-politice. În capitolul al treilea, am aflat că unii care aspiră la titlul de teoreticieni sistemişti consideră că asemenea schimbări în interiorul sistemului marchează treceri de la un sistem la altul. Odată ce structura este clar definită, sarcină ce va reveni capitolului următor, schimbările de la nivelul structurii pot fi considerate separat de schimbările de la

nivelul unităţilor. Cu toate acestea, cineva s-ar putea întreba dacă reducţiile inadvertente, care rezultă din numirea schimbărilor la nivelul unităţii drept schimbări structurale, ar putea fi remediate printr-o modificare de vocabular. Din nefericire, nu pot fi. Chestiunea demonstrării modului în care cauzele structurale îşi produc efectele va fi lăsată nerezolvată.

Explicaţiile ce ţin de nivelul inferior sunt în mod repetat zădărnicite, întrucât similaritatea şi repetitivitatea rezultatelor internaţionale persistă, în ciuda numărului mare de variaţii ale atributelor şi interacţiunilor agenţilor care se presupune că le-au produs. Cum ar putea fi explicată disjuncţia cauzelor şi efectelor observate? Atunci când cauzele aparente variază într-un grad mai mare decât presupusele lor efecte, vom şti că primele au fost incorect sau incomplet specificate. Eşecul repetat al încercărilor de a explica rezultatele internaţionale în mod analitic - adică, prin examinarea unităţilor aflate în interacţiune - semnalează în mod serios necesitatea unei abordări sistematice. Dacă aceleaşi efecte decurg din cauze diferite, atunci asupra variabilelor independente probabil că operează constrângeri, în modalităţi care afectează rezultatele. Nu putem analiza constrângerile în bloc, tratându-le ca pe una sau mai multe variabile independente luate împreună la acelaşi nivel, deoarece constrângerile pot opera asupra tuturor variabilelor independente şi deoarece ele fac acest lucru în moduri diferite, pe măsură ce sistemele se schimbă. Întrucât nu se poate ajunge la o astfel de încorporare, reducţia nu este în nici un caz adecvată, caz în care o abordare analitică trebuie să lase loc uneia sistemice. Se poate considera că unele cauze ale rezultatelor internaţionale sunt localizate la nivelul unităţilor aflate în interacţiune. Deoarece variaţiile presupuselor cauze nu corespund totuşi foarte precis cu variaţiile rezultatelor observate, trebuie să considerăm că unele cauze sunt localizate şi la un alt nivel. Cauzele de la nivelul unităţilor şi de la cel al sistemului interacţionează, iar întrucât se întâmplă aceasta, explicaţia din perspectiva nivelului unităţilor, luată separat, nu poate decât să inducă în eroare. Dacă o abordare permite operarea atât prin intermediul cauzelor de la nivelul unităţilor, cât şi prin al celor de la nivel sistemic, atunci, ea poate explica atât schimbările, cât şi continuităţile care apar într-un sistem. Mai mult, ea poate face aceasta evitând proliferarea variabilelor şi multiplicarea categoriilor.

Din primul capitol, am reţinut cum sunt construite teoriile. Pentru a construi o teorie trebuie să abstragem din realitate, adică să lăsăm de-o parte majoritatea lucrurilor pe care le vedem şi experimentăm. Cei care au studiat politica internaţională au încercat să se apropie mai mult de realitatea practicii internaţionale şi să dezvolte conţinutul empiric al studiilor lor. În contrast, ştiinţele naturii au progresat de-a lungul mileniilor, îndepărtându-se de experienţa imediată, ducând la îndeplinire aspiraţia lui Conant, anterior menţionată, de a reduce „gradul de

empirism implicat în rezolvarea problemelor". Cercetătorii ştiinţelor naturii aspiră către elementele simple: unităţi prime şi teorii elegante care să le expliciteze. Cercetătorii politicii internaţionale îşi complică studiile, pretinzând că identifică din ce în ce mai multe variabile. Obiectele de studiu ale ştiinţelor sociale şi naturale sunt profund diferite. Diferenţa nu oblitereazā anumite posibilităţi sau necesităţi. Indiferent care ar fi obiectul de studiu, trebuie să delimităm domeniul de cercetare, să-l organizăm, să simplificăm materialele cu care lucrăm, să ne concentrăm asupra tendinţelor principale şi să selectăm cele mai puternice forţe motrice.

Din prima parte a acestui capitol, am reţinut că teoria pe care vrem să o construim trebuie să fie sistemică. Cum va arăta o teorie sistemică a politicii internaţionale? Care va fi registrul preocupărilor sale? Ce va fi în stare să explice şi ce nu?

Teoria explică regularităţile de comportament şi ne determină să ne aşteptăm ca rezultatele produse prin interacţiunea unităţilor să se înscrie în categorii specifice. Cu toate acestea, comportamentul statelor şi al oamenilor de stat este nedeterminat. Cum poate fi eventual construită o teorie a politicii internaţionale, care trebuie să clarifice un comportament nedefinit? Aceasta este celebra întrebare din studiile internaţional-politice, căreia nu i s-a dat un răspuns – şi mulţi cred că nici nu i se poate da. Aşa cum am văzut, la ea nu pot răspunde cei care au optat pentru abordări reducţioniste sau behavioriste. Ei încearcă să explice politica internaţională prin prisma principalilor ei actori. Modul behaviorist dominant de a construi teoria internaţional-politică constă în avansarea unor propoziţii legate de comportamentul, strategiile şi interacţiunile statelor. Însă propoziţiile referitoare la nivelul unităţilor nu sunt valabile pentru fenomenele observate la nivel sistemic. Atunci când varietatea actorilor şi variaţiile acţiunilor lor nu corespund varietăţii rezultatelor, înţelegem că intră în joc cauzele sistemice. Ştiind acest lucru, realizăm mai departe că o teorie sistemică este atât necesară, cât şi posibilă. Pentru a o aduce de la potenţă la act este necesar să concepem structura unui sistem internaţional şi să arătăm cum funcţionează efectele ei. Trebuie să desăvârşim revoluţia copernicană pe care au revendicat-o alţii, arătând măsura în care acţiunile şi interacţiunile statelor şi măsura în care rezultatele pe care le produc aceste acţiuni şi interacţiuni pot fi explicate mai degrabă prin intermediul forţelor care operează la nivelul sistemului, decât cu ajutorul celor de la nivelul unităţilor.

Ce înţeleg prin *a fi explicate*? Am în vedere următoarele sensuri: a spune de ce categoria rezultatelor aşteptate se înscrie între anumite limite; a spune de ce se repetă *pattern*-urile de comportament; a spune de ce se repetă evenimentele, inclusiv acelea pe care nu le agreează nici un actor sau foarte puţini. Structura unui sistem acţionează ca o forţă constrângătoare şi ordonatoare şi, în consecinţă,

teoriile sistemice explică şi prezic continuitatea în interiorul unui sistem. O teorie sistemică arată de ce schimbările de la nivelul unităţii provoacă o schimbare a rezultatelor, într-o măsură mai mică decât ar fi de aşteptat în condiţiile absenţei constrângerilor sistemice. O teorie a politicii internaţionale ne poate spune unele lucruri despre rezultatele internaţional-politice aşteptate, despre elasticitatea pe care sistemele o pot dovedi, în replică la acţiunile neprevăzute ale unei variate categorii de state, şi despre efectele aşteptate ale sistemelor asupra statelor.

O teorie posedă forţă explicativă şi predictivă. O teorie are, de asemenea, şi precizie. Precizia în teoriile ştiinţelor sociale înseamnă că explicaţiile şi predicţiile vor fi generale. O teorie a politicii internaţionale va explica, de pildă, de ce războaiele sunt recurente, indicând unele dintre condiţiile care fac ca războiul, în general, să fie mai mult sau mai puţin probabil ; însă nu va prezice izbucnirea războaielor particulare. În cadrul unui sistem, o teorie explicitează continuităţile. Ea ne spune la ce să ne aşteptăm şi de ce. În interiorul unui sistem, o teorie explică revenirile şi repetiţiile, iar nu schimbarea. Ni se spune uneori că abordările structurale s-au dovedit decepţionante, că nu se câştigă în cunoaştere studiind structura. Lucrurile ar sta astfel din două motive. Despre structură se spune că, în sens larg, este un concept static, iar în sens restrâns, unul lipsit de conţinut. Deşi nici una dintre poziţiile afirmate nu este în totalitate adevărată, ambele sunt sugestive. Structurile apar ca fiind statice, deoarece ele se întind adesea pe perioade lungi. Chiar şi atunci când structurile nu se schimbă, ele sunt dinamice, nu statice, în sensul că alterează comportamentul actorilor, afectând rezultatele interacţiunilor lor. Dată fiind o structură durabilă, se facilitează omiterea efectelor structurale, întrucât ele sunt, în mod repetat, aceleaşi. Astfel, ne aşteptăm ca aceeaşi gamă largă de rezultate să decurgă din acţiunile statelor aflate într-o situaţie de anarhie. Ceea ce se menţine în continuitate şi se repetă nu este, cu siguranţă, mai puţin important decât ceea ce este supus schimbării. O constanţă manifestată în cadrul structurii explică *pattern*-urile şi caracteristicile recurente ale vieţii internaţional-politice. Este totuşi structura un concept lipsit de conţinut? În mare măsură da, şi tocmai de aceea el câştigă în precizie şi forţă. Structura este, cu siguranţă, inutilă în privinţa detaliilor. Conceptele structurale, deşi le lipseşte conţinutul amănunţit, contribuie la explicarea unor *pattern*-uri cuprinzătoare, importante şi durabile.

Pe deasupra, structurile se pot schimba brusc. O schimbare structurală este o revoluţie, fie că este sau nu produsă în mod violent, mai ales datorită faptului că dă naştere la noi aşteptări, privind rezultatele ce vor fi produse prin acţiunile şi interacţiunile unităţilor, a căror plasare în sistem variază odată cu schimbările din structură. În cazul trecerii de la un sistem la altul, o teorie explică schimbarea. O teorie a politicii internaţionale poate avea succes doar dacă structurile politice

sunt definite în moduri care le identifică efectele cauzale şi care arată cum variază aceste efecte pe măsură ce structurile se schimbă. Din analiza anarhiei se pot infera ipoteze cuprinzătoare cu privire la calitatea vieţii internaţional-politice. Distincţia între structuri anarhice de tip diferit permite elaborarea unor definiţii oarecum mai restrânse şi mai precise ale rezultatelor aşteptate.

Să luăm, de exemplu, efectele pe care le-a avut asupra statelor europene trecerea de la un sistem multipolar la cel bipolar. Atât timp cât statele europene constituiau marile puteri ale lumii, unitatea dintre ele putea fi doar imaginată. Raporturile politice dintre marile puteri europene tindeau către modelul jocului de sumă zero. Fiecare putere considera pierderea suferită de celălalt ca fiind propriul său câştig. Confruntate cu tentaţia de a coopera în vederea avantajului reciproc, au devenit, fiecare în parte, precaute, fiind înclinate să se retragă. Când, ocazional, unele dintre marile puteri chiar au făcut un pas înainte către cooperare, ele au acţionat astfel pentru a se opune mai energic altora. Apariţia superputerilor sovietică şi americană a creat o situaţie care a permis o încadrare mai largă şi o cooperare mai eficientă între statele Europei de Vest. Ele au devenit consumatori de securitate, pentru a folosi o expresie familiară perioadei Ligii Naţiunilor. Pentru prima dată în istoria modernă, factorii determinanţi ai războiului şi ai păcii se găseau în afara arenei statelor europene, în timp ce mijloacele necesare conservării lor erau furnizate de alţii. Aceste noi circumstanţe au făcut posibilă celebra „creştere a interesului comun", sintagmă care exprimă ideea că toţi ar trebui să lucreze împreună pentru a îmbunătăţi soarta tuturor, decât să fie preocupaţi în mod obsesiv de împărţirea exactă a beneficiilor. Nu toate impedimentele privind cooperarea au fost înlăturate, însă unul important a fost întâlnit – teama că avantajul mai important al unuia va fi convertit în forţă militară, ce ar putea fi folosită împotriva celorlalţi. Trăind în umbra marilor puteri, Marea Britanie, Franţa, Germania şi Italia au realizat rapid că războiul dintre ele ar putea fi neroditor şi, în scurt timp, au început să-l perceapă ca imposibil. Întrucât securitatea fiecăreia dintre ele a ajuns să depindă, în ultimă instanţă, mai degrabă de politicile celorlalte decât de cele proprii, unitatea ar fi putut fi în mod efectiv pusă în practică, deşi nu uşor de obţinut.

Odată ce posibilitatea de război dispare, oricare dintre state îşi poate asuma, cu mai multă uşurinţă, riscul de a suferi o pierdere relativă. Pot fi întreprinse demersuri mai benefice pentru unii decât pentru alţii, parţial în speranţa că pentru cei din urmă balanţa beneficiilor va fi compensată de alte activităţi, iar parţial în ideea că, la urma urmelor, întreprinderea însăşi este de dorit. Câştigurile economice pot fi reciproc garantate între state, în schimbul unor avantaje politice aşteptate, inclusiv în schimbul consolidării structurii de cooperare europeană. Sfârşitul preocupărilor privind securitatea în cazul statelor Europei de Vest nu

înseamnă încetarea conflictului, ci o reală modificare a conţinutului său. Dificilul proces de negociere din interiorul Comunităţii Economice Europene (cu Franţa referitor la politicile privind agricultura, de exemplu) indică faptul că guvernele nu-şi pierd interesul în privinţa distribuirii beneficiilor. Conflictele de interese se menţin, nu însă şi aşteptarea ca cineva să uzeze de forţă pentru a le rezolva. Raporturile politice dintre statele europene au devenit diferite calitativ după cel de-al doilea război modial, întrucât sistemul internaţional s-a schimbat dintr-unul multipolar într-unul bipolar. Progresul limitat realizat în domeniul economic şi în alte sectoare în vederea realizării unităţii Europei de Vest nu poate fi înţeles fără a lua în considerare efectele rezultate din structura modificată a politicii internaţionale. Exemplul ne ajută să arătăm ce poate şi ce nu poate să ne spună o teorie a politicii internaţionale. Ea poate oferi o descriere a setului de rezultate probabile ale acţiunilor şi interacţiunilor dintre state în cadrul unui sistem dat, şi poate să demonstreze cum anume variază gama de aşteptări, pe măsură ce sistemele se schimbă. Ne poate spune ce presiuni sunt exercitate şi ce posibilităţi sunt permise de sistemele cu structură diferită, însă nu ne poate spune cum anume şi cât de eficient vor replica unităţile unui sistem faţă de acele presiuni şi posibilităţi.

Din punct de vedere structural, noi putem descrie şi înţelege presiunile la care sunt supuse statele. Nu putem însă prezice cum vor reacţiona ele la presiuni, fără să cunoaştem aranjamentele lor interne. O teorie sistemică explică schimbările dintre sisteme, nu din interiorul lor, dar totuşi viaţa internaţională dintr-un sistem dat nu înseamnă în nici un caz repetiţie. Apar importante discontinuităţi. Dacă ele intervin într-un sistem care durează, cauzele lor se găsesc la nivelul unităţii. Întrucât se petrece ceva care se află în afara ariei de cercetare a unei teorii, apare o deviaţie faţă de rezultatele aşteptate.

O teorie sistemică a politicii internaţionale analizează forţe care intervin la nivel internaţional, nu la cel naţional. Apare atunci următoarea întrebare: având simultan de-a face atât cu forţe care acţionează la nivel sistemic, cât şi cu unele care acţionează la nivelul unităţii, cum ar putea cineva construi o teorie a politicii internaţionale, fără ca aceasta să fie, în acelaşi timp, şi o teorie a politicii externe? Chestiunea se pune exact în modul în care ne-am întreba cum ar putea o teorie economică a pieţelor să fie concepută în absenţa unei teorii privind firmele. Răspunsul e: „Foarte simplu". Teoria cu privire la piaţă este o teorie structurală care ne demonstrează modul în care firmele sunt supuse presiunii de către forţele pieţei, pentru a face anumite lucruri, în anumite moduri. Dacă – şi cât de bine – le vor face variază de la firmă la firmă, variaţiile depinzând de organizarea lor internă diferită şi de management. O teorie internaţional-politică nu implică sau nu necesită o teorie a politicii externe mai mult decât o teorie cu

privire la piaţă ar implica sau necesita o teorie despre firme. Teoriile sistemice, fie ele politice sau economice, sunt teorii care explică cum anume modul de organizare al unui domeniu acţionează ca o forţă constrângătoare şi ordonatoare asupra unităţilor din interiorul său, aflate în interacţiune. Asemenea teorii ne vorbesc despre forţele cărora li se supun unităţile. Cunoscându-le, putem infera din ele anumite chestiuni privind comportamentul lor aşteptat al unităţilor şi traiectoria lor: anume, cum vor fi ele nevoite să concureze între ele şi să se adapteze reciproc, în condiţiile în care prioritatea lor e să supravieţuiască şi să se dezvolte. În măsura în care dinamica unui sistem limitează libertatea unităţilor sale, comportamentul şi rezultatele comportamentului lor devin previzibile. În ce măsură ne aşteptăm ca firmele să reacţioneze faţă de pieţe diferit structurate, iar statele faţă de sisteme internaţional-politice diferit structurate? Aceste chestiuni teoretice ne determină să analizăm firmele în calitate de firme, iar statele în calitate de state, fără a acorda atenţie diferenţelor dintre ele. Atunci, la aceste întrebări se răspunde făcând referire la poziţionarea unităţilor în sistemul propriu, şi nu la calităţile lor intrinseci. Teoriile sistemice explică de ce unităţi diferite se comportă similar şi de ce, în ciuda variaţiilor lor, produc rezultate care se înscriu în categorii prevăzute. Invers, teoriile care-şi îndreaptă analiza către nivelul unităţii ne lămuresc de ce unităţi diferite se comportă diferit, în ciuda poziţionării lor similare într-un sistem. O teorie despre politica externă este o teorie care ţine de nivelul naţional. Ea induce aşteptări cu privire la răspunsurile pe care entităţi politice nesimilare le vor avea faţă de presiunile externe. O teorie a politicii internaţionale este preocupată de politicile externe ale statelor, însă pretinde să explice doar anumite aspecte ale acestora. Ea ne poate spune cu ce condiţii de ordin internaţional trebuie să se confrunte politicile naţionale. A crede că o teorie a politicii internaţionale poate, singură, să precizeze cum anume ar trebui să facă ele faţă la aceste condiţii reprezintă opusul erorii reducţioniste.

Teoria, ca şi istoria politicii internaţionale este scrisă luând în considerare marile puteri ale unei epoci. Aceasta este moda printre politologi, ca şi printre istorici, însă tendinţa preponderentă de la un moment dat nu scoate în evidenţă şi motivaţia ascunsă în spatele obiceiului. În politica internaţională, ca în orice sistem de tip „autoajutorare", unităţile posedând capabilitatea cea mai mare stabilesc arena de acţiune atât pentru alţii, cât şi pentru ei înşişi. În teoria sistemică, structura este o noţiune generativă, iar structura unui sistem este generată de interacţiunile părţilor sale principale. Teoriile care se aplică sistemelor de tip „autoajutorare" sunt scrise având-se în vedere părţile principale ale sistemului. Ar fi la fel de ridicol să se construiască o teorie a politicii internaţionale, având în prim-plan ţări ca Malaezia sau Costa Rica, aşa cum ar fi şi în cazul în

care s-ar construi o teorie economică a competiţiei oligopolistice bazată pe firme minore, dintr-un sector al unei economii. Traiectoriile tuturor statelor şi firmelor dintr-un sistem sunt afectate mult mai mult de acţiunile şi interacţiunile statelor şi firmelor majore, decât de ale celor minore. La începutul secolului, cel care era interesat de perspectivele politicii internaţionale, înţeleasă ca sistem, şi de marile şi micile state din interiorul lui nu-şi concentra atenţia asupra politicilor externe şi militare ale Elveţiei, Danemarcei sau Norvegiei, ci mai degrabă asupra celor ale Marii Britanii şi Germaniei, ale Rusiei şi Franţei. A te concentra asupra marilor puteri nu înseamnă să le pierzi din vedere pe cele mai mici. Preocuparea faţă de soarta celor din urmă presupune acordarea celei mai mari atenţii celor dintâi. Preocuparea faţă de politica internaţională ca sistem implică orientarea atenţiei către statele care sunt mai relevante. O teorie generală a politicii internaţionale este, în mod necesar, raportată la marile puteri. Teoria, odată lansată, se aplică, de asemenea, şi statelor mai mici, în măsura în care interacţiunile lor sunt izolate de intervenţia marilor puteri ale unui sistem fie prin relativa indiferenţă a celor din urmă, fie prin dificultăţile privind comunicarea şi transportul.

III

Într-o teorie sistemică, unele părţi ale explicaţiei cu privire la comportamente şi rezultate sunt legate de structura sistemului. O structură politică este ca şi un câmp de forţe din cadrul fizicii : interacţiunile care se petrec în interiorul unui câmp au proprietăţi diferite de cele pe care le-ar avea dacă ar fi apărut în exteriorul lui, iar aşa cum câmpul afectează obiectele, tot aşa obiectele afectează câmpul. Cum poate cineva să desprindă o semnificaţie politică limpede şi utilă unui asemenea concept, precum cel de structură ? Cum pot structurile să-şi producă efectele ? Luând structurile drept cauze, e util să trasăm o distincţie între două definiţii.

Termenul „structură" face parte în acest moment din vocabularul preferat al ştiinţelor sociale. În această calitate, semnificaţia sa a devenit atotcuprinzătoare. Însemnând orice, a încetat să mai însemne ceva anume. Lăsând de-o parte utilizările sale ocazionale şi lipsite de înţeles, termenul are două sensuri importante. Mai întâi, el poate desemna un dispozitiv compensatoriu care funcţionează în vederea producerii unei uniformităţi a rezultatelor, în ciuda varietăţii de intrări. Organele trupului îşi menţin variaţiile între limite tolerabile, în ciuda modificării condiţiilor. Ficatul unui organism, de exemplu, menţine concentraţia de zahăr în sânge între anumite limite, în ciuda varietăţii de mancare şi băutură ingerate. În

mod similar, taxele negative şi progresive pe venituri micşorează disparităţile de venit, în ciuda variaţiilor privind aptitudinile, energia şi şansele indivizilor. Întrucât asemenea structuri aduc în prim-plan procese de nivelare, cei care experimentează efectele de nivelare nu au nevoie nici să cunoască structura, nici modalităţile prin care sunt produse efectele. Structurile de acest gen reprezintă agenţi sau mecanisme ce funcţionează în interiorul sistemelor. Ele reprezintă structuri de genul celor la care fac, de obicei, apel politologii. Ele împărtăşesc, într-adevăr, o notă comună cu structurile care funcţionează în sensul definit de mine : tind să menţină rezultatele în limite restrânse. Ele diferă, în sensul în care au fost menite de natură sau de om să opereze în vederea unor scopuri particulare din cadrul unor sisteme mai largi. Atunci când mă refer la astfel de mecanisme, folosesc termeni precum „agent" sau „mecanism compensator". Mă refer la termenul „structură" doar în cel de-al doilea sens al său.

În al doilea sens, structura desemnează un set de condiţii constrângătoare. O asemenea structură acţionează ca un selector, însă nu poate fi văzută, examinată sau observată cum funcţionează, în sensul în care înţelegem că funcţionează ficatul sau taxele pe venit. Pieţele economice liber constituite şi structurile internaţional-politice sunt selectori, însă nu sunt agenţi. Întrucât structurile selectează recompensând unele comportamente şi sancţionându-le pe altele, rezultatele nu pot fi deduse din intenţii şi comportamente. E vorba aici de logica elementară, pe care toată lumea o înţelege. Ceea ce nu e atât de simplu este să se precizeze ce anume pe plan politic desparte comportamentul de rezultat. Structurile sunt cauze, însă nu în sensul în care spunem că *A* îl cauzează pe *X*, iar *B* îl cauzează pe *Y*. *X* şi *Y* sunt rezultate diferite, produse de diferite acţiuni sau agenţi. *A* şi *B* sunt factori mai puternici, mai rapizi, anteriori sau mai influenţi decât *X* şi *Y*. Prin observarea valorilor variabilelor, prin calcularea covarianţelor lor şi prin trasarea etapelor lor, sunt fixate astfel de cauze[1]. Întrucât *A* şi *B* sunt diferite, ele produc efecte diferite. Prin contrast, structurile limitează şi modelează agenţii şi instanţele agenţiale, orientându-i în direcţii care tind către o calitate comună a rezultatelor, chiar dacă eforturile şi finalităţile agenţilor şi instanţelor agenţiale variază. Structurile nu produc în mod direct efectele. Ele nu acţionează în sensul în care o fac agenţii. Cum pot fi atunci înţelese forţele structurale? Cum poate cineva considera cauzele structurale ca reprezentând ceva mai mult decât vagi propensiuni sociale sau tendinţe politice rău definite?

---

1. O variabilă, contrar înţelesului încetăţenit în ştiinţa politică, nu înseamnă doar ceea ce variază. Este vorba aici de un concept care ia diferite valori, un concept dezvoltat ca parte a unui extrem de simplificat model al unei părţi oarecare a lumii. A se revedea primul capitol.

Agenţii şi instanţele agenţiale acţionează; sistemele, ca ansambluri, nu. Însă acţiunile agenţilor şi instanţelor agenţiale sunt afectate de structura sistemului. Prin ea însăşi, o structură nu conduce direct la un rezultat, mai degrabă decât la altul. Ea afectează comportamentul din interiorul sistemului, însă face acest lucru în mod indirect. Efectele sunt produse în două moduri: prin socializarea actorilor şi prin competiţia dintre ei. Aceste două procese cuprinzătoare apar în politica internaţională pe măsură ce apar în societăţile cele mai diferite. Întrucât ele sunt procese fundamentale, îmi voi asuma riscul de a spune lucruri cunoscute, explicându-le pe fiecare în parte în termeni simpli.

Să ilustrăm procesul socializării prin cel mai simplu exemplu, referindu-ne la o pereche de indivizi sau, în ceea ce ne priveşte, la o asociaţie de două firme sau de două state. *A* îl influenţează pe *B*. *B*, transformat în urma acţiunii lui *A*, îl influentează pe *A*. Aşa cum a afirmat Mary Parker Follett, teoretician al organizaţiilor, „propria activitate a lui *A* devine parte a impulsului care-i cauzează activitatea" (Follett, 1941, p. 194). Acesta este un exemplu al cunoscutei logici structural-funcţionale, conform căreia consecinţele devin cauze (*cf.* Stinchcombe, 1968, pp. 80-101). Atributele şi acţiunile lui *B* sunt afectate de *A*, şi viceversa. Fiecare element nu îl influentează doar pe celălalt; ambii sunt influenţaţi de situaţia pe care o creează interacţiunea lor. Extinderea exemplului face şi mai clară această logică. George şi Martha, personajele principale din piesa lui Edward Albee, *Cine se teme de Virginia Woolf?*, creează, prin comportamentul şi interacţiunea lor, o situaţie pe care nici unul nu o poate controla prin acţiuni şi decizii individuale. Într-un studiu profund asupra piesei lui Albee, Paul Watzlawick şi colaboratorii săi demonstrează faptul că actele lui George şi ale Marthei nu pot fi înţelese fără a lua în considerare sistemul care se naşte din interacţiunile lor. Ei arată aceasta în modul următor: „Ceea ce reprezintă, individual, George sau Martha, nu explică nici ceea ce s-a format între ei şi nici cum. Pentru a descompune acest întreg în caracteristici individuale de personalitate... este esenţial să-i separăm unul de altul, să negăm faptul că manierele lor de comportament ar avea vreo semnificaţie specială în contextul acestei interacţiuni – că, de fapt, modelul de interacţiune le perpetuează pe acestea" (Watzlawick *et al.*, 1967, p. 156). Comportamentul perechii nu poate fi înţeles adoptând o perspectivă unilaterală asupra fiecărui membru. Pe deasupra, comportamentul perechii nu poate fi elucidat printr-un set de relaţii biunivoce, întrucât fiecare element al comportamentului care contribuie la interacţiune este, el însuşi, configurat de faptul că cei doi formează o pereche. Ei au devenit părţi ale unui sistem. A spune pur şi simplu că George şi Martha se află în interacţiune, unde acţiunea unuia provoacă un răspuns din partea celuilalt, înseamnă a pune în umbră circularitatea interacţiunilor lor. Fiecare acţionează şi

interacţionează în raport cu celălalt. Stimulul şi răspunsul fac parte din explicaţie. Însă cei doi acţionează împreună şi în cadrul unui joc, care – şi pentru faptul că l-au „inventat" – le motivează şi le modelează comportamentul. Fiecare în parte joacă un joc, *şi* joacă şi împreună. Ei reacţionează unul faţă de celălalt, dar şi faţă de tensiunile pe care le produc interacţiunile lor.

Acestea sunt descrieri şi exemple extrase din ceea ce cu toţii cunoaştem şi experimentăm. Cineva poată intenţiona în mod ferm să ducă până la capăt un argument, poate să-şi anunţe intenţia, să insiste asupra lui şi totuşi să se lase purtat de argument. Cineva poate să-şi prevadă cu hotărâre acţiunea şi totuşi să fie determinat să se comporte în moduri care l-ar surprinde pe el însuşi şi pe ceilalţi. Cu ani în urmă, Gustave Le Bon spunea acestea despre efectul grupului asupra individului: „Trăsătura cea mai izbitoare la o mulţime psihologică este aceea că, indiferent de indivizii care o compun, indiferent de asemănările sau deosebirile în felul lor de trai, în ocupaţiile, caracterele ori nivelul lor de inteligenţă, singurul fapt că oamenii sunt transformaţi într-o masă îi investeşte cu un soi de suflet colectiv. Aceasta îi face să simtă, să gândească şi să acţioneze într-un mod total diferit de cel în care ar simţi, ar gândi sau ar acţiona fiecare dintre indivizii care compun mulţimea, luaţi izolat"* Noi nu încetăm de a mai fi noi înşine atunci când circumstanţele ne afectează puternic, însă devenim, în egală măsură, noi înşine, cât şi alţii. Devenim diferiţi, dar totuşi nu putem spune că un agent sau o instanţă agenţială ne-a determinat să fim aşa.

Perechile şi mulţimile redau exemple – tranzitorii şi la scală redusă – ale socializării care se petrece în organizaţii şi în societăţi la scale mai mari şi pe perioade mai mari. Nimeni nu le spune tuturor adolescenţilor dintr-o anumită şcoală sau dintr-un anumit oraş să se îmbrace la fel, deşi majoritatea dintre ei o fac. Într-adevăr, ei fac acest lucru în ciuda faptului că multă lume – inclusiv părinţii – le spune în mod obişnuit să nu îl facă. În moduri spontane şi informale, societăţile impun norme de comportament. O opinie de grup are autoritate asupra membrilor acestuia. Eroii şi liderii apar şi sunt imitaţi. Recompensa pentru comportamentul adecvat normelor de grup le consolidează poziţia. Procesul de socializare îi determină pe membrii unui grup să se conformeze cu normele acestuia. Unii membri ai grupului vor considera că acest lucru este represiv şi vor înclina către un comportament deviant. Teama de ridicol îi poate determina pe devianţi să se reconformeze normelor sau să părăsească grupul. În ambele situaţii, omogenitatea grupului este salvată. În variate moduri, societăţile instituie norme

* Gustave Le Bon, *Psihologia mulţimilor*, trad. de Mariana Tabacu, Editura Antet XX Press, Bucureşti, f.a., p. 11 (n.tr.).

şi încurajează conformitatea. Socializarea reduce diversitatea. Diferenţele dintre membrii societăţii sunt mai mari decât diferenţele în comportamentul lor observat. Caracteristicile persistente ale comportamentului de grup rezultă, în parte, din calităţile membrilor săi. Pe de altă parte, ele rezultă din trăsăturile societăţii pe care o produc interacţiunile lor.

Primul mod în care structurile îşi produc efectele constă într-un proces de socializare care limitează şi modelează comportamentul. Al doilea mod se manifestă prin intermediul competiţiei. În sectoarele sociale care sunt lax organizate sau segmentate, socializarea are loc în cadrul segmentelor, iar competiţia are loc între ele. Socializarea încurajează similarităţile atributelor şi comportamentului. La fel şi competiţia. Competiţia generează o ordine, ale cărei unităţi îşi reglementează relaţiile prin deciziile şi actele lor autonome. Adam Smith a publicat *Avuţia naţiunilor* în 1776. El nu a pretins că ar descrie comportamentul şi rezultatele economice doar începând cu acea perioadă încoace. El nu a dezvoltat o teorie care să se aplice doar activităţilor economice ale celor care citesc, înţeleg şi respectă recomandările cărţii sale. Teoria sa economică se aplică oriunde prevalează condiţiile indicate şi separat de nivelul cunoaşterii pe care o deţin producătorii şi consumatorii[1]. Se întâmplă astfel, deoarece teoria pe care a conturat-o Smith abordează chestiunea constrângerilor structurale. În măsura în care selecţia e cea care decide, rezultatele pot fi prezise, indiferent de faptul că sunt sau nu cunoscute intenţiile actorilor şi fie că cei din urmă înţeleg sau nu constrângerile structurale. Să luăm un exemplu. Să presupunem că intenţionez să deschid un magazin de pantofi. Unde ar trebui să-l amplasez? Aş putea observa că magazinele de pantofi tind să fie construite unul lângă celelalte. Mergând pe linia raţionamentului obişnuit din cadrul ştiinţei politice, fie voi trage concuzia că oraşele emit legi care reglementează amplasarea magazinelor de pantofi, fie pe aceea că proprietarii magazinelor de pantofi sunt familiarizaţi cu teoria economiştilor privind amplasamentul, care le indică în linii mari cum să-şi amplaseze magazinele, pentru a atrage atenţia celui mai mare număr de cumpărători. Nici o inferenţă nu este justificată. Mergând pe linia raţionamentului economic obişnuit, aş spune că circumstanţele pieţei îi recompensează pe cei care, intenţionat sau nu, îşi plasează magazinele în locuri corespunzătoare şi îi sancţionează pe cei care nu fac acest lucru. Comportamentele sunt selectate în baza consecinţelor lor. Antreprenorii individuali nu au nevoie să ştie cum să-şi sporească şansele de a-şi obţine un profit. Ei se pot lăsa la voia întâmplării, dacă doresc, contând doar pe procesul de selecţie al pieţei, care va distinge între cei care se întâmplă să opereze în mod inteligent şi cei care nu acţionează astfel.

1. Atunci când spun că teoria se aplică, las deoparte chestiunea validităţii teoriei.

Se presupune că firmele ar fi unităţi maximizatoare. În practică, unele dintre ele s-ar putea ca nici măcar să nu încerce să maximizeze ceva. Altele poate că încearcă, însă nepriceperea lor ar putea face ca acest lucru să fie greu de desluşit. Sistemele competitive sunt reglate, ca să spunem aşa, de „raţionalitatea" unor competitori mai de succes. Ce înseamnă raţionalitatea? Ea înseamnă doar că unii se descurcă mai bine decât alţii – fie graţie inteligenţei, îndemânării, efortului susţinut sau simplei întâmplări. Ei reuşesc să ofere un bun sau un serviciu dorite, într-un mod mai atractiv decât alţii sau la un preţ mai mic. Competitorii lor fie îi imită, fie renunţă. Cererea pentru produsele lor scade, profiturile lor se prăbuşesc, în ultimă instanţă ajungând la faliment. Pentru a întrerupe acest lanţ nedorit al evenimentelor, ei trebuie să meargă pe alt drum. Şi astfel, unităţile care supravieţuiesc ajung să semene una cu alta. *Pattern*-urile se formează cu privire la amplasarea firmelor, la felul lor de organizare, la modurile lor producţie, la felul în care arată produsele lor şi la metodele lor de marketing. Ordinea se vede în rezultate, nu neapărat în intrări. Cei care supravieţuiesc împărtăşesc anumite carateristici. Cei care se îndreaptă spre faliment nu le au. Competiţia impulsionează actorii să-şi acomodeze comportamentele cu practicile sociale cele mai aceptabile şi mai reuşite. Socializarea şi competiţia reprezintă două aspecte ale unui proces prin care varietatea comportamentelor şi a rezultatelor este diminuată.

Acolo unde procesul de selecţie raportat la consecinţe domină, *pattern*-urile apar şi durează fără ca cineva să aranjeze părţile în vederea formării lor şi fără ca cineva să se străduiască să le menţină. Actele şi relaţiile dintre părţi pot fi reglementate prin acomodările reciproce pe care le fac ele. Ordinea poate să predomine şi în lipsa unui ordonator; adaptările pot fi făcute şi fără un factor reglator; sarcinile pot fi alocate şi fără un distribuitor. Primarul oraşului New York nu telefonează cultivatorilor de legume din sudul statului New Jersey pentru a le spune să cultive mai multe roşii în anul care urmează, întrucât au fost furnizate prea puţine în ultima vreme. Oferta şi cererea sunt mult mai precis şi temeinic reglementate prin răspunsurile autointeresate ale numeroşilor cumpărători şi ofertanţi, decât de instrucţiunile primarilor. Un exemplu de un tip oarecum diferit rezultă din analizarea răspunsului lui Montesquieu, când acesta s-a văzut confruntat cu schiţa unei societăţi ideale. „Cine", se spune că s-ar fi întrebat el, „va mai goli oalele de noapte?" Punându-ne o întrebare similară, ne-am putea întreba: Cine va colecta gunoiul? Cei care achiziţionează serviciul de colectare a gunoiului vor să îl cumpere ieftin. Vânzătorii vor să-şi vândă serviciul scump. Ce se întâmplă? Oraşele întreprind demersuri pentru a face ca meseria de gunoier să fie mai atractivă: mai curată şi mai uşoară, datorită eforturilor în vederea automatizării, dar şi mai acceptabilă din punct de vedere social, prin creşterea statutului meseriei, de exemplu, prin oferirea de uniforme

moderne muncitorilor. În măsura în care colectarea gunoiului rămâne neatractivă, societatea plăteşte mai mult, raportat la abilităţile cerute, decât ar plăti în cazul altor servicii. Societatea reală devine greu de distins de cea ideală.

IV

Structuri diferite pot determina ca aceleaşi rezultate să apară, chiar pe măsură ce unităţile şi interacţiunile variază. Astfel, în ansamblul unei pieţe, preţul oricărui bun sau serviciu este uniform, în condiţiile în care concurează numeroase firme, dacă un număr mic de firme oligopoliste se angajează în stabilirea secretă a preţurilor sau dacă guvernul controlează preţurile. Competiţie perfectă, conivenţă completă, control absolut: aceste cauze diferite produc rezultate identice. Din uniformitatea rezultatelor nu se poate deduce că atributele şi interacţiunile părţilor sistemului au rămas constante. Structura poate determina rezultatele, ignorând schimbările de la nivelul unităţilor şi lăsând la o parte dipariţia unora dintre ele şi apariţia altora. „Cauze" diferite pot produce aceleaşi efecte; aceleaşi „cauze" pot avea consecinţe diferite. În afară de cazul în care se cunoaşte modul de organizare al unui domeniu, se pot cu greu distinge cauzele de efecte.

Efectul exercitat de o organizaţie poate să predomine asupra atributelor şi interacţiunilor proprii elementelor din interiorul ei. Un sistem care rămâne independent de condiţiile iniţiale, se spune că se caracterizează prin echifinalitate. Dacă el are această trăsătură, *„sistemul reprezintă, prin urmare, propria sa explicaţie satisfăcătoare*, iar studierea modului său actual de organizare, metodologia cea mai adecvată" (Watzlawick *et al.*, 1967, p. 129; *cf.* p. 32). Dacă structura influenţează fără a determina, atunci ne-am putea întreba cum şi în ce măsură unităţile determină rezultatele. Structura trebuie studiată în propriul său registru, aşa cum trebuie procedat şi în cazul unităţilor. A pretinde că se întreprinde o abordare sistemică sau că se construieşte o teorie sistemică înseamnă că este necesar să se demonstreze cum pot fi definite distinct nivelurile sistemic şi cel al unităţilor. Eşecul de a sesiza şi de a menţine distincţia dintre structură, pe de o parte, şi unităţi şi procese, pe de altă parte, face imposibilă desluşirea cauzelor de diferite tipuri şi distincţia între cauze şi efecte. Punerea în umbră a distincţiei dintre diferitele niveluri ale unui sistem a constituit, cred eu, impedimentul principal care a stat în calea dezvoltării teoriilor despre politica internaţională. Capitolul care urmează ilustrează cum se definesc structurile politice, într-un mod care să facă posibilă construirea unei teorii sistemice.

Capitolul 5

Structuri politice

Am reţinut, din capitolele al doilea, al treilea şi al patrulea, că rezultatele internaţional-politice nu pot fi explicate în mod reductiv. Am aflat, în capitolul al treilea, că până şi abordările sistemice clar recunoscute amestecă şi confundă nivelul sistemic cu cauzele de la nivelul unităţilor. Reflectând asupra teoriilor care merg pe linia modelului sistemic general, am ajuns imediat la concluzia că politica internaţională nu corespunde suficient de bine modelului, astfel încât acesta să îşi dovedească utilitatea, şi că doar prin intermediul unui anumit gen de teorii sistemice ar putea fi ea înţeleasă. Pentru a fi una reuşită, o astfel de teorie trebuie să demonstreze cum poate fi concepută politica internaţională ca un domeniu distinct de cel economic, social sau de alte domenii internaţionale la care ne-am putea gândi. Pentru a face o demarcaţie clară a sistemelor internaţional-politice de alte sisteme internaţionale şi pentru a face distincţie între nivelul sistemic şi forţele care acţionează la nivelul unităţii, este necesar să arătăm cum sunt generate structurile politice şi cum afectează ele unităţile sistemului şi sunt afectate la rândul lor de acestea. Ce anume se interpune între unităţile aflate în interacţiune şi rezultatele pe care le produc acţiunile şi interacţiunile lor? Pentru a răspunde la aceste întrebări, capitolul de faţă analizează mai întâi conceptul „structură socială", iar apoi defineşte structura, în calitate de concept adecvat politicii naţionale şi internaţionale.

I

Un sistem este compus dintr-o structură şi din unităţi aflate în interacţiune. Structura reprezintă componenta la nivelul sistemului în ansamblu, care face cu putinţă să concepem sistemul ca pe un întreg. Problema, nerezolvată de teoreticienii sistemişti asupra cărora ne-am oprit în capitolul al treilea, este de a inventa o

definiţie a structurii, excluzând atributele şi interacţiunile unităţilor. Definiţiile date structurii trebuie să lase de o parte sau să evite să formuleze ceva legat de caracteristicile unităţilor, comportamentul şi interacţiunile lor. De ce trebuie omise aceste chestiuni, evident, importante? Ele trebuie omise pentru ca noi să putem distinge între variabilele de la nivelul unităţilor şi variabilele de la nivelul sistemului. Se pune problema de a dezvolta concepte utile din punct de vedere teoretic, menite să înlocuiască noţiunile sistemice vagi şi supuse variaţiei, care sunt, în mod obişnuit, angajate în cercetare – noţiuni precum mediu, situaţie, context sau ambianţă. Conceptul „structură" este unul util în măsura în care oferă o semnificaţie clară şi constantă unor astfel de termeni vagi şi variabili.

Cunoaştem ce anume trebuie să omitem din orice definiţie a structurii, dacă vrem ca ea să ne fie utilă din punct de vedere teoretic. Abstragerea din atributele unităţii înseamnă a lăsa de-o parte chestiuni legate de tipurile de lideri politici, de instituţii sociale şi economice şi de angajamentele pe care şi le pot asuma statele. Abstragerea din relaţii înseamnă a pune între paranteze chestiuni legate de interacţiunile culturale, economice, politice şi militare ale statelor. A spune ce trebuie lăsat de-o parte nu indică, în acelaşi timp, şi ce trebuie luat în seamă. Recomandările negative sunt totuşi importante, întrucât instrucţiunea de a omite atributele e adesea încălcată, iar cea de a omite interacţiunile trece aproape întotdeauna neobservată. Însă, în condiţiile în care atributele şi interacţiunile sunt trecute cu vederea, ce mai rămâne? Răspunsul la întrebare este oferit luând în considerare dubla semnificaţie a termenului „relaţie". Aşa cum subliniază S.F. Nadel, limbajul obişnuit ocultează o distincţie importantă pentru teorie. Termenul „relaţie" este utilizat pentru a desemna atât interacţiunea unităţilor, cât şi poziţiile pe care le ocupă fiecare, în raport cu cealaltă (Nadel, 1957, pp. 8-11). Definirea unei structuri implică ignorarea modului în care unităţile relaţionează reciproc (a modului în care interacţionează ele) şi concentrarea asupra felului în care se pun ele în relaţii reciproce (cum sunt aranjate sau poziţionate). Interacţiunile, aşa cum am insistat, au loc la nivelul unităţilor. Cum anume se află ele în relaţii reciproce şi modul în care sunt ele aranjate sau poziţionate nu ţin de vreo proprietate a unităţilor. Modul de aranjare al unităţilor reprezintă o proprietate a sistemului.

Lăsând la o parte profilul actorilor, comportamentul şi interacţiunile lor, se obţine un tablou strict poziţional al societăţii. Trei propoziţii decurg de aici. Mai întâi, structurile pot să se menţină, în timp ce profilul, comportamentul şi interacţiunile variază foarte mult. Structura este net deosebită de acţiuni şi interacţiuni. În al doilea rând, o definiţie structurală se aplică unor domenii având naturi foarte diferite, atât timp cât aranjamentul părţilor este similar (*cf.* Nadel, 1957, pp. 104-109). În al treilea rând, deoarece lucrurile stau aşa, teoriile menite unui domeniu anume pot fi aplicabile, cu anumite modificări, şi altor domenii.

O structură este definită prin aranjamentul părţilor ei. Doar schimbările ce ţin de aranjament sunt schimbări structurale. Un sistem este compus dintr-o structură şi din părţi aflate în interacţiune. Atât structura, cât şi părţile sunt concepte înrudite, însă nu identice cu agenţii reali. Structura nu e un lucru pe care să-l putem vedea. Antropologul Meyer Fortes a demonstrat clar aceasta. „Atunci când descriem structura", a spus el, „ne aflăm pe terenul gramaticii şi sintaxei, nu al cuvântului vorbit. Noi distingem structura în «realitatea concretă» a evenimentelor sociale, doar în virtutea faptului de a fi stabilit mai întâi structura prin abstragerea din «realitatea concretă»" (Fortes, 1949, p. 56). De vreme ce structura este o abstracţie, ea nu poate fi definită prin enumerarea caracteristicilor materiale ale sistemului. În schimb, ea trebuie definită luând în considerare aranjamentul părţilor sistemului şi principiul de organizare al aceluia.

Acesta este un mod mai puţin obişnuit de a concepe sistemele politice, deşi noţiunile structurale sunt destul de familiare antropologilor, economiştilor şi chiar politologilor care nu abordează chestiuni legate de sistemele politice în general, ci de unele părţi ale lor, cum ar fi partidele politice şi birocraţiile. Atunci când definesc structurile, antropologii nu-şi pun întrebări legate de obiceiurile şi valorile şefilor de trib sau de ale indienilor ; economiştii nu sunt preocupaţi de organizarea şi eficienţa firmelor particulare sau de schimburile dintre ele ; iar pe politologi nu-i interesează personalitatea şi interesele indivizilor care ocupă diferite funcţii. Ei lasă deoparte calităţile, motivele şi interacţiunile actorilor, nu din cauză că aceste aspecte ar fi neinteresante sau neimportante, ci datorită faptului că ei vor să afle cum sunt afectate calităţile, motivele şi interacţiunile unităţilor tribale de structura tribală, cum sunt influenţate deciziile firmelor de piaţa în cadrul căreia acţionează şi cum anume este modelat comportamentul oamenilor de funcţiile pe care le deţin.

II

Conceptul „structură" este întemeiat pe faptul că unităţi diferit juxtapuse şi combinate se comportă în mod diferit şi, interacţionând, produc rezultate diferite. Vreau mai întâi să arăt cum poate fi definită structura politică internă. Într-o lucrare despre teoria politicii internaţionale, structura politică internă trebuie examinată astfel încât să se instituie o distincţie între aşteptările privind comportamentul şi rezultatele din registrele intern şi extern. Pe deasupra, oprindu-ne acum asupra structurii politice interne, ulterior ne va fi mai uşor să cuprindem şi mai puţin sesizabila structură internaţional-politică.

Structura defineşte aranjamentul sau ordonarea părţilor unui sistem. Structura nu reprezintă o colecţie de instituţii politice, ci mai degrabă aranjamentul acestora. Cum este definit aranjamentul? Constituţia unui stat descrie anumite părţi ale aranjamentului, însă structurile politice, aşa cum se dezvoltă ele, nu sunt identice cu constituţiile oficiale. Atunci când definim structurile, prima întrebare la care trebuie să răspundem este următoarea: Care este principiul în virtutea căruia sunt aranjate părţile?

Regimurile politice interne sunt ierarhic ordonate. Unităţile - instituţii şi agenţii - se află unele faţă de altele în relaţii de supra- şi de subordonare. Principiul ordonator al unui sistem furnizează prima - şi elementara - cantitate de informaţie despre modul în care se înrudesc reciproc componentele unui domeniu. Într-o unitate organizată politic, ierarhia funcţiilor nu este în nici un caz complet articulată şi nici nu sunt înlăturate toate ambiguităţile privind relaţiile de supra- şi de subordonare. Cu toate acestea, actorii politici sunt oficial diferenţiaţi, în raport cu gradul lor de autoritate, specificându-se funcţiile lor distincte. Însă atunci când folosesc termenul „a specifica", nu înţeleg că legea descrie în întregime îndatoririle care le revin diferitelor instanţe, ci doar că, în linii mari, prevalează un accord atât asupra sarcinilor pe care diferitele paliere ale unui regim politic trebuie să le ia asupra lor, cât şi asupra gradului de putere cu care ele sunt, în mod legitim, investite. Astfel, Congresul aprobă efectivele militare; preşedintele le comandă. Congresul face legi; puterea executivă le pune în practică; instanţele administrează legile; judecătorii le interpretează. O specificaţie similară a rolurilor şi o astfel de diferenţiere a funcţiilor pot fi întâlnite în orice stat, cu atât mai deplin constituite, cu cât statul este mai evoluat. Specificaţia funcţiilor părţilor formal diferenţiate constituie cea de-al doilea aspect al informaţiei structurale. Această a doua parte a definiţiei aduce un conţinut în plus structurii, dar numai în măsura în care să ne permită să explicăm în mod mai complet cum anume unităţile se relaţionează reciproc. Rolurile şi funcţiile prim-ministrului şi Parlamentului britanic, de exemplu, diferă de cele ale preşedintelui şi Congresului american. Când poziţiile oficiale se juxtapun şi când funcţiile sunt combinate în diferite moduri, se deduc comportamente şi rezultate diferite, aşa cum voi arăta în mod succint.

Dispunerea unităţilor în relaţii reciproce nu este complet definită de principiul ordonator al unui sistem şi de diferenţierea formală a părţilor sale. Poziţia unităţilor se modifică, de asemenea, odată cu schimbările produse la nivelul capabilităţilor lor relative. Îndeplinindu-şi funcţiile, instanţele agenţiale pot dobândi capabilităţi sau le pot pierde. Relaţia prim-ministrului cu Parlamentul şi a preşedintelui cu Congresul depinde de capabilităţile lor relative şi variază în funcţie de ele. A treia parte a definiţiei structurii admite faptul că, până şi în cazul în care

funcţiile specificate rămân neschimbate, unităţile se pun în diferite relaţii reciproce, prin intermediul schimbării produse la nivelul capabilităţii relative.

O structură politică internă este, în felul acesta, definită, mai întâi în raport cu principiul după care este ordonată; în al doilea rând, de specificaţia funcţiilor unităţilor formal diferenţiate şi, în al treilea rând, de distribuţia capabilităţilor între aceste unităţi. Noţiunea „structură" este una extrem de abstractă, însă definiţia structurii nu elimină chiar totul. A proceda astfel ar însemna să lase orice de-o parte şi să nu includă absolut nimic. Cea de-a treia parte a definiţiei structurii include doar ceea ce este necesar demonstrării modului în care unităţile sistemului sunt poziţionate sau aranjate. Orice altceva este eludat. Preocuparea faţă de tradiţie şi cultură, analiza caracterului şi personalităţii actorilor politici, luarea în considerare a conflictualelor şi adaptativelor procese ale politicii, descrierea creării şi punerii în practică a unei politici – toate chestiunile de genul acesta sunt lăsate la o parte. Din omiterea lor nu rezultă lipsa lor de importanţă. Ele sunt omise, deoarece obiectivul nostru e de a scoate la iveală efectele aşteptate ale structurii asupra procesului şi ale procesului asupra structurii. Acest lucru poate fi îndeplinit doar dacă structura şi procesul sunt distinct definite.

Structurile politice conturează procesele politice, aşa cum se poate cel mai bine observa comparând diferite sisteme de guvernare. În Marea Britanie şi în America, funcţiile legislativă şi executivă sunt în mod diferit juxtapuse şi combinate. În Anglia, ele fuzionează; în America, ele sunt separate, puse în numeroase moduri în opoziţie una cu alta. Diferenţele în distribuţia puterii şi autorităţii în cadrul instanţelor oficiale şi neoficiale afectează puterea executivă a celor care conduc, contribuind la trasarea unor diferenţe persistente în privinţa performanţei lor. Am arătat, în altă parte, cum anume lămuresc diferenţele structurale contrastele dintre *pattern*-urile de comportament politic britanic şi american. Reluând, într-o formă rezumativă, câteva puncte, voi face ca propoziţiile precedente cu statut de definiţii să devină concrete din punct de vedere politic. Îi voi alege drept exemplu chiar pe cei care sunt învestiţi cu funcţii de conducere politică, concentrându-mă mai mult asupra Marii Britanii decât asupra Americii, astfel încât să pot intra în anumite detalii mai amănunţite (Waltz, 1967a; am selectat mai ales din capitolele 3 şi 11).

Prim-miniştrii au fost caracterizaţi, cel puţin începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea, prin aceea că au dobândit mai multă putere ca niciodată, ajungându-se până acolo încât n-ar mai fi necesară referirea la guvernământul parlamentar şi nici măcar la guvernământul de cabinet. Acum, doar prim-ministrul este la putere sau cel puţin aşa ni se spune. Trebuie atunci să ne întrebăm de ce aceşti miniştri din ce în ce mai puternici reacţionează atât de lent la evenimente, de ce fac mereu şi mereu aceleaşi lucruri ineficiente şi de ce, în general, guvernează atât de slab. Răspunsurile nu rezidă în personalităţile diferite ale prim-miniştrilor, întrucât

pattern-urile la care mă refer îi cuprind pe toţi, ducându-se înapoi până în anii 1860, adică până în perioada în care disciplina partidelor a început să se impună ca o trăsătură principală a guvernării britanice. Puterile oficiale ale prim-ministrului par să fie destul de mari, şi totuşi comportamentul lor este constrâns într-o măsură mai mare decât acela al preşedinţilor americani. Constrângerile se regăsesc în structura guvernământului britanic, în special în relaţia liderului cu partidul. Două puncte sunt de importanţă majoră : felul în care sunt recrutaţi liderii şi efectul pe care îl are faptul că aceştia sunt nevoiţi să-şi conducă atât de atent partidele.

În ambele ţări, direct sau indirect, alegerea efectivă a unui şef de guvern este lăsată în seama a două partide principale. Cum devin ele singurele partide din cadrul cărora se decide alegerea? Un membru al parlamentului devine lider al propriului partid sau prim-ministru după un lung mandat în parlament, dovedindu-şi meritele urcând succesiv treptele ierarhiei ministeriale şi etalându-şi calităţile pe care Camera Comunelor le consideră importante. Membrii celor două principale partide parlamentare decid cine anume va ajunge în cea mai înaltă funcţie. Ei selectează persoana care le va conduce partidul, atunci când acesta nu se află la putere, şi care va ajunge prim-ministru când partidul va câştiga alegerile. Acel membru al parlamentului care ar putea fi prim-ministru trebuie să-şi convingă primii săi alegători, membrii partidului său care se află în Camera Comunelor, că va fi competent şi că, în conformitate cu cerinţele partidului, va fi precaut şi demn de încredere în timpul exercitării funcţiei. Ei vor căuta pe cineva care a arătat, de-a lungul anilor, că nu-şi va nemulţumi colegii din parlament. Nefiind limitat numărul de mandate al funcţiei de prim-ministru, parlamentarii vor avea un motiv în plus să fie refractari în a sprijini o persoană mai tânără, al cărei eventual succes în alegeri ar bloca, timp de decenii, calea către cea mai înaltă funcţie.

Ca în majoritatea ţărilor cu instituţii politice reglementate, britanicii îşi instruiesc conducătorii. Faţă de sistemul destul de diferit al Americii, sistemul prin care Marea Britanie îşi instruieşte conducătorii e mai capabil să încurajeze venirea la putere nu numai a unor şefi de guvern mai în vârstă, ci şi a unora care sunt mai de încredere şi care inspiră mai multă siguranţă. Începând cu cel de-al doilea act privind reforma, din 1867, Marea Britanie a avut 20 de prim-miniştri. Vârsta medie la care acced la funcţie este de 62 de ani. Durata medie de prezenţă în Parlament, înainte de a deveni prim-miniştri, e de 28 de ani, timp în care ei şi-au făcut ucenicia în cadrul diferitelor posturi înalte din Cabinet. În Anglia, singurul mod de a obţine cea mai înaltă funcţie e de a avansa pe treptele ierarhiei ministeriale[1]. De la Războiul

1. Excepţia, care nu contestă regula, este reprezentată de Ramsay MacDonald care, nefiind prezent în coaliţia din timpul războiului, iar partidul său nefiind anterior la putere, nu a activat niciodată într-o poziţie ministerială.

Civil încoace, America a avut 22 de preşedinţi. Media de vârstă la care acced la funcţie este de 56 de ani[1]. De vreme ce Congresul nu reprezintă o cale directă către avansarea în funcţia executivă, nu are nici o relevanţă să se compare slujba congresională cu cea parlamentară. Cu toate acestea, este cert şi semnificativ să se afirme că funcţia prezidenţială acoperă un câmp mai larg de experienţă, ocazional el neţinând deloc – ca în cazul lui Grant sau Eisenhower – de domeniul politic.

Modul britanic de recrutare creează condiţiile care joacă rolul unei cenzuri asupra puterii executive. Prim-ministrul, în măsura în care i se acordă puteri sporite, este probabil să aibă o asemenea vârstă sau experienţă, o înţelepciune, dacă vreţi, care ar face improbabliă, din partea sa, o exercitare în forţă a acestei puteri. Dacă este adevărat că Anglia se mişcă lent, aceasta este o parte a explicaţiei – o parte mai consistentă decât mult pomenitul caracter naţional, despre care se presupune că vine în contradicţie cu angajamentul ideologic sau cu politicile programatice.

Limitările la care ajung să fie supuşi prim-miniştrii în cadrul procesului însuşi prin care sunt selectaţi sunt pe atât de importante pe cât de subtil, vag şi general sunt ele trecute cu vederea. Aceste caracteristici sunt valabile şi pentru condiţionările care derivă din relaţia prim-ministrului cu propriul partid sau cu Parlamentul, unde puterea sa este adesea privită ca fiind absolută. Situaţia din cele două ţări poate fi expusă după cum urmează : preşedintele poate să conducă, însă întâmpină dificultăţi în a-şi convinge partidul să-l susţină ; prim-ministrul are susţinători, însă cu condiţia ca el să nu se distanţeze prea mult de partidul său, lucru care l-ar împiedica să conducă. Ceea ce i se cere, în primă instanţă, unui prim-ministru este să se ocupe de treburile partidului în moduri care să evite împotrivirea celor mulţi sau răzvrătirea celor puţini, dacă acei câţiva sunt importanţi, mai degrabă decât să impună sancţiuni după ce protestul a avut loc. Cel mai adesea, îngrijorarea prim-ministrului este legată mai puţin de faptul că unii membri îl vor înfrunta, decât de faptul că sprijinul său real şi efectiv se va diminua în anii dintre alegerile generale, aşa cum a fost în cazul lui Churchill sau Macmillan pe perioada ultimelor lor mandate sau, chiar mai izbitor, în cazul lui Eden şi Heath. Este greşit să se înţeleagă partidul parlamentar ca fiind o frână în calea actului de guvernământ doar atunci când partidul este scindat şi când prim-ministrul se confruntă cu o facţiune rebelă, întrucât un partid nu este niciodată monolitic. Un partid bine condus va arăta ca fiind disciplinat aproape în mod inerţial, însă abilităţile manageriale sunt dificil de dobândit. Adevăratul prim-ministru sau lider de partid acţionează, dacă este posibil, în moduri care să evite disensiunile, anticipându-le. Sunt făcute concesii ; chestiunile dificile sunt amânate şi, din când în când, evitate în întregime. Dacă ne imaginăm cele două

1. Toate calculele fiind făcute în iulie 1978.

partide ca pe două armate instruite defilând disciplinat la ordinele comandanţilor lor, nu numai că vom trece cu vederea peste o parte importantă a evenimentelor, ci vom omite, de asemenea, infinita atenţie şi prudenţă care intervin în a determina grupurile – fie ele armate, echipe de fotbal sau partide politice – să acţioneze concertat. Prim-ministrul poate, de regulă, să conteze pe partidul său pentru a fi sprijinit, însă doar în limitele care sunt, în parte, stabilite de membrii partidului luaţi laolaltă. Prim-ministrul nu poate cere decât ceea ce partidul îi dă. El nu poate spune: „Sindicatele trebuie să fie disciplinate" El nu poate spune: „Relaţiile de muncă şi de conducere trebuie revizuite". El nu poate spune: „Industria trebuie raţionalizată". Nu poate face astfel de afirmaţii, chiar dacă este convins de adevărul celor spuse. El poate să dea un ordin ferm doar dacă are siguranţa că partidul său îşi va schimba poziţia fără ca o facţiune importantă să se desprindă de el. Însă până când un prim-ministru ajunge să se încredinţeze de acest lucru, nici o directivă dată nu mai este autoritară. Cineva poate fi un prim--ministru autoritar doar cu preţul de a fi un nepriceput conducător de partid. „Un partid trebuie condus, iar acela care-l poate conduce cel mai bine va fi, probabil, cel mai bun lider al lui. Sarcina subordonată privitoare la procesul legislativ şi la guvernământul executiv poate să cadă foarte bine în mâinile inferioare ale unor practicieni mai puţin iscusiţi."[1] Sub această formă erau exprimate şi reflecţiile lui Anthony Trollope la adresa carierei lui Sir Timothy Beeswax, un conducător de partid cu calităţi aproape magice (Trollope, 1880, III, 169; *cf.* I, 216). Rolurile de conducător de ţară şi de conducător al unui partid intră cu uşurinţă în conflict. În absenţa unui principiu formal de tipul celui american, de *checks and balances**, partidul care ar acţiona ar putea face aceasta. Întrucât partidul aflat la putere acţionează în numele liderului său, cel din urmă trebuie să fie precaut în legătură cu cuvintele pe care se decide să le rostească.

Problema conducerii, luată laolaltă cu factorul instrucţie, este suficientă pentru a descrie fondul de bază al politicii britanice. Prim-ministrul trebuie să menţină unitatea partidului, deoarece nu se poate, în cazul său, să-şi continue activitatea de conducere construind o serie de majorităţi, a căror componenţă variază de la caz la caz. Prim-miniştrii trebuie să fie – şi trebuie să se străduiască din greu să

1. În privinţa anumitor aspecte, venirea unui nou secol aduce cu sine puţine schimbări. În ciuda numeroaselor comentarii dure făcute de Crossman, Wilson şi alţii, la adresa lui Callaghan, primul a afirmat despre ultimul că ar fi „de departe cel mai desăvârşit politician din Partidul Laburist"; şi, aparent datorită acelui renume, Callaghan a câştigat sprijinul lui Wilson în a-l succeda pe acesta ca prim-ministru (Callaghan, 1977, III, 627-628 *et passim*).

* Controale şi echilibrări (n.tr.).

rămână – acceptabili, din punctul de vedere al grupurilor lor parlamentare. În funcţie de sistemul politic în cadrul căruia operează, prim-ministrul este nevoit să apeleze la sprijinul întregului său partid, cu preţul unei micşorări simţitoare a libertăţii sale de acţiune. El este constrâns să înainteze cu precauţie, să lase evenimentele să se desfăşoare, până când necesitatea iminentă de a decide neutralizează pornirile către dezacordul legat de care anume hotărâre trebuie luată. Caracteristicile de conducere sunt incluse în sistem. Un prim-ministru tipic este un lider naţional slab, dar un expert conducător de partid – caracteristici pe care, în mod obişnuit, trebuie să le aibă, în vederea obţinerii şi menţinerii funcţiei.

În contrast, să luăm cazul preşedinţilor. Întrucât, în cazul lor, deţinerea funcţiei nu depinde de asigurarea sprijinului majoritar în Congres, deoarece ei pot fi învinşi în viaţa politică şi totuşi să rămână în funcţie, şi deoarece obstrucţionarea reprezintă o parte obişnuită şi acceptată a sistemului, ei sunt încurajaţi să ceară ceea ce, pentru moment, nu poate fi acordat. Se aşteaptă de obicei ca preşedinţii să educe şi să informeze, să explice că legislaţia pe care Congresul refuză să o aprobe reprezintă, în realitate, ceea ce interesul naţional pretinde ; ei pot, într-adevăr, să ceară mai mult decât doresc, sperând că puţinul pe care adesea îl primesc va corespunde într-o oarecare măsură cu estimările lor personale. Astfel, distanţa dintre promisiune şi realizare, dintre cererea prezidenţială şi consimţământul Congresului se dovedeşte iluzorie. Prim-miniştrii obţin tot ceea ce cer, şi totuşi, legislaţia de bază din domeniul social şi economic din Marea Britanie reprezintă de obicei un lung proces de maturizare. Preşedinţii cer mult, dar nu obţin tot şi, cu toate acestea, mersul reformei nu este mai lent, flexibilitatea şi răspunsul guvernului american nu sunt mai slabe decât ar fi în cazul Marii Britanii.

Aparenţele sunt adesea înşelătoare. Prim-miniştrii se presupune că sunt lideri puternici, deoarece în public li se opune o atât de slabă împotrivire. Cu toate acestea, fuziunea puterilor îl tentează pe prim-ministru să-şi plaseze interesul său privind unitatea partidului deasupra preocupării pentru interesul public, iar a face ca partidul să apară drept responsabil în ochii alegătorului înseamnă a face guvernul insensibil faţă de nevoile naţiunii. „O persoană publică este responsabilă", aşa cum spunea odată un personaj din romanele lui Disraeli, „iar un om responsabil este un sclav" (Disraeli, 1880, p. 156). A fi în mod evident responsabil înseamnă a fi extrem de vizibil. În America, spectacolul oferit în Congres diminuează, într-o anumită măsură, atenţia pe care o primeşte preşedintele ; în Marea Britanie, publicul îşi concentrează atenţia, cu o intensitate unidirecţională, asupra prim--ministrului. Pe drept sau nu, el este apreciat sau blamat pentru starea bună sau rea a naţiunii. Responsabilitatea este mai degrabă concentrată decât împărţită. Liderul care este responsabil în acel moment trebuie să-şi conserve puterea ; blamul pentru politica riscantă care dă greş cade în întregime asupra lui.

Americanii, obişnuiţi să guverneze prin intermediul unor preşedinţi puternici, se gândesc în mod firesc doar la limitele instituţional impuse, trecând cu vederea constrângerile structurale asupra guvernământului britanic. Într-adevăr, în cele două ţări, termenul „conducere" are semnificaţii politice diferite: în Statele Unite, el desemnează faptul că oameni puternici ocupă scaunul prezidenţial; în Marea Britanie, faptul că voinţa prim-ministrului devine lege oficială. Afirmaţia că voinţa liderului devine lege nu ar trebui să însemne şi că sistemul se înscrie în conducerea puternică, în sensul american; în schimb, totul depinde de identitatea liderului şi de forţele care-i conturează deciziile. Sistemul britanic reuşeşte să ofere certitudinea că liderul este moderat şi că se va comporta în mod decent. Aceasta nu reiese din simpla observare a proceselor politice. Trebuie mai întâi să punem în relaţie structura politică cu procesul, să luăm în considerare modurile în care funcţiile şi instituţiile politice sunt juxtapuse şi combinate. Puterea este concentrată în mâinile prim-ministrului, confruntat fiind totuşi cu stavile severe – chiar dacă neoficiale – împotriva folosirii ei discreţionare: sistemul de instruire prin care parlamentarii avansează în funcţie; restricţiile subtile din direcţia partidului care îl influenţează pe prim-ministru; deprinderea, încurajată instituţional, de a gestiona lent evenimentele şi de a amâna schimbările din politică, până când necesitatea lor este clar recunoscută.

Durabilitatea *pattern*-urilor de-a lungul deceniior este frapantă. Să ne gândim la prim-miniştrii pe care i-a cunoscut Marea Britanie de la începutul secolului. Ei sunt Balfour, Campbell-Bannerman, Asquith, Lloyd George, Bonar Law, Baldwin, MacDonald, Chamberlain, Churchill, Attlee, Eden, Macmillan, Home, Wilson, Heath şi Callaghan. Doi nu s-au integrat în model – Lloyd George şi Winston Churchill. Ambii au stat mult în Camera Comunelor. Amândoi şi-au construit ascensiunea în ierarhie. Ei şi-au făcut ucenicia, însă acest lucru nu i-a rutinat. În vremuri normale, fiecare dintre ei ar fi părut, în cel mai bun caz, nedemn de încredere şi, poate, de-a dreptul periculos pentru ca fracţiuni din numeroasele lor partide să le refuze cea mai înaltă funcţie. Cei mai mulţi dintre parlamentari i-au considerat ca nefiind potriviţi să echilibreze interesele şi convingerile diferitelor grupări din partid, să calculeze, în mod echitabil, ale cui servicii şi sprijin meritau poziţii ministeriale mai înalte sau mai joase sau să manifeste un respect politicos faţă de opiniile altora, chiar atunci când acestea erau considerate a fi nefondate. Câteva comentarii despre Winston Churchill vor ilustra ceea ce vreau să spun. Membru în Parlament din 1900 şi deţinător al mai multor poziţii ministeriale decât orice alt politician din istoria Marii Britanii, el era pe deplin calificat pentru cea mai înaltă funcţie. Însă, de-a lungul celei mai mari părţi a vieţii sale politice, el a fost un nonconformist. Fiind un conservator la începutul carierei sale politice, a devenit liberal în 1906, nerevenind la facţiunea

conservatoare înainte de mijlocul anilor 1920. În anii '30, se afla în dezacord cu propriul partid, în privinţa unor chestiuni importante privind politica de stat, legate mai întâi de relaţiile cu India şi apoi de cele cu Europa. Nimic altceva, decât o criză suficient de importantă pentru a converti dezavantajele sale de partid în câştiguri de ordin naţional, nu l-ar fi putut ridica în cea mai înaltă funcţie. Evenimentele necesare ca el să fie avansat în funcţia de prim-ministru, în virtutea naturii lor excepţionale, fac ca procedura normală să iasă mai clar în evidenţă. Accidentele apar, într-adevăr, însă sunt necesare crize majore care să le producă. A face ca cineva să sară peste limitele normale de succesiune nu e un lucru uşor de realizat.

Structura politică produce o similitudine a procesului şi a realizării, atât timp cât ea se menţine. Similaritatea nu e totuna cu uniformitatea. Structura operează ca o cauză, însă nu e singura cauză implicată. Cum poate şti cineva dacă efectele observate sunt cauzate mai degrabă de structura politicii naţionale, decât de o clasă schimbătoare de personaje politice, de variaţiile circumstanţelor non-politice sau de o multitudine de alţi factori? Cum se pot separa cauzele structurale de celelalte? Se poate, extinzând mai întâi metoda comparativă pe care tocmai am folosit-o. Să ne oprim, de exemplu, asupra acelui aspect al comportamentului politic britanic, unde structura diferă. Să punem în contrast comportamentul mişcării laburiste cu cel al grupului parlamentar laburist. În cazul mişcării laburiste, unde puterea este controlată şi echilibrată, practica politică, mai ales atunci când partidul nu se află la putere, este izbitor de asemănătoare cu conduita politică prevalentă în America. Confruntaţi cu conflictul şi cu neînţelegerile ieşite la suprafaţă, liderii de partid sunt stimulaţi, de fapt, să conducă, să tatoneze terenul şi să încerce să rezolve compromisurile, să stabilească o direcţie a politicii, să recomande şi să persuadeze, să ameninţe şi să flateze, să informeze şi să educe, toate în speranţa că cei care compun partidul – Comitetul Naţional Executiv, sindicatele, organizaţiile electorale din circumscripţii, ca şi membrii parlamentului – pot fi determinaţi să-şi urmeze liderul.

În cadrul unei ţări, efectele structurii pot fi identificate remarcând *diferenţele* de comportament ale părţilor, distinct structurate, din cadrul sistemului politic. De la o ţară la alta, efectele structurii pot fi identificate observând *similarităţile* de comportament, din cadrul sistemelor politice având structuri similare. Astfel, descrierea de către Chihiro Hosoya a comportamentului prim-miniştrilor din sistemul parlamentar japonez postbelic se potriveşte întocmai prim-miniştrilor britanici (Hosoya, 1974, pp. 366-369). În ciuda diferenţelor culturale sau de alt gen, structuri similare produc efecte similare.

III

Am definit structurile politice interne, mai întâi după principiul conform căruia ele sunt organizate sau ordonate, în al doilea rând, după diferenţierea unităţilor şi specificaţia funcţiilor lor, iar în al treilea rând, după distribuţia capabilităţilor între unităţi. Să vedem cum se aplică cei trei termeni ai definiţiei în cazul politicii internaţionale.

1. Principii ordonatoare

Chestiunile structurale sunt chestiuni privind aranjamentul părţilor unui sistem. Părţile sistemelor politice interne se află în relaţii de supra- şi subordonare. Unele sunt îndreptăţite să comande; altora li se cere să se supună. Sistemele interne sunt centralizate şi ierarhice. Părţile sistemelor internaţional-politice se găsesc în relaţii de coordonare. Din punct de vedere formal, fiecare este egală cu toate celelalte. Nici una nu este îndreptăţită să comande; nici una nu este chemată să se supună. Sistemele internaţionale sunt descentralizate şi anarhice. Principiile ordonatoare ale celor două structuri sunt, într-adevăr, vizibil diferite şi contradictorii unul faţă de celălalt. Structurile politice interne dispun de instituţii şi funcţii guvernamentale, ca replici concrete ale lor. Dimpotrivă, politica internaţională a fost numită „politică lipsită de guvernământ" (Fox, 1959, p. 35). Organizaţiile internaţionale într-adevăr există, şi încă într-un număr din ce în ce mai mare. Însă agenţii supranaţionali capabili să acţioneze în mod efectiv fie dobândesc ei înşişi unele dintre atributele şi capabilităţile statelor, aşa cum s-a întâmplat cu papalitatea medievală în epoca lui Inocenţiu al III-lea, fie îşi demonstrează curând incapacitatea de a acţiona în moduri decisive fără a avea sprijinul – sau cel puţin consimţământul – principalelor state preocupate de subiectul în discuţie. Oricare ar fi elementele de autoritate care apar pe plan internaţional, ele nu sunt aproape niciodată separate de capabilitatea care asigură temeiul apariţiei acelor elemente. Autoritatea se reduce rapid la o manifestare particulară a capabilităţii. În absenţa agenţilor care să aibă o autoritate valabilă pentru întregul sistem, relaţiile formale de supra- şi subordonare nu reuşesc să se dezvolte.

Primul termen al definiţiei structurale instituie principiul în raport cu care este ordonat sistemul. Structura reprezintă un concept care ţine de organizare. Caracteristica predominantă a politicii internaţionale pare totuşi să rămână lipsa de

ordine şi de organizare. Cum poate cineva să considere politica internaţională ca fiind în vreun fel ordonată? Se fac adesea referiri la anarhia politicii pe plan internaţional. Dacă structura este un concept care face referire la organizare, atunci termenii „structură" şi „anarhie" par a se afla în contradicţie. Dacă politica internaţională este „politică lipsită de guvernământ", în prezenţa a ce anume ne aflăm? Căutând structura internaţională, ne stă în faţă invizibilul, o perspectivă neliniştitoare.

Problema este următoarea: cum se poate concepe o ordine în lipsa unui factor ordonator sau efecte organizaţionale, acolo unde organizarea formală lipseşte? Întrucât acestea sunt întrebări dificile, voi răspunde la ele prin intermediul analogiei cu teoria microeconomică. Raţionamentul prin analogie este util atunci când ni se permite să trecem dintr-un domeniu în care teoria este bine dezvoltată, într-unul în care lucrurile nu stau astfel. Raţionamentul prin analogie este accesibil acolo unde domenii diferite sunt similare din punct de vedere structural.

Teoria economică clasică, dezvoltată de Adam Smith şi de discipolii săi, este o microteorie. Politologii înclină să creadă că microteoria este o teorie legată de chestiuni la scală redusă, un înţeles care se conformează cu greu semnificaţiei sale consacrate. Termenul „micro" din cadrul teoriei economice indică mai degrabă modul în care este construită teoria decât scala la care acţionează chestiunile la care ea se referă. Teoria economică descrie modul în care o ordine se formează în mod spontan, în urma acţiunilor şi interacţiunilor autointeresate ale unităţilor individuale – în acest caz, persoane şi firme. Teoria se concentrează apoi asupra celor două concepte centrale: unităţile economice şi piaţa. Unităţile economice şi pieţele economice sunt concepte, nu realităţi descriptive sau entităţi concrete. Trebuie astfel subliniat că, din secolul al XVIII-lea timpuriu şi până în prezent, începând cu sociologul Auguste Comte şi terminând cu psihologul George Katona, teoria economică a fost criticată, întrucât presupoziţiile sale nu au reuşit să corespundă realităţilor (Martineau, 1853, II, pp. 51-53; Katona, 1953). În mod nerealist, economiştii consideră că economia funcţionează izolat de societate şi de realitatea politică. În mod nerealist, economiştii presupun că universul economiei reprezintă lumea întreagă. În mod nerealist, ei privesc unitatea care acţionează, celebrul „om economic", ca pe un maximizator unilateral de profit. Ei reţin doar un aspect al individului, lăsând de o parte minunata varietate a existenţei umane. Aşa cum bine ştie orice economist lucid, „omul economic" nu există. Oricine i-ar întreba pe oamenii de afaceri cum iau ei deciziile, va afla că asumpţia conform căreia oamenii sunt maximizatori economici le distorsionează grav caracterele. Presupoziţia că oamenii se comportă ca oameni economici, care este recunoscută ca fiind falsă în calitate de afirmaţie descriptivă, se dovedeşte a fi utilă atunci când vine vorba de construcţia teoriei.

Conceptul „piaţă" este cel de-al doilea concept principal inventat de teoreticienii microeconomei. Două întrebări generale trebuie ridicate în legătură cu pieţele: Cum se formează ele? Cum funcţionează ele? Răspunsul la prima întrebare este acesta: piaţa unei economii descentralizate este individualistă la origine, spontan generată şi nonintenţionată. Piaţa ia naştere din activităţile unităţilor separate – persoane şi firme – ale căror finalităţi şi eforturi sunt direcţionate nu către crearea unei ordini, ci mai degrabă către îndeplinirea propriilor lor interese intern definite, prin orice mijloace ar putea ele avea la îndemână. Unitatea individuală acţionează pentru ea însăşi. Din coacţiunea unităţilor similare ia naştere o structură care le afectează şi le constrânge pe toate. Odată formată, o piaţă devine o forţă în sine, şi încă o forţă pe care unităţile constitutive acţionând de unele singure sau în grupuri reduse nu o pot controla. În schimb, într-un grad mai scăzut sau mai ridicat, depinzând de măsura în care variază condiţiile pieţei, creatorii au devenit creaţii ale pieţei căreia activitatea lor i-a dat naştere. Cea mai mare realizare a lui Adam Smith a fost să demonstreze cum anume acţiunile autointeresate, bazate pe dorinţa de câştig, pot să producă rezultate sociale pozitive, doar în condiţiile în care circumstanţele politice şi sociale îngăduie libera competiţie. Dacă o economie de tip *laissez-faire* este armonioasă, ea este aşa datorită faptului că intenţiile actorilor *nu* corespund cu rezultatele pe care le produce acţiunea lor. Ce anume intervine între actori şi produsele acţiunii lor, astfel încât să le zădărnicească planurile? Pentru a putea explica rezultatele surprinzător de favorabile ale actelor egoiste, este pus în scenă conceptul „piaţă" Fiecare unitate îşi urmăreşte propriul ei bine; rezultanta acţiunii unui număr de unităţi procedând simultan în acelaşi mod transcende motivele şi finalităţile unităţilor luate separat. Fiecare ar dori să lucreze mai puţin şi să-şi evalueze la o valoare mai mare produsul muncii. Luaţi împreună, toţi trebuie să lucreze mai mult şi să-şi evalueze produsele la un preţ mai mic. Orice firmă caută să-şi mărească profitul; consecinţa, rezultată ca urmare a faptului că toate firmele procedează astfel, face ca rata profitului să scadă. Fiecare individ îşi urmăreşte propriul scop şi, procedând astfel, ajunge la un rezultat care nu era inclus în intenţia sa. Din ambiţiile mărunte ale membrilor săi, rezultă binele mai mare al societăţii.

Piaţa reprezintă o cauză interpusă între actorii economici şi rezultatele pe care ei le produc. Ea le condiţionează calculele, comportamentele şi interacţiunile. Ea nu este un agent, în sensul în care spunem că *A* este agentul care produce factorul *X*. Este mai degrabă o cauză structurală. O piaţă împiedică unităţile care o compun să întreprindă anumite acţiuni, predispunându-le să pornească la altele. Piaţa, creată prin intermediul unităţilor economice autonome şi aflate în interacţiune, selectează comportamentele în funcţie de consecinţele lor (*cf.* capitolul 4, partea a III-a).

Piaţa îi recompensează pe unii cu mari profituri, iar pe alţii îi conduce la faliment. De vreme ce o piaţă nu este o instituţie sau un agent, în vreun sens concret sau palpabil, afirmaţiile de genul acesta impresionează doar dacă ele pot fi, în mod cert, inferate dintr-o teorie, ca parte a unui set de aşteptări mai elaborate. Şi chiar pot fi. Teoria microeconomică explică modul în care funcţionează o economie şi de ce trebuie să ne aşteptăm la anumite efecte. Ea generează o multitudine de propoziţii de tip „dacă atunci", ce pot fi mai mult sau mai puţin uşor de verificat. Să luăm în considerare, de pildă, următoarele propoziţii simple, însă importante. Dacă creşte cererea de bani pentru o marfă, atunci şi preţul ei va creşte. Dacă preţul creşte, atunci şi profiturile vor creşte. Dacă profiturile cresc, atunci va fi atras capitalul şi producţia va creşte. Dacă producţia creşte, atunci preţul va scădea până la nivelul la care producătorii mărfii obţin profituri la o rată prevalentă. Această succesiune de propoziţii ar putea fi extinsă şi prelucrată, însă procedând astfel nu ar servi scopului meu. Vreau să subliniez că, deşi aşteptările formulate au devenit acum banale, la ele nu ar fi putut ajunge economiştii care scriau într-o eră preteoretică. Toate afirmaţiile sunt, fireşte, enunţate avându-se în vedere un nivel corespunzător de generalitate. Ele presupun o condiţionare de tipul „celelalte lucruri rămânând la fel". Ele se aplică, aşa cum se întâmplă în cazul enunţurilor din orice teorie, doar în măsura în care condiţiile analizate de teorie o permit. Ele sunt idealizări şi, prin urmare, nu sunt niciodată derivate în întregime din experienţă. Multe lucruri – deprinderi sociale, intervenţii politice – vor interfera cu rezultatele prezise din punct de vedere teoretic. Deşi interferenţele trebuie să fie luate în calcul, este, cu toate acestea, extraordinar de util să ştim la ce să ne aşteptăm în general.

Sistemele internaţional-politice, ca şi pieţele economice se formează în urma coacţiunii unităţilor autonome. Structurile internaţionale sunt definite în raport cu unităţile politice fundamentale ale unei epoci, fie ele oraşe-stat, imperii sau naţiuni. Structurile iau naştere din coexistenţa statelor. Nici un stat nu intenţionează să participe la formarea unei structuri, prin intermediul căreia el şi alţii vor fi constrânşi. Sistemele internaţional-politice, ca şi pieţele economice sunt individualiste la origine, spontan generate şi nonintenţionate. În ambele sisteme, structurile se formează ca urmare a coacţiunii unităţilor lor. Dacă acele unităţi trăiesc, prosperă sau dispar, aceasta depinde de eforturile lor proprii. Ambele sisteme sunt formate şi menţinute în virtutea unui principiu de autoajutorare, care se aplică unităţilor. A spune că cele două domenii sunt similare din punct de vedere structural nu e totuna cu a le proclama identitatea. Din punct de vedere economic, principiul autoajutorării se aplică în limite guvernamental instituite. Economiile de piaţă sunt reglementate în moduri prin care energiile sunt constructiv

canalizate. Se pot concepe norme privind siguranţa alimentelor şi medicamentelor, legi antitrust, măsuri de protecţie şi reglementări privind schimbul, legi care îţi interzic să-ţi împuşti competitorul sau reguli care interzic falsa publicitate. Politica intrenaţională este mai degrabă un domeniu în care orice se poate întâmpla. Ea este structural similară cu o economie de piaţă, în măsura în care principiul autoajutorării are libertatea să acţioneze în cazul celei din urmă.

În cadrul unei microteorii, fie ea a politicii internaţionale, sau a economiei, motivaţia actorilor este mai curând asumată decât realist descrisă. Presupun că statele caută să-şi asigure supravieţuirea. Asumpţia este o simplificare radicală, făcută de dragul construirii unei teorii. Problema care se ridică în cazul asumpţiei, ca întotdeauna, nu priveşte adevărul ei, ci mai degrabă dacă ea este cea mai practică şi mai utilă din câte pot fi făcute. Faptul de a fi o asumpţie utilă depinde de răspunsul la întrebarea dacă poate fi construită o teorie bazată pe ea, o teorie din care să poată fi inferate consecinţe importante, chiar dacă nu evidente. Faptul dacă este o asumpţie practică poate fi direct supus discuţiei.

Dincolo de motivul supravieţuirii, finalităţile statelor pot fi enorm de variate ; ele se pot clasifica pe o scală care să meargă de la ambiţia de a cuceri lumea şi până la simpla dorinţă de a fi lăsate în pace. Supravieţuirea este o condiţie esenţială, necesară atingerii oricăror scopuri pe care statele le pot avea, cu excepţia aceluia de a contribui la propria lor dispariţie ca entităţi politice. Motivul supravieţuirii este considerat a fi mai degrabă substratul acţiunii, într-o lume în care securitatea statelor nu este garantată, şi nu o descriere realistă a impulsului care se află în spatele fiecărei acţiuni a statului. Asumpţia admite faptul că nici un stat nu acţionează întotdeauna exclusiv pentru a-şi asigura supravieţuirea. Ea admite faptul că unele state pot urmări, insistent, scopuri pe care le pun deasupra supravieţuirii ; în locul supravieţuirii formale, ele pot, spre exemplu, să prefere să se amestece cu alte state. Ea mai lasă să se înţeleagă faptul că, atunci când îşi urmăreşte propria securitate, nici un stat nu va acţiona în deplină cunoştinţă de cauză sau cu toată înţelepciunea – dacă am şti cu adevărat ce ar putea să semnifice aceşti termeni. Unele sisteme revendică cerinţe speciale pentru a funcţiona. Traficul nu este posibil dacă cei mai mulţi, dar nu toţi, conduc pe partea corespunzătoare a drumului. Dacă este necesar, trebuie luate măsuri drastice pentru a garanta că toţi fac la fel. Alte sisteme au cerinţe medii. Lifturile din zgârie-nori sunt concepute în aşa fel încât să facă faţă fluxurilor de pasageri, ţinând cont de circumstanţele în care majoritatea oamenilor ar alege lifturile tip expres pentru distenţe mari şi pe cele obişnuite, în cazul distanţelor mai mici. Însă, dacă unii oameni preferă lifturile obişnuite în cazul distanţelor mai mari, întrucât viteza celorlalte le-ar face rău, sistemul nu se va prăbuşi. Pentru a-l menţine în funcţiune nu toţi, însă cea mai mare parte dintre ei trebuie să se

comporte aşa cum este prevăzut. Unele sisteme, printre care cel al economiilor de piaţă şi al politicii internaţionale, au cerinţe încă şi mai modeste. Sistemele de trafic sunt proiectate în baza certitudinii că cerinţele sistemului vor fi respectate. Lifturile sunt prevăzute cu o capacitate suplimentară de a face faţă schimbărilor de opţiune ale indivizilor. Sistemele competitive de genul celor economice sau internaţional-politice funcţionează diferit. Din interacţiunea părţilor lor, ele dezvoltă structuri care recompensează sau sancţionează comportamentul care se conformează mai mult sau mai puţin strict cu ceea ce îi este necesar celui care vrea să aibă succes în sistem. Să ne reamintim descrierea făcută de mine constrângerilor specifice sistemului parlamentar britanic. De ce un potenţial prim-ministru să nu pornească de unul singur într-o cursă temerară? De ce să nu se comporte în moduri vizibil diferite de cele ale liderilor politici britanici de până la el? Desigur, oricine poate face acest lucru, inclusiv unii care aspiră să devină prim-miniştri. Ei au ajuns arareori la vârf. Exceptând crizele cele mai profunde, sistemul îi selectează pe alţii care să deţină cea mai înaltă funcţie. Te poţi comporta aşa cum vrei. Cu toate acestea, *pattern*-urile de comportament apar, ele derivând din constrângerile structurale ale sistemului.

Actorii au posibilitatea să sesizeze structura care-i constrânge şi să înţeleagă cum procedează aceasta pentru a recompensa anumite tipuri de comportament şi a le penaliza pe altele. Însă, din nou, ei pot fie să nu o observe, fie, văzând-o, pot – din numeroase motive – să nu reuşească să-şi conformeze acţiunile acelor *pattern*-uri care sunt, cel mai adesea, recompensate şi, foarte rar, pedepsite. A spune că „structura selectează" înseamnă, pur şi simplu, că cei care se adaptează practicilor acceptate şi de succes ajung mai des în vârf, fiind mai probabil ca ei să rămână acolo. Jocul care trebuie câştigat este definit de structura ce decide tipul de jucător care, probabil, va reuşi.

Acolo unde apare selecţia raportată la comportament, nu este necesar nici un standard de acţiune impus sistemului pentru ca acesta să opereze, cu toate că oricare sistem ar putea funcţiona mai bine, dacă anumite standarde sunt invocate sau acceptate. Pe plan internaţional, mediul acţiunii statelor sau structura sistemului lor este dată de faptul că unele state preferă supravieţuirea în locul altor obiective realizabile pe perioade scurte de timp, acţionând cu o relativă eficienţă pentru a ajunge la acea finalitate. Statele îşi pot modifica comportamentul din pricina structurii căreia îi dau naştere prin intermediul interacţiunii cu alte state. Însă în ce moduri şi de ce? Pentru a răspunde la aceste întrebări, trebuie să completăm definiţia structurii internaţionale.

2. Caracterul unităţilor

Cel de-al doilea termen din definiţia structurii politice interne specifică funcţiile efectuate de unităţi diferenţiate. Ierarhia atrage după sine existenţa relaţiilor de supra- şi de subordonare dintre părţile sistemului, ceea ce implică diferenţierea lor. În definirea structurii politice interne, cel de-al doilea termen, ca şi cel dintâi şi cel de-al treilea sunt necesari, datorită faptului că fiecare termen trimite către o posibilă sursă a variaţiei structurale. Statele care reprezintă unităţi ale sistemelor internaţional-politice nu sunt formal diferenţiate după funcţiile pe care le îndeplinesc. Anarhia aduce cu sine relaţii de coordonare între unităţile sistemului, aceasta implicând strânsa lor asemănare. Cel de-al doilea termen nu este necesar definirii structurii internaţional-politice, deoarece, atâta vreme cât se menţine anarhia, statele rămân unităţi asemănătoare. Structurile internaţionale variază doar în privinţa modificării principiului de organizare sau, dacă aceasta nu se realizează, prin intermediul variaţiilor în capabilităţile unităţilor. Voi analiza totuşi aceste unităţi similare aici, deoarece, prin intermediul interacţiunilor lor, sunt generate structurile internaţional-politice.

Se nasc două întrebări: de ce trebuie ca statele să fie considerate unităţi ale sistemului? Dată fiind o mare varietate de state, cum pot fi ele numite „unităţi similare"? Punerea sub semnul întrebării a opţiunii ca statele să fie concepute drept unităţi prime ale sistemelor internaţional-politice a luat, în anii '60 şi '70, o amploare similară cu cea de la începutul secolului. Odată ce se înţelege ceea ce este implicat aici din punct de vedere logic, chestiunea este lesne rezolvată. Cei care au îndoieli în privinţa perspectivei etatocentrice o fac din două motive principale. Mai întâi, statele nu sunt singurii actori care prezintă importanţă pe scena internaţională. În al doilea rând, statele îşi pierd din importanţă, în timp ce alţi actori câştigă sau cel puţin aşa se spune. Nici unul dintre argumente nu este convingător, aşa cum arată discuţia care urmează.

Statele nu sunt şi nu au fost niciodată unicii actori internaţionali. Însă, în acest caz, structurile sunt definite nu în raport cu toţi actorii care continuă să apară în interiorul lor, ci doar în raport cu cei principali. În procesul definirii structurii unui sistem, este ales unul sau mai mulţi factori din numărul foarte mare din care este alcătuit sistemul, în funcţie de care ea este definită. În cazul sistemelor internaţional-politice, ca în cazul oricărui sistem, trebuie mai întâi să se decidă care unităţi se presupune că ar constitui părţile sistemului. Aici ne va veni din nou în ajutor analogia cu economia. Structura unei pieţe este definită de numărul firmelor care concurează. Dacă intră în concurenţă numeroase firme aproximativ

egale, este realizată aproape în întregime o situaţie de concurenţă perfectă. Dacă doar câteva firme domină piaţa, se spune că avem de-a face cu o concurenţă oligopolistă, chiar dacă numeroase alte firme mai mici se pot afla şi ele în joc. Ni se spune însă că definiţiile de acest gen nu pot fi aplicate politicii internaţionale, datorită interpenetrării statelor, datorită incapacităţii lor de a supune controlului mediul în care acţionează şi datorită faptului că numărul în creştere al corporaţiilor multinaţionale şi al altor actori nonstatali este dificil de reglementat, ele putând să rivalizeze cu unele state în ceea ce priveşte influenţa. Importanţa actorilor nonstatali, precum şi extinderea activităţilor transnaţionale sunt evidente. Concluzia, conform căreia concepţia etatocentrică cu privire la relaţiile internaţionale ar fi depăşită, nu rezultă de aici. Faptul că economiştii şi politologii orientaţi către economie au crezut că, într-adevăr, ar rezulta de aici este ironic. Ironia constă în faptul că toate motivele oferite în vederea debarasării de conceptul referitor la etatocentrism pot fi încă şi mai viguros reformulate şi aplicate firmelor. Firmele care se află în concurenţă cu numeroase altele nu au nici o şansă de a-şi controla piaţa, iar firmele oligopoliste se străduiesc în mod constant, fără prea mare success, să facă acest lucru. Firmele se întrepătrund, fuzionează şi se preiau reciproc într-un ritm rapid. Pe deasupra, firmele sunt în mod constant ameninţate şi dirijate de, să le spunem, actorii „non-firmă” Unele guverne încurajează agregarea; altele iau măsuri pentru a o preveni. Structura de piaţă a componentelor unei economii poate merge din direcţia unei concurenţe mai largi către una mai strânsă sau se poate deplasa în direcţia opusă, însă, indiferent de gradul şi de frecvenţa schimbării, structurile de piaţă, generate de interacţiunea firmelor, sunt definite în termenii celor din urmă.

Exact în modul în care economiştii definesc pieţele în raport cu firmele, la fel definesc şi eu structurile internaţional-politice în funcţie de state. Dacă Charles P. Kindleberger ar fi avut dreptate atunci când spunea că „statul-naţiune este aproape de sfârşit, ca unitate economică” (Kindleberger, 1969, p. 207), atunci structura politicii internaţionale ar trebui redefinită. Acest lucru s-ar impune cu necesitate, întrucât capabilităţile economice nu pot fi separate de celelalte capabilităţi ale statelor. Distincţia, frecvent făcută, între politica la nivel înalt şi politica de mai mică importanţă este greşit plasată. Statele pun în joc mijloace economice pentru atingerea de scopuri militare şi politice; iar pentru realizarea intereselor economice, mijloace militare şi politice.

O versiune îmbunătăţită a afirmaţiei lui Kindleberger ar putea avea următoarea formă: unele state pot fi pe cale de a sfârşi ca entităţi economice, iar altele nu. Ea nu ar ridica nici o problemă pentru teoria internaţional-politică, de vreme ce în politica internaţională este oricum vorba, în cea mai mare parte, de inegalităţi. Atât timp cât statele principale sunt şi actorii principali, structura politicii

internaţionale este definită în funcţie de ele. Această propoziţie teoretică a luat, desigur, naştere din experienţă. Statele sunt cele care pregătesc scena pe care ele, alături de actorii nonstatali, îşi joacă piesele sau îşi desfăşoară mai departe afacerile lor obişnuite. Deşi ele pot alege să se amestece într-o mică măsură în afacerile actorilor non-statali pentru lungi perioade de timp, statele sunt totuşi cele care stabilesc termenii relaţiei, fie permiţând în mod pasiv regulilor informale să se dezvolte, fie intervenind activ în vederea schimbării regulilor care nu li se mai potrivesc. Când intervine momentul critic, statele refac regulile după care operează ceilalţi actori. Într-adevăr, ar putea frapa abilitatea statelor slabe de a împiedica funcţionarea corporaţiilor internaţionale puternice sau atenţia pe care cele din urmă o arată faţă de dorinţele celor dintâi.

Este important să luăm în considerare natura mişcărilor transnaţionale, extinderea puterii lor de penetrare, şi condiţiile care fac ca statele să le controleze mai greu sau mai uşor (vezi capitolul 7). Însă studierea adecvată a acestor chestiuni, ca şi a altora, presupune găsirea sau dezvoltarea unei abordări corespunzătoare studierii politicii internaţionale. Două remarci ar trebui făcute în privinţa recentelor studii despre mişcările transnaţionale. Mai întâi, cei care studiază fenomenele transnaţionale nu au dezvoltat o teorie distinctă a obiectului lor de cercetare sau a politicii internaţionale în general. Ei au făcut apel la teorii deja existente, fie ele economice sau politice. În al doilea rând, faptul că nu au dezvoltat nici o teorie distinctă e destul de normal, întrucât o teorie care neagă rolul central al statelor va fi necesară doar dacă actorii nonstatali se dezvoltă până ajung în punctul de a rivaliza cu sau de a depăşi marile puteri, nu doar cu – sau pe – câteva din cele minore. Ele însă nu dau nici un semn că ar fi făcut asta.

Studiul mişcărilor transnaţionale se preocupă de importante chestiuni factuale, la înţelegerea cărora pot contribui teoriile. Însă nu va fi vorba de câştigarea nici unui ajutor, dacă se consideră că actorii nonstatali pun sub semnul întrebării viziunea etatocentrică asupra lumii. A spune că statele importante îşi menţin importanţa centrală nu e totuna cu a spune că alţi actori, având o anumită relevanţă, nu există. Sintagma „etatocentric" sugerează ceva referitor la structura sistemului. Mişcările transnaţionale se numără printre procesele care se petrec înlăuntrul ei. Faptul că perspectiva etatocentrică este atât de des pusă sub semnul întrebării nu face decât să reflecte dificultatea pe care o întâmpină politologii în a reţine, în mod clar şi constant, distincţia dintre structuri şi procese.

Statele sunt unităţile ale căror interacţiuni alcătuiesc structura sistemelor internaţional-politice. Ele vor rămâne pentru mult timp aşa. Rata de mortalitate printre state este remarcabil de scăzută. Puţine state dispar; nu este şi cazul firmelor. Cine este mai probabil să subziste peste aproximativ 100 de ani începând

de acum – Statele Unite, Uniunea Sovietică, Franţa, Egiptul, Tailanda sau Uganda? Sau Ford, IBM, Shell, Unilever sau Massey-Ferguson? Eu aş paria pe state, poate chiar pe Uganda. Ce înseamnă însă a ne referi la cele peste 150 de state ale lumii din ziua de azi, care, cu siguranţă, formează o colecţie pestriţă, ca la „unităţi similare"? Mulţi dintre cei care studiază politica internaţională sunt deranjaţi de sintagmă. A numi statele „unităţi similare" înseamnă a spune că fiecare stat este ca toate celelalte state, în sensul că este o unitate politică autonomă. Este un alt mod de a spune că statele sunt suverane. Însă suveranitatea reprezintă şi ea un concept neconvenabil. Mulţi au convingerea, aşa cum a spus şi antropologul M.G. Smith, că „în cadrul unui sistem de state suverane, nici un stat nu este suveran"[1]. Eroarea constă în identificarea suveranităţii statelor cu capacitatea lor de a proceda după cum doresc. A spune că statele sunt suverane nu înseamnă a spune că ele se pot comporta după bunul plac, că sunt libere de influenţa altora, că sunt capabile să obţină tot ce doresc. Statele suverane pot să fie presate din toate părţile, să fie constrânse să acţioneze în moduri pe care ar dori să le evite, putând cu greu face vreun lucru după cum şi-ar dori. Suveranitatea statelor nu a presupus niciodată că ele ar fi imune la efectele acţiunii altor state. A fi suveran şi a fi dependent nu sunt condiţii contradictorii. Statele suverane au avut arareori o existenţă liberă şi lipsită de constrângeri. Ce este atunci suveranitatea? A spune că un stat este suveran înseamnă că el decide pentru el însuşi cum anume va face faţă problemelor sale de ordin intern şi extern, incluzând şi opţiunea de a cere sau nu ajutor de la alţii şi, procedând astfel, de a-şi restrânge libertatea luându-şi angajamente faţă de aceştia. Statele îşi dezvoltă propriile lor strategii, îşi stabilesc propriile traiectorii, iau decizii proprii legate de modul în care să întâmpine orice nevoi cu care s-ar confrunta şi orice dorinţe pe care şi le proiectează. Nu este mai contradictoriu a spune că statele suverane sunt întotdeauna constrânse, adesea într-o măsură semnificativă, decât a spune că indivizii liberi iau adesea decizii sub iminenta presiune a evenimentelor.

Fiecare stat, ca oricare alt stat, este o entitate politică suverană. Şi totuşi, diferenţele dintre state, începând cu Costa Rica şi încheind cu Uniunea Sovietică, din Gambia până în Statele Unite, sunt imense. Statele sunt asemănătoare, dar sunt, de asemenea, şi diferite. La fel stau lucrurile şi în cazul corporaţiilor, merelor, universităţilor şi oamenilor. Ori de câte ori aşezăm două sau mai multe obiecte în aceeaşi categorie, spunem că ele se aseamănă nu în toate aspectele, ci

---

1. Smith ar trebui să ştie mai bine. Dacă e să traducem în termenii pe care el însuşi i-a utilizat în mod atât de convingător, a spune că statele sunt suverane înseamnă a spune că ele sunt segmente ale unei societăţi plurale (Smith, 1966, p. 122; *cf.* Smith, 1956).

doar în unele. Nici o pereche de două obiecte din lumea aceasta nu are doi termeni identici; şi totuşi ei pot fi adesea comparaţi şi combinaţi în mod util. „Nu poţi aduna merele cu portocalele”, spune o veche zicală ce pare a circula mai ales printre vânzătorii care nu vor să le compari mărfurile. Ştim însă cu toţii că trucul, dacă aduni obiecte nesimilare, este de a exprima rezultatul sub forma unei categorii care să le conţină. Trei mere plus patru portocale dau, ca rezultat, şapte fructe. Singura întrebare interesantă rămâne dacă acea categorie prin care se clasifică obiectele, în conformitate cu trăsăturile lor comune, este utilă. Poate fi însumat un număr mare de obiecte extrem de variate şi se poate spune că cineva deţine un număr enorm de lucruri, însă arareori se procedează aşa.

Statele variază extrem de mult în privinţa dimensiunii, bogăţiei, puterii şi formei. Şi, cu toate acestea, variaţiile referitoare la aceste aspecte şi la altele sunt variaţii între unităţi similare. În ce fel sunt ele unităţi similare? Cum pot fi ele plasate într-o categorie unică? Statele se aseamănă în privinţa sarcinilor cu care se confruntă, chiar dacă nu şi în privinţa capacităţilor lor de a le rezolva. Diferenţele ţin de capabilitate, nu de funcţie. Statele îndeplinesc sau încearcă să ducă la îndeplinire sarcini, cea mai mare parte a acestora fiind comune tuturor; finalităţile către care se îndreaptă ele sunt similare. Fiecare stat are, cel puţin într-o măsură considerabilă, activităţi corespondente cu ale altor state. Fiecare stat are propriile sale instituţii de creare, punere în aplicare şi interpretare a legilor şi reglementărilor, pentru a-şi spori veniturile şi pentru a se apăra. Fiecare stat îşi asigură, în cea mai mare parte, din propriile sale resurse şi prin mijloace proprii hrana, îmbrăcămintea, necesarul de locuinţe, transportul şi înlesnirile cerute şi folosite de proprii cetăţeni. Toate statele, cu excepţia celor mai mici, îşi gestionează afacerile mai mult în interior decât peste graniţe. Ar trebui să fim impresionaţi de asemănarea funcţională a statelor şi, acum mai mult ca niciodată, de direcţiile similare pe care le urmează evoluţia lor. De la statele bogate la cele sărace, de la cele cu o vechime mai mare la cele mai noi, aproape toate îşi aduc, într-o mai mare măsură, aportul la chestiuni precum reglementarea economică, educaţia, sănătatea, domeniul construcţiilor, cultura şi artele şi aşa mai departe, aproape la nesfârşit. Creşterea gradului de activitate a statelor este o tendinţă internaţională puternică şi izbitor de uniformă. Funcţiile statelor sunt similare, distincţiile dintre ele luând, în principal, naştere din variatele lor capabilităţi. Politica naţională este o expresie a unităţilor diferenţiate îndeplinind funcţii specifice. Politica internaţională este o expresie a unităţilor similare, care-şi imită reciproc activităţile.

3. Distribuţia capabilităţilor

Părţile unui sistem ierarhic sunt legate unele de altele, în modalităţi care sunt determinate atât de diferenţierea funcţională, cât şi de mărimea capabilităţilor lor. Unităţile unui sistem anarhic sunt nediferenţiate din punct de vedere funcţional. Unităţile dintr-o astfel de ordine sunt, prin urmare, deosebite în primul rând în funcţie de capabilităţile lor mai mari sau mai mici de a îndeplini sarcini similare. Aceasta confirmă, din punct de vedere formal, ceea ce cercetătorii politicii internaţionale au remarcat demult. Marile puteri dintr-o anumită epocă au fost dintotdeauna delimitate de celelalte, atât de politicieni, cât şi de teoreticieni. Cei care se ocupă cu studierea guvernământului pe plan naţional fac distincţii precum cea dintre sistemele parlamentar şi prezidenţial ; sistemele de guvernământ diferă ca formă. Cei care se ocupă cu studierea politicii internaţionale operează distincţii între sistemele internaţional-politice doar prin raportare la numărul de mari puteri din cadrul fiecăruia. Structura unui sistem se modifică odată cu schimbările care se petrec în privinţa distribuţiei capabilităţilor între unităţile sistemului. Iar schimbările din structură modifică aşteptările legate de modul în care se vor comporta unităţile sistemului şi de rezultatele pe care le vor produce interacţiunile lor. Pe plan intern, părţile diferenţiate ale unui sistem pot îndeplini sarcini similare. Cunoaştem, din observarea activităţii sistemului de guvernământ american, că executivul uneori legiferează şi că legislativul uneori execută. Pe plan internaţional, unităţile similare îndeplinesc uneori sarcini diferite. De ce anume fac acest lucru şi cum anume probabilitatea ca ele să se comporte astfel variază în funcţie de capabilităţi, acestea sunt chestiuni tratate pe larg în ultimele trei capitole. Între timp, ar trebui supuse atenţiei două probleme.

Prima problemă este următoarea : capabilitatea este un indicativ al unităţii. Definirea parţială a structurii, prin raportare la distribuţia capabilităţilor, pare a încălca recomandarea pe care am formulat-o : de a ţine atributele unităţii la o parte de definiţiile structurale. Aşa cum am remarcat mai devreme, conceptul „structură" este un concept extrem de abstract, însă nu în întregime. Un maximum de abstracţie îngăduie un minimum de conţinut, iar acel grad minim reprezintă necesarul care să-i permită cuiva să explice cum anume se pun unităţile în relaţii reciproce. Statele sunt diferit plasate, în funcţie de puterea pe care o deţin. Şi totuşi, cineva s-ar putea întreba de ce, în a treia parte a definiţiei, este inclusă *doar* capabilitatea, şi nu şi alte caracteristici precum ideologia, forma de guvernământ, caracterul paşnic, caracterul războinic sau orice altceva. Răspunsul este acesta : puterea este estimată comparând capabilităţile unui anumit număr de unităţi. Deşi capabilităţile

sunt atribute ale unităţilor, distribuţia capabilităţilor între unităţi nu este o trăsătură care ar ţine de cele din urmă. Distribuţia capabilităţilor nu este un atribut al unităţii, ci mai degrabă un concept care ţine de ansamblul sistemului. Din nou, paralela cu teoria referitoare la piaţă se dovedeşte corectă. Atât firmele, cât şi statele sunt unităţi similare. În toate variaţiile lor ca formă, firmele împărtăşesc anumite calităţi : ele sunt unităţi autonome care, între limite guvernamental instituite, decid de unele singure cum să facă faţă mediului în cadrul căruia funcţionează şi cum anume să acţioneze pentru a-şi atinge scopurile. Variaţia structurii este introdusă în cadrul explicaţiei nu prin intermediul diferenţelor privind natura şi funcţia unităţilor, ci doar prin intermediul distincţiilor făcute între ele, în funcţie de capabilităţile acestora.

A doua problemă este aceasta : deşi relaţiile definite în termeni de interacţiuni trebuie excluse din definiţiile structurale, relaţiile definite avându-se în vedere criteriul grupărilor de state par, într-adevăr, a ne spune ceva despre modul în care statele sunt repartizate în sistem. De ce să nu specificăm, prin luarea în considerare a alianţelor pe care ele le formează, modul în care se relaţionează reciproc statele ? Dacă am proceda aşa, n-ar semăna demersul nostru cu a defini parţial structurile politice naţionale în funcţie de modul în care se aseamănă preşedinţii şi prim-miniştrii cu alţi agenţi politici ? N-ar semăna. Pe plan naţional, ca şi pe plan internaţional, definiţiile structurale înţeleg să interpreteze relaţiile agenţilor şi instanţelor agenţiale în termeni de organizare a domeniilor, şi nu prin luarea în considerare a acomodărilor reciproce sau a conflictelor care pot să apară în cadrul lor sau a alinierilor pe care le pot uneori forma. Componentele unui sistem de guvernământ se pot aduna laolaltă sau se pot izola, se pot opune una alteia sau pot, într-un grad mai mare sau mai redus, să coopereze. Acestea sunt mai degrabă relaţii care se formează şi care se dizolvă în interiorul unui sistem, decât modificări structurale care să indice o trecere de la un sistem la altul. Acest lucru este pus într-o lumină mai clară printr-un exemplu care se apropie destul de mult de cazul alianţelor. Distingerea sistemelor de partide politice în funcţie de numărul lor este un lucru obişnuit. Un sistem multipartit se schimbă dacă, să spunem, opt partide devin două, însă nu şi dacă din cele opt se formează două grupări doar cu ocazia de a se confrunta în alegeri. După aceeaşi logică, un sistem internaţional-politic, în care trei sau mai multe mari puteri s-au împărţit în două alianţe, rămâne un sistem multipolar – distinct din punct de vedere structural de un sistem bipolar, de un sistem în care nici o altă a treia putere nu e capabilă să le concureze pe cele două principale. În definirea structurii de piaţă, nu este necesară informaţia despre calitatea particulară a firmelor şi nici cea cu privire la interacţiunile lor, în afară de situaţia în care fuziunea formală a firmelor le reduce în mod semnificativ numărul. În definiţia structurii de piaţă, firmele nu sunt identificate, iar interacţiunile lor nu sunt descrise. A considera calităţile firmelor şi natura interacţiunilor lor ca

fiind părţi ale structurii de piaţă, ar însemna să afirmăm că faptul că un sector al unei economii este sau nu oligopolist ar depinde mai degrabă de modul în care firmele sunt organizate pe plan intern şi de modul în care tratează ele între ele, decât strict de numărul de firme importante care coexistă. Structura de piaţă este definită de firme influente ; structura internaţional-politică, de state influente. În evaluarea lor, distincţiile sunt făcute doar ţinându-se seama de capabilităţi.

În definirea structurilor internaţional-politice, analizăm statele indiferent de tradiţiile, obiceiurile, obiectivele, dorinţele sau formele de guvernământ pe care acestea le-ar putea avea. Nu ne întrebăm dacă statele sunt revoluţionare sau legitime, autoritare sau democratice, ideologice sau pragmatice. Ne abţinem de la a comenta orice atribut al statelor, cu excepţia capabilităţilor lor. Nici atunci când ne gândim la structură nu ne punem întrebări legate de relaţiile dintre state – de gradul lor de prietenie sau de ostilitate, de schimburile diplomatice, de alianţele pe care le formează sau de amploarea contactelor şi schimburilor dintre ele. Ne întrebăm ce marjă de aşteptări ia naştere în mod strict din observarea tipului de ordine care prevalează între ele şi a distribuţiei capabilităţilor din cadrul acelei ordini. Ne abţinem de la analiza oricăror calităţi particulare ale statelor şi a oricărora dintre conexiunile lor concrete. Ceea ce rămâne este un tablou poziţional, o descriere generală a aranjamentului, în totalitate ordonat, al unei societăţi, făcută mai degrabă în funcţie de plasamentul unităţilor, decât de calităţile lor.

IV

Avem acum definite cele două elemente esenţiale ale unei teorii sistemice a politicii internaţionale – structura sistemului şi unităţile sale aflate în interacţiune. În demersul meu, m-am îndepărtat extrem de mult de abordările obişnuite. Aşa cum am văzut, unii cercetători care încearcă să construiască abordări sistemice ale politicii internaţionale concep un sistem care să fie produsul părţilor sale aflate în interacţiune, însă nu analizează dacă ceva de la nivel sistemic afectează acele părţi. Alţi teoreticieni sistemişti, ca, în general, toţi cei care studiază politica internaţională, menţionează uneori că trebuie admise şi efectele mediului internaţional ; ei trec însă cu vederea modul în care ar trebui făcut acest lucru, îndreptându-şi imediat atenţia către nivelul unităţilor aflate în interacţiune. Majoritatea celor care studiază politica internaţională, fie că pretind sau nu că merg pe linia unei abordări sistemice, o concep în modul sugerat de figura 5.1. $N_{1,2,3}$ sunt state care-şi generează pe plan intern efectele lor externe. $X_{1,2,3}$ sunt state care acţionează pe plan extern şi care interacţionează reciproc. Nici o forţă sau factor sistemic nu apar în tablou.

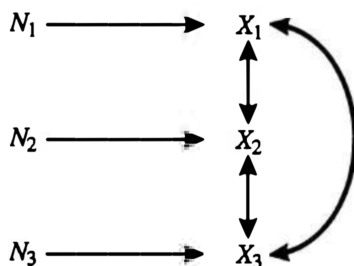


Figura 5.1.

Întrucât efectele sistemice sunt evidente, politica internaţională ar trebui înţeleasă ca în figura 5.2. Cercul reprezintă structura unui sistem internaţional-politic. Aşa cum indică săgeţile, ea afectează atât interacţiunile dintre state, cât şi atributele lor[1]. Deşi conceptul „structură", în calitatea sa de concept organizaţional, s-a dovedit a fi unul vag, semnificaţia sa poate fi simplu explicată. În timp ce statele îşi păstrează autonomia, fiecare din ele se află într-o relaţie specificabilă cu celelalte. Ele formează un anumit tip de ordine. Putem folosi termenul „organizare" prin care să se redea această condiţie preinstituţională, dacă ne gândim la organizare ca la o simplă constrângere, în maniera în care a văzut-o W. Ross Ashby (1956, p. 131). Deoarece statele se constrâng şi se limitează reciproc, politica internaţională poate fi înţeleasă în termeni organizaţionali elementari. Termenul „structură" e conceptul care ne permite să afirmăm care sunt efectele organizaţionale aşteptate şi modul în care structurile şi unităţile interacţionează şi se afectează reciproc.

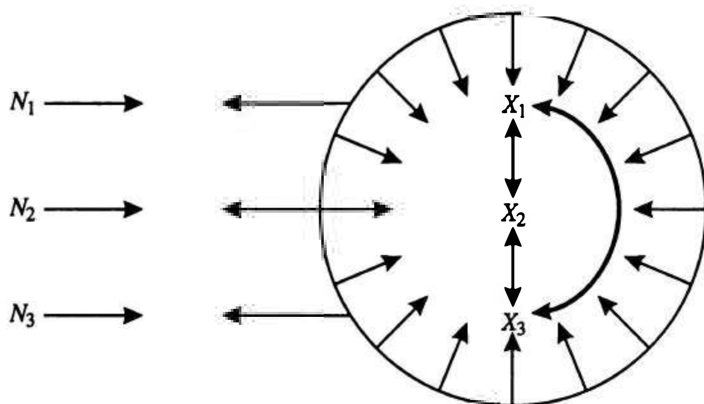


Figura 5.2.

1. Nici un element important nu este omis din figura 5.2., însă anumite lipsuri există. O imagine completă ar include, de exemplu, coaliţiile care s-ar forma, eventual, în partea dreaptă.

Înţelegerea structurii aşa cum am definit-o rezolvă problema separării schimbărilor produse la nivel de unităţi de cele de la nivelul sistemului. Dacă suntem interesaţi de diferitele efecte aşteptate, trebuie să fim capabili să distingem schimbările sistemelor de schimbările din interiorul lor, lucru pe care cei care aspiră la titlul de teoreticieni sistemişti au considerat că este foarte dificil de realizat. O definiţie a structurii compusă din trei părţi ne îndreptăţeşte să deosebim între aceste tipuri de schimbări :

- Structurile sunt definite, mai întâi, în conformitate cu principiul în funcţie de care un sistem este ordonat. Sistemele se transformă dacă un principiu ordonator îl înlocuieşte pe altul. A face trecerea de la un domeniu anarhic către unul ierarhic înseamnă a trece de la un sistem la altul.
- În al doilea rând, structurile sunt definite conform specificaţiei funcţiilor unităţilor diferenţiate. Sistemele ierarhice se schimbă dacă funcţiile sunt diferit definite şi distribuite. În cazul sistemelor anarhice, criteriul schimbării sistemice derivat din cea de-a doua parte a definiţiei iese din discuţie, de vreme ce sistemul este compus din unităţi similare.
- Structurile sunt definite, în al treilea rând, de distribuţia capabilităţilor între unităţi. Schimbările privitoare la această distribuţie sunt schimbări la nivel de sistem, fie că el este unul anarhic sau unul ierarhic.

Capitolul 6

Ordini anarhice şi balanţe de putere

Rămân două obiective: mai întâi, de a examina caracteristicile anarhiei şi aşteptările cu privire la rezultatele asociate domeniilor anarhice; în al doilea rând, de a examina modurile în care variază aşteptările, pe măsură ce structura unui sistem anarhic se modifică, prin intermediul schimbărilor petrecute în distribuţia capabilităţilor între naţiuni. A doua sarcină, asumată în capitolele al şaptelea, al optulea şi al nouălea, presupune compararea diferitelor sisteme internaţionale. Prima, la care mă întorc acum, este cel mai bine îndeplinită prin instituirea unor comparaţii între comportamentul şi rezultatele din domeniile anarhice şi ierarhice.

I

1. Violenţa pe plan intern şi extern

Adesea se spune că statul aflat în relaţie cu alte state îşi dirijează afacerile sub auspiciile sumbre ale violenţei. Întrucât unele state pot face oricând apel la violenţă, toate statele trebuie să fie dispuse să facă la fel – sau să-şi ducă existenţa fiind la dispoziţia vecinilor lor mai puternici din punct de vedere militar. În cazul statelor, starea de natură este o stare de război. Aceasta nu înseamnă că războiul apare în mod constant, ci că, în condiţiile în care fiecare stat hotărăşte, el însuşi, dacă să utilizeze sau nu forţa, războiul poate să izbucnească în orice moment. Fie că vorbim de familie, de comunitate sau de lume în sensul larg al cuvântului, nu este de conceput o relaţie în lipsa cel puţin a unui conflict ocazional; iar speranţa că, în absenţa unei instanţe care să conducă sau să ţină sub control părţile aflate în conflict, folosirea forţei va fi mereu evitată nu poate fi întreţinută în mod

realist. În cazul oamenilor, ca şi al statelor, anarhia sau absenţa guvernământului este asociată cu apariţia violenţei.

Ameninţarea cu violenţa şi utilizarea recurentă a forţei se spune că reprezintă elementele care disting relaţiile internaţionale de cele de pe plan naţional. Însă de-a lungul istoriei universale, cu siguranţă, majoritatea conducătorilor au trăit cu ideea că supuşii lor ar putea face apel la forţă, pentru a le opune rezistenţă sau pentru a-i învinge. Dacă absenţa guvernământului este asociată cu ameninţarea violenţei, la fel stau lucrurile şi în prezenţa lui. O listă întâmplătoare a tragediilor naţionale ilustrează cu prisosinţă acest aspect. Cele mai distructive războaie din perioada celor o sută de ani care au urmat înfrângerii lui Napoleon au avut loc nu între state, ci *în interiorul* lor. Estimările cu privire la numărul de morţi din timpul Rebeliunii din Taiping, China, care a început în 1851 şi care a durat 13 ani, se ridică la aproximativ 20 de milioane. În timpul Războiului Civil American, în jur de 600 de mii de oameni şi-au pierdut viaţa. În istoria mai recentă, colectivizarea forţată şi epurările făcute de Stalin au ucis cinci milioane de oameni din populaţia Rusiei, iar Hitler a exterminat şase milioane de evrei. În unele ţări latino-americane, loviturile de stat şi rebeliunile au constituit trăsături normale ale vieţii politice interne. Între 1948 şi 1957, de exemplu, 200 de mii de columbieni au fost ucişi în războiul civil. La mijlocul anilor '70, majoritatea locuitorilor Ugandei lui Idi Amin trebuie să-şi fi perceput propriile vieţi ca devenind urâte, brutale şi scurte, destul de asemănătoare cu cele din starea de natură descrisă de Thomas Hobbes. Dacă astfel de cazuri constitue deviaţii, ele sunt nişte deviaţii supărător de comune. Pierdem cu uşurinţă din vedere faptul că luptele duse în vederea dobândirii şi menţinerii puterii, a stabilirii ordinii şi a impunerii unui anumit tip de dreptate în interiorul statelor pot să fie mai sângeroase decât războaiele dintre ele.

Dacă anarhia este identificată cu haosul, distrugerea şi moartea, atunci distincţia dintre anarhie şi guvernământ nu ne spune prea mult. Care condiţie este mai precară: viaţa unui stat în relaţiile cu alte state sau a unui guvernământ luat în relaţie cu supuşii săi? Răspunsul variază, în funcţie de timp şi de loc. În cazul relaţiilor dintre anumite state, în unele perioade, apariţia reală sau presupusă a violenţei are un grad redus. În cadrul anumitor state, în unele perioade, apariţia reală sau aşteptată a violenţei are un grad ridicat. Utilizarea forţei sau teama constantă indusă de folosirea ei nu sunt motive suficient de întemeiate pentru distingerea relaţiilor internaţionale de cele de pe plan intern. Dacă utilizarea virtuală sau actuală a forţei defineşte atât ordinea din plan intern, cât şi ordinea internaţională, atunci, între cele două domenii, nu poate fi trasată nici o distincţie durabilă, făcându-se referire la utilizarea sau la non-utilizarea forţei. Nici un tip de ordine instituită de om nu reprezintă o garanţie împotriva violenţei.

Pentru descoperirea diferenţelor calitative dintre relaţiile interne şi cele externe, trebuie căutat un alt criteriu decât cel al apariţiei violenţei. Distincţia dintre domeniile internaţional şi naţional ale politicii nu rezidă în utilizarea sau non-utilizarea forţei, ci în structurile lor diferite. Dacă însă şansele de a fi atacat cu violenţă sunt mai mari, dacă, să spunem, cineva îşi face plimbarea de seară prin centrul oraşului Detroit decât să meargă la un picnic de-a lungul graniţei franco-germane, ce diferenţă practică mai impune diferenţa de structură? Pe plan naţional, ca şi pe cel internaţional, contactul generează conflict, iar uneori duce la violenţă. Diferenţa dintre politica naţională şi cea internaţională face trimitere nu la folosirea forţei, ci la diferitele moduri de organizare prin care reacţionăm la prezenţa ei. Un sistem politic intern, guvernând în conformitate cu anumite standarde de legitimare, îşi arogă dreptul de a folosi forţa – adică, de a aplica o multitudine de sancţiuni, pentru a ţine sub control utilizarea forţei de către supuşii săi. Dacă unii fac apel la forţa privată, ceilalţi pot apela la sistemul de guvernământ. Un sistem de guvernământ nu deţine monopolul asupra folosirii forţei, aşa cum iese prea bine în evidenţă. Un sistem real de guvernământ deţine, totuşi, un monopol asupra folosirii *legitime* a forţei, termenul legitim desemnând aici că există agenţi publici instruiţi să prevină şi să se opună folosirii private a forţei. Cetăţenii nu au nevoie de pregătiri pentru a se apăra de unii singuri. Acest lucru cade în sarcina instanţelor speciale. Un sistem naţional nu este bazat pe autoajutorare* Sistemul internaţional însă este unul de acest tip.

2. Interdependenţă şi integrare

Semnificaţia politică a interdependenţei variază, depinzând de faptul dacă un domeniu este organizat, având relaţii de autoritate specificate şi instituite, sau dacă rămâne neorganizat din punct de vedere oficial. În măsura în care un domeniu este oficial organizat, unităţile sale sunt libere să se specializeze, să-şi urmărească propriile interese fără a se preocupa de dezvoltarea mijloacelor de menţinere a identităţii lor sau de păstrarea securităţii lor în prezenţa altora. Ele au libertatea de a se specializa, deoarece nu au nici un motiv să se teamă de interdependenţa crescândă care intervine odată cu specializarea. Dacă cele care se specializează mai mult profită cel mai mult, atunci îşi face loc competiţia în specializare. Sunt fabricate bunuri, se produce recolta, sunt menţinute legea şi ordinea, comerţul este dirijat, iar serviciile financiare sunt asigurate de oameni cu o şi mai îngustă specializare. În termeni strict economici, cizmarul depinde de

* În lb. engl., *self-help system* (n.tr.).

croitor pentru a-şi face pantalonii, iar croitorul de cizmar pentru a-şi face pantofii, fiecare fiind prost îmbrăcat în lipsa serviciilor celuilalt. În termeni strict politici, Kansas depinde de Washington în ceea ce priveşte protecţia şi reglementarea juridică, iar cel din urmă depinde de Kansas pentru a-şi procura carnea de vită şi grâul. Atunci când spunem că, în astfel de situaţii, interdependenţa e strânsă, nu înţelegem neapărat că una din părţi nu s-ar putea descurca să trăiască fără cealaltă. Ar fi necesar să spunem doar că preţul destrămării relaţiei de interdependenţă ar fi ridicat. Persoanele şi instituţiile depind în mare măsură unele de celelalte, din pricina sarcinilor diferite pe care le îndeplinesc şi a bunurilor diferite pe care le produc şi pe care le schimbă între ele. Componentele unui stat se leagă una de alta prin diferenţele lor (*cf.* Durkheim 1893, p. 212).

Diferenţele dintre structurile naţionale şi cele internaţionale se reflectă în modurile în care unităţile fiecărui sistem îşi definesc finalităţile şi îşi conturează mijloacele de a le atinge. În domeniile anarhice, unităţile similare coacţionează. În domeniile ierarhice, unităţile nesimilare interacţionează. Într-un domeniu anarhic, unităţile sunt similare din punct de vedere funcţional, tinzând să rămână aşa. Unităţile similare se străduiesc să menţină un grad de independenţă, putând chiar să se lupte pentru autarhie. Într-un domeniu ierarhic, unităţile sunt diferenţiate, ele tinzând să-şi sporească gradul de specializare. Unităţile diferenţiate devin strâns interdependente, cu atât mai interdependente cu cât avansează specializarea lor. Din cauza diferenţei de structură, interdependenţa din cadrul naţiunilor şi interdependenţa dintre naţiuni sunt două concepte distincte. Aşa că, pentru a urma recomandarea logicienilor de a reţine o singură semnificaţie pentru o noţiune dată în cadrul aceluiaşi discurs, voi folosi termenul „integrare" pentru a reda situaţia din interiorul naţiunilor şi pe cel de „interdependenţă", pentru a descrie situaţia dintre ele.

Deşi statele sunt unităţi similare din punct de vedere funcţional, ele diferă într-o mare măsură în privinţa capabilităţilor lor. Din asemenea diferenţe ia naştere ceva de genul diviziunii muncii (vezi capitolul 9). Diviziunea muncii dintre naţiuni este, totuşi, neînsemnată, în comparaţie cu extrem de articulatul proces de diviziune a muncii din interiorul lor. Integrarea adună laolaltă componentele unui stat. Interdependenţa dintre naţiuni le face să rămână slab conectate. Deşi se discută adesea despre integrarea naţiunilor, ea se petrece arareori. Naţiunile ar putea să se îmbogăţească reciproc, divizând mai departe nu doar munca pe care o presupune producţia de bunuri, ci şi câteva din celelalte sarcini care le revin, cum ar fi conducerea politică sau apărarea militară. De ce nu s-ar produce şi integrarea lor ? Structura sistemului politic internaţional impune limite cooperării statelor în două moduri.

Într-un sistem de autoajutorare, fiecare dintre unităţi depune o parte a efortului său nu în vederea urmăririi propriului său bine, ci în scopul de a-şi asigura mijloacele de a se proteja faţă de alţii. Specializarea, în cadrul unui sistem al diviziunii muncii, funcţionează în avantajul tuturor, deşi nu în mod egal. Inegalitatea privind distribuţia aşteptată a cantităţii crescute de producţie acţionează puternic împotriva extinderii diviziunii muncii pe plan internaţional. Atunci când se văd confruntate cu posibilitatea de a coopera în vederea câştigului reciproc, statele care se simt nesigure se întreabă, probabil, cum va fi împărţit câştigul. Ele sunt nevoite să se întrebe nu dacă „atât unii, cât şi ceilalţi vom câştiga", ci „care va câştiga mai mult". Dacă un câştig aşteptat trebuie împărţit, să spunem, într-o proporţie de doi la unu, unul din state îşi poate folosi câştigul disproporţionat pentru a implementa o politică menită să-l vatăme sau să-l distrugă pe celălalt. Nici măcar perspectiva unor câştiguri absolute pentru ambele părţi nu aduce cu sine cooperarea, atât timp cât fiecare se teme de modul în care celălalt îşi va utiliza capabilităţile sale sporite. Trebuie să remarcăm faptul că impedimentele din calea colaborării s-ar putea să nu rezide în caracterul specific sau în intenţia de moment a vreuneia dintre părţi. În schimb, starea de insecuritate - sau, cel puţin, incertitudinea pe care o are fiecare în legătură cu intenţiile şi acţiunile viitoare ale celuilalt - acţionează împotriva cooperării lor.

În orice sistem de tip autoajutorare, unităţile îşi fac griji cu privire la supravieţuirea lor, iar îngrijorarea le condiţionează comportamentul. Pieţele oligopoliste limitează cooperarea firmelor, cam în acelaşi mod în care structurile internaţional-politice limitează cooperarea statelor. În limitele regulilor instituite de guverne, faptul că firmele supravieţuiesc şi prosperă este lăsat în seama propriilor lor eforturi. Firmele nu au nevoie să se protejeze din punct de vedere fizic împotriva asalturilor venite din partea altor firme. Ele sunt libere să se concentreze asupra intereselor lor economice. Ca entităţi economice, ele trăiesc totuşi într-un univers bazat pe autoajutorare. Toate doresc să-şi mărească profiturile. Dacă ele îşi asumă riscuri exagerate în efortul de face acest lucru, trebuie să se aştepte să suporte consecinţele. Aşa cum spune William Fellner, este „imposibil să se maximizeze câştigurile comune fără o manipulare în comun a tuturor variabilelor relevante". Iar acest lucru poate fi realizat doar prin intermediul „completei dezarmări a firmelor în relaţiile lor reciproce" Însă firmele nu pot fi dezarmate în mod concret nici măcar sub pretextul măririi profiturilor lor. Acest enunţ mai degrabă amendează decât contrazice asumpţia că firmele tind către profituri maxime. Pentru a maximiza profiturile pe termen lung, ca, de altfel, şi pe cele pe termen scurt, firmele trebuie mai întâi să supravieţuiască. Primirea în comun a tuturor resurselor implică, folosind din nou cuvintele lui Fellner, „desconsiderarea posibilităţilor de viitor ale tuturor firmelor participante" (Fellner, 1949, p. 35).

Viitorul însă nu poate fi desconsiderat. Forţa relativă a firmelor se schimbă în timp, în moduri care nu pot fi prevăzute. Firmele sunt constrânse să-şi asume un compromis între a-şi maximiza profiturile şi a minimiza pericolul propriei lor prăbuşiri. Fiecare dintre cele două firme poate profita, în condiţiile în care una din ele acceptă compensaţii din partea celeilalte, în schimbul retragerii din unele segmente de piaţă. Însă o firmă care acceptă pieţe mai mici în schimbul unor profituri mai mari va fi serios dezavantajată dacă, de exemplu, s-ar dezlănţui o competiţie a preţurilor, ca element însoţitor al unei lupte reînnoite pentru pieţe. Dacă este posibil, trebuie opusă rezistenţă cererii de a accepta pieţe mai mici, în schimbul unor profituri mai mari. „Nu este recomandabilă dezarmarea în relaţia cu rivalii", insistă Fellner (1949, pp. 199). De ce nu? Deoarece „întotdeauna subzistă potenţialitatea unei noi confruntări" (Fellner, 1947, p. 177). Raţionamentul lui Fellner e în mare parte similar raţionamentului care l-a determinat pe Lenin să creadă că ţările capitaliste nu vor fi niciodată capabile să coopereze pentru bunăstarea lor reciprocă, în cadrul aceleiaşi vaste întreprinderi imperialiste. Ca şi naţiunile, firmele oligopoliste trebuie să fie preocupate într-o măsură mai mare de forţa lor relativă, decât de avantajul absolut.

Un stat este îngrijorat de împărţirea unor câştiguri potenţiale, care i-ar putea favoriza pe alţii mai mult decât pe sine. Acesta este primul mod în care structura politicii internaţionale limitează cooperarea statelor. Un stat mai este îngrijorat de faptul că ar deveni dependent de alţii, prin tendinţele către cooperare şi prin schimburile de bunuri şi servicii. Acesta reprezintă cel de-al doilea mod în care structura politicii internaţionale limitează cooperarea statelor. Cu cât un stat se specializează mai mult, cu atât el se bazează pe alţii în privinţa furnizării materiilor prime şi a bunurilor pe care acesta nu le produce. Cu cât mai mari sunt importurile şi exporturile unui stat, cu atât mai mult el depinde de alţii. Bunăstarea omenirii ar fi sporită, dacă ar fi dezvoltată o diviziune din ce în ce mai elaborată a muncii, însă, în felul acesta, statele s-ar pune în situaţii de şi mai strânsă interdependenţă. Unele state ar putea să nu reziste acestui lucru. Pentru statele mici şi fără resurse, costurile acestui demers sunt excesiv de mari. Însă statele care se pot opune procesului în care ar deveni mult mai implicate în relaţiile cu alţii, fac, de obicei, aceasta într-unul sau în ambele moduri. Statele care sunt dependente într-o mare măsură sau strâns interdependente, îşi fac griji cu privire la protejarea factorilor de care depind. Interdependenţa ridicată a statelor înseamnă că statele în discuţie experimentează – sau se supun faţă de – vulnerabilitatea colectivă pe care cea dintâi o aduce cu sine. Ca şi alte organizaţii, statele caută să ţină sub control factorii de care depind sau să reducă nivelul dependenţei lor. Acest raţionament simplu explică multe din comportamentele statelor : presiunile

lor de tip imperialist de a-şi lăgi raza de acţiune a controlului sau eforturile lor de tip autarhic către o mai mare autosuficienţă.

Structurile încurajează anumite comportamente şi-i penalizează pe cei care nu dau răspuns încurajării. Pe plan naţional, mulţi se lamentează cu privire la extrema dezvoltare a diviziunii muncii, o dezvoltare din care rezultă alocarea unor sarcini tot mai specifice către indivizi. Şi totuşi, specializarea continuă să aibă loc, iar gradul în care ea se petrece este un indicator al gradului de dezvoltare a societăţilor. Într-un domeniu organizat formal, este făcută o evaluare în cazul fiecărei unităţi capabile de specializare, urmărindu-se creşterea valorii sale în faţa celorlalte, într-un sistem al diviziunii muncii. Imperativul pe plan intern este: „Specializaţi-vă!" Pe plan internaţional, mulţi sunt nemulţumiţi în privinţa resurselor pe care statele le cheltuiesc în mod neproductiv pentru propria lor apărare şi a oportunităţilor pe care le ratează de a spori bunăstarea propriilor popoare, prin cooperarea cu alte state. Şi totuşi, traiectoriile statelor se schimbă în mică măsură. În cadrul unui domeniu neorganizat, motivaţia de bază a unei unităţi este de a se pune pe sine în poziţia de a fi capabilă să-şi poarte singură de grijă, de vreme ce nu se poate baza pe nimeni altcineva care să facă asta. Imperativul internaţional este „Ai grijă de tine!" Unii conducători de state ar putea să realizeze că bunăstarea tuturor ar putea creşte, prin intermediul participării lor la o diviziune mai completă a muncii. Însă, a acţiona în baza acestei idei ar însemna a acţiona în baza unui imperativ intern, un imperativ care nu este valabil pe plan internaţional. Ceea ce şi-ar dori cineva să facă în absenţa constrângerilor structurale este diferit de ceea ce ar fi încurajat să facă în prezenţa lor. Statele nu se pun de bunăvoie în situaţii de dependenţă crescută. Într-un sistem de tip autoajutorare, consideraţiile cu privire la securitate subordonează câştigul economic interesului politic.

Ceea ce face fiecare stat pentru el însuşi seamănă, în mare parte, cu ceea ce fac toate celelalte. Lor li se refuză avantajele pe care le-ar putea asigura o diviziune completă a muncii – în egală măsură politică şi economică. Pe deasupra, cheltuielile de apărare sunt neproductive pentru toţi şi inevitabile pentru cei mai mulţi. Mai degrabă decât să rezide în sporirea bunăstării, compensaţia lor constă în menţinerea propriei autonomii. Statele concurează, însă nu contribuind prin eforturile lor individuale la producerea în comun a bunurilor în interesul lor reciproc. Aici întâlnim a doua mare diferenţă dintre sistemul internaţional-politic şi cel economic, diferenţă ce va fi supusă discuţiei în partea I, secţiunea 4, din cadrul capitolului care urmează.

3. Structuri şi strategii

Faptul că motivele şi rezultatele pot fi foarte bine disjunse, ar trebui să fie acum uşor de sesizat. Structurile fac astfel ca acţiunile să aibă consecinţe neintenţionate. Cu siguranţă că majoritatea actorilor remarcă acest lucru, iar cel puţin unii dintre ei vor fi în stare să realizeze de ce se petrece el. Ei pot dobândi o înţelegere destul de exactă a modului anume în care structurile îşi produc efectele. Atunci, nu vor fi ei capabili să-şi atingă scopurile lor iniţiale, printr-o adaptare corespunzătoare a propriilor strategii ? Din nefericire, cel mai adesea ei nu pot. Pentru a arăta de ce lucrurile stau aşa, voi da doar câteva exemple ; odată ce m-am făcut înţeles, cititorul va putea cu uşurinţă da şi altele.

Dacă este prevăzut un deficit al unei mărfi, tuturor le va fi mai bine, în ansamblu, dacă vor cumpăra mai puţin din acea marfă, în vederea moderării creşterilor de preţ şi a distribuirii deficitelor în mod echitabil. Însă, deoarece unora le va merge mai bine dacă ar pune imediat deoparte cantităţi suplimentare, toţi vor manifesta acelaşi imbold puternic de a proceda aşa. Dacă un individ se aşteaptă ca ceilalţi să-şi retragă economiile de la o bancă, firesc ar fi ca el să se grăbească mai tare decât ei, chiar ştiind că, dacă alţi câţiva fac la fel, banca va rămâne solvabilă, iar dacă cei mai mulţi se vor grăbi, ea va da faliment. În astfel de cazuri, urmărirea interesului individual produce rezultate colective pe care nimeni nu le doreşte ; şi totuşi, indivizii, comportându-se diferit, îşi vor face rău singuri, fără a altera rezultatele. Aceste des utilizate exemple ating esenţialul. Nu pot urma concret anumite moduri de acţiune decât dacă faci şi tu la fel, iar tu şi cu mine nu le putem urma decât în situaţia în care am fi destul de siguri că mulţi alţii vor proceda la fel. Să intrăm şi mai adânc în problemă, luând în considerare alte două exemple.

O persoană din multe poate alege să circule cu autoturismul personal, decât să meargă cu trenul. Maşinile personale permit flexibilitate în privinţa programului şi a alegerii destinaţiei ; totuşi, din când în când, atunci când este vreme rea, de exemplu, serviciul feroviar reprezintă o variantă mult mai preferată. O persoană îşi poate face cumpărăturile mai degrabă în supermarket-uri decât de la chioşcurile de peste drum. Stocurile supermarket-urilor sunt mai mari, iar preţurile de acolo mai scăzute ; şi totuşi, uneori micul magazin care oferă, să spunem, facilităţi speciale privind plata şi modul de servire, poate fi o alternativă preferabilă. Consecinţa faptului că majoritatea oamenilor merg, de obicei, cu propriile maşini sau că îşi fac cumpărăturile la supermarket-uri este reducerea transportului de pasageri şi scăderea numărului magazinelor de cartier. Aceste rezultate pot să nu

reprezinte ceea ce doresc cei mai mulţi. Aceştia ar putea dori să plătească preţul necesar prevenirii dispariţiei acestor servicii. Şi totuşi, indivizii nu pot face nici un lucru care să afecteze rezultatele. Clientela crescută *ar* face-o, nu însă o clientelă la care aş putea să contribui eu şi alţi câţiva pe care i-aş putea convinge să-mi urmeze exemplul.

Putem foarte bine observa că modul nostru de comportament produce rezultate nedorite, însă totodată este probabil ca noi să vedem în astfel de cazuri exemple a ceea ce Alfred E. Kahn descrie ca fiind schimbări „mari", aduse cu sine prin acumularea de decizii „mici". În astfel de situaţii, oamenii sunt victimele „tiraniei micilor decizii", o sintagmă care sugerează că „dacă o sută de consumatori aleg opţiunea x, iar aceasta face ca piaţa să ia decizia X (unde $X = 100\,x$), nu este neapărat adevărat că aceiaşi consumatori ar fi votat pentru acel rezultat, dacă acea decizie mare le-ar fi fost vreodată explicit adusă la cunoştinţă" (Kahn, 1966, p. 523). Dacă piaţa nu expune dilema cu privire la decizie, indivizii sunt sortiţi să ia decizii care, privite în contextele lor înguste, sunt rezonabile, chiar dacă ei sunt tot timpul conştienţi că, luând astfel de decizii, determină un rezultat pe care majoritatea nu şi-l doresc. Fie lucrurile evoluează astfel, fie ei se organizează în vederea depăşirii unora dintre efectele pieţei, schimbându-i acesteia structura : de exemplu, prin creşterea entităţilor compuse din consumatori până la dimensiunile entităţilor care influenţează deciziile producătorilor. Acest lucru pune foarte bine în evidenţă fondul problemei : atât timp cât un actor lasă structura neafectată, nu este posibil ca schimbările privind intenţiile şi acţiunile actorilor particulari să producă rezultate dezirabile sau să le evite pe cele indezirabile. Structurile pot fi schimbate, aşa cum tocmai a fost menţionat, prin schimbarea distribuţiei capabilităţilor între unităţi. Structurile mai pot fi schimbate şi prin impunere de condiţii, acolo unde, anterior, indivizii au fost nevoiţi să ia decizii de unii singuri. Dacă unii comercianţi vând duminica, trebuie ca şi alţii să fie nevoiţi să facă la fel pentru a rămâne competitivi, chiar dacă majoritatea preferă o săptămână cu şase zile lucrătoare. Cei mai mulţi îşi permit să procedeze după cum doresc, doar dacă tuturor li se cere să menţină un număr comparabil de ore. Singurele remedii împotriva efectelor structurale puternice sunt schimbările structurale.

Constrângerile structurale nu pot fi reprimate, cu toate că mulţi nu reuşesc să înţeleagă acest lucru. În orice epocă şi în orice timp, unităţilor sistemelor de tip autoajutorare – naţiuni, corporaţii sau orice altceva – li se spune că, în numele binelui general, ca şi al binelui propriu, ele trebuie să acţioneze de dragul sistemului, şi nu pentru propriul lor avantaj îngust definit. În anii 1950, pe măsură ce spaima privind perspectiva distrugerii lumii într-un război nuclear creştea, unii au tras concluzia că alternativa la distrugerea nucleară era dezarmarea mondială. În anii '70, odată cu creşterea rapidă a populaţiei, a gradului de sărăcie

şi de poluare, unii au conchis că, aşa cum spunea un politolog, „statele fie vin în întâmpinarea nevoilor ecosistemului politic în dimensiunile lui globale, fie îi provoacă distrugerea" (Sterling, 1974, p. 336). Interesul internaţional trebuie slujit; iar dacă acest lucru înseamnă ceva, el înseamnă că interesele naţionale îi sunt subordonate. Problemele se găsesc la nivel global. Soluţiile problemelor continuă să depindă de politicile naţionale. Care sunt condiţiile care ar determina ca statele să fie mai mult sau mai puţin doritoare să se supună dispoziţiilor care li se pun atât de des în sarcină? Cum pot ele rezolva tensiunea dintre urmărirea propriilor lor interese şi acţiunea în numele binelui sistemului? Nu a arătat nimeni cum ar putea fi făcut acest lucru, deşi mulţi sunt preocupaţi, pledând pentru comportament raţional. Totuşi, problema cea mai serioasă este că acesta, date fiind constrângerile structurale, nu conduce către rezultatele dorite. În condiţiile în care fiecare ţară este constrânsă să-şi poarte de grijă, nu există nimeni care să se preocupe de sistem[1].

Un simţ acut al pericolului şi al fatalităţii poate să conducă, în ultimă instanţă, la o definire clară a finalităţilor care trebuie atinse. Îndeplinirea lor nu este, în acest fel, facilitată. Posibilitatea unei acţiuni concrete depinde de abilitatea de a furniza mijloacele necesare. Ea depinde încă într-o măsură şi mai mare de existenţa unor condiţii care să permită naţiunilor şi altor organizaţii să urmeze politici şi strategii corespunzătoare. Problemele zguduitoare ale omenirii necesită în mod stringent soluţii globale, neexistând însă nici o instanţă globală care să le asigure. Necesităţile nu creează posibilităţi. A ne dori să avem cauze finale care să fie în acelaşi timp şi eficiente nu înseamnă că ele şi există.

Marile obiective pot fi aduse la îndeplinire doar prin agenţi de o mare capabilitate. Acesta este motivul pentru care statele, mai ales cele principale, sunt solicitate să facă ceea ce este necesar supravieţuirii lumii. Statele însă sunt nevoite să facă orice consideră ele necesar propriei lor conservări, de vreme ce nu se poate miza pe faptul că cineva ar putea să facă aceasta pentru ele. De ce anume recomandarea de a pune interesul internaţional mai presus de interesele naţionale este lipsită de semnificaţie, poate fi precis explicat având-se în vedere distincţia dintre micro- şi macroteorii. Printre economişti, distincţia este bine înţeleasă. Nu însă şi printre politologi. Aşa cum deja am explicat, o teorie microeconomică este

1. În alţi termeni, statele se confruntă cu „dilema prizonierului". Dacă fiecare din cele două părţi îşi urmăreşte propriul interes, ambele sfârşesc, de departe, mai rău decât în cazul în care fiecare ar fi acţionat în vederea intereselor comune. Pentru o examinare minuţioasă a logicii unor astfel de situaţii, vezi Snyder şi Diesing, 1977; pentru aplicaţii succinte şi sugestive la domeniul internaţional, vezi Jervis, ianuarie 1978.

o teorie despre piaţă, construită pe baza asumpţiilor despre comportamentul indivizilor. Teoria demonstrează modul în care acţiunile şi interacţiunile unităţilor formează şi afectează piaţa şi pe acela în care piaţa le afectează, la rândul ei, pe acestea. O macroteorie este o teorie despre economia naţională, gândită în baza presupoziţiilor privind oferta, venitul şi cererea, ca agregate ale sistemului în ansamblu. Teoria arată modul în care acestea, precum şi alte agregate sunt interconectate, indicând felul în care schimbările care se petrec în cazul uneia – sau al câtorva – le afectează pe celelalte sau influenţează mersul economiei. În domeniul economic, atât micro-, cât şi macroteoriile au de-a face cu largi registre. Diferenţa dintre acestea constă nu în întinderea obiectelor de studiu, ci în modalitatea în care sunt ele abordate şi în care este construită teoria menită să le explice. O macroteorie a politicii internaţionale ar urma să arate maniera în care este pus în mişcare sistemul internaţional de către agregatele din cuprinsul său. Se pot face presupuneri cu privire la care agregate s-ar referi ea – la valoarea PNB, la procentul importurilor şi exporturilor pe plan mondial, la cel al pierderilor de vieţi omeneşti în războaie, al cheltuielilor de apărare din fiecare ţară sau la cel cu privire la migraţie, de pildă. Teoria ar arăta, într-o anumită măsură, ca o teorie macroeconomică de felul celei concepute de John Maynard Keynes, cu toate că e greu de înţeles câtă semnificaţie practică ar putea avea agregatele internaţionale sau cum anume schimbările referitoare la unul sau la mai multe ar putea induce schimbări în celelalte. Nu vreau să spun că o asemenea teorie n-ar putea fi construită, ci doar că nu văd deocamdată cum ar putea fi făcut acest lucru într-un mod care să şi dea rezultate. În orice caz, chestiunea esenţială constă în faptul că unei macroteorii a politicii internaţionale i-ar lipsi implicaţiile practice pe care o teorie macroeconomică le presupune. Guvernele naţionale pot să manipuleze variabilele economice ale sistemului în ansamblu. Nu există, pe plan internaţional, nici un fel de instanţe care să posede capabilităţi comparabile. Cine ar trebui să acţioneze în virtutea posibilităţilor de ajustare pe care le-ar putea pune la dispoziţie o macroteorie a politicii internaţionale? Chiar dacă o astfel de teorie ar fi disponibilă, tot n-am putea face abstracţie de naţiuni, ca fiind singurii agenţi capabili să acţioneze în vederea rezolvării problemelor globale. Noi tot am fi nevoiţi să ne orientăm către o abordare micropolitică, pentru a putea examina condiţiile care fac ca influenţa benignă şi concretă a statelor – luate separat sau colectiv – să fie mai mult sau mai puţin probabilă.

Unii au trăit cu speranţa că schimbările privind gradul de conştientizare şi scopul sau modul de organizare şi ideologia, asociate statelor, ar putea schimba calitatea vieţii internaţionale. De-a lungul secolelor, statele s-au schimbat în multe feluri, calitatea vieţii internaţionale rămânând însă, în mare parte, aceeaşi.

Statele pot să urmărească finalităţi rezonabile şi onorabile, însă nu pot să prevadă cum le-ar putea atinge. Problema nu rezidă în lipsa lor de inteligenţă sau în reaua lor voinţă, deşi unele n-ar putea pretinde că sunt lipsite de aceste calităţi. Gravitatea problemei nu poate fi înţeleasă până când nu se realizează faptul că inteligenţa şi bunăvoinţa nu pot să facă descoperiri sau să acţioneze pe baza unor programe comune. La începutul acestui secol, Winston Churchill a observat că rivalitatea navală anglo-germană nu prevestea nimic bun şi că Marii Britanii nu-i rămânea nici o altă opţiune realistă decât să se înscrie în cursă. Statele care se confruntă cu probleme globale sunt, asemeni consumatorilor individuali, prinşi în capcana „tiraniei micilor decizii". Statele, ca şi consumatorii, pot ieşi din acest cerc doar prin schimbarea structurii câmpului lor de activitate. Mesajul reia îndemnul : Unica soluţie pentru a se obţine un puternic efect structural rezidă într-o schimbare structurală.

4. Virtuţile anarhiei

Pentru a-şi atinge obiectivele şi a-şi menţine securitatea, unităţile aflate în condiţie de anarhie – fie că e vorba de oameni, corporaţii, state sau orice altceva – trebuie să mizeze pe mijloacele pe care ele însele le generează şi pe aranjamentele pe care le fac de unele singure. Autoajutorarea este, prin excelenţă, principiul de acţiune într-o ordine anarhică. O situaţie de autoajutorare este una de risc ridicat – de faliment, în domeniul economic, sau de război, într-o lume a statelor libere. Ea este, de asemenea, o situaţie în care costurile organizaţionale sunt scăzute. În cadrul unei economii sau al unei ordini internaţionale, riscurile pot fi evitate sau micşorate, prin trecerea de la o situaţie de activitate coordonată la una de supra- sau de subordonare, adică învestind instituţiile cu autoritate reală şi dezvoltând un sistem de reguli. Un sistem organizat de guvernământ apare acolo unde funcţiile de reglementare şi de conducere devin, ele însele, sarcini distincte şi specializate. Costurile menţinerii unei ordini ierarhice sunt frecvent trecute cu vederea de cei care se plâng de absenţa ei. Organizaţiile au cel puţin două obiective : de a duce un lucru până la capăt şi de a se menţine, ele însele, ca organizaţii. Multe dintre activităţile lor sunt direcţionate către cea de-a doua finalitate. Liderii organizaţiilor, şi cu deosebire cei politici, nu sunt specialişti în problemele cu care se confruntă organizaţiile lor. Ei nu au devenit lideri fiind experţi într-o chestiune sau alta, ci perfecţionându-se în tehnicile organizaţionale – privind menţinerea controlului asupra membrilor unui grup, obţinând din partea lor eforturi predictibile şi satisfăcătoare, păstrând coeziunea grupului. În procesul de luare a deciziilor politice, prima şi cea mai importantă preocupare nu e aceea de a îndeplini

aspiraţiile pe care le-ar putea avea membrii unei organizaţii, ci aceea de asigura continuitatea şi bunul mers al organizaţiei însăşi (*cf.* Diesing, 1962, pp. 198-204; Downs, 1967, pp. 262-270).

Odată cu avantajele ordinilor ierarhice trebuie luate în considerare şi costurile. Pe deasupra, în cadrul ordinilor ierarhice, mijloacele de control devin obiect de dispută. Chestiunile care prezintă importanţă devin nedespărţite de eforturile de a-i influenţa sau de a-i controla pe cei care controlează. Ordonarea ierarhică a politicii mai adaugă ceva la deja numeroasele obiecte de dispută, iar obiectul adăugat se situează pe un alt nivel de magnitudine.

Dacă riscurile de război sunt intolerabil de mari, pot fi ele reduse printr-o organizare în vederea conducerii afacerilor statelor? La un nivel minimal, demersul de conducere presupune controlarea forţelor militare aflate la dispoziţia statelor. În cadrul naţiunilor, organizaţiile trebuie să facă eforturi pentru a se menţine. În calitatea lor de organizaţii, naţiunile, străduindu-se să se menţină, trebuie să folosească uneori forţa împotriva elementelor şi domeniilor disidente. Ca şi sistemele ierarhice, guvernele – fie pe plan naţional, fie pe cel global – sunt subminate prin proasta funcţionare a părţilor principale. Într-o societate a statelor puţin coerente, tentativele făcute în direcţia instituirii unui guvern mondial se vor lovi de incapacitatea unei nou formate autorităţi centrale de a mobiliza resursele necesare creării şi menţinerii unităţii sistemului, prin reglementarea şi coordonarea părţilor sale. Perspectiva unui guvernământ mondial ar putea fi un semnal de pregătire pentru un război civil mondial. Aceasta ne duce cu gândul la o comparaţie cu un eveniment din timpul celui de-al doilea război mondial, evocat de Milovan Djilas. Conform celor povestite, în timpul discuţiilor sale cu mulţi soldaţi ruşi în anii de război, s-a ajuns la concluzia că războaiele dintre oameni ar atinge apogeul în condiţiile în care toţi oamenii s-ar supune aceluiaşi sistem social, „întrucât sistemul nu s-ar putea susţine prin el însuşi, numeroase facţiuni angajându-se în distrugerea nesăbuită a rasei umane, în numele unei mari «fericiri» care i s-ar cuveni" (Djilas, 1962, p. 50). Statele nu pot să încredinţeze responsabilităţi de conducere unei instanţe centrale, în afară de cazul în care acea instanţă este capabilă să-şi protejeze statele pe care le tutelează. Cu cât statele din sfera de influenţă sunt mai puternice şi cu cât puterea fiecăruia este percepută ca o ameninţare pentru celelalte, cu atât mai mare va trebui să fie puterea asumată la centru. Cu cât va fi mai mare puterea la centru, cu atât mai puternică va fi motivaţia statelor de a se angaja într-o luptă menită s-o controleze.

Statele, ca şi indivizii, sunt într-o nesiguranţă direct proporţională cu propria lor libertate. Dacă este dorită libertatea, trebuie acceptată insecuritatea. Organizaţiile care instituie relaţii de autoritate şi control pot spori securitatea, pe măsură ce restrâng libertatea. Dacă forţa nu creează dreptul, fie că e vorba de oameni sau

de state, atunci trebuie să fi intervenit o anumită instituţie sau instanţă pentru ca ele să fie scoase din starea de natură. Cu cât o instanţă este mai influentă, cu atât mai puternică devine dorinţa de a o controla. În contrast, unităţile aflate într-o ordine anarhică acţionează pentru binele propriu, şi nu de dragul de a apăra o organizaţie, punându-şi pe mai departe soarta în seama ei. Forţa este folosită pentru interesul propriu al fiecăreia. În absenţa organizării, oamenii sau statele au libertatea să se ignore unul pe celălalt. Chiar când nu fac acest lucru, ei pot într-o mai mare măsură, în absenţa politicii impusă de organizaţie, să se concentreze pe politica momentului şi să tindă către un minimum de acord, care să le permită o existenţă proprie, decât spre un maximum de acord, de dragul menţinerii unităţii. Dacă forţa este cea care decide, atunci conflictele sângeroase asupra dreptului pot fi mult mai uşor evitate.

Pe plan naţional, forţa unui guvernământ este exercitată în numele dreptului şi justiţiei. Pe plan internaţional, forţa unui stat este pusă în slujba propriei sale protecţii şi propriului său avantaj. Cei care se revoltă pun sub semnul întrebării dreptul guvernământului la autoritate ; ei atacă legitimitatea sa de a conduce. Războaiele dintre state nu pot ridica îndoieli cu privire la autoritate şi drept ; ele pot doar reglementa alocarea câştigurilor şi a pierderilor între părţile aflate în conflict şi pot să decidă, pentru o perioadă, cine e mai puternic. Pe plan naţional, relaţiile de autoritate sunt instituite. Pe cel internaţional, rezultă doar relaţii de putere. Pe plan naţional, forţa privată folosită împotriva unui guvern pune în pericol sistemul politic. Forţa utilizată de un stat – o entitate publică – înseamnă, din perspectivă internaţională, folosire privată a forţei ; nu există însă nici un guvern care să fie răsturnat şi nici un aparat guvernamental care să fie tras la răspundere. Neposedând nici un imbold către hegemonie globală, utilizarea privată a forţei nu prezintă un pericol pentru sistemul politicii internaţionale, ci doar pentru unii dintre membrii săi. Războiul învrăjbeşte unele state împotriva altora, aruncându-le într-o luptă dusă între entităţi similar constituite. Puterea celor tari i-ar putea împiedica pe cei slabi să-şi exprime pretenţiile, nu însă din cauză că cei din urmă ar recunoaşte vreo legitimitate a guvernării exercitate de primii, ci, pur şi simplu, pentru că nu este avantajos să intre în conflict cu ei. Invers, cei slabi se pot bucura de o libertate de acţiune apreciabilă dacă li se diminuează în aşa măsură capabilităţile de către cei puternici, încât cei din urmă să nu fie deranjaţi prea mult de acţiunile lor sau preocupaţi într-o măsură prea mare de creşterea marginală a capabilităţilor lor.

Domeniul politicii naţionale este unul al autorităţii, al administrării şi al legii. Cel al politicii internaţionale este un domeniu al puterii, al conflictului şi al compromisului. Domeniul internaţional este cu preponderenţă unul politic. Cel naţional este, în mod variat, descris ca fiind ierarhic, vertical, centralizat, eterogen,

guvernat şi organizat, în timp ce domeniul internaţional ca fiind anarhic, orizontal, descentralizat, omogen, neguvernat şi reciproc adaptat. Cu cât tipul de ordine este mai centralizat, cu atât mai sus se plasează centrul luării de decizii. Pe plan internaţional, deciziile sunt luate la nivelul de bază, cu greu putându-se vorbi de vreun altul. În cadrul dihotomiei vertical – orizontal, structurile internaţionale îşi asumă poziţia întinderii. Pe plan internaţional se fac adaptări, însă ele au loc în lipsa unei unei instanţe reglatoare oficiale sau autoritare. Ajustarea şi compromisul se desfăşoară prin adaptare reciprocă (*cf.* Barnard, 1948, pp. 148-152; Polaniy, 1941, pp. 428-456). Acţiunea şi reacţia, precum şi reacţia faţă de reacţie au loc printr-un proces treptat. Părţile se scrutează reciproc, ca să spunem aşa, definind o situaţie pe măsură ce ea se desfăşoară. Printre unităţile coordonate, se obţine ajustarea şi se ajunge la compromis făcându-se schimb de „consideraţii", într-o situaţie de felul celei, aşa cum spunea Chester Barnard, „în care obligaţia de a porunci şi dorinţa de a se supune sunt în mod esenţial absente" (Barnard, 1948, pp. 150-151). Acolo unde competiţia se referă la consideraţii, părţile caută să-şi menţină sau să-şi îmbunătăţească poziţiile făcând manevre, căzând la învoieli sau intrând în luptă. Maniera şi intensitatea competiţiei este determinată de dorinţele şi de abilităţile părţilor care se află simultan separate şi în interacţiune.

Prin forţă sau nu, fiecare stat îşi configurează traseul despre care crede că i-ar servi cel mai bine interesele. Dacă forţa este folosită de un stat sau dacă se aşteaptă folosirea ei, replica celorlalte state va fi de a face apel la forţă sau de a fi gata să o folosească separat sau în combinaţie. Nu poate fi făcut nici un apel la o entitate superioară, învestită cu autoritate şi înzestrată cu capacitatea de a acţiona din proprie iniţiativă. În asemenea condiţii, posibilitatea ca forţa să fie folosită de una sau alta dintre părţi persistă mereu, ca o ameninţare de fond. În politică, se presupune că forţa este *ultima ratio*. În politica internaţională, forţa nu reprezintă doar *ultima ratio*, ci este, într-adevăr, argumentul prim şi constant. A împiedica forţa să fie *ultima ratio* în politică implică, în termenii lui Ortega y Gasset „preliminara înfrângere a forţei prin mijloacele raţiunii" (*apud* Johnson, 1966, p. 13). Permanenta posibilitate ca forţa să fie pusă în aplicare limitează manevrele, moderează cererile şi joacă rolul unui factor de încurajare pentru aplanarea disputelor. Cel care ştie că o prea mare presiune poate duce la război are un motiv puternic să ia în calcul dacă virtualele câştiguri merită riscurile implicate. Ameninţarea cu forţa pe plan internaţional este comparabilă cu rolul pe care îl are o grevă în procesul muncii sau o negociere în privinţa actului de conducere. „Cele câteva greve care au loc reprezintă, într-un fel, preţul opţiunii de a face grevă, prin care se ajunge la acorduri în privinţa marii mase de negocieri" spunea Livernash (1963, p. 430). Chiar dacă muncitorii fac rareori grevă, demersul acesta reprezintă întotdeauna o posibilitate. Eventualitatea unor dispute în domeniul

muncii, care să ducă la greve lungi şi costisitoare, încurajează administraţia şi muncitorii să înfrunte chestiuni dificile, să încerce să-şi înţeleagă reciproc nemulţumirile şi să se străduiască să ajungă la compromisuri. În mod similar, posibilitatea ca neînţelegerile dintre naţiuni să conducă spre lungi şi costisitoare războaie duce şi ea la mai multă luciditate.

5. Anarhie şi ierarhie

Am făcut descrierea anarhiilor şi ierarhiilor ca şi cum orice tip de organizare politică ar aparţine uneia sau alteia dintre aceste categorii. Mulţi, de fapt cred că cea mai mare parte, dintre politologii care au abordat chestiunea structurilor sunt de acord cu existenţa unei mari – şi uneori derutante – varietăţi a acestora. Anarhia este privită ca fiind capătul unui continuum, unde celălalt capăt este marcat de prezenţa unui guvernământ legitim şi competent. Politica internaţională este, prin urmare, descrisă ca fiind punctată de insule de guvernământ şi impregnată de elemente comunitare – organizaţii supranaţionale, fie ele universale sau regionale, alianţe, corporaţii multinaţionale, reţele comerciale şi multe altele. Sistemele internaţional-politice se presupune că sunt mai mult sau mai puţin anarhice.

Cei care privesc lumea ca pe un sistem anarhic modificat fac aceasta, se pare, din două motive. Mai întâi, se presupune că anarhia înseamnă nu numai absenţa guvernământului, ci şi prezenţa dezordinii şi a haosului. De vreme ce politica mondială, chiar dacă nu este ea în mod cert paşnică, nu se înscrie atât de mult în categoria unui haos complet, cei care o studiază sunt înclinaţi să vadă o reducere a anarhiei, odată cu fiecare proces de încheiere a păcii. De vreme ce politica mondială, deşi nu este oficial organizată, nu este lipsită în întregime de instituţii şi proceduri ce ţin de ordine, cercetătorii acestui domeniu sunt tentaţi să vadă o scădere a anarhiei atunci când se formează alianţe, când creşte volumul tranzacţiilor de-a lungul graniţelor naţionale şi când se multiplică numărul instituţiilor internaţionale. Astfel de păreri confundă structura cu procesul, iar eu am atras suficient de des atenţia asupra acestei erori.

În al doilea rând, cele două categorii simple, ale anarhiei şi ierarhiei, nu par a corespunde infinitei varietăţi organizaţionale înregistrate de noi. De ce să insistăm asupra reducerii tipurilor de structură la două, în loc de a permite o largă varietate? Anarhiile sunt ordonate în funcţie de juxtapunerea unităţilor similare, însă acele unităţi similare nu sunt identice. Se dezvoltă, în cadrul lor, o anumită specializare a funcţiilor. Ierarhiile sunt ordonate după criteriul diviziunii sociale a muncii, referindu-se la unităţi specializate în sarcini diferite, însă asemănarea

unităţilor nu dispare. În mare parte, duplicarea efortului continuă. Toate societăţile sunt organizate segmental sau ierarhic, într-o mai mare sau mai mică măsură. Atunci, de ce să nu definim tipuri organizaţionale adiţionale în conformitate cu complexul de principii organizatoare pe care le încorporează ? S-ar putea concepe anumite societăţi, care să se apropie de tipul pur anarhic, sau altele, apropiindu-se de cel pur ierarhic, şi încă un tip care să reflecte amestecuri specifice ale celor două modele organizaţionale. În cazul anarhiilor, similaritatea exactă a unităţilor şi determinarea relaţiilor doar în funcţie de capabilitate ar descrie un domeniu ce ar ţine în întregime de politică şi de putere şi din care ar lipsi orice interacţiune a unităţilor îndrumată printr-un sistem de administrare sau condiţionată de autoritate. În cazul ierarhiilor, completa diferenţiere a părţilor şi deplina specificaţie a funcţiilor acestora ar da naştere unui domeniu care ar ţine întru totul de autoritate şi de administrare, neavând nici o interacţiune a părţilor care să fie afectată de politică şi putere. Deşi nu există astfel de ideal-tipuri de ordine, demersul de distingere a domeniilor în raport cu principiile lor organizatoare este totuşi oportun şi important.

Creşterea numărului de categorii ar aduce procesul de clasificare a societăţilor mai aproape de realitate. Însă aceasta ar însemna trecerea de la o teorie care pretinde a avea o anumită forţă explicativă către un sistem mai puţin teoretic, care promite o mai mare acurateţe descriptivă. Cel care-şi doreşte să explice, mai degrabă decât să descrie, ar trebui să opună rezistenţă acelei tendinţe, dacă împotrivirea ar aduce roade. Aşa stau lucrurile ? Ce poate câştiga cineva insistând asupra a doar două tipuri, în condiţiile în care, admiţând trei sau patru ar însemna, totuşi, să simplifice masiv ? S-ar câştiga claritate şi economie de concepte. Un nou concept ar trebui introdus doar în vederea acoperirii acelor realităţi pe care conceptele în lucru nu le pot exprima. Dacă unele societăţi nu sunt nici anarhice, nici ierarhice, dacă structurile lor sunt definite de un oarecare al treilea principiu, în acest caz va trebui să definim un al treilea sistem[1] Toate societăţile sunt de tip mixt. Elementele prezente în cadrul lor sunt exponente ale ambelor tipuri de principii ordonatoare. Aceasta nu înseamnă că unele societăţi sunt ordonate în funcţie de un al treilea principiu. Se poate, de obicei, identifica cu uşurinţă principiul după care este ordonată o societate. Apariţia, în cadrul ierarhiilor, a sectoarelor anarhice nu alterează şi nu ar trebui să pună în umbră

1. Descrierea făcută de Émile Durkheim societăţilor organice şi mecanice rămâne totuşi sursa pentru cea mai bună explicaţie a celor două principii ordonatoare, în vreme ce raţionamentul său prin care limitează la două tipurile de societăţi reuşeşte în continuare să convingă, în ciuda eforturilor numeroşilor săi critici de a-l depăşi (vezi în special ediţia din 1893). Voi aborda mai pe larg chestiunea într-o lucrare viitoare.

principiul de ordine al sistemului mai cuprinzător, întrucât sectoarele respective sunt anarhice doar între anumite limite. Atributele şi comportamentul unităţilor care populează acele sectoare din cadrul sistemului mai larg diferă, pe deasupra, de ceea ce ele ar fi şi de modul în care s-ar comporta în afara lui. Firmele din cadrul pieţelor oligopoliste servesc din nou ca exemple reuşite ale acestei situaţii. Ele se luptă una împotriva alteia, însă, deoarece nu au nevoie să se apere în mod concret, îşi pot permite să se specializeze şi să participe în mod mai deplin la diviziunea activităţii economice, decât o pot face statele. Însă nici statelor care populează o lume anarhică nu li se pare imposibil să conlucreze, să ajungă la acorduri privind limitarea armamentelor sau să coopereze în vederea instituirii de organizaţii. Elementele ierarhice din cadrul structurilor internaţionale limitează şi restrâng exercitarea suveranităţii, însă doar în moduri puternic condiţionate de anarhia sistemului mai mare. Anarhia de acest tip afectează puternic probabilitatea cooperării, sfera de influenţă a tratatelor privind înarmarea şi aria de jurisdicţie a organizaţiilor internaţionale.

Ce putem spune însă despre cazurile aflate la limită, despre organizaţiile care nu sunt nici în mod clar anarhice, nici în mod cert ierarhice? Nu reprezintă ele cel de-al treilea tip? A spune că există cazuri aflate la limită nu e totuna cu a spune că la graniţă apare un al treilea tip de sistem. Toate categoriile sunt delimitate, iar dacă avem, într-o oarecare măsură, de-a face cu categorii, întâlnim şi cazuri aflate la limită. Claritatea conceptelor nu elimină dificultăţile presupuse de clasificare. Începând cu anii '20 şi până în 1940, a fost China un domeniu ierarhic sau anarhic? Fiind, din punct de vedere nominal, o naţiune, China aducea mai mult cu un număr de state separate, situate unul alături de altul. În 1930, Mao Tse-Tung – ca şi liderii bolşevici de dinaintea sa – a crezut că prin aprinderea unei scântei revoluţionare ar „declanşa un foc de prerie". Flăcările revoluţionare s-ar extinde de-a lungul şi de-a latul Chinei, dacă nu chiar pe tot cuprinsul globului. Deoarece interdependenţa provinciilor Chinei, ca şi interdependenţa naţiunilor erau insuficient de strânse, flăcările nu au reuşit să se răspândească. Atât de apropiat de autonome erau provinciile Chinei, încât efectele războiului dintr-una din părţile ţării erau abia sesizate în celelalte părţi. Luptele duse pe înălţimile provinciei Hunan, departe de a aprinde scânteia unei revoluţii naţionale, au fost cu greu remarcate în provinciile învecinate. Interacţiunea provinciilor – în mare măsură autosuficiente – era neînsemnată şi sporadică. Aflându-se în situaţia de a nu fi dependente nici economic una de alta şi nici politic de autoritatea centrală naţională, ele nu s-au supus strânsei interdependenţe, caracteristică sistemelor politice organizate şi integrate.

Sub aspect practic, observatorii pot să dea răspunsuri diferite la întrebări cum ar fi cea referitoare la când anume a căzut China pradă anarhiei, la faptul dacă

ţările Europei de Vest devin treptat un singur stat sau insistă să rămână în număr de nouă. Aspectul care prezintă importanţă teoretică se referă la faptul că aşteptările noastre legate de evoluţia posibilă a acestor teritorii diferă, în mare măsură, în funcţie de care răspuns la întrebarea cu privire la structură se dovedeşte a fi cel corect. Structurile definite în conformitate cu două principii ordonatoare distincte contribuie la explicarea aspectelor importante ale comportamentului social şi politic. Acest lucru este demonstrat în diferite moduri, în paginile care urmează. Această secţiune a explicat de ce sunt necesare două – şi numai două – tipuri de structură, pentru a acoperi toate categoriile de organizaţii.

II

Cum poate fi construită o teorie a politicii internaţionale? Exact în felul în care trebuie construită oricare altă teorie. Aşa cum se explică în capitolele 1 şi 4, mai întâi de toate politica internaţională trebuie concepută ca un tărâm sau domeniu limitat de activitate; în al doilea rând, trebuie descoperite anumite regularităţi cu statut de lege în interiorul său; şi, în al treilea rând, trebuie dezvoltată o modalitate de a explica regularităţile observate. Primul obiectiv a fost îndeplinit în capitolul al cincilea. Capitolul al şaselea a arătat, până acum, modul în care structurile politice pot fi făcute răspunzătoare pentru anumite aspecte recurente ale comportamentului statelor şi pentru anumite *pattern*-uri repetate şi persistente. Oriunde agenţii şi instanţele intermediare sunt însoţiţi de forţă şi competiţie, mai degrabă decât de autoritate şi lege, ne aşteptăm să descoperim astfel de comportamente şi rezultate. Ei sunt îndeaproape raportaţi la abordarea politicii cunoscută sub numele de *Realpolitik*. Elementele unei *Realpolitik*, enumerate în mod exhaustiv, sunt acestea: interesul conducătorului şi, mai apoi, al statului reprezintă sursa acţiunii; imperativele politicii iau naştere din competiţia neregulată a statelor; calculele bazate pe aceste imperative pot să scoată la iveală politicile care vor servi cel mai bine interesele unui stat; succesul reprezintă ultimul test al politicii, el fiind definit ca factor prin care se menţine şi se fortifică statul. Încă de la Machiavelli, interesul şi necesitatea – precum şi acea *raison d'état*, sintagmă ce cuprinde ambii termeni – au constituit conceptele-cheie pentru *Realpolitik*. De la Machiavelli şi continuând cu Meinecke şi Morgenthau, elementele ce ţin de această abordare şi de acest raţionament au rămas constante. Machiavelli se remarcă atât de clar ca exponent al *Realpolitik*, încât am putea fi cu uşurinţă determinaţi să admitem că tot el ar fi dezvoltat şi ideea, strâns asociată, a balanţei de putere. Deşi nu a făcut acest lucru, convingerea sa,

conform căreia politica poate fi explicată după propriile ei criterii, a pregătit terenul pe care poate fi construită teoria balanţei de putere.

Termenul *Realpolitik* indică metodele prin care este condusă politica externă, oferind şi o justificare pentru ele. Constrângerile structurale explică de ce metodele sunt în mod repetat folosite, în pofida diferenţelor existente între persoanele şi statele care le utilizează. Teoria balanţei de putere pretinde să explice rezultatul pe care astfel de metode îl produc. Mai precis, aceasta este ceea ce ar trebui să facă teoria. Dacă există vreo teorie politică distinctă a politicii internaţionale, aceea este teoria balanţei de putere. Şi totuşi, nu poate fi identificată o formulare a teoriei care să fie general acceptată. Trecând cu atenţie în revistă literatura generoasă despre teoria balanţei de putere, Ernst Haas a descoperit opt semnificaţii distincte ale sintagmei, în timp ce Martin Wight a găsit nouă (Haas, 1953 ; Wight, 1966). Hans Morgenthau, în profunda sa analiză de ordin istoric şi analitic a subiectului, pune la lucru patru definiţii diferite (Morgenthau,1973). Balanţa de putere reprezintă, pentru unii, o asemănare cu o lege naturală ; iar pentru alţii, pur şi simplu un scandal. Unii îl interpretează ca pe un ghid pus la dispoziţia oamenilor de stat ; alţii, ca pe un văl care le maschează politicile imperialiste. Unii cred că o balanţă de putere reprezintă cea mai bună garanţie pentru securitatea statelor şi pentru pacea mondială ; alţii, că ea a dus statele la ruină, cauzând cea mai mare parte a războaielor pe care le-au purtat[1]

A crede că cineva ar putea depăşi o asemenea confuzie, ar putea părea de domeniul fanteziei. Eu voi face totuşi o încercare. Ne va fi de folos să revenim asupra câtorva dintre propoziţiile de bază legate de teorie. (1) O teorie conţine cel puţin o asumpţie teoretică. Astfel de asumpţii nu sunt de ordin factual. Nu ne putem, prin urmare, întreba, în mod legitim, dacă ele sunt adevărate, ci doar dacă ne sunt utile. (2) Teoriile trebuie evaluate ţinându-se cont de ceea ce pretind ele că explică. Teoria balanţei de putere ţine să explice rezultatele acţiunilor statelor, în condiţii date, în timp ce acele rezultate s-ar putea să nu fie anunţate de nici unul dintre motivele actorilor sau să nu joace rolul de obiective ale politicilor lor. (3) Teoria, ca sistem explicativ general, nu poate fi făcută răspunzătoare pentru chestiuni particulare.

Multe dintre confuziile legate de teoria balanţei de putere, precum şi dintre criticile care-i sunt aduse, derivă din înţelegerea necorespunzătoare a acestor trei puncte. O teorie a balanţei de putere, în mod adecvat formulată, îşi începe demersul cu presupoziţii despre state : cum că acestea sunt actori unitari care, la un minim nivel, îşi urmăresc propria conservare, iar la unul maxim pornesc în

1. Pe lângă explicitarea teoriei balanţei de putere din paginile care urmează, cititorul şi-ar putea exprima dorinţa de a consulta un studiu istoric cu privire la aplicarea practică a politicii balanţei de putere. Cea mai bună lucrare concisă este cea a lui Wight (1973).

cursa către dominaţia universală. Statele sau cei care acţionează în numele lor încearcă, în moduri mai mult sau mai puţin concrete, să pună la lucru mijloacele aflate la dispoziţie, în vederea atingerii finalităţilor pe care le au în vedere. Aceste mijloace se înscriu în două categorii: în cea a eforturilor de ordin intern (demersuri făcute în vederea sporirii capabilităţii economice, a forţei militare, a dezvoltării unor strategii inteligente) şi în cea a eforturilor de ordin extern (demersuri făcute în vederea fortificării şi lărgirii alianţei din care fac parte sau de a o slăbi şi restrânge pe una din cele care i se opun). Jocul extern de aliniere şi realiniere implică trei sau mai mulţi jucători, spunându-se de obicei că sistemele de tipul balanţei de putere necesită cel puţin trei părţi. Presupunerea este falsă, întrucât, într-un sistem de două puteri, politica balanţei continuă să funcţioneze, însă modul de a compensa un dezechilibru extern incipient este caracterizat în primul rând de intensificarea eforturilor făcute de un stat pe plan intern. Asumpţiilor făcute de teorie le este, în consecinţă, adăugată condiţia care o face operaţională: aceea care spune că două sau mai multe state coexistă în cadrul unui sistem de tip autoajutorare, un sistem căruia îi lipseşte un agent superior, care să vină în sprijinul statelor ce şi-ar putea pierde din putere sau care să refuze oricăruia dintre ele dreptul de a folosi oricare dintre instrumentele despre care ele cred că le vor servi scopurilor proprii. Teoria este, în consecinţă, construită în baza motivaţiilor asumate ale statelor şi a acţiunilor care le corespund. Ea descrie constrângerile care iau naştere din sistemul pe care îl produc acele acţiuni, indicând rezultatul aşteptat: şi anume, procesul de formare a balanţelor de putere. Teoria balanţei de putere este o microteorie, în sensul la care se referă economiştii. Sistemul, asemeni pieţei din economie, este constituit din acţiunile şi interacţiunile unităţilor sale, teoria fundamentându-se pe asumpţiile făcute în legătură cu comportamentul lor.

Un sistem de tip autoajutorare este unul în care cei care nu se ajută pe ei înşişi sau care acţionează mai puţin eficient decât alţii nu vor reuşi să prospere, se vor afla expuşi pericolelor, vor suferi. Teama de astfel de consecinţe nedorite stimulează statele să se comporte în moduri prin care se tinde către crearea echilibrelor de putere. Trebuie remarcat faptul că teoria nu reclamă, din partea tuturor actorilor, presupoziţii legate de raţionalitate sau de constanţă a voinţei. Ea spune, pur şi simplu, că, dacă unii se descurcă relativ bine, alţii vor căuta să-i întreacă sau se vor opri pe drum. În mod evident, sistemul nu va funcţiona în condiţiile în care statele îşi vor pierde, toate, interesul de a se conserva. El va continua totuşi să opereze, în funcţie de situaţia în care unele state vor alege să-şi piardă identitatea politică, să spunem, amestecându-se unul cu altul, în timp ce altele nu o vor face. Nu trebuie presupus nici că toate statele aflate în competiţie se străduiesc să-şi sporească treptat puterea. Posibilitatea ca forţa să fie folosită de unele state pentru a le slăbi sau distruge pe altele face, cu toate acestea, să fie dificil ca ele să se desprindă de sistemul competitiv.

Semnificaţia şi importanţa teoriei sunt puse în lumină prin examinarea celor mai vizibile interpretări greşite ale acesteia. Să ne reamintim prima propoziţie pe care am postulat-o în legătură cu teoria. O teorie conţine asumpţii care sunt teoretice, nu factuale. Una dintre cel mai des întâlnite înţelegeri greşite ale teoriei balanţei de putere gravitează în jurul acestui punct. Teoria este criticată, deoarece asumpţiile sale sunt eronate. Pasajul care urmează poate servi drept exemplu şi pentru altele:

> Dacă naţiunile ar fi de fapt unităţi neschimbătoare, fără legături permanente una cu alta, şi dacă ar fi toate motivate cu precădere de un imbold de a-şi maximiza puterea, cu excepţia uneia singure, cu rol de echilibrator, al cărei scop ar fi de a o împiedica pe oricare alta să dobândească puterea predominantă, ar putea, în realitate, rezulta o balanţă a puterii. Am văzut însă că aceste asumpţii nu sunt corecte şi, de vreme ce asumpţiile teoriei sunt greşite, concluziile sunt şi ele eronate (Organski, 1968, p. 292).

Eroarea accidentală a autorului constă în aceea că a emis o afirmaţie, în care unele părţi sunt formulări vagi cu rol de asumpţii ale teoriei, în timp ce altele nu sunt nici măcar atât. Eroarea sa fundamentală rezidă în incorecta înţelegere a ceea ce este de fapt o asumpţie. Din discuţia preliminară, cunoaştem că asumpţiile nu sunt nici adevărate, nici false, şi că sunt esenţiale pentru construcţia teoriei. Putem cu uşurinţă să admitem că statele sunt, în realitate, actori intenţionali neunitari. Statele urmăresc numeroase finalităţi, care sunt adesea ambiguu formulate şi contradictorii. Ele fluctuează odată cu schimbarea direcţiilor politicilor interne, căzând sub influenţa capriciilor unei clase schimbătoare de lideri politici şi fiind determinate de rezultatele luptelor birocratice. Însă toate acestea au fost dintotdeauna binecunoscute, ele nespunându-ne nimic despre meritele teoriei balanţei de putere.

O altă confuzie este asociată cu cea de-a doua propoziţie postulată de noi, în legătură cu teoria. Teoria balanţei de putere pretinde să explice un rezultat (formarea repetată a echilibrelor de putere), care ar putea să nu se acorde cu intenţiile vreuneia dintre unităţile ale cărei acţiuni se combină, pentru a produce acel rezultat. Alcătuirea şi menţinerea unui echilibru ar putea constitui un scop pentru unul sau mai multe state, însă, din nou, ar putea foarte bine să nu fie. Conform teoriei, echilibrele de putere tind să se formeze, indiferent de faptul dacă doar unele state sau dacă toate urmăresc în mod conştient să stabilească şi să menţină un echilibru ori dacă doar unele state sau dacă toate aspiră către dominaţia universală[1] Şi totuşi, o mare parte – probabil că cele mai multe –

1. Analizând statele pe domenii extinse de spaţiu şi timp, Dowty ajunge la concluzia că în nici unul dintre cazuri nu au existat schimbări în alianţe, care să fie produse „avându-se în vedere un echilibru atotcuprinzător de putere" (Dowty, 1969, p. 95).

dintre formulările teoriei balanţei de putere atribuie, ca un laitmotiv, procesul de menţinere a echilibrelor statelor luate separat. David Hume, în clasicul său eseu, „Despre Balanţa Puterii", recomandă „principiul conservării puterii", ca o regulă constantă a unei politici cumpătate* Aşa ar putea sta lucrurile, însă s-a dovedit, din nefericire, că ar exista o distanţă foarte mică de la convingerea că o înaltă consideraţie acordată menţinerii echilibrului ar constitui esenţa unei diplomaţii înţelepte şi până la aceea că statele trebuie să se ghideze după această maximă, dacă e ca un echilibru de putere să fie menţinut. Chestiunea devine vizibilă în cadrul primei definiţii dintre cele patru date de Morgenthau sintagmei, care este înţeleasă ca „o politică orientată către o anumită stare de lucruri" În acest caz, raţionamentul devine cu uşurinţă tautologic. Dacă este să fie menţinut un anumit echilibru de putere, politicile duse de state trebuie să fie astfel direcţionate, încât să-l susţină. Dacă un echilibru de putere este în realitate menţinut, putem conchide că scopul lor a fost unul corect. Dacă nu se constituie un echilibru de putere, putem afirma că asumpţia teoriei este una eronată. În cele din urmă, iar prin această secvenţă se duce până la capăt devierea către reificarea unui concept, dacă finalitatea statelor e aceea de a susţine un echilibru, atunci finalitatea balanţei este de „a menţine stabilitatea sistemului, fără distrugerea multitudinii de elemente care îl compun" Cititorul are, în mod evident, de-a face cu o reificare ori de câte ori citeşte, de pildă, despre balanţă ca operând „cu succes" sau despre dificultatea pe care naţiunile o întâmpină atunci când trebuie să o pună în aplicare (Morgenthau, 1973, pp. 167-174, 202-207).

Adesea, reificarea constă mai ales în largheţea limbajului sau în apelul la metaforă, spre a face ca proza cuiva să devină mai agreabilă. Totuşi, în acest caz, teoria a fost drastic distorsionată şi nu numai prin introducerea ideii că, dacă e să fie format un echilibru, cineva trebuie să îl dorească şi să acţioneze în acest sens. O deformare în plus a teoriei se realizează atunci când regulile sunt derivate din rezultatele acţiunilor statelor şi apoi sunt în mod neraţional prescrise actorilor, ca având statut de îndatoriri. Un posibil efect este transformat într-o cauză necesară, sub forma unei reguli stipulate. Astfel, se spune, „balanţă de putere" poate „să-şi impună restrângerile asupra aspiraţiilor către putere ale naţiunilor" doar dacă, iniţial, acestea „îşi impun ele însele restricţii, acceptând sistemul balanţei de putere drept cadrul comun al eforturilor lor" Doar dacă statele recunosc „aceleaşi reguli ale jocului" şi pun în joc „aceleaşi mize limitate", balanţa de putere îşi va putea îndeplini „funcţiile proprii, având în vedere stabilitatea internaţională şi independenţa naţională" (Morgenthau, 1973, pp. 219-220).

* Vezi David Hume, *Eseuri politice*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005, p. 176 (n.tr.).

Strâns înruditele erori care vizează cea de-a doua propoziţie a noastră privind teoria sunt, aşa cum am văzut, trăsături identice ale câmpului politicii internaţionale, şi anume, presupunerea unei corespondenţe necesare între motiv şi rezultat şi inferarea regulilor aplicabile actorilor din rezultatele observate ale acţiunii acestora. Unde anume s-a greşit poate fi în mod clar pus în evidenţă prin reluarea analogiei economice (capitolul 5, partea a III-a, 1). Într-o economie strict competitivă, râvna fiecăruia după obţinerea unui profit duce către scăderea ratei profitului. În situaţiile în care competiţia este lăsată suficient de mult să continue să funcţioneze în condiţii statice, profitul tuturor va fi cu siguranţă nul. A infera din acest rezultat că absolut toată lumea – sau că orice persoană – caută să-şi minimizeze profitul şi că cei aflaţi în competiţie trebuie să-şi asume acel obiectiv pentru ca sistemul să funcţioneze, ar fi absurd. Şi, cu toate acestea, în politica internaţională ne confruntăm adesea cu situaţii în care regulile inferate din rezultatele interacţiunilor statelor sunt prescrise actorilor, afirmându-se că sunt o condiţie a menţinerii sistemului. Asupra unor astfel de erori, făcute adesea, s-a tras de multe ori semnalul de alarmă, deşi, după câte se pare, fără nici un folos. S.F. Nadel a abordat chestiunea în termeni simpli : „o stare de ordine separată de comportament nu poate ghida comportamentul" (Nadel, 1957, p. 148 ; *cf.* Durkheim, 1893, pp. 366, 418 ; Shubik, 1959, pp. 11, 32).

Raţionamentul analitic, aplicat acolo unde este necesară o abordare sistemică, determină stabilirea tuturor tipurilor de condiţii care joacă rolul de determinante ale proceselor de formare şi de orientare către echilibru ale balanţelor de putere şi pe acela de precondiţii generale ale păcii şi stabilităţii mondiale. Unii cer ca numărul de mari puteri să fie mai mare de două ; alţii sunt de părere că o putere principală ar fi de dorit să joace rolul puterii echilibratoare. Unii cer ca tehnologia militară să nu se schimbe în mod radical sau rapid ; alţii, ca statele principale să se conducă în continuare după reguli arbitrar specificate. Însă balanţele de putere se formează în absenţa condiţiilor „necesare", iar începând cu 1945 lumea s-a menţinut stabilă şi societatea marilor puteri remarcabil de paşnică, deşi circumstanţele internaţionale nu s-au conformat previziunilor teoreticienilor. Politica balanţei de putere a prevalat oriunde se intersectează două – şi numai două – cerinţe : aceea ca ordinea să fie anarhică şi ca ea să fie populată de unităţi care doresc să supravieţuiască.

Pentru cei care cred că, dacă e ca un rezultat să fie produs, atunci o anumită persoană – sau absolut toată lumea – trebuie să-l dorească şi trebuie să acţioneze în acest sens, decurge în mod logic că explicaţia se concentrează, în ultimă instanţă, asupra a ceea ce sunt statele în realitate, luate separat. Dacă acest lucru este adevărat, atunci teoriile care analizează nivelul naţional sau, poate, unul mai redus vor explica în mod satisfăcător politica internaţională. Dacă, spre exemplu,

echilibrul unei balanţe este menţinut prin intermediul statelor care se supun regulilor, atunci se cere o explicaţie a modului în care este obţinut şi menţinut acordul cu privire la reguli. S-ar putea să nu fie necesară o teorie a balanţei de putere, întrucât balanţele ar rezulta dintr-un anumit tip de comportament, explicitat, eventual, prin intermediul unei teorii despre psihologia naţională sau a politicii birocratice. O teorie a balanţei de putere nu ar putea fi construită, deoarece nu ar avea nimic de explicat. Dacă motivele bine sau rău intenţionate ale statelor conduc la menţinerea balanţelor sau la destabilizarea lor, atunci noţiunea unei balanţe de putere rămâne să joace doar rolul unui cadru, menit să pună ordine în descrierea evenimentelor, acesta fiind într-adevăr sensul în care este de obicei folosită. O construcţie care porneşte la drum cu intenţia de a se constitui într-o teorie se transformă, în cele din urmă, într-un set de categorii. Categoriile se multiplică apoi cu repeziciune, pentru a acoperi evenimente pe care teoria, *in nuce*, nu le-a avut în vedere. Urmărirea dobândirii de forţă explicativă se converteşte într-o căutare a adecvării descriptive.

În cele din urmă, acest lucru fiind legat de cea de-a treia propoziţie a noastră despre teorie în general, teoria balanţei de putere este adesea criticată, din pricina faptului că nu explică politicile particulare ale statelor. E adevărat, teoria nu ne spune de ce statul X a făcut o anumită manevră marţea trecută. A ne aştepta la acest lucru, ar fi totuna cu a ne aştepta ca teoria gravitaţiei universale să explice traiectoria imprevizibilă a unei frunze în cădere. O teorie aflată la un anumit nivel de generalitate nu poate oferi răspunsuri la întrebări legate de chestiuni aflate la un nivel diferit de generalitate. Eşecul de a remarca acest lucru reprezintă una dintre erorile care alimentează critica teoriei. O alta o reprezintă confundarea unei teorii a politicii internaţionale cu o teorie a politicii externe. Confuzia cu privire la revendicările explicative emise de o teorie a balanţei de putere corespunzător formulată rezidă în ambiguitatea distincţiei trasate între politica naţională şi cea internaţională sau în refuzul de a considera această distincţie drept necesară. Pentru cei care neagă distincţia, pentru cei care imaginează explicaţii care fac, în mod exclusiv, referire la unităţile aflate în interacţiune, explicaţiile cu privire la politica internaţională *sunt* explicaţii ce ţin de politica externă, în timp ce explicaţiile oferite politicii externe *sunt* explicaţii ce ţin de politica internaţională. Alţii iau drept un tot unitar pretenţiile lor explicative, confundând chestiunea înţelegerii politicii internaţionale cu cea a înţelegerii politicii externe. Morgenthau, de exemplu, crede că problemele legate de predicţiile cu privire la politica externă şi de dezvoltarea de teorii despre aceasta fac ca teoriile politicii internaţionale să fie dificil, dacă nu imposibil, de construit (Morgenthau, 1970b, pp. 253-258). Însă dificultăţile de a explica politica externă îngreunează procesul de construire a teoriilor politicii internaţionale, doar dacă

ultimele se reduc la cele dintâi. Graham Allison dovedeşte că face o confuzie similară. Cele trei „modele" ale sale susţin că ar oferi abordări alternative la studiul politicii internaţionale. Dar, cu toate acestea, numai modelul I reprezintă o abordare legată de studiul politicii internaţionale. Modelele II şi III sunt abordări ce ţin de studiul politicii externe. A propune abordarea de tip politico-birocratic, ca alternativă la abordarea care înţelege statul ca pe un actor, este cam acelaşi lucru cu a spune că o teorie despre firmă reprezintă o alternativă la o teorie a pieţei, o greşeală pe care nici un economist competent n-ar face-o (Allison, 1971 ; *cf.* Allison şi Halperin, 1972). Dacă Morgenthau şi Allison ar fi economişti şi dacă ei ar continua pe aceeaşi linie de gândire, ar trebui să mai adauge că ambiguităţile legate de politica din interiorul unei corporaţii este defavorabilă dezvoltării unei teorii despre piaţă. Ei au confundat şi au amestecat două chestiuni cât se poate de diferite[1].

Orice teorie acoperă anumite chestiuni, lăsându-le de o parte pe altele. Teoria balanţei de putere este o teorie cu referire la rezultatele produse de acţiunile necoordonate ale statelor. Teoria face asumpţii legate de interesele şi motivele statelor, în loc să le explice. Ceea ce ea într-adevăr explică sunt constrângerile care limitează acţiunile tuturor statelor. Sesizarea clară a constrângerilor oferă multe indicii referitoare la reacţiile aşteptate ale statelor, însă teoria nu poate, singură, să explice aceste reacţii. Ele depind nu numai de constrângerile internaţionale, ci şi de caracteristicile statelor. Cum va reacţiona un stat particular? Pentru a răspunde la această întrebare, avem nevoie nu doar de o teorie a pieţei, ca să spunem aşa, ci şi de o teorie despre firmele care o alcătuiesc. Faţă de ce va trebui un stat să reacţioneze? Teoria balanţei de putere poate da răspunsuri generale şi utile la această întrebare. Teoria explică de ce se aşteaptă o anumită similaritate de comportament din partea unor state similar situate. Comportamentul aşteptat este similar, nu identic. Pentru a explica diferenţele aşteptate în cazul răspunsurilor de la nivel naţional, o teorie va trebui să demonstreze cum anume diferitele structuri interne ale statelor afectează propriile politici interne şi acţiuni. O teorie a politicii externe nu va emite previziuni cu privire la conţinutul detaliat al politicii, în schimb va conduce la aşteptări diferite cu privire la tendinţele şi stilul politicilor din diferite ţări. Întrucât nivelurile naţional şi internaţional sunt în legătură, ambele tipuri de teorii, dacă se dovedesc a fi de vreun folos, ne spun unele lucruri, însă nu aceleaşi, despre comportamentul şi rezultatele de la ambele niveluri (*cf.* partea a II-a ale capitolelor 4 şi 5).

---

1. Confuzia este larg răspândită, ea funcţionând în ambele sensuri. Astfel, Herbert Simon crede că scopul economiştilor clasici este de neatins, deoarece el consideră în mod greşit că aceştia încercau „să prevadă comportamentul individului raţional, fără a întreprinde o investigaţie empirică a trăsăturilor lui psihologice" (Herbert, 1957, p. 199).

III

În capitolul anterior, am construit o teorie sistemică a politicii internaţionale. În acest capitol, am declarat teoria balanţei de putere ca fiind o dezvoltare suplimentară a acelei teorii. În cadrul următoarelor trei capitole, voi elabora mai în profunzime teoria, arătând cum anume variază aşteptările, odată cu schimbările din structura sistemelor internaţionale. Ajuns în acest punct, mă voi opri să cercetez cât este de bună teoria dezvoltată până acum.

Înainte de a supune o teorie la teste, ne putem pune întrebarea dacă teoria este intern consistentă şi dacă ne comunică anumite lucruri care să suscite interes, pe care nu le-am putea afla în absenţa ei. Faptul că teoria îndeplineşte aceste cerinţe nu înseamnă că ea poate să reziste testelor. Mulţi preferă testele care, dacă nu sunt trecute, descalifică o teorie. Unii, mergând pe linia demersului lui Karl Popper (Popper, 1934, capitolul 1), insistă asupra faptului că teoriile sunt testate doar prin încercările de a le falsifica. Confirmările nu contează, deoarece, printre alte motive, cazurile care confirmă pot fi prezentate ca dovezi, în timp ce, conştient sau nu, cazurile susceptibile de a pune teoria în încurcătură sunt evitate. Această dificultate, voi arăta mai târziu, este redusă prin optarea pentru cazuri dificile – pentru situaţii, de pildă, în care părţile au motive extrem de întemeiate de a se comporta în sens contrar predicţiilor teoriei formulate de cineva. Confirmările mai sunt respinse şi din pricina faptului că numeroase teste care par a confirma o teorie sunt negate printr-un singur exemplu falsificator. Concepţia despre teorie prezentată în primul capitol deschide, cu toate acestea, posibilitatea selectării testelor care o confirmă. Dacă o teorie descrie un domeniu, expunând modul său de organizare şi conexiunile dintre părţi, atunci putem compara trăsături aparţinând domeniului observat cu tabloul înfăţişat de teorie (*cf.* Harris, 1970). Ne putem întreba dacă modurile de comportament şi rezultatele aşteptate se regăsesc ori de câte ori sunt reproduse condiţiile vizate de teorie.

În plus, teoriile structurale câştigă în plauzibilitate atunci când similarităţile de comportament sunt observate în cazul registrelor diferite ca natură, dar asemănătoare ca structură, şi dacă sunt observate diferenţe de comportament acolo unde domeniile sunt similare în esenţă, dar diferite ca structură. Se câştigă următorul avantaj special : teoria internaţional-politică sporeşte în credibilitate, în urma confirmării obţinute în cazul anumitor teorii din cadrul economiei, sociologiei, antropologiei şi al altor domenii non-politice.

Testarea teoriilor înseamnă, desigur, întotdeauna, a infera aşteptări sau ipoteze din ele şi a supune la teste acele aşteptări. Testarea teoriilor este o sarcină dificilă

şi subtilă, făcută să fie astfel de interdependenţa dintre fapt şi teorie, de relaţia evazivă dintre realitate şi teorie, ca instrument al aprofundării ei. Chestiunea adevărului şi a falsităţii este oarecum implicată, dar la fel stau lucrurile şi cu cea referitoare la utilitate şi inutilitate. În cele din urmă, se merge pe linia teoriei care dezvăluie mai mult, chiar dacă validitatea sa este una îndoielnică. Voi insista mai mult asupra chestiunii acceptării şi respingerii teoriilor în altă parte. Aici voi spune doar atât cât să scot în mod clar în evidenţă relevanţa câtorva exemple de testare a teoriei. Apoi se pot imagina cu uşurinţă şi altele. Multe se găsesc în prima parte a acestui capitol şi pe tot parcursul următoarelor trei, deşi nu întotdeauna le-am etichetat ca teste sau le-am înfăţişat ca atare.

Testele pot fi cu uşurinţă imaginate, odată ce există o teorie care să fie supusă testării, fiind însă dificil de pus în aplicare. Dată fiind dificultatea testării oricărei teorii, la care se adaugă dificultatea testării teoriilor din cadrul unor domenii atât de non-experimentale precum cel al politicii internaţionale, ar trebui să punem la lucru toate modalităţile de testare pe care le-am menţionat – încercând să falsificăm, imaginând teste confirmatoare dificile, comparând caracteristicile universurilor reale şi teoretice, comparând comportamentele din domenii cu structură similară şi diferită. Orice teorie care se doreşte satisfăcătoare induce numeroase aşteptări. Multiplicarea ipotezelor şi supunerea la teste variate sunt cu atât mai importante, întrucât rezultatele testării teoriilor sunt în mod necesar problematice. Faptul că o singură ipoteză pare a se dovedi validă poate să nu fie foarte impresionant. O teorie devine plauzibilă, atunci când numeroase ipoteze inferate din ea se supun cu succes testelor.

Deţinând mai multe cunoştinţe despre chestiunea testării, putem acum să ne întrebăm dacă aşteptările desprinse din teoria noastră pot rezista supunerii la teste. Cum vor arăta unele dintre aşteptări? Două, care sunt strâns înrudite, decurg din discuţia de mai sus. Conform teoriei, balanţele de putere se formează în mod recurent, statele tinzând să imite politicile reuşite ale altora. Pot fi aceste aşteptări supuse la teste? În principiu, răspunsul este „da” În cadrul unei anumite raze de acţiune şi pe un anumit interval de ani, ar trebui să descoperim că puterea militară a statelor sau grupărilor de state mai slabe şi mai mici creşte mai rapid sau că scade mai lent decât în cazul celor mai puternice şi mai mari. Şi ar trebui să observăm şi un proces extins de imitaţie, în cazul statelor aflate în competiţie. În practică, a confrunta astfel de aşteptări cu observaţii de ordin istoric este dificil de realizat.

Două probleme atârnă cel mai greu. Mai întâi, cu toate că teoria balanţei de putere oferă anumite predicţii, ele sunt neprecizate. Deoarece se prezice doar o condiţie de echilibru slab definită şi inconstantă, este dificil de afirmat că vreo distribuţie dată de putere falsifică teoria. Mai mult, teoria nu ne face să ne

aşteptăm ca întrecerea dintre state să continue până în punctul în care concurenţii devin identici. Ce anume va fi imitat şi cât de rapid sau de precis? Deoarece teoria nu oferă răspunsuri exacte, falsificarea este, din nou, dificil de făcut. În al doilea rând, deşi statele pot fi dispuse să reacţioneze faţă de constrângerile şi stimulii de ordin internaţional în concordanţă cu aşteptările teoriei, politicile şi acţiunile statelor sunt conturate şi de condiţiile lor interne. Neformarea balanţelor, precum şi eşecul anumitor state de a se conforma practicilor de succes ale altor state, pot fi prea lesne justificate prin intermediul indicării efectelor produse de forţe care se află în afara ariei de interes a teoriei.

În absenţa elaborărilor teoretice suplimentare care asigură certitudine aşteptărilor şi le detaliază, ce putem face? Aşa cum tocmai am sugerat şi aşa cum cea de-a şasea regulă a testării teoriilor stabilită în primul capitol recomandă, ar trebui să apelăm la teste chiar şi mai dificile. Dacă observăm rezultate la care teoria ne determină să ne aşteptăm, chiar dacă forţe puternice acţionează împotriva lor, teoria va începe să inspire încredere. Pentru a confirma teoria, nu ar trebui să ne referim cu precădere doar la momentul de vârf din secolul al XVIII-lea al funcţionării sistemului balanţei de putere, atunci când marile puteri aflate într-un număr rezonabil au interacţionat şi au fost, eventual, capabile să se adapteze unei distribuţii variabile de putere, schimbându-şi partenerii cu o uşurinţă devenită posibilă prin absenţa clivajelor ideologice sau de altă natură. În schimb, confirmarea ar trebui dobândită prin intermediul observării cazurilor dificile. Ar trebui, bunăoară, să căutăm exemple de state care se aliază în conformitate cu aşteptările cărora le dă naştere teoria, chiar dacă au motive puternice să nu coopereze unele cu altele. Alianţa dintre Franţa şi Rusia, devenită oficială în 1894, este un astfel de exemplu (vezi capitolul 8, partea I). Ar trebui, de pildă, căutate exemple de state care întreprind eforturi interne pentru a deveni puternice, oricât de dezagreabile sau dificile ar putea fi asemenea eforturi. Statele Unite şi Uniunea Sovietică de după cel de-al doilea război mondial reprezintă astfel de exemple: Statele Unite prin procesul de reînarmare, în ciuda faptului de a fi demonstrat o puternică dorinţă contrară, demontând cea mai puternică maşinărie militară pe care a cunoscut-o vreodată omenirea; Uniunea Sovietică prin menţinerea a aproximativ trei milioane de oameni sub arme, în timp ce se străduia să dobândească o nouă tehnologie militară costisitoare, în ciuda teribilelor pierderi pe care le suferise în război.

Aceste exemple tind să confirme teoria. Întâlnim state care formează balanţe de putere, fie că îşi doresc sau nu acest lucru. Ele pun, de asemenea, în evidenţă şi dificultăţile testării. Germania şi Austro-Ungaria au format Alianţa Duală în 1879. De vreme ce nu pot fi deduse din teorie inferenţe detaliate, nu putem spune

când anume se aşteaptă ca alte state să se opună acestei mişcări. Franţa şi Rusia au aşteptat până în 1894. Demonstrează acest lucru că teoria este falsă, sugerând că statele pot să fie sau să nu fie aduse în balanţă ? Nu ar trebui nici să conchidem în mod pripit că este, nici să punem în mod nechibzuit răspunsul întârziat pe seama „divergenţei" În schimb, ar trebui să examinăm diplomaţia şi politica duse într-un interval de 15 ani, pentru a vedea dacă teoria ajută la explicarea şi la prezicerea, în sens larg, a acţiunilor şi reacţiilor statelor şi pentru a vedea dacă întârzierea este în dezacord cu teoria. Este necesară o atentă apreciere. Pentru aceasta, relatările istoricilor sunt de mai mare folos decât rezumatul cronologic pe care l-aş putea eu oferi.

Teoria ne determină să ne aşteptăm ca statele să se comporte în moduri care să ducă, în cele din urmă, la formarea balanţelor. Inferarea acestei aşteptări din teorie nu impresionează, în condiţiile în care balansarea ar fi un *pattern* universal al comportamentului politic, aşa cum se pretinde uneori. Dar ea nu este aşa ceva. Faptul că actorii politici se balansează reciproc sau se aliniază trecând de partea celor puternici depinde de structura sistemului. Partidele politice, atunci când îşi aleg candidaţii la preşedinţie, ilustrează în mod dramatic ambele situaţii. Când se apropie momentul nominalizării şi când nimeni nu este încă sugerat ca prim favorit al partidului, între un anumit număr de potenţiali lideri intervine rivalitatea. Unii dintre ei formează coaliţii, pentru a împiedica ascensiunea altora. Manevrele şi balansările, venite din partea potenţialilor lideri, atunci când partidul este lipsit de un conducător, sunt asemeni comportamentului extern al statelor. Însă este vorba aici de un *pattern* care funcţionează doar în perioada în care nu există lider. De îndată ce cineva pare a avea şanse de câştigător, aproape toţi se aliază taberei celor mai puternici, mai degrabă decât să continue să formeze coaliţii, menite să împiedice pe oricine ar dori să ia sceptrul puterii. Alinierea, iar nu balansarea, devine acum comportamentul caracteristic[1].

Comportamentul de tip *aliniere* (*bandwagoning*) şi cel de tip *balansare* (*balancing*) se află într-un izbitor contrast. Pe plan intern, candidaţii învinşi mizează întru totul pe învingător. Oricine-şi doreşte ca cineva să învingă ; membrii unui partid îşi doresc să aibă învestit un lider, chiar atunci când nu sunt de acord asupra persoanei care ar trebui numită. În cadrul unei competiţii pentru poziţia de lider, comportamentul de tip *aliniere* este acel comportament concret în cazul căruia

1. Stephen Van Evera e cel care a sugerat utilizarea termenului *bandwagoning*, ca fiind opusul termenului *balancing*. [Se pare că Waltz atribuie greşit lui Stephen Van Evera paternitatea termenului, întrucât el apare anterior menţionat de Quincy Wright, în lucrarea *A Study of War*, 1942 – n.tr.]

câştigurile sunt posibile chiar pentru perdanţi şi unde pierderea puterii nu le periclitează securitatea. Pe plan extern, statele fac eforturi mai mari pentru a-şi spori puterea, sau se combină cu altele, în cazul în care rămân în urmă. Într-o competiţie pentru poziţia de lider, *balansarea* este comportamentul corect acolo unde victoria unei coaliţii asupra alteia îi lasă pe membrii mai slabi ai coaliţiei câştigătoare la dispoziţia celor mai puternici. Nimeni nu-şi doreşte ca altcineva să câştige ; nici una din marile puteri nu-şi doreşte ca una dintre ele să se impună ca lider.

Dacă se formează două coaliţii, iar una dintre ele slăbeşte, eventual din cauza dezordinii politice a unui membru, ne aşteptăm ca extinderea pregătirii militare a celeilalte coaliţii să încetinească sau ca unitatea ei să slăbească. Exemplul clasic al celui din urmă efect îl constituie destrămarea unei coaliţii câştigătoare în război, chiar în momentul victoriei sau imediat după. Nu ne aşteptăm ca cei puternici să se combine cu cei puternici, în vederea creşterii marjei de putere asupra altora, ci mai degrabă să se desprindă şi să caute aliaţi care i-ar putea ajuta. În anarhie, securitatea este cel mai înalt obiectiv. Statele pot să urmărească în siguranţă alte finalităţi, cum ar fi liniştea, profitul sau puterea, doar dacă este asigurată supravieţuirea. Întrucât puterea este un mijloc, nu un scop, statele preferă să se alăture celei mai slabe dintre două coaliţii. Ele nu pot permite ca puterea, un mijloc potenţial util, să devină scopul pe care ele îl urmăresc. Obiectivul pe care sistemul le încurajează să-l urmărească este securitatea. Puterea crescută poate să servească sau nu acelui scop. Date fiind două coaliţii, de exemplu, succesul mai mare pe care una îl are în a-şi atrage membri de partea sa ar putea-o tenta pe cealaltă să rişte un război preventiv, sperând la o victorie prin surprindere, înainte ca decalajele să se lărgească. Dacă statele şi-ar dori maximizarea puterii, ele s-ar alătura părţii mai puternice, iar noi nu am mai fi martori la formarea balanţelor, ci la crearea unei hegemonii mondiale. Acest lucru nu se întâmplă, deoarece balansarea, nu alinierea, este comportamentul indus de sistem. Preocuparea de căpătâi a statelor nu este să-şi maximizeze puterea, ci să-şi menţină poziţiile în cadrul sistemului.

Statele de rang secund, dacă sunt libere să aleagă, se grupează de partea mai slabă, pentru că partea cea mai puternică este cea care îi ameninţă. În partea mai slabă, ele sunt atât mai apreciate, cât şi mai în siguranţă, cu condiţia, fireşte, ca acea coaliţie căreia i se alătură să dobândească suficientă forţă defensivă sau preventivă, încât să-şi descurajeze adversarii să atace. Astfel, Tucidide înregistrează faptul că în războiul peloponesiac, oraşele-stat mai mici ale Greciei au privit-o pe mai puternica Atenă ca pe o cetate tiranică, iar pe mai puţin puternica Spartă ca pe eliberatoarea lor (aprox. 400 î.H., Cartea v, capitolul 17). Conform

lui Werner Jaeger, Tucidide considera aceasta „perfect natural în acele împrejurări", însă a remarcat „că rolurile de tiran sau de eliberator nu corespundeau cu nici o calitate etică permanentă a acestor state, ele fiind simple măşti care ar fi putut într-o zi să fie interschimbate, spre surprinderea spectatorului, atunci când balanţa de putere era modificată" (Jaeger, 1939, I, p. 397). Acest exemplu surprinde destul de bine modul în care amplasamentul statelor le afectează comportamentul, punându-le chiar în evidenţă caracterele. El vine, de asemenea, în sprijinul afirmaţiei că statele mai degrabă balansează puterea, decât o maximizează. Statele îşi pot arareori permite să-şi facă un scop din maximizarea puterii. Politica internaţională este un lucru prea serios pentru a permite un asemenea lucru.

Teoria descrie politica internaţională ca pe un domeniu competitiv. Dezvoltă statele carateristicile pe care ne aşteptăm să le manifeste competitorii? Întrebarea supune teoria la încă un test. Soarta fiecărui stat depinde de răspunsurile sale la ceea ce fac alte state. Posibilitatea ca neînţelegerile să fie rezolvate prin forţă duce la competiţia privitoare la metodele şi instrumentele care implică forţa. Competiţia dă tonul asemănării competitorilor. Astfel, surprinzătoarele victorii ale lui Bismarck asupra Austriei, din 1866, şi asupra Franţei, din 1870, au determinat rapid puterile continentale principale (şi Japonia) să imite sistemul prusac de conducere militară, iar faptul că Marea Britanie şi Statele Unite nu au urmat *pattern*-ul a indicat, pur şi simplu, că acestea se aflau în afara arenei directe de competiţie. Statele aflate în competiţie preiau inovaţiile militare promovate de ţara caracterizată de cea mai mare capabilitate şi ingeniozitate. Şi astfel, armele principalilor adversari şi chiar strategiile lor încep să fie destul de asemănătoare în toată lumea. Astfel, la începutul secolului, amiralul Alfred von Tirpitz a susţinut cu succes ideea construirii unei flote de război bazată pe cuirasate, aducând drept argument faptul că Germania ar putea înfrunta Marea Britanie pe mare doar cu o doctrină şi cu arme maritime similare cu ale ei (Art, 1973, p. 16).

Efectele competiţiei nu sunt strict limitate la domeniul militar. Ar putea, de asemenea, să apară socializarea faţă de sistem. Apare ea? Din nou, pentru că putem, aproape întotdeauna, în cazul în care căutăm insistent, să descoperim exemple confirmatoare, vom încerca să dăm peste cazuri prin care este puţin probabil să se acorde crezare teoriei. Ar trebui să căutăm exemple de state care se conformează practicilor internaţionale comune, chiar dacă, din motive de ordin intern, ele ar prefera să nu o facă. Comportamentul Uniunii Sovietice în anii săi de început constituie un astfel de exemplu. Bolşevicii, în primii lor ani de la preluarea puterii, propovăduiau revoluţia internaţională, neţinând cont de convenţiile diplomaţiei. Ei spuneau că, de fapt, „noi nu ne vom adapta la acest sistem". Această atitudine a fost corect exprimată de Troţki, care, întrebat fiind ce va face ca ministru de Externe, a replicat: „Voi face cunoscute popoarelor

câteva proclamaţii revoluţionare, după care voi închide prăvălia" (*apud* Von Laue, 1963, p. 235). Cu toate acestea, într-o arenă competitivă una dintre părţi ar putea avea nevoie de ajutorul celorlalte. Refuzul de a respecta regulile jocului politic poate atrage după sine propria distrugere. Presiunile competiţiei s-au simţit şi s-au reflectat rapid în diplomaţia Uniunii Sovietice. Astfel, Lenin, trimiţându-şi ministrul de Externe, pe Cicerin, la Conferinţa de la Geneva din 1922, s-a despărţit de el dându-i următorul avertisment: „Evită cuvintele mari" (*apud* Moore, 1950, p. 204). Cicerin, care întruchipa mai degrabă diplomatul de modă veche îmbrăcat elegant decât revoluţionarul simplu echipat, trebuia să se abţină de la o retorică provocatoare, de dragul obţinerii unor înţelegeri. El a dus la bun sfârşit aceste recomandări, atunci când a fost vorba de cealaltă putere „paria" şi adversar ideologic, Germania.

Strânsa juxtapunere a statelor încurajează asemănarea dintre ele, prin intermediul dezavantajelor care apar în urma unei neconformări la practicile care s-au dovedit de succes. Tocmai această „asemănare" – efect al sistemului – este cea care e atâ de des atribuită acceptării aşa-numitelor reguli ale comportamentului de st Conducătorii hiliaşti ajung uneori la putere. Iar ajunşi la putere, cei mai mu dintre ei îşi schimbă rapid optica. Ei pot să refuze să facă aşa şi totuşi să spere în continuare că vor supravieţui doar dacă se află la conducerea ţărilor puţin afectate de competiţia dintre state. Socializarea statelor nonconformiste decurge într-un ritm care este imprimat de măsura implicării lor în sistem. Iar aceasta reprezintă o altă propoziţie testabilă.

Teoria induce numeroase aşteptări cu privire la comportamente şi rezultate. Din teorie, se poate prezice că statele se vor angaja în comportamentul de tip *balansare*, indiferent dacă echilibrarea puterii reprezintă finalitatea actelor lor. Din teorie, poate fi prevăzută o puternică tendinţă către balanţă, în cadrul sistemului. Aşteptarea nu se referă la faptul că o balanţă, odată ce este obţinută, va fi menţinută, ci că o balanţă, odată perturbată, va fi refăcută, într-un fel sau altul. Balanţele de putere se formează în mod recurent. De vreme ce teoria descrie politica internaţională ca pe un sistem competitiv, se poate prezice în mod mai specific că statele vor afişa caracteristici comune cu cele ale competitorilor, şi anume, că ele se vor imita unul pe altul şi că vor sfârşi prin a se adapta sistemului. În acest capitol, am sugerat modalităţi de a face ca aceste propoziţii să fie mai specifice şi mai concrete, aşa încât ele să fie testate. În capitolele care au rămas, pe măsură ce teoria este elaborată şi detaliată, vor apărea propoziţii suplimentare testabile.

Capitolul 7

Cauze structurale şi efecte economice

Capitolul al şaselea a comparat sistemele naţional şi internaţional şi a arătat cum variază comportamentul şi rezultatele de la un sistem la altul. Capitolele al şaptelea, al optulea şi al nouălea compară sisteme internaţionale diferite, arătând cum anume variază comportamentul şi rezultatele în cadrul sistemelor ale căror principii ordonatoare se menţin, însă ale căror structuri variază, odată cu schimbările în distribuţia capabilităţilor între state. Întrebarea care se pune în acest capitol este dacă ar trebui preferate numere mai mari sau mai mici de mari puteri. Partea I merge mai departe cu teoria. Partea a II-a face trecerea de la teorie la practică[1].

I

1. Numărarea polilor şi măsurarea puterii

Cum am putea să numărăm polii şi cum am putea să măsurăm puterea ? Trebuie să răspundem la aceste întrebări pentru a identifica variaţiile de structură. Aproape oricine este de acord cu faptul că, într-o perioadă anume, de la război încoace, lumea a fost bipolară. Puţini par să creadă ca ea va rămâne aşa. De ani de zile, Walter Lippmann a scris despre lumea bipolară ca aflându-se în permanenţă într-un proces de rapidă disoluţie (de exemplu, Lippmann, 1950 şi 1963). Mulţi alţii continuă în prezent tradiţia pe care el a instituit-o atât de ferm. În obţinerea concluziei că bipolaritatea este pe cale de dispariţie sau deja dispărută, este implicată

1. Unele părţi din acest capitol şi din cel care urmează au fost concepute pentru Departamentul de Stat, spre a servi unui studiu privind interdependenţa, ale cărui opinii pot fi diferite de ale mele.

o numărare bizară. Înclinaţia de a număra în moduri ciudate este înrădăcinată în dorinţa de a obţine un răspuns particular. Cercetătorii manifestă o puternică afecţiune pentru o lume a balanţei de putere, ca cea a lui Metternich şi Bismarck, pe care se sprijină multe din noţiunile lor teoretice. A fost vorba de o lume în care un număr de aproximativ cinci mari puteri şi-au manipulat vecinii, manevrându-i în interesul lor. Marile puteri erau odată definite în raport cu propriile lor capabilităţi. Cei care studiază politica internaţională par acum a se orienta după alte criterii. Capacitatea sau incapacitatea statelor de a rezolva probleme se presupune că le-ar poziţiona pe o treaptă mai înaltă sau mai joasă. În locul capabilităţilor, pot fi studiate relaţiile dintre state, iar de vreme ce ultimele sunt întotdeauna multilaterale, lumea se presupune a fi multipolară. Astfel, disoluţia blocurilor era menită să semnalizeze sfârşitul bipolarităţii, chiar dacă a infera bipolaritatea din existenţa blocurilor înseamnă, în fond, a confunda relaţiile dintre state cu capabilităţile acestora. Lumea nu a fost niciodată bipolară pentru că două blocuri s-au opus unul altuia, ci din cauza predominanţei liderilor din cadrul blocului.

Pe lângă confuzia legată de ce anume ar trebui pus la socoteală, ne confruntăm adesea cu faptul că cei care încearcă să identifice marile puteri prin măsurarea capabilităţilor lor îşi fac măsurătorile într-un mod curios. Dintre toate jocurile cu numere, probabil că cel preferat este următorul: acela de a separa capabilităţile economice, militare şi politice ale naţiunilor, măsurându-le capacitatea de a acţiona. Henry Kissinger, de exemplu, pe când era secretar de stat, a observat că, deşi din punct de vedere militar „există două superputeri", din punct de vedere economic „există cel puţin cinci grupări principale" Puterea nu mai este „omogenă" De-a lungul istoriei, a adăugat el, „potenţialele militare, economice şi politice erau strâns legate. Pentru a fi puternică, o naţiune trebuia să fie puternică sub toate aspectele". Acum nu mai este aşa. „Muşchii militari nu garantează influenţa politică. Giganţii economici pot fi slabi din punct de vedere militar, iar forţa militară poate să nu fie în stare să mascheze slăbiciunea economică. Ţările pot exercita influenţă politică, chiar atunci când nu dispun nici de forţă militară şi nici de una economică" (Kissinger, 10 octombrie 1973, p. 7). În cazul în care diferitele capabilităţi ale unei naţiuni nu se mai învigorează reciproc, ne putem concentra asupra forţelor de care dispune o naţiune, trecându-i cu vederea slăbiciunea. Se presupune atunci că naţiunile sunt superputeri, chiar dacă acestea posedă doar unele dintre caracteristicile arătate anterior. China are mai mult de 800 de milioane de locuitori; Japonia are o economie puternică; Europa de Vest dispune de populaţie şi resurse, lipsindu-i doar existenţa politică. Aşa cum se întâmplă de obicei, se ajunge la numărul dorit al marilor puteri prin proiectarea viitorului în prezent. Când se va uni Europa... ; dacă economia Japoniei continuă să crească... ; după ce harnicul popor chinez îşi va fi dezvoltat resursele... Iar apoi, deşi viitorul

imaginat se află undeva, peste câteva decenii, aflăm că lumea nu mai este bipolară. O variantă în plus este aceea de a deduce statutul unei alte ţări din politica pe care noi o avem faţă de ea (*cf.* comentariile pe care le-am făcut despre Hoffmann ; vezi *supra*, capitolul 3, partea a II-a). Astfel, Nixon, pe când era preşedinte, a schimbat cu uşurinţă discuţia de la a vorbi despre faptul că China devine o superputere la a-i atribui statutul de superputere. Într-una dintre declaraţiile care i-a netezit drumul către Peking, el a realizat acest lucru pe cuprinsul a două paragrafe (Nixon, 5 august 1971, p. 16). Iar titlurile diferitelor ştiri dinaintea, din timpul şi ulterioare vizitei sale au confirmat noua poziţie a Chinei. Acesta a fost cel mai mare act de creaţie de la Adam şi Eva şi o veritabilă ilustrare a statutului de superputere al Statelor Unite. O ţară devine o superputere dacă o tratăm ca atare. Creăm alte state în închipuirea noastră.

Mulţi dintre cei care au făcut recent aprecieri legate de întoarcerea lumii către multipolaritate nu au făcut-o în mod surprinzător, întrucât ei confundă structura cu procesul. Cum sunt capabilităţile distribuite ? Care sunt rezultatele probabile ale unei distribuţii date ? Acestea sunt întrebări distincte. Dificultatea numărării polilor îşi are rădăcinile în eşecul de a remarca distincţia. O teorie sistemică presupune definirea structurilor, parţial după distribuţia capabilităţilor între unităţi. Statele, datorită faptului că se află într-un sistem de tip autoajutorare, sunt nevoite să-şi pună la lucru capabilităţile lor combinate, pentru a-şi satisface propriile interese. Capabilităţile economice, militare sau de alt fel ale naţiunilor nu pot fi compartimentate şi cuantificate separat. Statele nu se află plasate pe treapta de sus, întrucât se remarcă la un capitol, şi nu la altul. Poziţionarea lor depinde de modul în care se prezintă ele în privinţa *tuturor* criteriilor care urmează : mărimea populaţiei şi a teritoriului, înzestrarea cu resurse, capabilitatea economică, forţa militară, stabilitatea politică şi competenţa politică. Statele alocă foarte mult timp estimându-şi reciproc capabilităţile, în special posibilităţile lor de a provoca pierderi. Statele dispun de diferite combinaţii de capabilităţi, care sunt dificil de măsurat şi de comparat, cu atât mai dificil cu cât ponderea care trebuie atribuită diferiţilor determinanţi se schimbă odată cu timpul. Nu ar trebui să fim surprinşi dacă se ajunge uneori la răspunsuri greşite. Prusia i-a luat prin surprindere pe străini şi pe majoritatea prusacilor prin rapiditatea şi amploarea victoriilor repurtate asupra Austriei, în 1866, şi asupra Franţei, în 1870. Totuşi, în privinţa statelor supuse clasificării nu intervine necesitatea predicţiei cu privire la succesul în război sau cu privire la alte chestiuni. Avem nevoie doar să le clasificăm strict după criteriul capabilităţii. Orice clasificare implică, din când în când, dificultăţi privind comparaţia şi incertitudini legate de limitele la care ar trebui să ne oprim. Din punct de vedere istoric, în ciuda dificultăţilor, se ajunge la un acord general cu privire la care sunt marile puteri dintr-o perioadă, cu îndoieli sporadice în

privinţa cazurilor de graniţă. Recenta dificultate extremă de a număra marile puteri a apărut nu ca urmare a problemelor ce ţin de măsurare, ci ca urmare a confuziei legate de modul în care ar trebui definite polarităţile.

A număra marile puteri ale unei epoci este aproape la fel de dificil - sau de uşor - ca a spune câte firme principale există într-un sector oligopolistic al unei economii. Întrebarea este una de ordin empiric, admiţând un răspuns de bun simţ. Economiştii sunt de acord că, şi atunci când numărul total al firmelor dintr-un sector este mare, interacţiunile lor pot fi înţelese, cu toate că nu şi prezise în totalitate, prin prisma teoriilor privind oligopolul, dacă numărul firmelor relevante se reduce la un număr mic, în virtutea preponderenţei câtorva dintre ele. Politica internaţională poate fi privită în acelaşi mod. Cele peste 150 de state par a alcătui un sistem de numere destul de mari. Totuşi, dată fiind inegalitatea naţiunilor, numărul statelor relevante este mic. Începând cu Tratatul de la Westfalia şi până în prezent, cel mult opt state principale au căutat să coexiste în mod paşnic ori s-au luptat pentru supremaţie. Înţeleasă ca politică a celui puternic, politica internaţională poate fi studiată în termenii logicii sistemelor numerelor mici.

2. Virtuţile inegalităţii

Logica sistemelor numerelor mici se poate aplica pe plan internaţional datorită dezechilibrului capabilităţilor dintre fiecare dintre puţinele state mai mari şi mai numeroasele state mai mici. Dezechilibrul puterii reprezintă un pericol pentru statele slabe. El poate fi un pericol şi pentru cele puternice. Un dezechilibru de putere, alimentând ambiţia unora dintre state de a-şi extinde controlul, le poate arunca în activităţi periculos de aventuroase. Siguranţa tuturor statelor, se poate conchide, depinde de menţinerea unui echilibru între ele. În mod ideal, dacă subscriem acestei viziuni, stricta egalitate a statelor conferă fiecăruia dintre ele capacitatea de a se autoapăra. Egalitatea poate fi privită atunci ca o condiţie moral dezirabilă. Fiecare dintre statele aflate în interiorul ariei balanţei va dispune de cel puţin o modestă capacitate de a-şi menţine propria integritate. Pe deasupra, inegalitatea încalcă simţul dreptăţii, ducând la resentimente naţionale care, sub numeroase aspecte, sunt incomode. Pe baza unor astfel de argumente, ar putea fi preferate sistemele cu numere mari de puteri principale. Cu toate acestea, inegalitatea este inerentă sistemului de state ; ea nu poate fi înlăturată. La vârful puterii, nu au coexistat niciodată decât de numere mici de state, în calitate de puteri aproximativ egale ; în relaţia cu ele, celelalte state au fost de o importanţă mai scăzută.

Calităţile mai puţin convenabile ale inevitabilei inegalităţi dintre state n-ar trebui să ne determine să-i trecem cu vederea virtuţile. În cadrul unei economii, al unui stat sau al lumii întregi, egalitatea extremă este asociată cu instabilitatea. Pentru a desprinde o analogie internă: acolo unde individualismul este extrem, unde societatea este atomistă şi unde organizaţiile secundare lipsesc, guvernămintele tind fie să eşueze în anarhii, fie să devină extrem de centralizate şi despotice. În condiţii de extremă egalitate, perspectiva de a oscila între cei doi poli a fost bine descrisă de către Tocqueville şi ilustrată de Hobbes, în timp ce evitarea ei a fost urmărită cu bună credinţă de autorii care au alcătuit *The Federalist Papers*. Într-o adunare de egali, orice undă se propagă în întreaga societate. Lipsa grupurilor secundare, având o anumită coeziune şi continuitate a angajamentului, de exemplu, transformă alegerile într-o licitaţie în care fiecare parte, prin promisiunile ei, este tentată să-i supraliciteze pe ceilalţi. Prezenţa grupurilor sociale şi economice, care, în mod inevitabil, nu vor fi cu toate egale, face să existe mai puţină instabilitate în societate. Astfel de propoziţii durabile ce ţin de teoria politică sunt omise de cei care cred că, cu cât numărul de state importante este mai mare, cu atât mai sigur războaiele vor fi prevenite, supravieţuirea statelor asigurată şi dominaţia unuia dintre ele evitată (Deutsch şi Singer, 1964). Luat laolaltă cu concluzia lui logică, argumentul trebuie să transmită că liniştea va prevala într-o lume a statelor numeroase, toate aproximativ egale ca putere. Eu trag o concluzie diferită. Inegalitatea statelor, deşi nu asigură nici o garanţie, cel puţin face ca pacea şi stabilitatea să fie posibile.

3. Natura sistemelor numerelor mici

Cum anume diferă sistemele numerelor mici de sistemele numerelor mari? Voi răspunde mai întâi la această întrebare prin analogia economică. De la concurenţa perfectă şi până la cea duopolistă, structurile de piaţă sunt aceleaşi, fiind individualiste la origine, spontane ca mod de generare şi omogene în compoziţie. Variaţia de structură este introdusă nu prin diferenţele în privinţa atributelor şi funcţiilor unităţilor, ci doar prin distincţiile dintre ele, în funcţie de capabilitate. Deoarece lucrurile stau aşa, indicele numeric devine un factor de o înaltă putere explicativă. Rezultatele diferite rezultă din variaţia semnificativă a numărului producătorilor. Dintre miile de cultivatori de grâu, efectul fiecărui producător luat separat asupra pieţei este neglijabil. În calitatea mea de producător de grâu văd piaţa ca pe o forţă tiranică, abia afectată de propria mea acţiune. Supus presiunilor generale şi impersonale, sunt absorbit de acestea, urmând să iau

decizii ce ţin de propriul meu efort. Ca unul între alţii de ordinul miilor, sunt nevoit să-mi definesc scopurile doar în raport cu mine însumi. Analizez posibilitatea revenirii prin propriile forţe, făcând calcule – dacă e cazul – în funcţie de schimbări aşteptate ale preţurilor. Preţul este determinat de piaţă, el nefiind afectat de cât de mult scot eu la vânzare. Prin urmare, acţionez în vederea sporirii producţiei şi micşorării costurilor, fără a lua în considerare planurile concurenţilor. Dacă scad preţurile, iar eu, odată cu ceilalţi, doresc să menţin venitul brut, interesul propriu impune să mărim cu toţii producţia. Acest lucru acţionează împotriva interesului nostru colectiv, prin coborârea preţurilor încă şi mai jos. Mărirea producţiei induce rezultate nefaste ; şi totuşi, oricare alt curs al acţiunilor urmat în mod individual va aduce altele şi mai nefaste. Acesta este un alt exemplu de tiranie a micilor decizii, tiranie ce poate fi depăşită doar de guvernele care legiferează astfel de schimbări structurale, ca cele introduse în America prin Actul de Ajustare în Agricultură, din 1936.

Variabilele independente reprezintă deciziile fiecăruia, legate de cât de mult trebuie produs. De vreme ce decizia oricăruia determină doar o diferenţă infinitezimală în totalul care va fi produs de toată lumea, variabilele independente sunt inaccesibile celor din cadrul pieţei. Urmărirea concretă a interesului individual face ca tuturor producătorilor să le meargă şi mai rău. Însă, deoarece decizia nici unuia nu determină o diferenţă remarcabilă în privinţa rezultatului, competiţia nu duce nici la conflictul care intervine atunci când părţile cred că, influenţându-i pe alţii, şi-ar putea îmbunătăţi propriile situaţii, nici la eforturile de a ajunge la compromisuri. Un cultivator de grâu este în afara controlului oricărui alt cultivator de grâu – este în afara presiunilor care apar atunci când planurile şi activităţile unuia pot afecta şi, la rândul lor, pot fi afectate de calculele şi operaţiunile făcute în special de alţii. Incapabil să afecteze piaţa, fiecare cultivator este liber să ignore competitorii. Deoarece piaţa domină, cultivatorii luaţi individual trebuie să ţină seama doar de modul în care să-şi plănuiască şi să-şi dirijeze propriile lor operaţiuni. Economistul, care ar urma să explice rezultatele, este atent la piaţă ; actorii sunt atenţi la ei înşişi.

Dată fiind o situaţie de competiţie perfectă, producătorul individual este liber de constrângerile de ordin tactic, respectându-le doar pe cele strategice. Date fiind numerele mici de competitori majori, producătorul individual este afectat de ambii factori. Marile firme nu sunt dominate de forţele impersonale ale pieţei, inalterabile de propriile lor acţiuni. Ele nu sunt, prin urmare, libere să-şi construiască propriile lor aranjamente sau să-şi stabilească propriile politici externe, fără a ţine cont de efectele pe care le vor avea acţiunile lor asupra altor firme din domeniu. Întrucât piaţa nu determină în mod unic rezultatele, ele sunt toate impulsionate atât să-şi supravegheze competitorii, cât şi să încerce să manipuleze piaţa.

Fiecare firmă sau fermă, mare sau mică, îşi urmăreşte propriul interes. A spune doar atâta lucru nu este de prea mare importanţă. E ca şi cum am spune că atât Compania *Ford*, cât şi cultivatorul individual de grâu caută să-şi maximizeze profiturile aşteptate. Ni se spune doar ceea ce deja ştiam. Din perspectiva unui interes asumat, nu pot fi făcute nici un fel de inferenţe utile, în afară de cazul în care ne putem imagina ce acţiuni sunt necesare pentru realizarea cu succes a acestuia. Modul în care sunt îndeplinite în mod convenabil interesele depinde de structura pieţei spre care este orientată iniţiativa cuiva. În mod similar, a spune că un stat caută propria sa conservare sau că îşi urmăreşte propriul interes naţional devine relevant doar dacă ne putem imagina ce anume îi cere interesul naţional unei ţări să facă. Statele, în special cele mari, sunt ca şi marile corporaţii. Ele sunt în acelaşi timp limitate de situaţiile proprii şi capabile să acţioneze în vederea influenţării lor. Ele trebuie să reacţioneze la acţiunile celorlalte, acţiuni care pot fi schimbate în urma reacţiei. Ca şi într-o piaţă oligopolistă, rezultatul este nedeterminat. Atât situaţia, cât şi actorii exercită influenţă, dar nici unul din factori nu controlează. Comparând naţiunile şi corporaţiile, este clarificată ambigua noţiune a interesului naţional. Prin asumpţie, actorii economici caută să-şi maximizeze profiturile aşteptate, iar statele se străduiesc să-şi asigure supravieţuirea. Marile firme se află într-o situaţie de autoajutorare, supravieţuirea lor depinzând de propriile lor eforturi, în limitele instituite prin lege. În măsura în care ele se află într-o situaţie de autoajutorare, supravieţuirea trece înaintea profitului, ca finalitate, de vreme ce supravieţuirea este o precondiţie pentru atingerea altor obiective. Acest corolar se ataşează presupoziţiei fundamentale a economiştilor, ori de câte ori situaţia firmelor le îndreptăţeşte să influenţeze atât piaţa, cât şi acţiunea lor reciprocă. Câştigurile relative pot fi mult mai importante decât cele absolute, deoarece câştigul unuia raportat la cel al altora afectează capacitatea de a acţiona în propriul beneficiu. Interesul firmelor astfel poziţionate le cere să pună imperativele supravieţuirii înaintea altor obiective.

În mod similar, a spune că o ţară acţionează în conformitate cu interesul său naţional înseamnă că, după ce şi-a examinat cerinţele privind securitatea, caută să le aducă la îndeplinire. Acest lucru e simplu ; este, de asemenea, şi important. O noţiune corelativă conceptului de interes naţional este şi cea care redă ideea că manevrele diplomatice şi militare trebuie, din când în când, atent planificate, astfel încât supravieţuirea statului să nu fie periclitată. Acţiunea adecvată a statului este evaluată în funcţie de situaţia în care se află statul însuşi. Marile puteri, ca şi marile firme au fost întotdeauna nevoite să ţină seama de reacţiile celorlalţi. Fiecare stat îşi alege propriile sale politici. Pentru a alege în mod efectiv, este necesară luarea în considerare a finalităţilor statului raportate la situaţia sa. Cum

anume se schimbă problemele statelor şi traiectoria probabilă a sistemelor lor, pe măsură ce numărul marilor puteri variază? Numărul de mari puteri este întotdeauna mic, dar nu întotdeauna acelaşi. De dragul stabilităţii, al păcii şi al conducerii afacerilor colective, ar trebui să preferăm un număr de zece, de cinci sau câte anume?

4. De ce „mai mic" este preferabil lui „mic"

Care variantă e cea mai bună şi pentru ce – numerele mici sau cele mai mici? Din nou, mă voi opri mai întâi asupra răspunsurilor economice. Stabilitatea economică creşte, pe măsură ce sectoarele oligopoliste se restrâng[1]. Urmează şi alte efecte. Probabilitatea apariţiei războiului preţurilor se diminuează; afacerile competitorilor devin mai ordonate, deoarece ele pot fi mai uşor administrate. Aceste efecte apar ca urmare a unui declin al numărului competitorilor majori, din nouă motive principale. Primele două arată cum anume una dintre caracteristicile firmelor – dimensiunea lor – promovează stabilitatea sectorială. Celelalte şapte arată modul în care variaţiile din structura pieţei afectează comportamentul, modul în care problemele devin mai uşor sau mai greu de rezolvat, pe măsură ce numărul celor care iau parte la eforturile de a le rezolva variază. Propoziţia fundamentală este aceasta: pe măsură ce tranzacţiile secrete şi negocierile devin mai uşor de încheiat, şansele firmelor şi organizarea pieţelor lor sunt promovate; iar tranzacţiile secrete şi negocierile devin mai uşor de făcut, pe măsură ce numărul părţilor scade. Voi enunţa pe scurt punctele, de vreme ce implicaţiile lor majore sunt evidente, iar apoi le voi dezvolta pe câteva dintre ele în continuare, când voi lua în considerare cazurile politice.

(i) Economiştii sunt de acord cu faptul că, într-o măsură mai mare decât orice alt factor, mărimea relativă determină supravieţuirea firmelor. Firmele care sunt mari în comparaţie cu majoritatea celorlalte din domeniul lor găsesc numeroase modalităţi de a-şi vedea de propriile interese – de a se proteja împotriva altor firme mari, de a spori cercetarea şi programele de dezvoltare care le-ar permite să ţină pasul cu inovaţiile altora, de a comasa capitalul şi de a genera putere de împrumut, care să le permită să treacă prin recesiuni.

1. Un sistem este stabil, atât timp cât structurile sale se menţin. În cazul sistemelor auto-ajutorare, o structură durează atât cât nu există o schimbare semnificativă în privinţa numărului de unităţi principale. Pentru o discuţie suplimentară, vezi capitolul 8, partea I.

(ii) Stabilitatea este mai departe promovată de dificultatea cu care se confruntă nou-veniţii în a concura cu firme mari şi experimentate, care operează pe pieţele consacrate. Sectoarele oligopoliste sunt cele mai stabile, atunci când barierele de acces sunt puternice. Cu cât este mai mare investiţia necesară concurării cu firmele consacrate, cu atât mai dificilă devine intrarea. Mai puţine firme înseamnă investiţii mai mari, iar firme mai mari înseamnă bariere mai mari de acces. Dacă barierele sunt suficient de mari, puţine firme s-ar putea să încerce să le depăşească, şi încă şi mai puţine care să reuşească.

(iii) Costurile negocierii cresc într-un ritm accelerat, pe măsură ce numărul participanţilor devine mai mare. Pe măsură ce numerele cresc, fiecare trebuie să negocieze cu încă şi mai mulţi. Complicaţiile se accelerează rapid. Numărul posibilelor relaţii bidirecţionale din cadrul unui grup este dat de formula

$$[(n - 1)n]/2,$$

unde *n* reprezintă numărul participanţilor. Astfel, cu trei participanţi, se pot forma trei perechi diferite ; cu şase, cincisprezece ; cu zece, patruzeci şi cinci.

(iv) Pe măsură ce un grup creşte, fiecare membru are un motiv în minus să suporte costurile negocierii. Fiecare membru al unei perechi se aşteaptă să obţină aproximativ o jumătate din beneficiile unei negocieri încheiate ; fiecare membru al unei triade, aproximativ o treime şi aşa mai departe.

(v) Pe măsură ce un grup se micşorează, fiecare membru care rămâne dobândeşte o cotă-parte mai mare în sistem, având mai multe stimulente la menţinerea lui.

(vi) Costurile aşteptate ale impunerii acordurilor şi ale colectării câştigurilor pe care acestea le oferă, cresc în mod disproporţionat, pe măsură ce grupul devine mai mare.

(vii) Diversitatea participanţilor sporeşte dificultatea de a ajunge la înţelegeri, iar diversitatea presupusă creşte, pe măsură ce numerele cresc.

(viii) Întrucât efectele unui acord şi dezirabilitatea menţinerii sau îmbunătăţirii lui se modifică de-a lungul timpului, intervine necesitatea supravegherii tuturor participanţilor de către fiecare dintre ei. Problema supravegherii se amplifică mai mult decât proporţional cu creşterea numerelor.

(ix) La fel stau lucrurile şi în cazul dificultăţii de a prezice sau de a detecta înţelegerile pe care alţi participanţi le-ar putea face în propriul tău dezavantaj.

Aceste nouă puncte ţin cu fermitate să argumenteze că „mai mic" este mai preferabil decât „mic". Sistemele mai mici sunt mai stabile, iar membrii lor sunt capabili într-o mai mare măsură să administreze afacerile în beneficiul lor reciproc. Sistemele stabile, pe deasupra, sunt autoconsolidante, deoarece înţelegerea comportamentului celorlalţi, încheierea de acorduri cu aceştia şi menţinerea sub control a respectării acordurilor devin mai uşor de realizat printr-o continuă experienţă. (Multe dintre chestiunile de mai sus sunt abordate de Bain, 1956; Baumol, 1952; Buchanan şi Tullock, 1962; Diesing, 1962; Fellner, 1949; Olson, 1965; Shubik, 1959; Simmel, 1902; Stigler, 1964; Williamson, 1965.)

Ar trebui să pun în evidenţă două limitări ale argumentului prezentat până acum. Mai întâi, a spune că un număr mai mic este mai preferabil, nu înseamnă a spune că numărul doi - cel mai mic număr posibil în cazul unui sistem de autoajutorare - este cel mai nimerit dintre toate. Încă nu am luat în considerare faptul dacă, să spunem, sistemele cu cinci membri dispun de avantaje care să aibă o pondere mai mare decât a celor încă şi mai mici. În al doilea rând, un număr mai mic este mai potrivit dacă se au în vedere finalităţi specifice, ele putând să nu fie urmărite de toată lumea. Să luăm stabilitatea drept exemplu. Firmele sunt interesate de propria supravieţuire; pentru ele, stabilitatea este de o mare valoare. De-a lungul anilor, firmele mai mari funcţionează mai bine decât cele mai mici, aceasta însemnând că ele obţin profituri mai mari. Cu toate acestea, interesele consumatorilor pot fi mai bine servite dacă vechile firme sunt stimulate de ameninţarea constantă a celor noi. Restrângerea competiţiei este mai benefică pentru firmele care supravieţuiesc; o competiţie mai largă ar putea fi bună pentru economie. Perspectiva de ansamblu a sistemului poate să difere de cea a participanţilor. Henry J. Kaiser şi-ar fi dorit stabilitate în industria de automobile, doar după ce firma Kaiser-Frazer ar fi devenit o firmă consacrată. Pe plan internaţional, mai ales în privinţa armelor din ziua de astăzi, stabilitatea pare a fi un obiectiv important, dacă sistemul existent oferă cea mai sigură garanţie pentru coexistenţa paşnică dintre marile puteri. Dacă el asigură şi alte beneficii, atunci stabilitatea e cu atât mai mult dorită. Chiar şi aşa, ea nu va reprezenta cea mai înaltă valoare pentru toţi. Cineva ar putea crede că o lume bipolară este mai bună, ca sistem, şi totuşi să prefere o lume cu un număr mai mare de puteri. Unitatea Europei, de exemplu, sau supremaţia propriei ţări pot fi plasate mai sus în calitate de finalităţi, decât stabilitatea şi pacea.

În domeniul economic, armonia este definită în funcţie de calitatea şi preţul produselor, în timp ce producătorii acestora pot fi în mod constant în pericol. Armonia se presupune a fi nu numai în concordanţă cu, ci şi parţial dependentă de dispariţia periodică a unora dintre unităţile constituente ale sistemului, doar atât cât acestea să fie înlocuite de altele. Într-un sistem al competiţiei economice,

este dezirabil ca cel ineficient să fie dat la o parte. Fiecare firmă caută să-şi promoveze propriul interes, însă rezultatele constructive ale competiţiei depăşesc interesele unităţilor separate. Firmele care dispun de expertiză supravieţuiesc, în timp ce altele, mai puţin competent administrate, se îndreaptă către faliment. Dispariţia actorului ineficient, forţată de modul de operare a sistemului, reprezintă o condiţie pentru buna funcţionare a economiei. În politica internaţională, termenul „eficienţă" are o semnificaţie scăzută pentru sistemul în ansamblu. Producătorii, iar nu produsele, sunt de un interes decisiv. Două state care concurează pentru a trezi interesul altor participanţi pot fi determinate de competiţie să furnizeze produse şi servicii de ordin politic, economic şi militar, mai multe şi mai bune, destinate consumului dintr-o parte oarecare a lumii. Cu toate acestea, competiţia joacă îndeosebi rolul de motivaţie în cazul fiecărui stat, pentru a-şi promova propriul său interes. Avantajele pe care alţii le-ar putea câştiga reprezintă, în mare parte, efecte secundare ale acestuia. Sistemele economice sunt evaluate mai mult în funcţie de cantitatea şi calitatea produselor lor, decât în raport cu soarta producătorilor. Sistemele internaţional-politice sunt apreciate mai mult în conformitate cu soarta unităţilor, decât sub aspectul cantităţii şi calităţii produselor lor.

Deşi finalitatea constructivă a competiţiei economice este lesne de observat, este dificil de argumentat că statele sunt mai prospere datorită competiţiei politice în care ele se angajează. În epoca darwinismului social, era salutată învigorarea statelor, care se presupunea că rezultă în urma competiţiei dintre ele. Victoria celor puternice constituia un indicator al calităţii; dacă cele slabe au cedat, aceasta s-a datorat defectelor lor. Pe plan internaţional, dezacordul se spune că prevalează, deoarece nu ne mai mulţumeşte faptul că sistemul trebuie perpetuat, ci suntem în mod necesar excesiv preocupaţi de soarta unităţilor care îl compun. Diferenţele privind incidenţa relativă a distrugerii şi „morţii" nu sunt grăitoare în ceea ce priveşte refuzul de a ne referi la politica internaţională ca la un domeniu armonios, în timp ce economiile competitive sunt adesea descrise în acest mod. În schimb, s-ar putea afirma că standardele de performanţă aplicate în prezent sistemelor internaţional-politice sunt mai înalte, sau cel puţin extrem de diferite. Aşa cum remarca odată John Maynard Keynes, cei care cred că procesele nestingherite ale selecţiei naturale duc la progres nu „iau în calcul costul confruntării" (Keynes, 1926, p. 37). În politica internaţională, adesea nu luăm în calcul decât costurile confruntării.

Pe plan internaţional, dacă un stat agresiv devine puternic sau dacă un stat puternic devine agresiv, alte state probabil că vor suferi. Rata mortalităţii în cazul statelor este totuşi remarcabil de scăzută. Mă pot opri la doar patru state care s-au confruntat cu dispariţii involuntare, în ultima jumătate de secol – Estonia, Letonia, Lituania şi Tibetul. În sistemul internaţional, puţine state încetează să mai existe ;

într-o economie a liberei competitţii, acest lucru se întâmplă însă unui mare număr de firme. Din punct de vedere economic, competitorii sunt bineveniţi într-un număr mare, întrucât libera competiţie îi determină să facă eforturi mai mari pentru a veni în întâmpinarea dorinţelor consumatorilor, la preţuri rezonabile. A-ţi reduce eforturile, înseamnă a-ţi periclita propria supravieţuire. Sistemele numerelor mari sunt stabile, dacă ratele ridicate ale mortalităţii corespund cu rate ridicate ale indicelui de apariţie. Pe plan internaţional, numere mari de puteri majore nu sunt dorite, întrucât interesează mai mult soarta statelor, decât eficienţa cu care ele concurează. Economiştii condamnă sistemele numerelor mici, deoarece acestea favorizează producătorii în detrimentul consumatorilor. Ceea ce este de condamnat din punct de vedere economic reprezintă exact ceea ce este dezirabil pe plan politic. Mai degrabă decât să compar sistemele numerelor mari cu cele ale numerelor mici, voi compara, în consecinţă, sistemele internaţionale cu un număr mic de mari puteri, ba chiar cu un număr şi mai mic.

II

În ce fel variază relaţiile dintre naţiuni, pe măsură ce sistemele se schimbă? Pentru a răspunde la această întrebare şi pentru a detalia pe mai departe teoria, voi lua deocamdată în considerare interdependenţa economică, lăsând abordarea chestiunii interdependenţei militare pe seama capitolului al optulea.

Într-un sistem de tip autoajutorare, interdependenţa tinde să se micşoreze, pe măsură ce numărul părţilor descreşte şi, astfel, sistemul devine mai ordonat şi mai paşnic. Ca şi în cazul altor concepte internaţional-politice, interdependenţa dobândeşte o altă semnificaţie, atunci când este privită în lumina teoriei noastre. Mulţi par să creadă că o întărire continuă a interdependenţei ar îmbunătăţi şansele de pace. Însă interdependenţă strânsă înseamnă proximitate de contact, sporind perspectiva conflictului ocazional. Cele mai dure războaie civile şi cele mai sângeroase războaie internaţionale se poartă în cadrul arenelor populate de indivizi extrem de asemănători, ale căror afaceri sunt strâns îmbinate. Este imposibil să se ajungă la un război, dacă participanţii potenţiali nu sunt cumva relaţionaţi. Statele interdependente, ale căror relaţii rămân nereglementate, sunt nevoite să experimenteze starea de conflict, fiind antrenate ocazional în violenţe. În cazul în care interdependenţa sporeşte într-o măsură care să depăşească ritmul de creştere a controlului central, prin ea se amplifică posibilitatea războiului.

Înclin să fiu optimist, deoarece consider că interdependenţa este scăzută, în cazul actualului sistem bipolar, dacă ar fi să îl comparăm cu cel anterior,

multipolar. Opinia contrară, susţinută de obicei în prezent, se întemeiază pe patru supoziţii. Mai întâi, lumea statului-naţiune a făcut loc unei lumi în care naţiunile nu mai sunt, în mod riguros şi general, înţelese ca actorii cei mai importanţi, având-şi statutul şi traiectoriile determinate în principal de capabilităţile lor variate. Actorii non-statali, între care se disting corporaţiile multinaţionale, au crescut în importanţă, devenind mai dificil ca niciodată pentru state să le controleze. În al doilea rând, unele ţări şi-au sporit recent capabilităţile, într-o măsură mai mare decât au făcut-o America şi Rusia, reducând în felul acesta limita de superioritate. *Status*-ul şi traiectoria sunt, în orice caz, din ce în ce mai despărţite de capabilitate; puterea militară nu mai atrage după sine controlul politic. În al treilea rând, problemele comune pot fi rezolvate doar prin intermediul eforturilor comune depuse de un anumit număr de state, de obicei de un număr mare. Cu toţii ne vom sufoca sau ne vom îneca în mlaştini, dacă poluatorii aerului şi ai mărilor nu sunt în mod eficient supuşi reglementărilor. Vom muri cu toţii de foame, dacă populaţia îşi continuă, ca într-o reacţie în lanţ, explozia demografică. Am putea sări cu toţii în aer, dacă armele nucleare continuă să se răspândească. Cei patru *p* – poluare, penurie, populare şi proliferare – ridică probleme atât de presante, încât interesul naţional trebuie subordonat nevoii colective. În al patrulea rând, naţiunile au devenit atât de strâns interdependente, încât toate sunt extrem de constrânse. Statele devin în mod constant mai angrenate în afacerile lor reciproce. Ele devin din ce în ce mai dependente de resurse care se găsesc în afara graniţelor proprii.

Prin aceste patru puncte se enunţă că marile puteri nu mai sunt în mod clar distinse de celelalte. Dacă acest lucru este adevărat, atunci definiţia pe care am dat-o structurii internaţionale a devenit inadecvată. Am văzut că punctul întâi induce în mod flagrant în eroare: deşi corporaţiile multinaţionale nu sunt nici nesemnificative din punct de vedere politic şi nici cu uşurinţă ţinute sub control, ele nu pun structura sistemului internaţional sub semnul întrebării. Punctele doi şi trei sunt examinate în următoarele două capitole. Către cel de-al patrulea îmi îndrept acum atenţia.

1. Interdependenţa ca senzitivitate

„Interdependenţa" este sloganul zilei. Aşa cum se întâmplă cu sloganurile, termenul circulă de obicei nedefinit. Se presupune că suntem cu toţii familiarizaţi cu el şi că ştim, în acest fel, şi ce semnifică. Aşa cum se spune în introducerea la un document intitulat *International Economic Report of the President*, „Realitatea şi natura interdependenţei economice din întreaga lume au fost stabilite în deceniul

trecut, împreună cu lideri din toate sectoarele societăţii şi în consensul majorităţii locuitorilor planetei" (CIEP*, martie 1976, p. 1). Însă, înainte de a fi o realitate, „interdependenţa" este un concept, iar până când conceptul nu este definit, nu putem în mod inteligibil discuta despre ce reprezintă situaţia actuală de interdependenţă, dacă ea a fost în creştere sau care ar putea fi implicaţiile ei politice. Voi examina mai întâi concepţia obişnuită despre interdependenţă, şi anume, interdependenţa ca senzitivitate. Voi oferi apoi o definiţie mai utilă a termenului: interdependenţa ca vulnerabilitate reciprocă (*cf.* Waltz, 1970).

Aşa cum este el folosit acum, termenul „interdependenţă" descrie o condiţie în care orice se întâmplă oriunde în lume poate afecta pe cineva sau pe oricine, în orice loc. A spune că interdependenţa este strânsă şi că devine cu rapiditate încă şi mai strânsă înseamnă a sugera că impactul evenimentelor din orice parte a globului sunt rapid înregistrate, într-o varietate de locuri îndepărtate. Aceasta este în mod esenţial o definiţie de economist. Sub anumite aspecte, lucrul nu este surprinzător. Interdependenţa a fost în mare măsură discutată în termeni economici. Discuţia a fost condusă de americani, în categoria cărora se înscriu nouă zecimi din economiştii lumii aflaţi în viaţă (Strange, 1971, p. 223). Economiştii conferă în mod inteligibil semnificaţie interdependenţei, definind-o în termeni de piaţă. Producătorii şi consumatorii pot sau nu alcătui o piaţă. Cum poate şti cineva când fac ei aceasta? Observând dacă modificările în costurile de producţie, preţul bunurilor şi calitatea produselor din anumite părţi reacţionează la schimbări similare din altă parte. Părţile care răspund senzitiv sunt strâns interdependente. Astfel, Richard Cooper defineşte interdependenţa ca „receptivitate rapidă la oportunităţi de câştig diferenţiale, având drept rezultat o strictă reducere a diferenţelor privind factorul recompensele aferente factorului" (Cooper, 1968, p. 152).

Noţiunea „interdependenţă" trimite la pieţele care interacţionează în mod liber şi autoreglatoare, descrise de economiştii liberali ai secolului al XIX-lea. Întrucât Anglia, de departe statul aflat în frunte, a urmat o politică a comerţului liber, începând cu abrogarea Reglementărilor Privind Cerealele (*Corn Laws*), din 1846 încoace; deoarece graniţele americane erau deschise liberei circulaţii a oamenilor şi a capitalului; deoarece statelor fragmentate ale teritoriilor germane, italiene şi est-europene le lipsea capacitatea politică de a controla manevrele economice din interiorul sau din afara graniţelor proprii; deoarece nici un stat nu dispunea de cunoaşterea şi de instrumentele care să-i permită exercitarea controlului economic la fel de deplin atât înainte de primul război mondial, cât şi după el – pentru aceste motive, printre altele, sfârşitul secolului al XIX-lea şi

---

* *Council on International Economic Policy* – Consiliul privind Politica Economică Internaţională (n.tr.).

începutul secolului XX întruchipau, în formularea lui Asa Briggs, „*la belle époque* a interdependenţei" (Briggs, 1968, p. 47). Capitalul şi forţa de muncă se deplasau liber, bunurile într-o mai mică măsură, toate circulând la proporţii care se dovedesc enorme, dacă sunt raportate la popopulaţia şi produsul intern ale ţărilor lumii, precum şi la migrările care au loc în prezent (vezi apendicele, tabelele I, II şi III de la sfârşitul cărţii). Pentru o bună perioadă a secolului, începând cu înfrângerea lui Napoleon, „Comunitatea Atlantică a Naţiunilor" putea fi înţeleasă ca „o economie unică, alcătuită din regiuni interdependente", neavând relevanţă graniţele naţionale (Thomas, 1961, pp. 9-15).

Într-adevăr, atât de mult s-au răspândit activităţile economice din acea vreme în afara graniţelor naţionale, încât comentatorii afacerilor publice, oricare ar fi fost angajamentele lor ideologice, împărtăşeau convingerea că interdependenţa – dezvoltându-se rapid, îmbrăcând noi forme şi aducând oamenii mai aproape unii de alţii – făcea ca acele graniţe să fie şi mai transparente, micşorându-le astfel semnificaţia lor politică, dar şi economică. În *Manifestul Comunist*, Marx şi Engels şi-au exprimat cu optimism convingerea că dezvoltarea unei pieţe mondiale, uniformizând condiţiile economice dintre naţiuni, era pe cale de a elimina rapid diferenţele şi antagonismele dintre ele (vezi, mai sus, p. 53). Nikolai Buharin, într-o carte scrisă în 1915 şi publicată doi ani mai târziu, cu aprobarea oficială a lui Lenin, a concluzionat, urmărind imensa şi rapid crescânda deplasare a persoanelor, a mărfurilor, a bunurilor, a banilor şi a capitalului, că „diferitele ţări au ajuns să se îmbine" strâns laolaltă şi că „a fost creată o reţea mai densă ca niciodată a interdependenţei internaţionale" (Buharin, 1917, pp. 25, 41-42). Publicistul liberal Norman Angell, în *The Great Illusion*, cel mai influent tratat de la începutul anilor 1900, a surprins într-o sinteză un întreg secol dominat de convingerea economiştilor liberali, conform căreia interesele economice sunt personale şi universale, mai degrabă decât naţionale şi particulare, convingându-i pe mulţi că falsele interese politice erau rapid covârşite de interesele economice reale, într-o lume care devenea într-un mod fără precedent mai prosperă şi mai paşnică. Ei aveau dreptate în privinţa neobişnuitei amplori a interdependenţei, însă se înşelau cu privire la efectele probabile ale acesteia.

Liberalii de modă veche, cei ale căror convingeri erau întemeiate, din punct de vedere politic, în opera lui John Locke, iar din punct de vedere economic, în cea a lui Adam Smith, gândeau în termeni globali. Din punctul lor de vedere, avea sens să se vorbească despre o economie mondială. Dacă adaptările economice ar fi lăsate pe seama pieţei extinse în toată lumea, interesele fiecăruia ar putea fi cel mai bine îndeplinite pe termen lung. În opinia economiştilor, distribuţia neuniformă a capabilităţilor printre naţiuni nu ar putea fi ignorată. Nu este atât de surprinzător faptul că analiştii de dinainte au trecut cu vederea efectele denaturante

ale inegalităţilor şi că au scris depre o posibilă economie mondială ca şi cum ea ar fi un tot unitar. Totuşi, chiar şi cu referire la perioada de apogeu, acea perspectivă economică era distorsionată. De la E.H. Chamberlin şi Joan Robinson încoace, economiştii au conştientizat diferenţa dintre concurenţa „monopolistă" şi cea perfectă. Înţelegerea interdependenţei în simpli termeni de piaţă este adecvată, dacă unităţile economice interacţionează fără ca adaptarea lor reciprocă să fie afectată de capacitatea unora dintre ele de a-şi utiliza capabilităţile superioare în vederea influenţării pieţei sau de intervenţia guvernamentală. Toate economiile funcţionează în cadrul unor ordini care sunt politic instituite şi menţinute. Nu se poate înţelege o economie sau explica mecanismele ei, fără a lua în considerare regulile stabilite politic sau inegalităţile economice care prevalează. Aceste afirmaţii sunt valabile atât pe plan internaţional, cât şi naţional (*cf.* Robbins, 1939, p. 6; Gilpin, 1975).

Este atunci surprinzător că o mare parte din literatura recentă dedicată interdependenţei poate fi citită ca şi când ar fi fost scrisă la începutul secolului. Economiştii şi politologii, ca şi alţii, se folosesc în mod liber de clişeele momentului: globul pământesc, înţeles ca un rezervor limitat de resurse – *spaceship earth* –, planeta care se micşorează, „satul" nostru global, interdependenţa internaţională. Aceste sintagme omniprezente afirmă că lumea trebuie înţeleasă ca un tot unitar. Lumea este tratată ca o unitate şi interpretată în termenii pieţei. Pentru anumite scopuri, abordarea poate fi corectă. Senzitivitatea adaptărilor de ordin economic sau de altă natură, manifestată dincolo de graniţele naţionale, s-ar putea să nu fi fost niciodată mai precisă. În multe părţi ale lumii, deşi, în mod evident, nu în toate cele importante, acest lucru este adeverit de comunicarea şi transportul mai rapide. Analiza economică trebuie să ţină cont de acest fapt, însă, pentru anumite finalităţi economice, se impune un obiectiv diferit, care este indispensabil pentru înţelegerea de natură politică.

Definind interdependenţa ca senzitivitate a adaptării, mai degrabă decât ca reciprocitate a interdependenţei, Richard Cooper pune fără să vrea în lumină dependenţa mai scăzută a marilor puteri din prezent, în comparaţie cu a celor din perioadele precedente. Datele extrase din apendice, tabelul I, demonstrează grafic acest lucru.

Exporturi plus importuri, ca procent din PNB		
1909-1913	Marea Britanie, Franţa, Germania, Italia	33-52%
1975	Statele Unite, Uniunea Sovietică	8-14%

A spune că marile puteri depindeau pe atunci una de alta şi de restul lumii, într-o măsură mult mai mare decât marile puteri de azi, nu înseamnă a nega faptul că ajustarea internaţională a costurilor este mai rapidă şi mai precisă în acest moment. Interdependenţa, ca senzitivitate, presupune totuşi puţină vulnerabilitate.

Cu cât factorul costuri se adaptează în mod mai spontan, mai rapid şi mai neturbulent, cu atât mai neînsemnate devin consecinţele politice. Înaintea primului război mondial, aşa cum afirmă Cooper, diferenţele mari de costuri însemnau că „schimbul comercial a fost foarte profitabil din punct de vedere social", dar „mai puţin senzitiv la micile modificări privind costurile, preţurile şi calitatea" (Cooper, 1968, p. 152). Variaţiile minore ale costului contau puţin. Dependenţa de mari cantităţi de bunuri şi materii prime importate, care ar fi putut fi produse în ţară doar cu dificultăţi – dacă ar fi putut fi în vreun fel produse –, conta într-o mare măsură. Statele care importă şi exportă 15 procente sau chiar mai mult din produsul lor naţional brut anual, aşa cum procedau pe atunci cele mai multe dintre marile puteri şi aşa cum procedează acum majoritatea puterilor mijlocii şi mai mici, depind enorm de faptul de a avea acces sigur la pieţele din afara graniţelor proprii. Două sau mai multe părţi implicate în asemenea relaţii sunt interdependente, în sensul de a fi reciproc vulnerabile faţă de perturbarea schimburilor lor. Senzitivitatea reprezintă o chestiune diferită.

Aşa cum, pe bună dreptate, pretinde Cooper, valoarea comerţului unei ţări este mai probabil să varieze odată cu amploarea sa, decât cu senzitivitatea sa. Senzitivitatea este mai ridicată, dacă ţările sunt capabile să oscileze între dependenţa de producţia şi investiţiile străine şi de cele interne, „ca răspuns la margini relativ mici ale avantajului". În astfel de condiţii, valoarea comerţului se diminuează. Dacă nu pot fi făcute substitute interne ale importurilor străine sau dacă pot fi făcute doar la un preţ ridicat, comerţul capătă o valoare mai ridicată pentru o ţară şi o importanţă de prim rang pentru cei care-i dirijează politica externă. Valoarea ridicată a comerţului Japoniei, pentru a folosi exemplul lui Cooper, „a determinat Japonia, în 1941, să atace Insulele Filipine şi flota Statelor Unite la Pearl Harbor, pentru a îndepărta ameninţările la adresa comerţului său cu petrol, făcut cu Indiile de Est" Ceea ce vrea el să spună este că senzitivitatea ridicată reduce vulnerabilitatea naţională, creând, în acelaşi timp, un set diferit de probleme. Cu cât ţările devin mai senzitive, cu atât politicile economice interne trebuie puse în acord cu condiţiile economice de ordin extern. Senzitivitatea erodează autonomia statelor, dar nu în aceeaşi măsură în cazul tuturor statelor. Concluzia lui Cooper – şi a mea – este aceea că, deşi problemele pe care senzitivitatea le ridică sunt supărătoare, statelor le este mai uşor să se confrunte cu ele, decât cu interdependenţa părţilor reciproc vulnerabile, şi că poziţia privilegiată a Statelor Unite sporeşte atât autonomia, cât şi gradul de influenţă asupra altora (Cooper, 1972, pp. 164, 176-180).

Definirea interdependenţei ca senzitivitate conduce către o interpretare economistă a lumii. Pentru a înţelege implicaţiile de politică externă ale unei interdependenţe ridicate sau scăzute, este necesară concentrarea asupra politicii

economiei internaţionale, nu asupra economiei politicii internaţionale. Concepţia comună despre interdependenţă omite inegalităţile, fie ele economice sau politice. Şi totuşi, inegalitatea este obiectul de studiu al unei bune părţi a politicii. Studiul politicii, teoriile despre politică, precum şi practica politicii s-au axat întotdeauna pe chestiunea inegalităţilor, fie că ele erau prezente între grupurile de interese, între religii şi comunităţi etnice, între clase sau între naţiuni. Pe plan intern, inegalitatea este o componentă principală a discursului politic, chiar dacă este departe de a-l acapara în întregime. Politica internă reprezintă, de asemenea, domeniul autorităţii şi al legii, al instituţiilor consacrate, a modalităţilor social stabilite şi acceptate de a gestiona lucrurile. Pe plan internaţional, inegalitatea acoperă aproape întregul discurs. Diferenţele privind forţa şi puterea naţională şi cele privind capabilitatea şi competenţa naţională constituie, aproape în întregime, obiectul studiului şi practicii politicii internaţionale. Aceasta se întâmplă nu doar pentru că politicii internaţionale îi lipsesc legile în vigoare şi instituţiile competente care au luat naştere în cadrul naţiunilor, ci şi pentru că inegalităţile dintre naţiuni sunt mai mari decât inegalităţile din interiorul lor (Kuznets, 1951). O lume a naţiunilor marcate de mari inegalităţi nu poate fi în mod util luată în considerare de cineva, ca unitate de analiză.

Cea mai mare parte a confuziei privind interdependenţa rezultă din eşecul de a înţelege două chestiuni : mai întâi, cum anume diferenţa de structură afectează semnificaţia, dezvoltarea şi efectele interacţiunilor unităţilor, pe plan naţional şi internaţional ; şi, în al doilea rând, modul în care interdependenţa naţiunilor variază odată cu capabilităţile lor. Naţiunile sunt compuse din părţi diferenţiate, care devin integrate, pe măsură ce ele interacţionează. Lumea este compusă din unităţi similare, care devin dependente una de alta, în grade care variază. Părţile unei unităţi politice sunt aduse laolaltă prin diferenţele lor ; fiecare devine dependentă de bunurile şi serviciile pe care toate se specializează să le furnizeze. Naţiunile se distanţează unele faţă de celelalte, pe măsură ce fiecare dintre ele încearcă să-şi poarte singură de grijă, evitând să devină dependentă de altele. Cât de independente rămân ele sau cât de dependente devin, variază odată cu propriile lor capabilităţi (să ne reamintim capitolul 6, partea I, secţiunea 2). În acest caz, definirea interdependenţei ca senzitivitate aduce cu sine două erori. Mai întâi, definiţia tratează lumea ca pe un tot unitar, aşa cum a reieşit din clişeele citate mai devreme. În al doilea rând, definiţia combină relaţiile şi interacţiunile care reprezintă, pentru unele state, grade variate de interdependenţă, iar pentru altele de dependenţă, adunându-le pe toate sub rubrica referitoare la interdependenţă.

2. Interdependenţa ca vulnerabilitate reciprocă

O definiţie mai pertinentă din punct de vedere politic este întâlnită în limbajul cotidian. Interdependenţa sugerează reciprocitate între părţi. Două sau mai multe părţi sunt interdependente, dacă ele depind una de alta în mod aproximativ egal, în privinţa furnizării de bunuri şi servicii. Ele sunt interdependente, în condiţiile în care costurile ruperii relaţiilor dintre ele sau ale reducerii volumului schimburilor dintre ele sunt aproximativ egale pentru fiecare în parte. Interdependenţa înseamnă că părţile sunt reciproc dependente. Definiţia ne permite să identificăm ceea ce este important din punct de vedere politic, cu privire la relaţiile de interdependenţă, care sunt mai flexibile sau mai rigide. Din punct de vedere cantitativ, interdependenţa devine mai strânsă pe măsură ce părţile depind una de alta în privinţa unor cantităţi mai mari de bunuri şi servicii ; din punct de vedere calitativ, interdependenţa se accentuează pe măsură ce ţările depind una de alta în privinţa mai multor bunuri şi servicii importante, care ar fi dificil de procurat din altă parte. Definiţia are două componente : câştigurile şi pierderile agregate pe care statele le experimentează prin intermediul interacţiunilor lor şi uniformitatea cu care acele câştiguri şi pierderi sunt distribuite. Statele care sunt interdependente în grade înalte în privinţa schimbului experimentează – sau se supun faţă de – vulnerabilitatea comună pe care interdependenţa crescută o aduce după sine.

Întrucât statele sunt unităţi similare, interdependenţa dintre ele este scăzută, în comparaţie cu strânsa integrare a părţilor dintr-un sistem intern de ordine. Statele nu interacţionează reciproc în maniera în care o fac părţile unei unităţi politice. În schimb, un anumit număr restrâns de persoane şi organizaţii dintr-un stat interacţionează parţial, în privinţa afacerilor lor, cu persoane şi organizaţii din străinătate. Datorită diferenţelor dintre ele, părţile unei unităţi politice pot contribui cu mult la avantajul reciproc. Datorită similarităţii lor, statele sunt mai periculoase unul faţă de celălalt, decât îşi sunt de folos. Fiind funcţional nediferenţiate, ele se disting, în primul rând, prin capabilităţile lor, mai mari sau mai mici, de a îndeplini sarcini similare. Acest lucru confirmă formal ceea ce cercetătorii politicii internaţionale au remarcat demult. Marile puteri ale unei epoci au fost întotdeauna delimitate de alte state, atât de către practicieni, cât şi de către teoreticieni.

Structura unui sistem se schimbă odată cu modificările în distribuţia capabilităţilor între unităţile sistemului. Pe măsură ce se schimbă structura internaţională, se schimbă şi amploarea interdependenţei. În termenii sistemelor politice, cel internaţional-politic este caracterizat de bogăţii laxe. Odată stabilită această propoziţie, dorim să cunoaştem modul în care variază interdependenţa în cazul

sistemelor de structuri diferite. Interdependenţa este o relaţie între părţi egale. Interdependenţa este diminuată de creşteri ale disparităţilor privind capabilităţile naţionale. În cele trei secole de politică europeană de dinaintea celui de-al doilea război mondial, cinci – sau mai multe – mari puteri au căutat să coexiste în mod paşnic, concurând ocazional pentru întâietate. În cadrul politicii globale a celor trei decenii de după acel război, doar două state au ajuns la vârful puterii. Din punct de vedere economic, ca şi din cel militar, Statele Unite şi Uniunea Sovietică acţionează cu o independenţă faţă de restul lumii necunoscută marilor puteri de mai înainte. Atunci când cinci sau mai multe mari puteri au populat lumea, cele mai multe dintre ele erau, din punct de vedere geografic, mai mici decât sunt marile puteri actuale. Ele au făcut afaceri una cu alta şi cu restul lumii, într-un procent relativ ridicat. Interdependenţa s-a diminuat în anii '30, pe măsură ce ţările s-au luptat pentru o mai mare autosuficienţă. Ea a scăzut şi mai mult, şi mai dramatic, după cel de-al doilea război mondial, întrucât fiecare dintre superputerile care au luat naştere din acel război îşi este autosuficientă într-un mod mai semnificativ decât au fost marile puteri de dinainte. Statele Unite şi Uniunea Sovietică sunt, din punct de vedere economic, mai puţin dependente reciproc şi de alte ţări, decât au fost marile puteri din perioadele anterioare. Dacă cineva îşi îndreaptă atenţia asupra lumii internaţional-politice, este extrem de ciudat faptul că termenul „interdependenţă" a devenit cuvântul care este de obicei utilizat pentru a o descrie.

De ce ajung la o concluzie atât de diferită de cea consacrată? Ceea ce cineva înţelege analizând lumea depinde de perspectiva sa teoretică, ce nuanţează semnificaţia conceptelor. Atunci când spun că interdependenţa este mai strânsă sau mai slabă, afirm ceva şi despre sistemul internaţional, având caracteristicile nivelului sistemic definite, ca întotdeauna, de situaţia marilor puteri. În orice sistem internaţional-politic, unele dintre statele importante şi neimportante sunt strâns interdependente; altele sunt accentuat dependente. Sistemul, cu toate acestea, este strâns sau slab interdependent, în funcţie de dependenţa relativ ridicată sau scăzută a marilor puteri. Interdependenţa este, prin urmare, mai slabă acum decât a fost înaintea primului război mondial sau decât a fost între cele două războaie mondiale ale acestui secol. Mulţi dintre cei care pretind că măsoară interdependenţa economică o consideră mai strânsă acum, la unele sau la toate capitolele, decât în perioada de dinaintea acestui secol. Diferenţa dintre noi este una de ordin conceptual, nu empiric. Ei măsoară interdependenţa dintre anumite ţări sau dintre toate (vezi, de exemplu, Rosecrance şi Stein, octombrie 1973; Katzenstein, 1975, ediţia din toamnă; Rosecrance *et al.*, 1977, ediţia din vară). Pe ei îi preocupă chestiunea interdependenţei înţeleasă ca fenomen ce ţine de nivelul unităţii, aşa cum ar fi şi de aşteptat, de vreme ce reducţia domină câmpul de

discuţie. Cei care-şi limitează analizele la nivelul unităţii, trag concluzia, din observarea creşterii volumului afacerilor internaţionale şi a intensităţii sporite a activităţii internaţionale, că „interdependenţa internaţională” a crescut. Ei insistă apoi asupra modurilor complexe în care problemele, acţiunile şi politicile au devenit interconectate şi asupra dificultăţii pe care oricine o are în a le influenţa şi controla. Ei au descoperit complexitatea proceselor, pierzând din vedere modul în care procesele sunt afectate de structură. Complexitatea crescândă a afacerilor publice şi private este, cu siguranţă, importantă, însă la fel de important este şi efectul pe care structura internaţional-politică îl are asupra lor. O concepţie sistemică a interdependenţei este necesară, pentru a răspunde unor întrebări fundamentale cum sunt acestea : Care sunt efectele probabile ale complexităţii asupra sistemului? Care este răspunsul probabil al puterilor dominante ale sistemului faţă de ea? Modul în care puterile sunt plasate în sistem le afectează capacităţile, oportunităţile şi înclinaţiile de a acţiona. Comportamentele lor variază pe măsură ce interdependenţa din sistem se modifică, variaţiile indicându-ne câte ceva legat de soarta probabilă atât a sistemului, cât şi a părţilor sale – a marilor puteri şi a celor mai mici, deopotrivă.

Interdependenţa tinde să scadă pe măsură ce numărul de mari puteri se diminuează; iar doi este cel mai mic număr posibil. Legătura care există între schimbarea sistemului şi amploarea interdependenţei trebuie să fie atent formulată. Corelaţia nu este perfectă, deoarece interdependenţa economică variază odată cu mărimea, şi nu neapărat odată cu numărul marilor puteri. Deşi mărimea tinde să crească pe măsură ce numerele scad, se poate imagina o lume de patru mari puteri, toate aflate, din punct de vedere economic, la niveluri scăzute ale interdependenţei. Cu cât o ţară este mai mare, cu atât mai ridicat este procentul afacerilor făcute pe plan intern. Bergsten şi Cline au subliniat că cele nouă state vest-europene membre, la acea dată, ale Comunităţii Economice Europene, dacă ar fi început să funcţioneze ca o echipă, ar fi putut importa şi exporta doar aproximativ nouă procente din PNB, lucru ce pune cu uşurinţă în lumină atât irelevanţa politică a unei bune părţi din literatura consacrată temei interdependenţei, cât şi modul în care mărimea crescută ar putea intensifica sectorul intern (Bergsten şi Cline, 1976, pp. 155-161). Europa de Vest, cu o unitate politică atinsă, şi China, cu o economie modernă, ar putea fi mari puteri, şi încă unele într-un grad înalt autosuficiente. Competiţia la nivel de mare putere este acum posibilă doar în cazul ţărilor de dimensiuni continentale. Din punct de vedere economic, chiar dacă nu şi militar, între trei sau patru puteri având o asemenea dimensiune, interdependenţa ar rămâne scăzută.

III

Ce constatăm atunci când trecem de la teorie la practică? Cât de strâns sau cât de slab interdependent pare a fi sistemul internaţional?

1. Condiţii economice

Chiar dacă marile puteri din prezent se angajează în puţine schimburi comerciale, în ceea ce priveşte produsul lor intern, nu depind ele într-o măsură apreciabilă de importul anumitor materii prime de foarte mare importanţă? Să luăm în considerare mai degrabă cazul american decât cel rusesc, deoarece noi importăm mai mult decât ei. Trei chestiuni ar trebui lămurite. Mai întâi, în cazul oricărui sistem internaţional, amploarea interdependenţei variază. În cadrul vechii lumi multipolare, interdependenţa economică a urcat înaintea primului război mondial şi a coborât după acesta. În cadrul noii lumi bipolare, interdependenţa economică s-a ridicat, faţă de nivelul scăzut pe care l-a avut la sfârşitul celui de-al doilea război mondial. Între aceste două sisteme, diferenţa ca nivelul de interdependenţă este considerabilă. Variaţiile interdependenţei din cadrul unui sistem cu interdependenţă scăzută nu ar trebui să pună în umbră diferenţa dintre sisteme.

În al doilea rând, anumite materii prime vor deveni mai greu de găsit, iar noi, împreună cu alţii, vom deveni mai dependenţi de furnizorii lor. Controlul exercitat asupra rezervelor de petrol şi asupra preţurilor de către Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) a stârnit îngrijorări cu privire la lipsurile viitoare, fie ele provocate sau naturale, privind materiile prime. Pe măsură ce sunt făcute mai multe studii, rezultă şi mai sigur următoarea concluzie: preocupându-se într-o oarecare măsură şi luând deciziile care se cuvin, Statele Unite pot fi în mod cert sigure în privinţa procurării de rezerve suficiente. Noi producem în jur de un sfert din bunurile lumii şi deţinem cel puţin acelaşi procent din resursele globului. Cu mai mulţi bani, cu o tehnologie mai bună şi cu bugete mai generoase destinate cercetării, putem prelucra, stoca şi înlocui materiile aflate în deficit într-un mod mai prompt decât o pot face alte ţări. Un studiu efectuat în 1976 de un grup de şapte economişti, destinat Programului de Stimulare a Tehnologiilor Experimentale din cadrul Oficiului Naţional pentru Standarde, a examinat măsura în care pot fi recomandate finanţările guvernamentale ale proiectelor prin intermediul cărora se urmăreşte obţinerea unei mai mari independenţe, în privinţa a şapte utilităţi

aflate în deficit, pe care le importăm masiv în prezent – bauxita, cromul, magneziul, cobaltul, platina-paladiul, cuprul şi petrolul. Ei au concluzionat că ar trebui, peste zece ani, să ne facem griji în privinţa deficitului sau a creşterii preţurilor doar în cazul cromului. Ei au pledat împotriva finanţării noilor tehnologii şi în favoarea stocării de resurse care să fie suficiente pentru anumite perioade. În tot cazul, se economisesc petrolul şi cuprul, stocurile depăşind deja cantităţile recomandate, iar cuprul nu mai reprezintă, oricum, o problemă. Problema stocării nu a fost aceea de a se ajunge la cantităţile propuse, ci de a se evita depăşirea lor – iar aceasta, în pofida ţintelor înalte care decurg din planificarea făcută de Agenţia Federală Pentru Instruirea Populaţiei*, pornind de la ipoteza unui război convenţional de trei ani şi a dislocărilor pe care le-ar putea cauza (Crittenden, 31 decembrie, 1976; Snyder, 1966, p. 247; Finney, 28 noiembrie, 1976; CIEP, decembrie 1974, p. 16). Pe deasupra, dependenţa reprezintă o chestiune comparativă. Am devenit, în ultima vreme, mai dependenţi, lucru care s-a întâmplat şi în cazul multor altora. Folosirea de către noi a materiilor prime importate a crescut, şi totuşi, dintr-un număr de 19 materii prime aflate în deficit, Statele Unite au importat, în 1973, 15 procente din cantitatea anuală necesară consumului, în comparaţie cu 75 de procente, în cazul ţărilor vest-europene, şi cu 90 de procente, în cazul Japoniei[1]. Din totalul importurilor americane, două treimi provin din Canada, Australia, Africa de Sud şi alte ţări mai dezvoltate, iar mai mult de o jumătate doar din Canada (CIEP, decembrie 1974, p. 4).

În al treilea rând, cu toate că noi facem comerţ cu un mic procent din produsul nostru naţional, acest mic procent reprezintă o largă proporţie din volumul total al comerţului mondial (vezi apendicele, tabelul IV). Cu cât mai mare este volumul comerţului unei ţări, în cifre absolute, cu atât mai mare va fi numărul furnizorilor ei. În calitatea noastră de cel mai mare partener comercial din lume, mizăm pe o multitudine de surse de aprovizionare. Manevrele politice neprevăzute sau revoluţiile sau războaiele de oriunde din lume ar putea bloca accesul la unele dintre resursele unei ţări. În privinţa acestei chestiuni, ca şi în a altora, avem protecţia oferită de cifre. Mai mult, în calitate de cumpărător important, ne bucurăm de avantajul strategic pe care îl au clienţii de încredere. Suntem, de asemenea, de departe, cel mai mare furnizor mondial de alimente, de cele mai avansate produse, din punct de vedere tehnologic, şi de capital. Pentru moment, să ne oprim doar asupra dependenţei altora de noi, în privinţa rezervelor agricole. Pe toată perioada

* În lb. engl., *Federal Preparedness Agency*, asimilată, ulterior, în cadrul Agenţiei Federale Privind Managementul Situaţiilor de Urgenţă – *Federal Emergency Management Agency* sau FEMA (n.tr.).

1. Despre petrol, care este exclus, voi discuta imediat.

anilor '60-'70, am contribuit cu 90 de procente la exporturile mondiale de soia, o sursă importantă de proteine, atât pentru oameni, cât şi pentru animale (Schneider, 1976, p. 23). În 1975, am contribuit cu 48 de procente la exporturile mondiale de grâu, cu 56 de procente la exportul de furaje, şi cu 50 de procente la exporturile de seminţe pentru ulei (CIEP, martie 1976, p. 16). Dependenţa Uniunii Sovietice de importurile masive, chiar dacă sporadice, de cereale americane, a Europei de importurile de furaje din America, a Japoniei şi a ţărilor mai puţin dezvoltate de importurile de cereale americane destinate alimentaţiei umane a crescut rapid şi alarmant în anii '70. Cei care posedă ceva ce alţii doresc sau de care au mare nevoie se află pe poziţii favorizate. Statele sunt cu atât mai independente dacă au acces sigur la resurse importante, dacă dispun de alternative fezabile, dacă pot acţiona şi în lipsa lor şi dacă au mijloacele de a le folosi împotriva altora. Dependenţa este ca o stradă cu două sensuri. Extinderea sa variază atât în funcţie de cât de mult avem noi nevoie de ei, cât şi în funcţie de cât de mult au ei nevoie de noi.

Ar trebui precizat ceva în legătură cu investiţiile americane în străinătate. În 1974, noi am avut investiţi în jur de 265 de miliarde de dolari, sub formă de active străine de orice fel ; în 1973, vânzările firmelor americane care operează în străinătate s-au ridicat până la 292 de miliarde de dolari, valoare depăşită doar de PNB-urile Statelor Unite, Uniunii Sovietice, Japoniei şi Germaniei de Vest (CIEP, martie 1976, p. 160, tabelul 42 ; *Survey of Current Business*, august 1975, p. 23). S-ar putea crede că vulnerabilitatea operaţiunilor americane în străinătate este în raport direct cu mărimea mizei. Avem, într-adevăr, mult de pierdut, iar alte ţări, ocazional, ar putea dori să ia câte ceva din ce este al nostru. Şi totuşi, preluările proprietăţilor americane au fost de proporţii reduse, iar acum sunt în scădere (Departamentul de Afaceri Economice al ONU, 1973, pp. 76-77 ; Barnet şi Muller, 1974, pp. 188-189). Din nou, ar trebui făcute trei precizări. Mai întâi, ar trebui să separăm chestiunea vulnerabilităţii noastre, ca naţiune, de cea a vulnerabilităţii firmelor americane. Cât de vulnerabile sunt ele ? Evaluate după criteriul vânzărilor din 1971, opt corporaţii multinaţionale dintr-un clasament de nouă şi 52 dintr-un clasament de 90 sunt americane. Este indicată cifra de profit obţinut în străinătate pentru şapte din cele opt şi pentru 22 din cele 52. Ele au realizat 34,4, respectiv 33,5 de procente din cifra totală a profiturilor în străinătate, ele efectuând tot aici un procent de 29,2 din cifra totală a vânzărilor lor (calcul făcut de Departamentul de Afaceri Economice al ONU, 1973, pp. 130-132). Întrucât câştigurile din străinătate reprezintă procente importante din cadrul profiturilor lor, firmele sunt precaute atunci când trebuie să decidă unde să se localizeze în străinătate. Deşi sunt asumate unele riscuri, firmele mai mari câştigă în siguranţă, prin diversificarea geografică. Cu cât este mai importantă o firmă pentru economia

americană, cu atât este mai puţin probabil ca ea să sufere o serie fatală de pierderi, în cadrul diferitelor ţări, ca urmare a reglementărilor lor punitive sau a exproprierilor. Diversitatea investiţiilor americane, referitoare la tipul de întreprindere şi la amplasarea geografică, oferă protecţie împotriva schimbărilor bruşte şi brutale de situaţie. Naţiunile nu-şi pun cu uşurinţă în acord politicile, acest lucru reprezentând un lucru convenabil pentru naţiunea ale cărei operaţiuni sunt de ordin global. Unele firme americane s-ar putea să fie vulnerabile; America, însă, ca naţiune, nu este. Cine are multe de pierdut îşi poate permite să piardă măcar o parte. Această maximă este o aserţiune comună pentru economia oligopolistă. Faptul că o firmă mare şi bine plasată îşi poate permite riscul de a pierde pe o perioadă de câţiva ani este înţeles nu ca un semn de slăbiciune şi vulnerabilitate, ci ca dovadă a unei forţe considerabile. Acolo unde disparităţile sunt mari, fie că se manifestă între firme sau între state, cele mai mari dintre ele nu trebuie să se îngrijoreze prea mult în legătură cu activităţile inadecvate ale altora.

În al doilea rând, tendinţa investiţiilor americane, care lasă deoparte industriile extractive din ţările mai puţin dezvoltate şi care se îndreaptă către industriile prelucrătoare din cadrul celor mai dezvoltate, fac ca investiţiile să fie mai sigure. Datele luate din apendice, tabelul V, indică această tendinţă.

Investiţii Străine Directe ale SUA (ISD)		
1950	În ţările mai dezvoltate (ŢMD) În ţările mai puţin dezvoltate (ŢMPD)	45% 55%
1975	În ŢMD În ŢMPD	68% 32%
1950	ISD ale SUA în industriile extractive din totalul ISD ale SUA, din care	38% 28% în ŢMPD 10% în ŢMD
1975	ISD ale SUA în industriile extractive din totalul ISD ale SUA, din care	29% 10% în ŢMPD 19% în ŢMD

Cei care investesc în industriile extractive trebuie să-şi investească banii acolo unde se găsesc resursele. Ei sunt mai vulnerabili la presiunile venite din partea ţărilor gazdă, deoarece nu se pot muta cu uşurinţă din ţările mai puţin ospitaliere în cele mai ospitaliere. În sectoarele prelucrătoare, „corporaţiile de tip *footloose*"*,

* Corporaţii care au libertate deplină în ceea ce priveşte opţiunea localizării lor (n.tr.).

pentru a folosi sintagma lui Louis Turner, îşi aleg ţările urmărind, pe de o parte, criteriul profitabilităţii şi, pe de altă parte, pe acela al siguranţei.

În al treilea rând, în sectoarele prelucrătoare, din nou avantajul financiar este de partea intereselor americane. Una din feţele monedei lasă să se vadă că ţările străine sunt sensibile faţă de prezenţa firmelor americane, multe dintre acestea îndreptându-se către sectoarele de înaltă tehnologie, aflate în rapidă dezvoltare, orientate către export. Devenind îngrijorate de profunzimea pătrunderii americane, ţările străine pot încerca să-şi reducă dependenţa, blocând accesul firmelor americane sau subvenţionându-le pe cele proprii, pentru a le ajuta să concureze. Uneori, în timpul guvernării generalului de Gaulle, Franţa a urmat astfel de politici, chiar dacă cu mari costuri şi având un succes scăzut. Pe cealaltă parte a monedei, se pot observa dificultăţile pe care le au ţările străine în a face faţă firmelor americane. Firmele americane se află în fruntea avansului tehnologic, fiind dificil pentru firmele străine să le ajungă din urmă. Dimensiunea pieţei interne legitimează firmele americane să opereze la o scală largă şi să genereze resurse care pot fi folosite peste graniţă să concureze sau să depăşească industriile autohtone. În 1976, de exemplu, IBM a alocat aproximativ un miliard de dolari cercetării şi dezvoltării, o sumă care a depăşit întreaga cifră de afaceri a celei mai mari companii de computere din Marea Britanie şi care s-a dovedit a fi de patru ori mai mare decât suma de bani de care dispunea Consiliul Pentru Cercetare Ştiinţifică al Marii Britanii (*The Economist*, 13 august 1977, pp. 64-65). Amploarea operaţiunilor companiei IBM o legitimează să cheltuiască sume de bani la scală guvernamentală.

Dezavantajele firmelor străine sunt direct legate de scala mai redusă a economiilor lor naţionale. Cu toate că Marea Britanie, Germania de Vest şi Japonia cheltuiesc în prezent sume aproximativ la fel de mari pe cercetare şi dezvoltare, evaluate ca procent din PNB, ca şi noi, valoarea absolută a acestor cheltuieli rămâne în urmă (vezi apendicele, tabelul VI). În aceste condiţii, guvernele naţionale sunt constrânse să permită firmelor interne să facă aranjamente cu companiile americane. Oportunităţile de a acţiona ale statelor mai mici sunt, în plus, limitate de competiţia dintre ele. Dacă, să spunem, Franţa duce o politică de excludere, firmele americane se vor localiza în ţările din vecinătate. Chiar dacă cineva crede că acele ţări devin îndatorate Americii, nu se poate abţine să nu remarce că ele devin, de asemenea, mai bogate şi mai pregătite să concureze pe pieţe străine, inclusiv pe pieţe din ţările care exclud firmele americane. Statele care rămân în urmă devin mai slabe, în cazul în care capitalul şi tehnologia americană sunt excluse. Industria americană de computere se poate descurca şi fără ajutorul companiilor franceze, însă firma Machines Bull nu ar putea supravieţui fără capitalul şi tehnologia americană. În 1962, guvernul francez s-a opus

fără capitalul şi tehnologia americană. În 1962, guvernul francez s-a opus cumpărării de către General Electric a 20 de procente din acţiunile companiei Bull. Incapabil să găsească un alt partener francez sau european, guvernul francez a fost obligat, în 1964, să accepte un aranjament de tip 50-50 de procente cu General Electric. Până la mijlocul anilor 1960, cota de participare a GE ajunsese până la aproximativ două treimi. Pierderile companiei GE au determinat-o să renunţe să mai provoace la competiţie compania IBM, pe piaţa europeană de computere. În 1970, GE a vândut tot companiei Honeywell. Povestea continuă, însă, de vreme ce nu mai oferă surprize, putem să încetăm de a o mai urmări (vezi Tugendhat, 1971, p. 36; *International Herald Tribune*, mai 1977).

De Gaulle dorea să evite controlul american şi să menţină o capabilitate franceză independentă în privinţa fabricării de computere. Cine n-ar fi făcut-o? Alegerea concretă a fost, cu toate acestea, între o companie competitivă sub control american şi o companie franceză necompetitivă, care, din punct de vedere tehnologic, rămânea din ce în ce mai în urmă. În Franţa, gradul de pătrundere a capitalului străin este mai mic decât media vest-europeană, însă este mai ridicat decât media din cadrul domeniilor care utilizează tehnologie avansată. Să observăm care sunt mediile în cadrul variatelor domenii. Un studiu din 1970, realizat de Comisia, a arătat că firmele americane produc 95 de procente din totalul de circuite integrate din cadrul CEE, 80 de procente din totalul computerelor electronice, 40 de procente din cantitatea totală de titaniu şi 30 de procente din cea a autoturismelor şi vehiculelor (Stephenson, 1973, p. 27). Industria de automobile nu operează la frontiera tehnologică. Firmele americane deţin totuşi controlul asupra unui procent impresionant din cadrul pieţelor europene. Firmele americane deţin un avantaj nu doar în privinţa tehnologiei lor şi a resurselor de capital, ci şi în privinţa abilităţilor lor manageriale şi a reţelelor de marketing.

General Electric, Honeywell şi alte firme americane ar putea să necesite afilieri străine pentru a concura cu IBM. Ar putea să existe o reală interdependenţă la nivel de firmă. Este o greşeală să se identifice interdependenţa existentă la acel nivel cu interdependenţa statelor. Datorită tehnologiei pe care o stăpânesc, alături de alte avantaje pe care le oferă, firmele americane sunt importante pentru firmele străine. Încercările firmelor străine de a se uni sunt împiedicate de atracţia mai mare, de a stabili conexiuni cu firmele americane. Şi ţările străine resimt atracţia, datorită ajutorului pe care firmele americane îl pot oferi economiilor lor interne şi exporturilor lor. În 1966 şi în 1970, au fost examinate şapte ţări – Marea Britanie, Franţa, Germania de Vest, Belgia (şi Luxemburg), Canada, Mexic şi Brazilia. Pentru ambii ani, s-a aflat că firmelor aflate sub control american li se datora o medie de 13 procente din formarea brută

de capital fix din cadrul fiecărei ţări şi una care mergea de la 20 la 22 de procente din formarea de capital din cadrul sectorului vital al maşinilor-unelte (vezi apendicele, tabelul VII). Pe deasupra, în anii aceia, firmele sub control american au generat o cotă cuprinsă între 7 şi 45 de procente din cuantumul total a exporturilor din aceleaşi ţări, tot lor datorându-li-se 21, respectiv 24 de procente din cifra totală a exporturilor mondiale (vezi Apendice, tabelul VIII ; iar pentru exporturile făcute de sectorul prelucrător, vezi Apendice, tabelul IX).

Cifrele şi comentariile de mai sus clarifică motivul pentru care imboldul puternic de a limita intruziunea sau de excludere a firmelor americane a cedat locul unei intense dorinţe de a le câştiga încrederea. În 1966, The Fairchild Corporation, în momentul deschiderii unei noi sucursale în Franţa generalului de Gaulle, remarca faptul că oficialii guvernamentali au „făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a ne pune la îndemână facilităţi" (Tugendhat, 1971, p. 37). Competiţia pentru firmele americane s-a accelerat. Marea Britanie a câştigat în privinţa unei fabrici de motoare Ford, în 1977, în urma unei strânse competiţii cu alte state europene. S-a meritat să se concureze pentru filială. Se aşteaptă ca ea să asigure în mod direct 2500 de locuri de muncă, alte 5000 indirect şi, anual, un sfert de miliard de dolari sub formă de exporturi (Collins, 10 septembrie 1977). S-ar putea să fie preferate firmele interne celor străine, nu însă cele care nu reuşesc să ţină pasul, caz în care vor avea întâietate tot cele străine aflate în dezvoltare şi care vor stimula din plin economia,.

Corporaţiile multinaţionale sunt impropriu denumite astfel. Ele sunt firme înfiinţate pe plan naţional şi care operează în străinătate, mai mult de o jumătate din firmele mari având-şi bazele în Statele Unite. Atunci când se accentuează că multinaţionalele iau decizii la nivel global, se lasă să se înţeleagă faptul că naţiunile nu mai contează. Acest lucru duce însă în mod flagrant în eroare. Deciziile sunt luate cu privire la ansamblul corporaţiilor şi nu doar cu referire la situaţia concretă şi la interesul anumitor filiale. Imaginea care rezultă de obicei este aceea a unei lumi în care activitatea economică a devenit transnaţională, unde graniţele naţionale sunt extrem de permeabile şi unde oamenii de afaceri iau decizii, fără ca măcar să-şi mai amintească de ele. Însă majoritatea celor mai mari corporaţii internaţionale îşi au baza în America ; în cea mai mare parte, cercetarea şi dezvoltarea lor acolo au loc ; majoritatea personalului lor înalt calificat este de naţionalitate americană (Tugendhat, 1971, pp. 17, 124). În aceste condiţii, este just să presupunem că, în privinţa luării deciziilor corporatiste, perspectiva americană va fi cea predominantă. În mod similar, cu toate că atât guvernul american, cât şi cele străine încearcă să reglementeze activităţile acestor corporaţii, faptul că cea mai mare parte dintre ele sunt cu baza în America oferă un important avantaj guvernului Statelor Unite. Nu ar trebui să tragem cu uşurinţă concluzia că

descentralizarea operaţiilor înseamnă şi lipsa centrelor de control. Cam de la mijlocul secolului al XIX-lea, transmiterea mai rapidă a ideilor a condus, în termenii lui R.D. McKenzie, la „centralizarea controlului şi la descentralizarea funcţionării". Aşa cum a afirmat el, „lumea modernă este integrată prin intermediul informaţiei colectate şi distribuite de la centre fixe de autoritate" (McKenzie, iulie 1927, pp. 34-35). În interiorul Statelor Unite, când industria s-a răspândit din partea de nord-est, cetăţenii din sud şi din vest erau nemulţumiţi de faptul că activitatea de control a fost lăsată pe seama oraşelor New York şi Chicago, unde deciziile corporatiste erau luate fără a ţine seama de interesele regionale. Europenii şi cei din alte părţi au acum aceleaşi nemulţumiri. Trebuie să ne întrebăm unde se unesc rutele, iar răspunsul nu este la Londra, la Bruxelles sau la Paris, ci mai degrabă la New York şi la Washington. Sintagma „corporaţii multinaţionale" şi termenul „interdependenţă" pun în umbră poziţia specială a Americii – în acest caz, o poziţie neîmpărtăşită de Uniunea Sovietică.

2. Efecte politice

Interdependenţa a fost scăzută de la al doilea război mondial încoace. În ultima vreme, am dobândit o înţelegere mai bună a ceea ce înseamnă dependenţa, experimentând-o puţin mai mult. Nu am ajuns însă să înţelegem modul în care interdependenţa scăzută, în cazul nostru şi al Uniunii Sovietice, se poate compara cu interdependenţa ridicată a puterilor de dinainte sau efectele pe care le are asupra comportamentului. Niciodată în istoria modernă marile puteri nu au fost atât ferm delimitate de statele mai mici şi atât de puţin implicate în afacerile economice şi sociale ale fiecăreia. Ce consecinţe politice decurg din faptul că interdependenţa este mai strânsă sau mai slabă?

Am insistat asupra distincţiei dintre ordinile internă şi externă. Faptul că ar exista o mare distincţie între ele este negat de cei care susţin că interdependenţa a modificat caracterul politicii internaţionale. Mulţi sunt de părere că simpla reciprocitate a schimbului internaţional este pe cale să devină o autentică integrare economico-social-politică. O precizare poate fi făcută în sprijinul acestei formulări. Concepţia obişnuită despre interdependenţă este adecvată doar în cazul în care inegalităţile dintre naţiuni se diminuează cu repeziciune, pierzându-şi semnificaţia politică. Dacă inegalitatea dintre naţiuni rămâne factorul politic dominant al vieţii internaţionale, atunci interdependenţa rămâne scăzută. Exemplele economice din cadrul acestei secţiuni, precum şi exemplele din domeniul militar, din cadrul capitolului următor, arată clar că aşa este.

În vremuri de linişte, oamenii de stat şi comentatorii pun în joc bogatul vocabular de clişee care gravitează în jurul noţiunii de interdependenţă globală. Într-o clipită, crizele scot la lumină adevăratele dimensiuni ale realităţii. Ce anume iese la lumină cu ocazia crizei petrolului care a urmat războiului arabo-israrelian din octombrie 1973? Întrucât acea criză ne este tuturor cunoscută, aducându-ne multă vreme aminte de ea, ne putem concentra asupra lecţiilor trase în urma ei, fără a ne mai opri asupra detaliilor. Lasă ea să se înţeleagă faptul că statele sunt presate de constrângeri comune şi limitate la a pune în aplicare remediile pe care le pot descoperi împreună? Sau arată ea cumva că inegalele capabilităţi ale statelor continuă să le justifice traiectoriile şi să contureze rezultatele internaţional-politice?

Să ne amintim modul în care a trasat Kissinger noul profil al puterii. „Giganţii economici pot fi slabi din punct de vedere militar", a spus el, „iar forţa militară se poate să nu fie capabilă să pună în umbră slăbiciunea economică. Ţările pot exercita influenţă politică, chiar atunci când nu dispun nici de forţa militară, nici de cea economică" (vezi, mai sus, p. 182). Capabilităţile economice, militare şi politice pot fi menţinute separate, atunci când se evaluează capacitatea naţiunilor de a acţiona. Politica de mică importanţă, preocupată de chestiuni economice sau de altele asemănătoare, a înlocuit preocupările militare în topul agendei internaţionale. Peste doar câteva zile, războiul arabo-israelian a făcut ca acest raţionament să se dovedească greşit. Un astfel de raţionament a stat la baza aprecierilor făcute la începutul anilor '70, la adresa ţărilor slabe, din punct de vedere militar, şi dezbinate, din punct de vedere politic, din Europa de Vest, cum că ar constitui „o mare putere civilă". Să ne reamintim comportamentul politic al marii puteri civile în perioada imediat următoare războiului. Nu Europa de Vest, ca o putere oarecare, ci statele separate ale Europei de Vest au fost cele care au reacţionat la criză – folosind metafora din *The Economist* – comportându-se în acelaşi timp precum găinile şi struţii. Ele se învârteau fără a avea o ţintă, făcând mult zgomot, în timp ce-şi ascundeau capetele adânc în nisip. Cum să interpreteze cineva un asemenea comportament? Să fi fost vorba de o situaţie scăpată de sub control? Să fie din cauza faptului că marile personalităţi de altădată – oameni precum Attlee şi Bevin, Adenauer şi de Gaulle – au fost înlocuite de altele de o mai mică anvergură? Diferenţele dintre persoane explică unele lucruri; diferenţele de situaţii explică mai mult. În 1973, ţările Europei de Vest depindeau de petrol, care reprezenta o proporţie de 60% din rezerva lor de energie. O mare parte din acea cantitate de petrol provenea din Orientul Mijlociu (vezi apendicele, tabelul X). Ţările care sunt extrem de dependente, ţări care obţin o mare parte din cantitatea de care au atâta nevoie de la câţiva potenţiali furnizori nesiguri, trebuie să facă tot ce le stă în putinţă pentru a-şi spori şansele să o obţină în continuare. Cele slabe, cărora le lipsesc mecanismele de influenţă, îşi pot apăra cauza sau pot intra în

panică. Majoritatea ţărilor în chestiune au reacţionat, în mod deloc surprinzător, într-o anumită măsură, în ambele feluri.

Comportamentul naţiunilor, în cazul crizei energetice care a urmat celei militare, a scos la iveală relevanţa politică scăzută a interdependenţei, definită ca senzitivitate. În schimb, adevărul afirmaţiilor pe care le-am făcut mai devreme a fost clar demonstrat. Ajustările economice treptate şi uşoare întâmpină puţine dificultăţi. Intervenţiile politice care atrag după ele schimbări dure şi bruşte ale preţurilor şi rezervelor generează probleme cărora, din punct de vedere economic şi politic, este dificil să li se facă faţă. Criza a mai scos la lumină faptul că, aşa cum se întâmplă de obicei, influenţa politică a naţiunilor este strâns corelată cu puterea lor economică şi cu forţa lor militară. În iarna dintre anii 1973-1974, politicile ţărilor vest-europene au trebuit să fie puse în acord cu necesităţile economice. Cu cât un stat este mai dependent de alţii şi cu cât sunt mai scăzute mecanismele sale de influenţă asupra lor, cu atât mai mult trebuie acesta să se concentreze asupra modului în care deciziile sale îi afectează accesul la rezervele şi pe pieţele de care ar putea depinde bunăstarea sau supravieţuirea sa. Aşa stau lucrurile în cazul statelor care nu sunt altceva decât egalele multor altora. Prin contrast, Statele Unite au fost capabile să-şi elaboreze o politică în conformitate cu calculele politice şi militare. Importând din Orientul Mijlociu doar două procente din rezerva noastră totală de energie, noi nu am fost nevoiţi să facem concesii ţărilor arabe, aşa cum ar fi trebuit s-o facem în cazul în care economia noastră ar fi depins într-o mare măsură de ele şi dacă ne-ar fi lipsit pârghiile economice, sau de altă natură. Statele Unite au putut manipula criza pe care alţii au provocat-o, în vederea promovării unei balanţe de interese şi de forţe, care să aducă cu sine o anumită speranţă de pace. Incidenţa inegală a crizelor energetice a dus la posibilitatea manipulării lor. Ce semnificaţie are atunci să se spună că lumea este tot mai interdependentă, una în care toate naţiunile sunt constrânse, o lume în care toate naţiunile pierd controlul? Prea puţină. Pentru a trasa efectele care decurg din inegalităţi, trebuie să se înţeleagă termenul „interdependent" în semnificaţia sa nudă şi să se identifice combinaţiile variabile de relativă dependenţă, în cazul unora dintre naţiuni, şi de relativă independenţă, în cazul altora. Aşa cum ar trebui să ne aşteptăm într-o lume de naţiuni extrem de inegale, unele sunt sever limitate, în timp ce altele dispun de arii largi de alegere; unele au o capacitate redusă de a afecta evenimente din afara graniţelor proprii, în timp ce altele dispun de o influenţă enormă.

Criza energetică ar fi trebuit să arate acest lucru în mod limpede, dar nu l-a făcut. Comentatorii continuă să pună accent pe interdependenţa mondială şi să vorbească despre acest fenomen ca şi cum toate naţiunile sunt pe cale de a pierde controlul şi de a deveni şi mai strâns îngrădite. Convertirea conceptelor în realităţi şi înzestrarea

lor cu forţă cauzală reprezintă o deprindere asumată cu uşurinţă. Înalţii oficiali şi cei care studiază afacerile internaţionale au scris mai demult despre balanţa de putere că ar genera război sau că ar menţine pacea. Ei atribuie acum o realitate comparabilă conceptului de interdependenţă, înzestrându-l cu un puternic efect cauzal. Astfel, secretarul de stat Kissinger, care poate foarte bine să reprezinte ambele grupuri, se întreba „dacă interdependenţa ar avansa progresul comun sau dezastrul comun" (Kissinger, 24 ianuarie 1975, p. 1). El a descris politica americană cu privire la Orientul Mijlociu ca fiind orientată către reducerea vulnerabilităţii Europei şi Japoniei, către angajarea într-un dialog cu producătorii şi „către punerea în aplicare a principiului interdependenţei, la un nivel global" (Kissinger, 16 ianuarie 1975, p. 3). Interdependenţa a devenit un lucru în sine : o „provocare" având propriile exigenţe, „un imperativ fizic şi moral" (Kissinger, 24 ianuarie 1975, p. 2 ; 20 aprilie 1974, p. 3).

Totuşi, când şi-a îndreptat atenţia asupra problemelor reale, Kissinger a subliniat poziţia specială a Americii. Modul de abordare a numeroaselor sale enunţuri cu privire la chestiuni precum cea a energiei, a hranei şi a proliferării nucleare a fost, mai întâi, de a pune în evidenţă faptul că situaţia nefericită pe care o împărtăşim cu toţii împiedică orice posibilitate de a acţiona eficient pe plan naţional, iar mai apoi, de a plasa Statele Unite într-o categorie separată. Astfel, după următoarele două paragrafe care au urmat celor în care ne declarăm încrederea în interdependenţă, dăm peste această întrebare : „În care altă ţară ar putea un lider să afirme – «Suntem pe cale să rezolvăm problema energiei ; suntem pe cale să rezolvăm problema hranei ; suntem pe cale să rezolvăm problema războiului nuclear» – şi să fie luat în serios ?" (Kissinger, 13 octombrie 1974, p. 2).

Asociind numeroasele sale enunţuri despre interdependenţă cu explicaţii referitoare la ceea ce putem face să ne ajutăm pe noi înşine şi pe alţii, nu afirma Kissinger, de fapt, că noi suntem mult mai puţin dependenţi decât majoritatea ţărilor ? Suntem cu toţii constrânşi, dar, după câte se pare, nu în mod egal. Dobândirea controlului asupra forţelor internaţionale care afectează naţiunile reprezintă o problemă pentru toate, însă unele soluţionează problema mai bine decât altele. Costurile care rezultă de pe urma crizelor se răsfrâng asupra tuturor, însă în proprţii diferite. Termenul „interdependenţă", ar putea să considere cineva, este un eufemism folosit pentru a pune în umbră dependenţa celor mai multe ţări (*cf.* Goodwin, 1976, p. 63). Nu este aşa, spune Kissinger. Ca şi alţii, suntem prinşi în reţea, întrucât eşecul de a rezolva problema resurselor principale ar duce la recesiuni în alte ţări şi ar ruina economia internaţională. Aceasta ne-ar afecta pe toţi. Într-adevăr, ne-ar afecta, însă incidenţa neuniformă a pagubelor cauzate naţiunilor este din nou ignorată. Recesiunea din unele ţări le afectează pe altele, însă pe unele într-o măsură mai mare, iar pe altele într-o măsură mai mică. Un raport asupra economiei, aparţinând unui ministru arab pe probleme privind

petrolul, al cărui nume nu a fost menţionat, a părut a fi mai întemeiat decât cel al lui Kissinger. Dacă un deficit de petrol ar împinge economia americană în recesiune, a observat el, întreaga lume va suferi. „Economiile noastre, regimurile noastre, supravieţuirea noastră ca atare, depind de o economie americană sănătoasă" (*Newsweek*, 25 martie 1974, p. 43). Gradul în care va suferi o ţară depinde strict de câte dintre afacerile sale sunt făcute peste graniţe. Aşa cum a spus, în octombrie 1975, cancelarul Schmidt, economia Germaniei de Vest depinde, mult mai mult decât a noastră, de o revigorare economică internaţională, întrucât ea exportă anual 25 de procente din propriul PNB (Schmidt, 7 octombrie 1975). Cifra comparabilă, în cazul Statelor Unite, era de şapte procente.

Indiferent cum am întoarce problema, revine acelaşi răspuns : noi depindem, într-o oarecare măsură, de lumea externă, iar cea mai mare parte din restul ţărilor depind de lumea externă într-o măsură şi mai mare. Ţările care sunt dependente de altele în aspecte importante fac eforturi de a-şi limita sau de a-şi micşora dependenţa, dacă ele se pot aştepta în mod rezonabil să reuşească acest lucru[1]. De la sfârşitul anului 1973 încoace, în perioada embargoului asupra petrolului şi a preţurilor crescute, preşedinţii Nixon şi Ford, secretarul de stat Kissinger şi un număr nesfârşit de lideri americani au anunţat atât o nouă eră a interdependenţei, cât şi obiectivul de a face ca Statele Unite să fie independente, în ceea ce priveşte energia, până în 1985. Acest lucru este atât de tipic pentru comportamentul obişnuit al marilor puteri, încât nu numai vorbitorii, ci, după câte se pare, nici auditorii lor nu au remarcat ironia situaţiei. Deoarece statele se află într-un sistem de tip autoajutorare, ele încearcă să evite să devină dependente de altele, în privinţa bunurilor şi serviciilor vitale. Obţinerea independenţei energetice ar putea fi costisitoare. Economiştii subliniază în mod corect că, după definiţia pe care ei o dau interdependenţei, costul atingerii acestui obiectiv reprezintă un indice al măsurii în care ne afectează condiţiile internaţionale. Însă aceasta ar însemna să se considere interdependenţa doar ca senzitivitate. Din punct de vedere politic, chestiunea care prezintă importanţă este aceea că doar câteva ţări industriale de cea mai mare capabilitate sunt capabile să se gândească în mod serios la a deveni independente în privinţa rezervei de energie. Aşa cum a formulat Kissinger problema : „Noi dispunem de o libertate de acţiune mai mare decât alţii, deoarece putem să facem multe pe cont propriu. Ceilalţi nu pot" (Kissinger, 13 ianuarie 1975, p. 76).

1. Să remarcăm implicaţiile următoarei afirmaţii a lui Leonid Brejnev : „Cei care gândesc că avem nevoie de relaţii şi de schimburi în domeniile economic şi ştiinţifico-tehnic mai mult decât oriunde, se înşală. Volumul total al importurilor făcute de URSS din ţările capitaliste ajunge la mai puţin de 1,5% din produsul nostru social brut. Este limpede că acest lucru nu are o importanţă decisivă pentru dezvoltarea economiei sovietice" (Brejnev, 5 octombrie 1976, p. 3).

Şi totuşi, chiar dacă am putea fi capabili să „rezolvăm problema energiei”, nu am făcut-o. Dependenţa noastră de petrolul din străinătate a crescut în ultimii ani şi, deoarece preţul petrolului a crescut de până la cinci ori între 1973 şi 1977, suntem înclinaţi să credem că preţul plătit pentru petrolul importat a alimentat inflaţia şi a împiedicat dezvoltarea economică. Suntem mult mai dependenţi decât obişnuiam să fim, însă alţii continuă să fie încă şi mai dependenţi. În 1973, am importat 17 procente din totalul consumului anual de energie ; în 1976, aproximativ 20 de procente. Între timp, Italia, Franţa, Germania şi Japonia au continuat să depindă de resurse importate, în privinţa celei mai mari părţi din energia pe care ele o utilizează. Datele din apendice (tabelul X) pun în evidenţă diferenţa de dependenţă dintre Statele Unite şi ceilalţi (vezi, de asemenea, Apendice, tabelul XI).

	Europa de Vest		Japonia		Statele Unite	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
1967	50%	25%	62%	52%	9%	0,7%
1970	57	28	73	60	10	0,5
1973	60	41	80	61	17	2
1976	54	37	74	55	20	5

Importuri de petrol, ca procent din rezerva de energie (coloana 1) şi importuri de petrol din Orientul Mijlociu, ca procent din rezerva de energie (coloana 2)

Trebuie făcute câteva precizări. Deşi ne aflăm într-o poziţie mai bună decât cea a majorităţii ţărilor, nu ne-am grăbit să luăm măsuri în vederea limitării sau reducerii pe viitor a dependenţei noastre, aşa cum se sugerează în tabelul XII din apendice. De vreme ce continuăm să consumăm de două sau de trei ori mai multă energie pe cap de locuitor, în comparaţie cu alte ţări democratice industriale, şi de vreme ce dispunem de mai multe resurse adecvate de energie decât majoritatea dintre ele, ne putem micşora dependenţa, dacă dorim s-o facem. Obiectivele preşedintelui Ford, realmente sau nu, nu erau peste puterile noastre. Aşa cum le-a descris el, erau menite să „pună capăt, până în 1985, vulnerabilităţii în faţa perturbării economice venite din partea furnizorilor străini” şi să contribuie la „dezvoltarea tehnologiei şi a resurselor noastre energetice, astfel încât Statele Unite să aibă capacitatea de a furniza un procent semnificativ din nevoile energetice ale lumii libere, până la sfârşitul acestui secol” (Ford, 16 ianuarie 1975, p. 24). Transformând cărbunele în lichide şi gaze, extrăgând petrolul din zăcăminte şi construind mai multe centrale nucleare, putem ajunge prin propriile puteri în situaţia de a conta mai mult pe propriile noastre surse de energie şi de a lua mai puţin de la alţii. Însă nu trebuie să ne pripim să facem asemenea eforturi.

Impunând de decenii bune cote asupra petrolului importat, pentru a ne asigura, în numele dezvoltării de resurse, că-l vom folosi pe cel propriu, devine firesc acum să ne bazăm mai mult pe importuri. Dată fiind situaţia actuală a Americii, ar fi înţelept să procedăm astfel : să luăm măsuri în vederea conservării energiei ; să ne concentrăm asupra cercetării – mai degrabă decât asupra dezvoltării – legate de propriile noastre resurse de energie ; să construim un stoc de petrol care să fie suficient pentru depăşirea cu succes, să spunem, a unui embargou de şase luni[1]. Un stoc care să ajungă pentru şase luni ar asigura o marjă de siguranţă rezonabilă. Majoritatea ţărilor membre ale OPEC, cu toate rezervele lor bogate în petrol, sunt slabe atât din punct de vedere economic, cât şi din cel militar şi politic. Una peste alta, întrucât multe dintre interesele lor sunt divergente, se poate paria în siguranţă pe incapacitatea lor de a impune politici punitive pe termen ceva mai lung marilor şi principalelor puteri ale acestei lumi.

Concluzia este inevitabilă sau cel puţin aşa s-ar putea crede : ţara care produce o bună parte din bunurile lumii găseşte mult mai multe modalităţi de-a se îngriji de propriile interese, decât ar putea spera cele mai multe din restul ţărilor. Aceasta nu înseamnă că afirmăm că unele dintre alegerile pe care am putea dori să le facem nu au devenit mai costisitoare. Ci *înseamnă* că noi, mai mult decât orice altă ţară, ne permitem să plătim un preţ mai mare pentru opţiunile pe care dorim să le facem.

Tensiunea dintre situaţia concretă a Americii şi pretenţia că lumea este una interdependentă este evidentă. Cum se reduce această tensiune ? Se întrevăd două căi. Mai întâi, cei care consideră mulţumitoare întrebuinţarea termenilor la modă transformă termenul „interdependenţă" într-unul schimbător, variind la nesfârşit adjectivele care-l precedă. Psihologică, sectorială, politică, asimetrică : acestea şi altele sunt utilizate ca modificatori ai sensului termenului „interdependenţă". Astfel folosiţi, aceşti termeni converg, toţi, către următoarea semnificaţie : părţile care nu sunt în general interdependente pot fi astfel, în moduri limitate şi particulare. Interdependenţa asimetrică se referă la părţi care nu sunt reciproc dependente, dar care, în anumite moduri, se afectează unele pe altele. Comparate cu alte naţiuni, Statele Unite sunt mai mult independente decât dependente. Termenul „interdependenţă asimetrică" sugerează că se remarcă acest lucru, dar

1. În 1976, Planul Strategic privind Rezerva de Petrol cere ca 500 de milioane de barili de petrol să fie stocaţi până în 1982, o cantitate care ne-ar ajunge pentru patru luni, la ratele de consum din 1977. Administraţia Carter a decis, în primul său an, să propună să fie stocat un miliard de barili, până în 1985. Mai mult, Agenţia Internaţională pentru Energie le cere membrilor săi să menţină rezervele de urgenţă la o cantitate egală cu cea a importurilor pe 70 de zile, cerinţă care va urca la 90 de zile, în 1980.

că se doreşte să se evite directa referire la condiţia inegală a naţiunilor. Termenul „sectorial” sugerează că suntem conştienţi că nu suntem blocaţi în relaţii de dependenţă mutuală, chiar dacă, în anumite privinţe, dependenţa noastră poate fi ridicată. Prin varierea adjectivelor utilizate pentru a modifica sensul termenului „interdependenţă”, conceptul este adaptat la situaţii diferite. În acest caz, conceptul nu lămureşte situaţiile, ci, în schimb, este determinat să se conformeze acestora din punct de vedere descriptiv. Varietatea adjectivelor folosite reflectă semnificaţia de moment a termenului pe care ele îl modifică. Însă conformarea faţă de o modă face ca distincţiile utile din punct de vedere analitic să fie cu atât mai dificil de distins. Orice lucru îl afectează pe oricare altul. Interdependenţa sugerează, de obicei, puţin mai mult decât atât. Aserţiunea respectivă poate reprezenta începutul înţelepciunii, nu însă şi încununarea sa. Se doreşte să se afle cum anume şi cât de mult cineva este afectat de altcineva şi de cine depinde.

În al doilea rând, cei care cred că America se află implicată în relaţii alături de aproape toţi ceilalţi îndepărtează semnificaţia interdependenţei de situaţia concretă a naţiunilor, legând-o de politicile pe care acestea le urmează. Jocul este, în cele din urmă, evidenţiat de cei care se referă la interdependenţa psihologică şi politică, sugerând prin aceasta că Statele Unite sunt prinse în reţea şi, în felul acesta, constrânse, deoarece sunt interesate de bunăstarea multor altor naţiuni, alegând să acţioneze astfel încât să aibă influenţă asupra a ceea ce li se întâmplă acestora[1]. Conferirea acelei semnificaţii termenului „interdependenţă” indică faptul că suntem o mare putere şi nu doar una dintre părţile unei lumi interdependente. Naţiunile care-şi permit luxul de a se îngriji de binele potenţial al altora – şi nu şi libertatea de a alege să acţioneze pentru – sunt considerate a fi într-o poziţie foarte specială. O economie a interdependenţei lasă loc politicii interesului nostru pentru alţii. Noi nu putem practica economia interdependenţei, aşa cum suntem sfătuiţi adesea să facem, deoarece, spre deosebire de multe alte state, noi nu suntem prinşi în reţea. Nu putem nici măcar să adoptăm politici particulare privind interdependenţa – de vreme ce interdependenţa reprezintă o condiţie – nemaivorbind de una generală. Părţile dependente îşi adaptează comportamentul în funcţie de preferinţele celor de care depind. Noi, în schimb, ne folosim de o poziţie economică favorabilă, în vederea sprijinirii obiectivelor politice naţionale. Economia independenţei face posibilă urmărirea finalităţilor americane, exact aşa cum este şi de aşteptat (*cf.* Nau, 1975).

1. *Cf.* această declaraţie, care apare într-un document oficial al Biroului Federal Privind Energia : Statele Unite, prin dobândirea independenţei energetice, ar putea „veni în ajutorul altor naţiuni importatoare, înlăturând presiunile asupra rezervelor mondiale de petrol. În acest sens, «Proiectul Independenţă» s-ar putea numi mai bine «Proiectul Interdependenţă»” (Senatul SUA, Comitetul pentru Operaţiuni Guvernamentale, 1974, p. 14).

IV

Atunci când marile puteri ale lumii erau mici ca întindere geografică, ele îşi derulau o mare parte a afacerilor în străinătate. Concentrarea limitată a puterii în prezent şi faptul că Statele Unite şi Uniunea Sovietică sunt, într-o mică măsură, dependente de restul lumii au drept rezultat o situaţie internaţională foarte diferită. Diferenţa dintre situaţia marilor puteri din cadrul noii lumi bipolare şi din cadrul celei vechi, multipolare, poate fi sesizată comparând situaţia actuală a Americii cu cea a marilor puteri de dinainte. Atunci când Marea Britanie era cel mai puternic stat din lume, din punct de vedere economic, procentul avuţiei investite de ea în străinătate îl depăşea, de departe, pe cel care reprezintă acum partea care-i revine Americii în lume. În 1910, valoarea investiţiilor britanice totale în străinătate era de o dată şi jumătate mai mare decât cea a venitului său naţional. În 1973, valoarea investiţiilor totale americane în străinătate era cu o cincime mai mare decât venitul ei naţional. În 1910, profitul Marii Britanii de pe urma investiţiilor în străinătate a ajuns până la opt procente din venitul naţional; în 1973, cifra comparabilă pentru Statele Unite a arătat 1,6 procente (cifrele valabile pentru Marea Britanie au fost calculate conform celor din Imlah, 1958, pp. 70-75; Woytinsky şi Woytinsky, 1953, p. 791, tabelul 335; cifrele valabile pentru America au fost calculate conform celor deţinute de CIEP, martie 1976, pp. 160-162, tabelele 42, 47; de *US Bureau of the Census*, 1975, p. 384; de *Survey of Current Business*, octombrie 1975, p. 48). Marea Britanie, în zilele sale de apogeu, a avut o enormă cotă de participare în lume, iar acea cotă a cântărit greu, în raport cu produsul său naţional. De pe urma imenselor şi cuprinzătoarelor sale activităţi, a câştigat un considerabil mecanism de influenţă. Datorită gradului în care ea a depins de restul lumii, a fost necesară utilizarea înţeleaptă şi abilă a acelui mecanism. Marile puteri de altădată depindeau de alimente şi materii prime importate de peste graniţe, într-o măsură mult mai mare decât o fac acum Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Dependenţa lor le-a constrâns să facă eforturi de a deţine controlul asupra surselor privind rezervele lor vitale.

În zilele noastre, mitul interdependenţei, în egală măsură, pune în umbră realităţile politicii internaţionale şi enunţă o falsă convingere despre condiţiile care promovează pacea, aşa cum a demonstrat fără echivoc primul război mondial. „Cifrele statistice privitoare la interdependenţa economică a Germaniei şi a vecinilor ei", remarca John Maynard Keynes, „sunt copleşitoare". Germania a fost cel mai bun cumpărător în cazul a şase state europene, incluzând Rusia şi Italia; al doilea cel mai bun cumpărător, în cazul a trei, incluzând Marea

Britanie ; şi al treilea cel mai bun în cazul al Franţei. Ea a constituit cea mai mare sursă furnizoare în cazul a zece state europene, încluzând Rusia, Austro-Ungaria şi Italia ; şi a doua cea mai mare sursă furnizoare în cazul a trei, incluzând Marea Britanie şi Franţa (Keynes, 1920, p. 17). Iar comerţul era, proporţional vorbind, mult mai important decât acum. Pe atunci, guvernele erau mai implicate pe plan internaţional, decât în cel al economiilor lor naţionale. Acum, guvernele sunt mai implicate în economiile lor naţionale decât sunt pe plan internaţional. Acest lucru este de bun augur.

Din punct de vedere economic, dependenţa redusă a Statelor Unite înseamnă că preţul plătit pentru pierderea partenerilor comerciali – şi surprizele cauzate de ea – sunt mici. Alte ţări depind într-o măsură mai mare de noi, decât noi de ele. Dacă sunt tăiate legăturile, ele suferă mai mult decât noi. Dată fiind această situaţie, sancţiunile economice susţinute, îndreptate împotriva noastră, nu ar reuşi să provoace altceva decât automutilare economică. Statele Unite pot să meargă mai departe şi fără restul lumii, într-o mai mare măsură decât o pot face majoritatea părţilor ei în lipsa noastră. Dar, s-ar grăbi cineva să spună, dacă Rusia sau oricare altă ţară ar fi capabilă să împiedice comerţul şi investiţiile americane succesiv în mai multe părţi ale lumii, am fi aproape pe moarte. Pentru a fi convinşi de acest lucru, ar trebui să gândim nu în termeni ce ţin de politică, ci în termeni apocaliptici. Dacă unele ţări doresc să aibă mai puţin de-a face cu noi, altele se vor apropia mai mult, din punct de vedere economic, de noi. Într-o măsură mai mare decât orice altă ţară, Statele Unite pot să admită sau să refuze o varietate de favoruri, în domenii precum comerţul, asistenţa, împrumuturile, furnizarea de energie atomică în scopuri paşnice sau securitatea militară. Dacă se doreşte găsirea unor mijloace paşnice de convingere a altor ţări să se supună politicilor americane favorite, guvernul american nu trebuie să le caute prea departe. Uniunea Sovietică este încă şi mai puţin dependentă din punct de vedere economic de lumea dinafara graniţelor decât suntem noi, însă are mai puţină autoritate economică şi politică asupra ei. Noi suntem mai dependenţi din punct de vedere economic de lumea externă decât este Uniunea Sovietică, însă dispunem de mai multe pârghii de influenţă economică şi politică asupra ei.

Mărimea celor două mari puteri le conferă o anumită capacitate de control şi, în acelaşi timp, le şi oferă un anumit grad de protecţie faţă de efectul comportamentului celorlalte state. Inegalitatea naţiunilor produce o situaţie de echilibru, la un nivel scăzut al interdependenţei. Acesta este un tablou al lumii destul de diferit de cel pe care-l zugrăvesc adepţii de astăzi ai transnaţionalismului şi interdependenţei. Ei aderă la o versiune economică a teoriei dominoului : orice se întâmplă oriunde în lume ne poate afecta direct sau prin repercusiunile sale şi, în consecinţă, trebuie să reacţionăm faţă de acel fenomen. Această aserţiune rămâne

valabilă doar dacă naţiunile importante din punct de vedere politic sunt strâns legate. Am văzut că nu este cazul. Arareori a fost mai mare discrepanţa dintre omogenitatea sugerată de „interdependenţă" şi eterogenitatea lumii în care trăim. O lume compusă din unităţi extrem de inegale este cu greu una interdependentă. O lume în care câteva state îşi pot purta destul de bine singure de grijă şi unde majoritatea statelor nu pot spera să facă acest lucru este cu greu una interdependentă. O lume în care Uniunea Sovietică şi China urmează politici de excludere este cu greu una interdependentă. O lume a naţionalismelor care stau să izbucnească este cu greu una interdependentă. Confuzia conceptelor dăunează clarităţii analizei, subminând atât posibilităţile, cât şi imperativele acţiunii. Este eronat, din punct de vedere logic, şi obscurantist, din punct de vedere politic, să se înţeleagă lumea ca o unitate şi să fie numită „interdependentă". Complexităţile diplomaţiei sunt uneori comparate cu acelea ale jocului de şah. Nici o partidă nu poate fi jucată cu succes decât în cazul în care tabla de şah este cu acurateţe descrisă.

Până acum, am demonstrat că numerele mici sunt mai bune decât cele mari, cel puţin în cazul statelor care se află în vârf. Definind conceptul - şi examinând economia - interdependenţei, nu am stabilit care anume număr mai mic este cel mai bun. Nu am putut răspunde la această întrebare, întrucât interdependenţa economică variază odată cu dimensiunea marilor puteri, iar mărimea lor nu se corelează perfect cu numărul lor. În capitolul care urmează, examinarea interdependenţei militare conduce către un răspuns exact.

Capitolul 8

Cauze structurale şi efecte militare

Capitolul al şaptele a arătat de ce un număr mai mic este de preferat. A spune că un număr mai mic este mai bun decât unul mai mare nu înseamnă a spune că numărul doi este cel mai preferabil dintre toate. Stabilitatea perechilor – de corporaţii, de partide politice, de parteneri de viaţă – a fost adesea lăudată. Deşi majoritatea celor care studiază politica internaţională consideră probabil că sistemele constituite din mai multe mari puteri ar fi instabile, ei se împotrivesc ideii, larg răspândite, conform căreia un număr de două unităţi este cel mai bun din categoria numerelor mici. Au ei dreptate să gândească astfel? De dragul stabilităţii păcii sau a orice altceva, ar trebui să preferăm o lume dominată de două mari puteri sau una în care să coexiste câteva sau chiar mai multe? Capitolul al optulea va arăta de ce numărul doi este cel mai preferabil din categoria numerelor mici. Noi am ajuns la unele concluzii, nu însă şi la aceasta, dacă ţinem seama de interdependenţa economică. Problemele vizând securitatea naţională, în cadrul lumilor multi- şi bipolare pot, într-adevăr, să pună în lumină avantajele de a avea două, şi numai două, puteri în sistem.

I

Pentru a determina virtuţile sistemelor alcătuite din două părţi, este necesară compararea sistemelor de diferite numere. Deoarece capitolul anterior s-a concentrat doar asupra sistemelor de numere mici şi chiar foarte mici, nu a trebuit să luăm în considerare diferenţele apărute ca urmare a prezenţei unui număr de două, trei, patru sau mai multe părţi principale dintr-un sistem. Trebuie să facem acum acest lucru. Conform căror criterii stabilim că un sistem internaţional-politic se schimbă şi, invers, în baza căror criterii afirmăm că un sistem este stabil? Politologii adună adesea efecte diferite în categoria stabilităţii. Eu însumi am procedat astfel, în eseurile mele din 1964 şi 1967, apelând la categoria de

stabilitate, pentru a include într-însa caracterul paşnic şi administrarea concretă a afacerilor internaţionale, noţiuni care constituie preocupările capitolului de faţă şi ale celui care urmează. Este important, consider eu acum, să analizăm efectele diferite în mod separat, astfel încât să le putem localiza cu claritate cauzele.

Sistemele anarhice sunt transformate numai ca urmare a schimbărilor vizând principiul organizator şi a celor consecvenţiale referitoare la numărul componentelor lor principale. A afirma că un sistem internaţional-politic este stabil presupune două lucruri: mai întâi, că el rămâne anarhic; apoi, că nu se petrece nici o variaţie consecvenţială cu privire la numărul părţilor principale care alcătuiesc sistemul. Variaţiile „consecvenţiale" privind numerele reprezintă schimbări de număr care conduc către aşteptări diferite, în privinţa efectului pe care structura îl are asupra unităţilor. Stabilitatea sistemului, atât timp cât el rămâne anarhic, este, în consecinţă, strâns legată de soarta principalilor săi membri. Strânsa legătură este instituită de relaţia dintre schimbările privind numărul de mari puteri şi transformarea sistemului. Cu toate acestea, legătura nu constrânge în mod absolut, deoarece numărul marilor puteri poate să rămână acelaşi sau să nu varieze consecvenţial, chiar în cazul în care anumite puteri decad din categoria celor mari, doar pentru a fi înlocuite de altele. Sistemele internaţional-politice sunt remarcabil de stabile, aşa cum este ilustrat în tabelul 8.1. Sistemul multipolar s-a menţinut timp de trei secole deoarece, pe

Tabelul 8.1 *Mari puteri, 1700-1979*

	1700	1800	1875	1910	1935	1945
Turcia	x					
Suedia	x					
Olanda	x					
Spania	x					
Austria (Austro-Ungaria)	x	x	x	x		
Franţa	x	x	x	x	x	
Anglia (Marea Britanie)	x	x	x	x	x	
Prusia (Germania)		x	x	x	x	
Rusia (Uniunea Sovietică)		x	x	x	x	x
Italia			x	x	x	
Japonia				x	x	
Statele Unite				x	x	x

Adaptat după Wright, 1965, Apendice 20, tabelul 43.

măsură ce unele state au căzut din vârful ierarhiei, altele le-au luat locul, prin intermediul sporirii relative a capabilităţilor lor. Sistemul s-a menţinut chiar pe măsură ce identitatea membrilor săi s-a schimbat. Sistemul bipolar a durat trei decenii, deoarece nici un alt al treilea stat nu a fost în stare să-şi dezvolte capabilităţi comparabile cu cele ale Statelor Unite şi Uniunii Sovietice. Sistemul pare a fi robust, chiar dacă este puţin probabil ca el să dureze tot atât de mult ca şi predecesorul său – chestiune ce urmează să fie discutată în partea a patra a acestui capitol.

Legătura dintre supravieţuirea unor anumite mari puteri şi stabilitatea sistemelor mai este slăbită şi prin faptul că nu toate schimbările de număr sunt schimbări de sistem. Faptul că sistemele bipolar şi multipolar sunt distincte este unul larg acceptat. Sistemele cu două componente au calităţi distincte de cele cu trei sau patru componente. În ce constă diferenţa definitorie? Răspunsul este dat de comportamentul cerut din partea componentelor sistemelor de tip autoajutorare, şi anume, cel de tip „balansare" Acest tip de comportament se concretizează în mod diferit în sistemele multi- şi bipolare. Deşi mulţi dintre cei care studiază politica internaţională consideră că jocul balanţei de putere presupune cel puţin trei sau patru jucători, noi am văzut, în capitolul al şaselea, că doi sunt de ajuns. Acolo unde se întrec două puteri, dezechilibrele pot fi corectate doar prin eforturile lor interne. Cu un număr mai mare de două, schimbările de aliniere furnizează un mijloc suplimentar de adaptare, conferind flexibilitate sistemului. Aceasta se constituie într-o diferenţă crucială în privinţa sistemelor multi- şi bipolare. Dacă se depăşeşte un număr mai mare de doi, ce variaţii de număr sunt consecvenţiale? Trei şi patru sunt numere aflate la limită. Ele marchează tranziţia de la un sistem la altul, întrucât oportunităţile care vin în sprijinul balansării prin intermediul combinării cu alţii variază în moduri care modifică rezultatele aşteptate. Sistemele de trei au caracteristici distinctive şi de rău augur. Două dintre puteri pot să se coalizeze cu uşurinţă împotriva celei de-a treia, să împartă câştigurile şi să aducă sistemul înapoi către bipolaritate. În sistemele multipolare, un număr de patru este, în consecinţă, cel mai scăzut număr acceptabil, pentru că el permite alinierea externă, promiţând o stabilitate apreciabilă. Numărul cinci este considerat a fi un alt număr de graniţă, fiind cel mai mic număr care promite stabilitate, în condiţiile în care îi conferă un anumit rol puterii echilibratoare; voi examina această presupoziţie. Mai departe de numărul cinci, nu mai apare nici un număr de graniţă. Noi ştim că, pe măsură ce numerele cresc, complicaţiile se intensifică, datorită dificultăţii pe care oricine o resimte atunci când trebuie să facă faţă comportamentului imprevizibil al multor altora şi datorită numărului mai mare ca niciodată şi a varietăţii de coaliţii care pot fi făcute, însă nu avem temeiuri să afirmăm că aceste complicaţii depăşesc, pe măsură ce înaintăm, o limită, să spunem trecând de la şapte la opt. Din fericire, privind lucrurile din punct de vedere practic, nici o creştere a numărului de mari puteri nu se întrezăreşte la orizont.

Până în 1945, sistemul de state-naţiuni a fost multipolar şi întotdeauna de cinci sau mai multe puteri. Pe perioada întregii istorii moderne, structura politicii internaţionale nu s-a schimbat decât o dată. Nu avem la dispoziţie decât două sisteme pentru a le observa. Totuşi, prin inferenţă şi analogie, pot fi trase anumite concluzii despre sistemele internaţionale cu numere mai mici sau mai mari de mari puteri. Următoarea parte a acestui capitol arată că cinci părţi nu alcătuiesc un sistem distinct, analizând implicaţiile diferite ale sistemelor cu două, cu patru sau cu mai multe părţi.

II

Cu doar două mari puteri, un sistem al echilibrului de putere este instabil; pentru funcţionarea sa adecvată, sunt necesare patru puteri. Pentru uşurinţa si precizia ajustării, adăugarea unei a cincea puteri, care să joace un rol echilibrator, ar fi binevenită. Acesta este raţionamentul convenţional. Ar trebui el acceptat? Reprezintă cifra cinci un compromis rezonabil între cel mai simplu sistem posibil, de două, şi numere atât de mari, încât să transforme sistemele anarhice într-unele descurajant de complexe?

Noţiunea de echilibrator este mai mult o generalizare de ordin istoric, decât un concept teoretic. Generalizarea este dedusă din poziţia şi comportamentul Marii Britanii, în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Experienţa britanică arată ce condiţii trebuie să prevaleze. Prima dintre aceste condiţii a fost aceea ca marja de putere aflată la dispoziţia părţii agresoare să nu fie atât de mare, încât forţa cu care Marea Britanie contribuia la partea mai uşoară a balanţei să fie cumva insuficientă să o redreseze. Atunci când statele de pe continent erau aproape de o stare de echilibru, Marea Britanie putea acţiona cu eficienţă. A doua condiţie era ca obiectivele urmărite de Marea Britanie pe continent să rămână negative, întrucât motivaţiile pozitive contribuie la stabilirea aliniamentelor. Un stat care doreşte să-şi securizeze o parte a teritoriului este, de obicei, nevoit să se alieze cu state care nu-l deţin deja. În consecinţă, obiectivele unui stat restrâng aria de posibilităţi pentru ca rolul de echilibrator să fie indeplinit cu succes a manevrelor sale diplomatice. În cele din urmă, pentru a fi eficientă în rolul de putere echilibratoare, Marea Britanie a pretins un statut al puterii cel puţin egal cu al celui mai puternic stat. Slăbiciunea britanică vizavi de ţările europene a însemnat, până în ziua de azi, să se implice în relaţiile cu ele. Doar atunci când puterile continentale erau aproape în echilibru sau când Marea Britanie a fost impresionant de puternică, a putut ea să rămână la distanţă, până în momentul în care

angajamentul său a putut fi decisiv din punct de vedere diplomatic. Acestea sunt condiţii extrem de speciale, ele fiind făcute să fie cu atât mai speciale de faptul că preferinţele politice nu trebuie să determine echilibratorul să se identifice cu nici o grupare de state, actuală sau potenţială. Teoria balanţei de putere nu poate încorpora rolul echilibratorului, întrucât asumarea rolului depinde de condiţii atât de strict definite şi istoric improbabile. Numărul cinci nu are nici o atracţie aparte, deoarece nu există nici un motiv să se creadă că statul rămas în afara aliniamentelor va fi capabil sau va dori să îndeplinească rolul de echilibrator.

Astfel de consideraţii au condus la şi mai multe îndoieli generale, cu privire la avantajele supralicitate ale alianţelor flexibile. Pentru a fi de ajutor, flexibilitatea trebuie să însemne că, acolo unde unul sau mai multe state le ameninţă pe celelalte, unele state se vor alătura uneia dintre părţi sau o vor abandona pe cealaltă, în vederea înclinării balanţei împotriva potenţialilor agresori. Vechiul sistem al balanţei de putere nu pare, în acest punct, să inspire încredere, aşa cum este şi cazul noului sistem de securitate colectivă al Ligii şi al Naţiunilor Unite. Oricare dintre sisteme depinde, pentru menţinerea şi funcţionarea sa, de neutralitatea faţă de aliniamente, în momente de serioasă ameninţare. Pentru a conserva sistemul, cel puţin un stat puternic trebuie să depăşească presiunea preferinţei ideologice, inerţia legăturilor anterioare şi conflictul intereselor de moment, adăugându-şi forţa de partea taberei paşnice. El trebuie să facă ceea ce impun cerinţele momentului.

De vreme ce unul din interesele fiecărui stat e acela de a evita dominaţia din partea altor state, de ce ar fi dificil, pentru un stat sau pentru câteva să treacă de partea celui ameninţat? La urma urmelor, ele trec printr-un pericol comun. Însă *A* poate să spună, în schimb, către *B*: „De vreme ce ameninţarea planează atât asupra ta, cât şi asupra mea, eu voi sta deoparte şi te voi lăsa pe tine să rezolvi chestiunea” Dacă *B* acţionează efectiv, *A* câştigă beneficii gratuite. Dacă *B*, devenind nemulţumit, nu acţionează, *A* şi *B* pierd amândoi. Reflectarea asupra unei sorţi comune poate să nu conducă la o distribuţie echitabilă a efortului – sau chiar la nici un efort. Dacă se întâmplă sau nu astfel, aceasta depinde de mărimea grupului şi de inegalităţile din interiorul său, ca şi de caracterul membrilor săi (*cf.* Olson, 1965, pp. 36, 45).

Dificultăţile din orice sistem multipolar ies la iveală în momentul în care unele state le ameninţă pe altele, în vreme ce alinierile sunt incerte. Ministrul francez de Externe, Flandin, i-a spus prim-ministrului britanic Baldwin că ocupaţia militară a lui Hitler asupra Renaniei, în 1936, oferea Marii Britanii ocazia de a prelua iniţiativa, în ceea ce privea opoziţia faţă de Germania. Pe măsură ce ameninţarea germană creştea, unii lideri britanici şi francezi puteau nutri speranţa că, dacă ţările lor se ţineau la distanţă, Rusia şi Germania s-ar contrabalansa sau

s-ar lupta una cu cealaltă până la sfârşit (Nicolson, 1966, pp. 246-249; Young, 1976, pp. 128-130). Incertitudinile legate de cine ameninţă pe cine, cine se opune cui şi cine va câştiga sau va pierde de pe urma acţiunilor altor state se intensifică pe măsură ce numărul de state creşte. Chiar dacă se presupune că obiectivele majorităţii statelor sunt lăudabile, sincronizarea şi conţinutul acţiunilor necesare atingerii lor devin din ce în ce mai greu de calculat. Mai degrabă decât să simplifice chestiunea, acţiunea de a prescrie reguli generale pe care statele să le urmeze ilustrează, pur şi simplu, imposibilitatea de a crede că statele pot concilia două imperative aflate în conflict – acela de a acţiona în vederea binelui propriu, aşa cum le-o cer situaţiile lor, şi pe acela de acţiona pentru stabilitatea sau supravieţuirea sistemului, aşa cum unii analişti le sfătuiesc să facă. Politologii care se declară în favoarea flexibilităţii alinierii naţionale trebuie să accepte faptul că flexibilitatea intervine doar pe măsură ce numerele cresc şi, în consecinţă, pe măsură ce complexităţile şi incertitudinile se multiplică.

Cu un număr mai mare de două state, politica de putere depinde de diplomaţia cu care sunt făcute, menţinute şi destrămate alianţele. Flexibilitatea alinierii înseamnă atât că ţara care este curtată ar putea să prefere un alt pretendent, cât şi faptul că partenerul actual de alianţă al cuiva ar putea defecta. Flexibilitatea alinierii restrânge opţiunea cuiva de a opta pentru politici. Strategia unui stat trebuie să mulţumească un potenţial partener sau să-l satisfacă pe unul prezent. O situaţie comparabilă se întâlneşte atunci când partidele politice se întrec pentru voturi, prin formarea şi reformarea de coaliţii electorale, de către diferite grupuri economice, etnice, religioase şi regionale. Strategia sau politica unui partid este în aşa fel făcută, încât să vizeze atragerea şi păstrarea electoratului. Pentru ca un partid să aibă succes electoral, politica sa nu poate fi, pur şi simplu, cea pe care liderii săi o consideră a fi cea mai bună pentru ţară. Politica trebuie să fie în aşa fel alcătuită, încât să vizeze, cel puţin parţial, obiectivul câştigării alegerilor. În mod similar, cu un număr de state aproximativ egal, strategia este cel puţin în parte făcută pentru a viza atragerea şi păstrarea aliaţilor. Dacă se pot forma alianţe, statele vor dori să se înfăţişeze ca parteneri atractivi. Pretendenţii îşi schimbă înfăţişarea, şi-şi adaptează comportamentul, pentru a-şi spori şansele de eligibilitate. Cei care rămân neatractivi, constatând că performanţele lor sunt slabe, probabil că vor încerca prin toate forţele să-şi modifice înfăţişarea şi comportamentul. Trebuie să devii suficient de atractiv, ca personalitate şi politică, pentru a fi considerat că reprezinţi o opţiune posibilă. Diplomaţia de alianţă a Europei, din anii de dinaintea primului război mondial, este bogată în exemple de acest gen. Chiar din perioada războaielor napoleoniene, mulţi au crezut că „republicanii” şi „cazacii” nu ar fi putut nici măcar să se logodească, nemaivorbind de casătorie. Curtarea Franţei şi a Rusiei, în timp ce fiecare se adapta într-un

fel la cerinţele celeilalte, s-a finalizat totuşi prin alianţa din 1894, conducând, în mod corespunzător, la urmaşa sa, Tripla Antantă, când, mai întâi Franţa şi Anglia, în 1904, iar apoi Rusia şi Anglia, în 1907, au trecut peste animozităţile care durau de foarte mult timp între ele.

Dacă presiunile sunt suficient de puternice, un stat va trata cu aproape oricare altul. Litvinov remarca, în anii '30, că, pentru a-şi promova securitatea într-o lume ostilă, Uniunea Sovietică va duce tratative cu orice stat, chiar şi cu Germania lui Hitler (Moore, 1950, pp. 350-355). Este important de remarcat faptul că statele vor face pact cu diavolul, pentru a evita iadul înfrângerii militare. Este încă şi mai important să reamintim că problema referitoare la cine anume se va alia cu care diavol anume, ar putea fi chiar cea decisivă. La final, acţiunile lui Hitler au făcut în aşa fel încât toate marile puteri, cu excepţia Italiei şi Japoniei, să se unească împotriva lui[1].

În căutarea securităţii, ar putea fi obligatorie crearea unor alianţe. Odată încheiate, ele trebuie conduse. Formarea alianţelor europene, proces început în anii 1890, s-a împotmolit, pe măsură ce s-au conturat două blocuri. Rigiditatea blocurilor, se crede, a contribuit intens la izbucnirea primului război mondial. Concepţia este însă una superficială. Alianţele sunt făcute de state care au doar câteva, şi nu pe toate, interese comune. Interesul comun este, de obicei, unul negativ : teama faţă de celelalte state. Divergenţa apare atunci când sunt în joc interesele comune. Să luăm două exemple. Rusia ar fi preferat să facă planuri şi să se pregătească pentru eventualitatea războiului împotriva Austro-Ungariei. Ea putea spera s-o înfrângă pe aceasta din urmă, dar nu şi pe Germania, iar Austro-Ungaria se opunea câştigării de către Rusia a controlului asupra strâmtorilor care leagă Marea Mediterană de Marea Neagră. Franţa însă putea recâştiga Alsacia-Lorena doar după ce înfrângea Germania. Percepţia unei ameninţări comune a făcut ca Rusia şi Franţa să fie aduse la un numitor comun. Diplomaţia de alianţă şi o mare revărsare de fonduri dinspre Franţa către Rusia au contribuit la menţinerea lor împreună şi la conturarea unei strategii de alianţă care să fie mai mult pe placul Franţei, decât pe cel al Rusiei. Strategiile de alianţă sunt întotdeauna rezultatul compromisului, de vreme ce interesele aliaţilor şi noţiunile lor referitoare la modul în care să fie ele securizate nu sunt niciodată identice. Pe deasupra, într-un sistem multipolar, în ciuda formării blocurilor, aliaţii cuiva se pot treptat orienta către tabăra opusă. Dacă un membru al uneia dintre alianţe încearcă să aplaneze diferenţele sau să coopereze în anumite moduri, cu un

1. Aşa cum Winston Churchill i-a spus secretarului său privat, în noaptea dinaintea invadării Rusiei de către Germania, „Dacă Hitler ar invada iadul, aş face cel puţin o referinţă favorabilă la adresa diavolului, în Camera Comunelor" (Churchill, 1950, p. 370).

membru din altă alianţă, propriii săi aliaţi devin neliniştiţi. Astfel, cooperarea anglo-germană, din 1912 şi 1913, în vederea amortizării crizelor balcanice, şi rezolvarea anumitor dispute coloniale dintre ele s-ar putea să fi fost dăunătoare. Reacţiile aliaţilor lor au descurajat Marea Britanie şi Germania să joace roluri similare în Europa de Sud-Est, în 1914, lăsând totuşi fiecăreia în parte o anumită speranţă că alianţa celeilalte nu se va menţine pe poziţii (Jervis, 1976, p. 110). O mai mare coeziune a blocurilor ar fi permis o mai mare flexibilitate a politicii. Însă, în acest caz, la coeziunea blocurilor, ca şi la disciplina părţilor, se ajunge prin intermediul unei conduceri pricepute şi atente; iar conducerea blocurilor este din cale-afară de dificilă pentru părţile aproximativ egale, de vreme ce ea trebuie gândită în cooperare.

Dacă blocurile concurente sunt considerate a fi strâns echilibrate şi în cazul în care competiţia se concentrează asupra chestiunilor importante, atunci, a-ţi dezamăgi propria tabără înseamnă a risca propria distrugere. Într-un moment de criză, partea mai slabă sau mai aventuroasă este probabil să determine politica taberei sale. Partenerii săi nu-şi permit nici să-l lase pe membrul mai slab să piardă, nici să-şi facă publică lipsa lor de unitate, eşuând în a sprijini o iniţiativă, chiar în timp ce-i deplâng riscurile. Preludiul primului război mondial oferă exemple izbitoare. Aproximativa egalitate a partenerilor de alianţă i-a făcut să fie strâns interdependenţi. Interdependenţa aliaţilor, alături de intensitatea competiţiei dintre cele două tabere însemna că, în timp ce orice ţară îşi putea angaja asociaţii, nici una, din nici o tabără, nu putea exercita controlul. Dacă Austro-Ungaria marşa, Germania trebuia să urmeze; disoluţia Imperiului Austro-Ungar ar fi lăsat Germania singură în mijlocul Europei. Dacă Franţa marşa, Rusia trebuia să urmeze; o victorie germană asupra Franţei ar fi însemnat o înfrângere pentru Rusia. Şi aşa se petreceau lucrurile peste tot în interiorul cercului vicios. Întrucât înfrângerea sau abandonarea unui aliat principal ar fi zguduit echilibrul, fiecare stat a fost constrâns să-şi adapteze strategia şi modalitatea de utilizare a forţelor proprii, în funcţie de scopurile şi temerile partenerilor săi. Într-un sens, politica instabilă a Balcanilor a antrenat lumea în război. Însă acest enunţ omite mai degrabă esenţialul. Pe plan internaţional, evenimentele şi condiţiile destabilizatoare abundă. Întrebările importante care trebuie puse sunt dacă este probabil ca ele să fie gestionate mai bine şi dacă efectele lor sunt absorbite mai uşor într-un sistem decât în altul (vezi, mai jos, pp. 279-280).

Jocul politicii de putere, dacă este jucat într-adevăr dur, împinge jucătorii în tabere rivale, chiar dacă întreprinderea de a crea şi de a menţine alianţe este atât de complicată, încât jocul poate fi jucat suficient de dur pentru a produce acel rezultat, doar sub presiunea războiului. Astfel, cele şase sau şapte mari puteri ale perioadei interbelice nu s-au angajat în formarea a două blocuri, până după mai

mult de doi ani după ce a început cel de-al doilea război mondial. Mai mult, formarea a două blocuri nu a determinat ca sistemul multipolar să se transforme într-unul bipolar, după cum formarea coaliţiilor opuse, în scopul luptei electorale, nu transformă un sistem multipartit într-unul bipartit. Chiar sub cea mai mare presiune externă, unitatea alianţelor este departe de a fi completă. Statele sau partidele din cadrul alianţelor din perioada de război sau din cea electorală, chiar pe măsură ce se adaptează unul faţă de altul, continuă să facă manevre pentru a obţine avantaje şi să-şi facă griji legate de constelaţia de forţe care se va forma, odată ce confruntarea s-a încheiat.

În sistemele multipolare, există prea multe puteri, pentru a permite oricăreia dintre ele să traseze limite clare şi fixe între aliaţii şi adversarii lor, şi prea puţine, pentru a menţine efectele abandonurilor la un nivel scăzut. Acolo unde sunt trei sau mai multe puteri, flexibilitatea alianţelor menţine relaţiile de prietenie şi de adversitate într-o stare de mobilitate, făcând ca estimarea oricăreia, cu privire la ecuaţia de forţe prezentă sau viitoare, să fie nesigură. Atât timp cât sistemul este unul al numerelor rezonabil de mici, acţiunile oricăreia dintre ele pot ameninţa securitatea celorlalte. Este vorba de un număr prea mare, pentru a permite, indiferent cui, să observe în mod cert ce se întâmplă, şi de un număr prea mic, pentru a face evenimentele insignifiante. Cercetătorii politicii internaţionale au crezut că incertitudinea care rezultă din flexibilitatea alinierii trage un serios semnal de alarmă, valabil pentru politica externă a oricăreia (*cf.* Kaplan, 1957, pp. 22-36; Morgenthau, 1961, partea a patra). Invers, ei au crezut că lumile bipolare sunt de două ori instabile – că ele se erodează sau colapsează cu uşurinţă. Această concluzie se bazează pe un raţionament fals şi pe date insuficiente. Interdependenţa militară variază odată cu măsura – şi cu gradul de egalitate – în care marile puteri mizează pe celelalte, în privinţa securităţii lor. Într-o lume bipolară, interdependenţa militară scade chiar şi mai drastic decât interdependenţa economică. Din punct de vedere militar, Rusia şi America depind, în principal, doar de ele însele. Ele se balansează reciproc prin mijloace „interne", în locul celor „externe", bazându-se pe propriile lor capabilităţi, mai degrabă decât pe capabilităţile aliaţilor. Balansarea internă este mai de încredere şi mai precisă decât balansarea externă. Statele sunt mai puţin susceptibile de a-şi estima greşit forţele lor relative, decât o fac atunci când e vorba de forţa şi funcţionalitatea coaliţiilor opuse. În loc să determine statele să fie în mod corect precaute şi să nu scape din vedere şansele de pace, incertitudinea şi calculul greşit cauzează mai degrabă războaie (*cf.* Blainey, 1970, pp. 108-119). Într-o lume bipolară, incertitudinea se micşorează, iar calculele sunt mai uşor de făcut.

O bună parte a scepticismului cu privire la virtuţile bipolarităţii ia naştere din considerarea sistemului ca fiind bipolar, dacă se formează două blocuri în

interiorul unei lumi multipolare. Un bloc guvernat într-un mod nepriceput poate, într-adevăr, să se prăbuşească. Într-o lume multipolară, liderii ambelor blocuri trebuie să se concentreze în mod simultan asupra conducerii alianţei, de vreme ce abandonul unui aliat poate fi fatal pentru partenerii săi, şi asupra obiectivelor şi capabilităţilor blocului opus. Istoria anterioară a două războaie mondiale înfăţişează în mod dramatic pericolele. Cantitatea echitabilă de efort pe care o presupune acum conducerea alianţei ar putea să pună în umbră diferenţa profundă dintre alianţele de stil vechi şi cele de stil nou. În cazul alianţelor între egali, abandonul uneia dintre părţi ameninţă securitatea celorlalte. În cazul alianţelor între inegali, contribuţiile membrilor mai neînsemnaţi sunt dorite şi, în acelaşi timp, de o importanţă relativ redusă. Acolo unde contribuţiile unui anumit număr de părţi sunt extrem de importante pentru toate, fiecare are o tendinţă puternică atât de a-i convinge pe ceilalţi de concepţiile sale legate de strategie şi de tactică, dar şi de a face concesii atunci când persuadarea eşuează. Unitatea principalilor parteneri este probabil să se menţină, deoarece cu toţii înţeleg cât de mult depind de ea. Înaintea primului război mondial, acceptarea de către Germania a probabilei abandonări a Triplei Alianţe de către Italia a semnalat că aceasta din urmă era relativ lipsită de importanţă. În cazul alianţelor între inegali, conducătorii alianţei trebuie să-şi facă puţine griji legate de fidelitatea celor care i se alătură şi care, oricum, nu au prea multe opţiuni. Să analizăm comparativ situaţia din 1914, cu cea a Statelor Unite, a Marii Britanii şi a Franţei din 1956. Statele Unite au putut să se disocieze de aventura în Suez a celor doi principali aliaţi ai săi şi să-i supună pe aceştia unei împovărătoare presiuni financiare. Ca şi Austro-Ungaria în 1914, Marea Britanie şi Franţa au încercat să angajeze sau, cel puţin, să-şi imobilizeze partenerii de alianţă, punându-i în faţa faptului împlinit. Bucurându-se de o poziţie de predominanţă, Statele Unite au putut continua să-şi concentreze atenţia asupra adversarului principal, în timp ce-şi punea la punct aliaţii. Sunt izbitoare capacitatea Statelor Unite, precum şi incapacitatea Germaniei de a plăti un preţ tradus în coeziunea internă a alianţei. Este important, în acest caz, să se facă o distincţie fermă între formarea a două blocuri într-o lume multipolară şi bipolaritatea structurală a sistemului actual.

În cadrul lumilor bipolare, ca şi în cele multipolare, liderii de alianţă pot să încerce să obţină contribuţii maxime din partea asociaţilor lor. Contribuţiile sunt utile, chiar şi într-o lume bipolară, însă nu sunt indispensabile. Şi pentru că nu sunt, politicile şi strategiile liderilor de alianţă sunt elaborate, în ultimă instanţă, în conformitate cu propriile lor calcule şi interese. Neluarea în considerare a opiniilor unui aliat are sens doar în condiţiile în care cooperarea militară este în mare măsură nerelevantă. Aşa stau lucrurile atât în cazul Organizaţiei Tratatului de la Varşovia (OTV), cât şi în cel al Organizaţiei Tratatului Atlanticului de Nord

(NATO). În 1976, de exemplu, cheltuielile militare ale Uniunii Sovietice depăşeau 90 de procente din totalul cheltuielilor OTV, iar cele ale Statelor Unite erau în jur de 75 de procente din totalul cheltuielilr NATO. Factic, dacă nu şi formal, NATO se bazează pe garanţii acordate de Statele Unite aliaţilor săi europeni şi Canadei. Statele Unite, având o preponderenţă a armelor nucleare şi dispunând de tot atâţia oameni înrolaţi cât au toate statele vest-europene la un loc, ar putea fi capabile să le protejeze; ultimele sunt cele care nu o pot proteja pe prima. Din pricina diferenţelor semnificative privind capabilităţile statelor membre, împărţirea egală a sarcinilor, care putea fi întâlnită în cazul sistemelor anterioare de alianţă, nu mai este posibilă.

Din punct de vedere militar, interdependenţa este redusă într-o lume bipolară şi ridicată în cazul celei multipolare. Marile puteri din cadrul unei lumi multipolare depind una de alta, în privinţa suportului politic şi militar, în perioade de criză şi de război. Este vital să te asiguri de un sprijin pe termen lung. Acest lucru nu poate fi valabil şi pentru o lume bipolară, deoarece terţii nu sunt capabili să răstoarne balanţa, retrăgându-se dintr-o alianţă sau alăturându-se alteia. Astfel, două „pierderi" ale Chinei, în perioada postbelică – mai întâi, de către Statele Unite şi apoi de către Uniunea Sovietică – au fost întâmpinate fără a distorsiona în mod dezastruos şi chiar fără a afecta prea mult balanţa dintre America şi Rusia. La fel, nici Franţa, retrăgându-şi forţele din NATO, nu a modificat în mod vizibil echilibrul bipolar. Faptul că nu era nevoie ca politica americană să ţină cont de Franţa ne ajută să ne explicăm retragerea sa parţială. Flagranta inegalitate dintre cele două superputeri şi membrii respectivelor lor alianţe face ca orice realiniere a celor din urmă să fie destul de insignifiantă. Strategia liderului poate fi, prin urmare, flexibilă. În cazul politicii balanţei de putere de stil vechi, flexibilitatea alinierii a dus la rigiditatea strategiei sau la limitarea libertăţii de decizie. În cazul politicii balanţei de putere de stil nou, este valabilă obversa: rigiditatea alinierii într-o lume cu două puteri duce la flexibilitate privind strategia, şi la sporirea libertăţii de decizie. Deşi uneori fac concesii aliaţilor, nici Statele Unite şi nici Uniunea Sovietică nu intervin asupra strategiei şi nici nu-şi modifică dispoziţiile militare, doar pentru a se pune în acord cu statele asociate. Ambele superputeri pot face planuri pe termen lung, putându-şi duce la bun sfârşit politicile, în măsura în care găsesc că este potrivit, întrucât ele nu sunt nevoite să consimtă la cererile terţilor.

În cadrul unei lumi multipolare, statele îşi pun adesea resursele în comun, pentru a servi intereselor lor. Părţile aproximativ egale angajate în eforturi de cooperare trebuie să caute un numitor comun al politicilor lor. Ele riscă să-l găsească pe cel mai mic, sfârşind adesea prin a ajunge la cea mai rea dintre lumile posibile. Într-o lume bipolară, liderii de alianţă îşi alcătuiesc strategiile pornind,

în general, de la propriile calcule cu privire la interese. Strategiile pot fi create mai mult în vederea înfruntării principalului adversar şi mai puţin în vederea satisfacerii aliaţilor cuiva. Liderii de alianţă sunt liberi să-şi urmeze linia proprie, care, fireşte, poate să reflecte atât buna, cât şi proasta lor putere de decizie, atât temerile lor imaginare, cât şi pe cele realiste, atât obiectivele lor mai puţin nobile, cât şi pe cele vrednice de laudă. Liderii de alianţă nu sunt scutiţi de constrângeri. Cu toate acestea, principalele constrângeri iau naştere în urma acţiunii principalului adversar, şi nu din cea a propriilor asociaţi.

III

Nici Statele Unite şi nici Uniunea Sovietică nu trebuie să se facă acceptate în faţa altor state; ele însă trebuie să se înfrunte una pe alta. În politica de mare putere din cadrul lumilor multipolare, cine este un pericol pentru cine sau cine se presupune că ar face faţă ameninţărilor şi problemelor sunt chestiuni ce ţin de incertitudine. În politica de mare putere a lumilor bipolare, cine reprezintă un pericol pentru cine anume nu este niciodată pus sub semnul îndoielii. Aceasta este prima mare diferenţă dintre politicile de putere ale celor două sisteme. Statele Unite reprezintă ameninţarea obsedantă pentru Uniunea Sovietică şi, la fel, şi Uniunea Sovietică pentru Statele Unite, de vreme ce fiecare îi poate face rău celeilalte, într-o măsură la care nu poate ajunge nici un alt stat. Orice eveniment din lume, care implică şansele oricăreia dintre ele, antrenează automat interesul celeilalte. Preşedintele Truman, în perioada invadării Coreei, nu ar fi putut lesne invoca argumentele lui Neville Chamberlain, valabile pentru criza cehoslovacă, pretinzând că cei din Coreea ar fi fost un popor situat departe, în estul Asiei, şi de care americanii nu aveau habar. A trebuit să ştim ce este cu ei sau să aflăm rapid. În anii '30, Franţa se situează între Anglia şi Germania. Britanicii puteau crede, ca şi noi, că frontierele lor şi ale noastre se întindeau de-a lungul Rinului. După cel de-al doilea război mondial, nici o a treia mare putere nu se putea situa între Statele Unite şi Uniunea Sovietică, pentru că nu exista nici una. Enunţul că pacea este indivizibilă s-a dovedit discutabil şi de-a dreptul fals atunci când a fost rostit de Litvinov, în anii '30. Sloganele politice exprimă dorinţele mai bine decât realităţile. Într-o lume bipolară, dorinţa devine realitate. Un război sau o ameninţare de război venite din orice parte reprezintă o preocupare pentru ambele superputeri, dacă ele ar putea conduce către câştiguri sau pierderi semnificative pentru oricare dintre ele. În cadrul unei competiţii în care sunt angrenate două puteri, ceea ce reprezintă o pierdere pentru una pare a

fi un câştig pentru cealaltă. Deoarece lucrurile stau aşa, puterile din cadrul unei lumi bipolare reacţionează în mod prompt la evenimente neplăcute. Într-o lume multipolară, pericolele sunt difuz distribuite, responsabilităţile neclare, iar definiţiile intereselor vitale lesne puse în umbră. Acolo unde un anumit număr de state se află în echilibru, politica externă abilă a unei puteri care se află în faţă este menită să câştige un avantaj asupra unui stat, fără a se pune într-o poziţie de antagonism faţă de altele, antrenându-le într-o acţiune concertată. Din când în când, în Europa modernă, câştigurile potenţiale au părut a fi mai mari decât pierderile probabile. Oamenii de stat puteau spera să împingă o situaţie până la limită, fără a determina toţi posibilii oponenţi să se unească. Atunci când eventualii duşmani sunt mai mulţi ca număr, unitatea de acţiune dintre ei este dificil de reglementat. Liderii naţionali puteau, prin urmare, să considere – sau să spere cu tot dinadinsul, aşa cum au făcut Bethmann Hollweg şi Adolf Hitler înaintea celor două războaie mondiale – că nu s-ar putea forma nici o opoziţie unită. Interdependenţa părţilor, difuziunea pericolelor, confuzia răspunsurilor – acestea sunt caracteristicile politicii de mare putere, în cadrul lumilor multipolare.

Dacă interesele şi ambiţiile intră în conflict, absenţa crizelor este mai îngrijorătoare decât recurenţa lor. Crizele sunt produse de hotărârea unui stat de a opune rezistenţă faţă de o schimbare pe care alt stat încearcă s-o facă. Situaţia Statelor Unite şi a Uniunii Sovietice le face să opună rezistenţă, pentru că, în privinţa chestiunilor importante, ele nu pot spera că alţii o vor face în locul lor. Acţiunea politică din cadrul lumii postbelice a reflectat această situaţie. Gherilele comuniste care acţionau în Grecia au inspirat Doctrina Truman. Înăsprirea controlului Uniunii Sovietice asupra statelor din Europa de Est a dus la Planul Marshall şi la Tratatul Atlantic Privind Apărarea, acestea dând, la rândul lor, naştere Cominformului şi Pactului de la Varşovia. Planul de a forma un guvern vest-german a produs Blocada Berlinului. Şi tot aşa au stat lucrurile, de-a lungul deceniilor '50, '60 şi '70. Reacţiile noastre sunt adaptate faţă de acţiunile Uniunii Sovietice, iar cele ale ei faţă de ale noastre, ceea ce a dus la o din ce în ce mai solidă balanţă bipolară.

Într-o lume bipolară nu există periferii. Fiind doar două puteri capabile de a acţiona la scală mondială, orice se întâmplă oriunde reprezintă, potenţial, o preocupare pentru ambele. Bipolaritatea extinde raza geografică de acţiune a preocupărilor ambelor puteri. De asemenea, ea lărgeşte clasa factorilor incluşi în competiţia dintre ele. Întrucât aliaţii contribuie cu relativ puţin la capabilităţile superputerilor, ele îşi concentrează atenţia asupra propriilor lor aranjamente. Într-o lume multipolară, cine este un pericol pentru cine reprezintă adesea o chestiune neclară; tendinţa de a ţine atent sub observaţie toate schimbările dezechilibrante şi de a răspunde la ele prin orice efort ar putea fi necesar este, în

mod consecvent, slăbită. Într-o lume bipolară, schimbările o pot afecta pe fiecare dintre cele două puteri în mod diferit, aceasta însemnând, una peste alta, că puţine schimbări din lume sau din cadrul domeniului naţional al fiecăreia, este probabil să fie considerate irelevante. Competiţia devine mai uşor de înţeles, şi totodată mai larg răspândită. Nu doar pregătirea militară, ci, de asemenea, şi creşterea economică sau dezvoltarea tehnologică devin subiecte de intensă şi constantă preocupare. Autodependenţa părţilor, claritatea pericolelor, certitudinea cu privire la cine trebuie să le înfrunte – acestea sunt caracteristicile politicii de mare putere, într-o lume bipolară.

Calculul greşit, făcut de unele mari puteri sau de toate, reprezintă sursa pericolului într-o lume multipolară ; reacţia exagerată a uneia sau a ambelor superputeri reprezintă sursa pericolului într-o lume bipolară. Bipolaritatea încurajează Statele Unite şi Uniunea Sovietică să transforme evenimentele nedorite în crize, făcând totodată ca cele mai multe dintre ele să fie lipsite de consecinţe. Fiecare poate să piardă enorm doar în condiţiile războiului cu cealaltă ; în privinţa puterii şi a bogăţiei, ambele au mai mult de câştigat de pe urma dezvoltării paşnice a resurselor interne, decât dacă ar curta şi ar câştiga de partea sa – sau ar lupta şi impune – alte state din lume. O rată de creştere cu cinci procente, susţinută timp de trei ani, adaugă produsului naţional brut american o sumă care depăşeşte o jumătate din PNB al Germaniei de Vest şi în întregime pe cel al Marii Britanii (anul de referinţă 1976). În cazul Uniunii Sovietice, în condiţiile în care deţine o jumătate din valoarea produsului nostru naţional brut, câştigurile imaginabile se dublează cantitativ. Ele tot ar fi de o importanţă minoră. Doar Japonia, Europa de Vest şi Orientul Mijlociu reprezintă câştiguri care, dacă sunt dobândite de Uniunea Sovietică, ar putea altera balanţa produselor naţionale brute şi distribuţia resurselor, într-un mod suficient pentru a reprezenta un pericol.

Totuşi, începând cu al doilea război mondial, Statele Unite au răspuns într-un mod costisitor, în locuri aflate la distanţă, faţă de evenimente capricioase, care cu greu ar fi putut afecta soarta cuiva din afara regiunii. Ce e mai rău : calculul greşit sau reacţia exagerată ? Calculul greşit este mai probabil să permită desfăşurarea unor serii de evenimente care, în cele din urmă, ameninţă cu o schimbare a echilibrului, antrenând puterile în război. Reacţia exagerată este cel mai mic rău, deoarece ea presupune doar costuri în bani şi ducerea unor războaie limitate.

Pe deasupra, dinamica unui sistem bipolar furnizează un instrument de corectare. Într-un război fierbinte sau într-unul rece – aşa cum se întâmplă în cazul oricărei competiţii strânse – domină situaţia externă. La mijlocul anilor '50, John Foster Dulles lansa proteste vehemente la adresa neutraliştilor imorali. În acelaşi ton, liderii ruşi spuneau că neutraliştii sunt fie proşti, fie marionete ale ţărilor capitaliste. Însă ideologia nu a prevalat mult timp asupra intereselor. Atât Rusia,

cât şi America au ajuns să accepte statele neutraliste şi chiar să le imprime curaj. Uniunea Sovietică a ajutat Egiptul şi Irakul, ţări care îşi ţineau adepţii comunişti în închisori. La sfârşitul anilor '50, şi de-a lungul anilor '60, Statele Unite, după ce acordaseră asistenţă economică şi militară Iugoslaviei comuniste, au făcut din India neutralistă cel mai preferat stat primitor de ajutor economic[1]. Conform retoricii Războiului Rece, clivajul esenţial al lumii era cel între democraţia capitalistă şi comunismul ateu. Însă, privită prin prisma dimensiunii mizelor şi prin cea a forţei conflictului, ideologia a fost subordonată interesului politicilor Americii şi Rusiei, care s-au comportat mai mult ca puterile tradiţionale, decât ca liderii unor mişcări mesianice. Într-o lume în care două state, unite prin antagonismul lor reciproc, îl pun, de departe, în umbră pe oricare altul, impulsurile către un răspuns calculat ies cel mai clar în evidenţă, iar sancţiunile la adresa comportamentului iresponsabil îşi ating forţa maximă. Astfel, două state, izolaţioniste prin tradiţie, neiniţiate în căile politicii internaţionale şi renumite pentru comportamentul impulsiv, s-au dovedit în curând – nu întotdeauna şi pretutindeni, dar întotdeauna în cazuri cruciale – a fi vigilente, atente, precaute, flexibile şi prevăzătoare.

Unii au crezut că, odată cu explozia bombei atomice deasupra Hiroşimei, a început o lume nouă. În procesul de conturare a comportamentului naţiunilor, forţele perene ale politicii sunt mai importante decât noua tehnologie militară. Statele rămân principalele vehicule ale ideologiei. Fraternitatea internaţională a autocraţilor, după 1815, liberalismul cosmopolit al mijlocului secolului al XIX-lea, socialismul internaţional de dinainte de primul război mondial, comunismul internaţional din timpul deceniilor ce au urmat Revoluţiei Bolşevice – în toate aceste cazuri mişcările internaţionale erau confiscate de naţiunile individuale, programele internaţionale erau manipulate de guvernele naţionale, ideologia devenind un reazem pentru politica naţională. Astfel, Uniunea Sovietică, pe timp de criză, a căpătat contururi ruseşti, iar politica americană, lăsând de-o parte retorica liberală, a ajuns să fie realist şi precaut construită. Prin forţa evenimentelor, atât ei, cât şi noi, am fost constrânşi să ne comportăm în moduri contrazise atât în termenii lor, cât şi ai noştri. Politologii, extrăgând propriile inferenţe din caracteristicile statelor, nu se grăbeau să evalueze procesul. Inferenţele trase din caracteristicile sistemelor numerelor mici iau mai degrabă naştere pe cale politică. Economiştii au cunoscut demult faptul că trecerea timpului face mai uşoară coexistenţa paşnică dintre principalii competitori. Ei devin familiarizaţi unul cu altul; ei învaţă cum să-şi interpreteze reciproc mişcările şi cum să se

1. Din 1960 şi până în 1967, ajutorul nostru economic acordat Indiei l-a depăşit pe cel combinat, economic şi militar, pe care l-am acordat vreunei alte ţări (publicaţiile US Agency for International Development, din diferiţi ani).

adapteze sau să se opună lor. „În mod fără echivoc", după cum spune Oliver Williamson, „experienţa conduce către un nivel mai înalt de ataşament" faţă de înţelegerile făcute şi faţă de practicile comun acceptate (Williamson, 1965, p. 227). Viaţa devine mai predictibilă.

Teoriile despre competiţia perfectă ne vorbesc despre piaţă, şi nu despre competitori. Teoriile despre competiţia oligopolistă ne spun câte ceva despre ambele. În aspecte importante, competitorii devin asemănători unii cu alţii, pe măsură ce competiţia lor continuă. Aşa cum am remarcat în capitolul al şaselea, aceasta se aplică statelor, ca şi firmelor. Astfel, William Zimmerman a descoperit nu numai că Uniunea Sovietică, în anii '60, a abandonat viziunile sale bolşevice asupra relaţiilor internaţionale, dar şi că viziunile sale au devenit, în bună parte, similare cu ale noastre (Zimmerman, 1969, pp. 135, 282). Similaritatea crescândă a atitudinilor competitorilor, ca şi experienţa pe care o au unii faţă de alţii, facilitează adaptarea relaţiilor lor.

Aceste avantaje se pot întâlni în cazul sistemelor numerelor mici. De ce fel de avantaje suplimentare se bucură realmente părţile unei perechi, atunci când au de-a face una cu alta? Pe măsură ce un grup se reduce, membrii săi se confruntă cu mai puţine opţiuni, atunci când iau în considerare cine trebuie să aibă de-a face cu cine. În parte datorită faptului că aceştia elimină dificila întreprindere a alegerii, cel mai mic dintre grupuri îşi conduce afacerile cel mai uşor. Acolo unde sunt mai mult de două părţi, solidaritatea unui grup este întotdeauna periclitată, deoarece părţile pot încerca să-şi îmbunătăţească situaţiile, combinându-se. Interdependenţa multiplică ostilitatea şi teama. În situaţia în care sunt mai mult de două părţi, ostilitatea şi teama îi pot determina pe *A* şi pe *B* să caute sprijinul lui *C*. Dacă ambii îl curtează pe *C*, ostilitatea şi teama lor cresc. Atunci când un grup se restrânge la doar doi membri, alegerea dispare. În privinţa chestiunilor de importanţă ultimă, fiecare poate să trateze doar cu celălalt. Nu poate fi făcut nici un apel la părţi terţiare. Un sistem cu doi membri are proprietăţi unice. Tensiunea din sistem este ridicată, deoarece fiecare poate să facă atât de mult pentru şi în direcţia celuilalt. Însă, deoarece nu poate fi făcut nici un apel la părţi terţiare, presiunea în direcţia unui comportament moderat este foarte mare (*cf.* Simmel, 1902; Bales şi Borgatta, 1953). Negocierea între mai mult de două părţi este dificilă. Negociatorii se îngrijorează cu privire la chestiunile aflate în joc. În cazul în care sunt mai mult de două puteri, fiecare îşi mai face griji şi în legătură cu modul în care forţa poziţiei sale va fi afectată de combinaţiile pe care ea şi alţii le pot face. Pe deasupra, dacă două sau câteva puteri ajung la o înţelegere, ele trebuie să se întrebe dacă înţelegerea va fi încălcată sau negată de acţiunile celorlaţi.

Să luăm în discuţie chestiunea dezarmării. Pentru a ajunge chiar şi la soluţii limitate, trebuie să fie îndeplinită cel puţin una dintre următoarele două condiţii. Mai întâi, dacă posibilul câştigător al unei curse a înarmărilor doreşte să-şi

reducă programul, înţelegerea devine posibilă. În anii '20, Statele Unite – ţara care ar fi putut câştiga o cursă navală a înarmărilor – au preluat conducerea în ceea ce priveşte negocierea limitărilor. Interesul propriu al potenţialilor perdanţi i-a determinat să meargă mai departe. Tot la fel au stat lucrurile şi în privinţa necesarei – chiar dacă nu şi unicei – condiţii prin care Tratatul de la Washington Privind Limitarea Armamentelor Navale a devenit posibil. În al doilea rând, dacă două puteri îşi pot lua în considerare interesele şi temerile reciproce, fără a sta prea mult pe gânduri în privinţa modului în care capabilităţile militare ale altora le afectează pe ale lor, înţelegerea devine posibilă. În 1972, tratatul prin care se limita desfăşurarea rachetelor antibalistice reprezintă un exemplu dramatic al acestei situaţii. Mijloacele de apărare împotriva rachetelor balistice, deoarece promit a fi eficiente împotriva rachetelor lansate în număr mic, sunt utile împotriva forţelor nucleare ale terţilor. Datorită vastei lor superiorităţi, Statele Unite şi Uniunea Sovietică au fost totuşi capabile să-şi limiteze armamentul lor defensiv. În măsura în care Statele Unite şi Uniunea Sovietică trebuie să-şi facă griji cu privire la forţa militară a altora, capacitatea lor de a ajunge la înţelegeri bilaterale se micşorează. Până acum, acele îngrijorări au fost de mică anvergură[1]

Simplitatea relaţiilor într-o lume bipolară şi presiunile puternice care sunt generate fac ca cele două mari puteri să fie conservatoare. Cu toate acestea, structura nu poate, în nici un caz, să explice orice. Spun aceasta din nou, deoarece acuzaţia de determinism structural este uşor de adus. Pentru a explica rezultatele, trebuie observate capabilităţile, acţiunile şi interacţiunile statelor, precum şi structura sistemelor lor. Statele înarmate cu arme nucleare s-ar putea să aibă motivaţii mai puternice să evite războiul, decât statele înarmate convenţional. Statele Unite şi Uniunea Sovietică s-ar putea să fi considerat a fi mai dificil să înveţe să convieţuiască una cu cealaltă, în anii '40 şi '50, decât ar fi făcut-o naţiunile mai experimentate şi mai puţin ideologice. Cauzele localizate atât la nivel naţional, cât şi internaţional, fac ca lumea să fie mai mult sau mai puţin paşnică şi stabilă. Îmi concentrez atenţia asupra nivelului internaţional, deoarece efectele structurii sunt, de obicei, trecute cu vederea sau greşit înţelese şi din pricina faptului că scriu o teorie a politicii internaţionale, nu una a politicii externe.

Atunci când afirm că Statele Unite şi Uniunea Sovietică, asemeni entităţilor duopoliste din alte domenii, învaţă gradual cum să se poarte una faţă de cealaltă, nu spun implicit şi că ele vor interacţiona fără să se confrunte cu crize sau că vor accede uşor la cooperare. Calitatea relaţiilor lor s-a schimbat, într-adevăr, simţitor, în anii '60 şi '70. Îngrijorările din anii '40 şi '50, legate de faptul că

1. Richard Burt a luat cu atenţie în considerare câteva din modurile în care cresc îngrijorările (1976).

tensiunile ar fi putut ajunge la niveluri intolerabile, au fost contrabalansate, în anii '60 şi '70, de temerile că America şi Rusia ar putea ajunge la înţelegeri care să vizeze propriul lor avantaj, pe seama altora. Vest-europenii – în special cei din Germania şi Franţa – s-au neliniştit. Liderii chinezi au acuzat uneori Uniunea Sovietică că ar urmări dominaţia mondială, prin intermediul colaborării cu Statele Unite. Îngrijorările şi temerile care au drept punct de plecare astfel de temeiuri sunt exagerate. Uniunea Sovietică şi Statele Unite se influenţează una pe alta într-o măsură mai mare decât ar putea spera să o facă oricare alt stat care trăieşte în umbra lor. În lumea prezentului, ca şi în cea a trecutului recent, o condiţie de opoziţie mutuală ar putea mai degrabă să necesite decât să facă imposibilă o ajustare a diferenţelor. Totuşi, primul pas către încheierea înţelegerii nu conduce la pasul al doilea sau la al treilea. În schimb, ei sunt în legătură cu alte acţiuni şi evenimente care menţin nivelul tensiunii destul de ridicat. Acesta este *pattern*-ul instituit de primul succes major de care s-au bucurat Uniunea Sovietică şi Statele Unite, prin reglementarea în comun a afacerilor lor militare – Tratatul Privind Interzicerea Testelor Nucleare, din 1963. Interzicerea testelor a fost descrisă în Statele Unite ca reprezentând, eventual, un prim pas important către înţelegeri mai cuprinzătoare, care ar putea spori şansele de menţinere a păcii. În acelaşi spirit, s-a afirmat că noi nu putem să scădem vigilenţa, pentru că obiectivele Uniunii Sovietice au rămas aceleaşi (*cf.* Rusk, 13 august 1963). Întrucât ele trebuie să se bazeze, cu referire la propria lor securitate, pe propriile lor mijloace, ambele ţări sunt circumspecte în privinţa întreprinderilor comune. De vreme ce ele nu au de unde să ştie că beneficiile vor fi egale, de vreme ce ele nu pot avea certitudinea că aranjamentele făcute le vor angaja în mod cert pe amândouă, fiecare încearcă să evite să-şi asume un risc viitor, de dragul unui beneficiu prezent. Între părţile dintr-un sistem bazat pe autoajutorare, prevalează regulile de reciprocitate şi de precauţie. Preocuparea lor pentru pace şi stabilitate le aduce laolaltă; temerile lor le separă. Ele sunt în mod corect numite *frère ennemi* şi *parteneri adversari*.

Însă nu este cumva cu putinţă ca adversitatea să anuleze spiritul de frăţietate, sau ca percepţia faptului de a se afla în opoziţie să pună în umbră interesele reciproce? Un sistem al numerelor mici poate fi întotdeauna destrămat de acţiunile unuia precum Hilter sau de reacţiile unuia precum Chamberlain. De vreme ce acest lucru este adevărat, s-ar putea părea că ne aflăm în poziţia inconfortabilă de a ne baza pe moderaţia, curajul şi bunul-simţ al celor care deţin poziţii de putere. Date fiind capriciile omeneşti şi impredictibilitatea reacţiei indivizilor faţă de evenimente, am putea avea sentimentul că singurul mijloc care ne mai stă la îndemână este să ne cufundăm în rugăciune. Putem totuşi să ne consolăm la gândul că, asemeni celorlalţi, cei care conduc activităţile marilor

state nu sunt, în nici un chip, agenţi liberi. Dincolo de fărâma necesară de speranţă, că liderii vor răspunde în mod concret, stă posibilitatea de a lua în calcul presiunile care-i încurajează să procedeze astfel. Într-o lume în care două state, unite prin antagonismul lor reciproc, le domină, de departe, pe oricare altele, imboldurile către un răspuns calculat ies cel mai bine în evidenţă, iar sancţiunile la adresa comportamentului iresponsabil îşi ating forţa maximă. Identitatea, ca şi comportamentul liderilor, sunt afectate de prezenţa presiunilor şi de claritatea provocărilor. Unii pot deplânge eşecul lui Churchill de a dobândi controlul asupra guvernului britanic în anii '30, deoarece el ştia ce fel de acţiuni erau necesare pentru a menţine un echilibru de putere. Churchill nu a fost adus la putere în urma difuzei ameninţări de război din anii '30, ci doar ca urmare a pericolului acut al înfrângerii, după ce războiul a început. Dacă un popor care reprezintă unul din cei doi poli ai lumii tolerează în prezent conducători incompetenţi, el îşi asumă riscuri clar perceptibile. Să presupunem că liderii Statelor Unite şi ai Uniunii Sovietice sunt aleşi avându-se în special în vedere sarcinile pe care vor trebui să le îndeplinească. Alte ţări, dacă doresc, pot să beneficieze de luxul de a selecta liderii care îşi vor satisface în cel mai înalt grad popoarele, graţie modului în care sunt administrate afacerile interne. Statele Unite şi Uniunea Sovietică nu pot.

Nu este vorba de faptul că s-ar întreţine speranţa utopică, după care toţi viitorii conducători americani şi ruşi vor întruchipa în propriile persoane un set complicat de virtuţi aproape de perfecţiune, ci mai degrabă de faptul că presiunile unei lumi bipolare le încurajează cu putere să acţioneze pe plan internaţional în moduri mai bune decât cele la care ne-am putea aştepta, având în vedere caracterele lor. Am formulat această propoziţie în 1964 ; Nixon, în calitate de preşedinte, a confirmat-o. Nu este vorba de faptul că cineva şi-ar pune cu seninătate încrederea în caracterul paşnic sau chiar în supravieţuirea lumii, ci mai degrabă de faptul că optimismul ponderat este justificat, atât timp cât pericolele faţă de care fiecare trebuie să reacţioneze sunt atât de clar prezente. Oricare dintre ţări poate pierde controlul sau ceda în faţa epuizării şi slăbiciunii. Faptul că necesităţile sunt clare sporeşte şansele ca ele să fie satisfăcute, însă nu oferă nici o garanţie. Pericolele din afara graniţelor pot să unifice un stat şi să-i îndemne poporul către acţiuni eroice. Sau, aşa cum s-a întâmplat în cazul în care Franţa a înfruntat Germania lui Hitler, presiunile externe pot împărţi liderii, să pună în încurcătură publicul şi să le sporească dorinţa de a ceda. Se poate, de asemenea, întâmpla ca dificultăţile de adaptare şi necesitatea unei acţiuni calculate să devină, pur şi simplu, prea covârşitoare. Claritatea cu care necesităţile de acţiune pot fi acum observate poate fi ştearsă de fulgerarea orbitoare a exploziilor nucleare. Teama că aceasta s-ar putea întâmpla întăreşte forţele şi procesele pe care le-am descris.

IV

Un sistem de două puteri are numeroase virtuţi. Înainte de a le explica mai detaliat, ar trebui examinată chestiunea durabilităţii lumii bipolare din prezent. Sistemul este stabil în mod dinamic, aşa cum am demonstrat. Nu am examinat totuşi numeroasele aserţiuni conform cărora America şi Rusia sunt pe cale de a-şi pierde, sau poate chiar şi-au pierdut avantajul efectiv asupra altor state, aşa cum s-a întâmplat cu marile puteri de dinainte şi cum se poate întâmpla, cu siguranţă, din nou. Să ne întrebăm mai întâi dacă limita superiorităţii americane şi ruseşti este *realmente* pe cale să se erodeze în mod serios şi apoi să examinăm relaţia dintre puterea militară şi controlul politic.

În urma examinării ascensiunii şi decăderii naţiunilor de-a lungul secolelor, nu se poate trage decât concluzia că poziţiile naţionale se modifică în mod lent. Lăsând de-o parte chestiunea războiului, fundamentele de natură economică – sau de o alta – ale puterii nu se schimbă mai rapid în cazul unei naţiuni mari decât o fac în situaţia alteia. Diferenţele privind ratele de creştere economică nu sunt nici destul de mari şi nici suficient de stabile pentru a modifica *status*-urile, altfel decât pe termen lung. Franţa şi principalii săi oponenţi din cadrul războaielor napoleoniene reprezentau, de asemenea, principalii participanţi iniţiali la primul război mondial, în situaţia în care Prusia devenise între timp Germania, iar Statele Unite s-au alăturat ulterior. Chiar astfel de înfrângeri totale, ca cele suferite de Franţa lui Napoleon şi de Germania lui Wilhelm, nu au răsturnat aceste ţări din poziţiile de mari puteri. Cel de-al doilea război mondial a schimbat, într-adevăr, distribuţia celor care au jucat rolul de mari puteri; alţii nu mai puteau să concureze cu Statele Unite şi cu Uniunea Sovietică, decât în cazul în care combinau, la scară largă, geografia şi populaţia cu dezvoltarea economică şi tehnologică. Intrarea în club a fost mai uşoară, atunci când marile puteri erau mai multe ca număr şi mai mici ca dimensiune. Când a fost vorba de un număr mai mic şi de dimensiuni mai mari, obstacolele în calea intrării s-au înmulţit. Cu toate acestea, de-a lungul timpului, chiar şi ele pot fi surmontate. Cât poate dura un avantaj iniţial, înainte ca vreun al treilea sau un al patrulea stat să fie în stare să treacă peste obstacole? Şi, mai exact, cât sunt ele de mari?

Deşi nu atât de mari pe cât erau ele pe vremuri, ele sunt mai mari decât ne-ar putea face unii să credem. Una din temele recentului discurs american este aceea că suntem o „putere industrială în declin" C.L. Sulzberger, de exemplu, a anunţat, în luna noiembrie a anului 1972, că „SUA se află în situaţia de a nu mai fi gigantul global de acum douăzeci de ani" Cota producţiei noastre globale, a

pretins el, „a scăzut de la 50 la 30 de procente" (Sulzberger, 15 noiembrie 1972, p. 47). O asemenea utilizare improprie a cifrelor ar putea fi surprinzătoare, dacă nu ne-am fi familiarizat să auzim despre declinul sigur al Americii. În vara anului 1971, preşedintele Nixon a remarcat că, acum 25 de ani, „eram pe primul loc în lume, din punct de vedere militar" şi, de asemenea, „pe primul loc, din punct de vedere economic". Statele Unite, a adăugat el, „produceau mai mult de 50 de procente din totalul bunurilor lumii". Însă nu mai este aşa. Până în 1971, „în loc ca doar America să fie pe primul loc în lume, privită din punct de vedere economic, în calitate de putere mondială preeminentă, şi în loc să existe doar două superputeri, dacă gândim în termeni economici şi ne referim la potenţialităţile economice, există, în prezent, cinci centre de mare putere în lume" (Nixon, 6 iulie 1971).

Farsa pe care Sulzberger şi Nixon ne-au jucat-o nouă – şi, fără îndoială, şi lor înşile – ar trebui să fie vizibilă. În 1946, anul de comparaţie ales de Nixon, cea mai mare parte a lumii industriale din afara Statelor Unite zăcea în ruină. Până în 1952, anul de comparaţie ales de Sulzberger, Marea Britanie, Franţa şi Rusia îşi redobândiseră niveluri de producţie antebelice, însă nu avuseseră loc miracolele economice de tipul celui german şi al celui japonez. În anii care au urmat imediat după război, Statele Unite bineînţeles că produceau un procent neobişnuit de mare din bunurile lumii[1] Acum, din nou, ca şi înainte de război, noi producem aproximativ un sfert din bunurile lumii, ceea ce reprezintă dublul şi triplul producţiei următoarelor două mari economii care urmează în clasament, şi anume, cea a Uniunii Sovietice şi cea a Japoniei. Şi acest lucru vrea, în vreun fel, să spună că „în loc să fim numărul unu", am ajuns să fim doar una din cinci puteri ?

Rata de creştere în condiţii de recuperare economică este mai rapidă decât cea specifică unei baze normale. Ratele de recuperare ale altor economii au redus imensa prăpastie dintre America şi alte ţări industriale la una care tot mare rămâne, însă mai puţin. Nici o dovadă nu sugerează vreo altă erodare semnificativă a poziţiei actuale a Americii. Multe însă sugerează că am devenit atât de familiarizaţi cu excepţionala noastră dominanţă postbelică, încât acum ajungem să manifestăm o senzitivitate neobişnuită faţă de progresele altora, fie că le egalează sau nu pe ale noastre. În privinţa jocului de natură economico-tehnologică, Statele Unite deţin cărţile câştigătoare. Creşterea economică şi competitivitatea depind, într-o mare măsură, de superioritatea tehnologică. Statele Unite

1. Cu toate acestea, Nixon şi Sulzberger chiar au supraestimat dominanţa economică americană din perioada postbelică. W.S. şi E.S. Woytinsky creditează Statele Unite cu 40,7 procente din totalul venitului mondial din 1948, în comparaţie cu cele 26 de procente, din anul 1938. Estimările lor se pare că sunt cele mai bune (Woytinsky şi Woytinsky, 1953, pp. 389, 393-395).

deţin conducerea, pe care o menţin alocând mai mult decât alte ţări cercetării şi dezvoltării. În acest punct, ne induc din nou în eroare enunţurile recente. *The International Economic Report of the President*, propus în martie 1976, avertiza Congresul că „Statele Unite nu au ţinut pasul cu creşterea şi cu relativa importanţă a eforturilor destinate C&D*, venite din partea unora dintre principalii săi competitori străini, în special din partea Germaniei şi Japoniei" (CIEP, p. 119). Acest enunţ ar trebui tradus în aşa fel, încât să se poată citi: sporirea, de către Germania şi Japonia, a cheltuielilor destinate C&D, le-a adus aproximativ la nivelul american de cheltuieli, până în 1973 (vezi apendicele, tabelul II). O mare parte a declinului înregistrat de America, referitor la cheltuieli, de-a lungul deceniului, reflectă o alocare redusă în privinţa fondurilor destinate cercetării şi dezvoltării legate de tehnologia spaţială şi de apărare, care, oricum, au puţin de-a face cu poziţionarea economică. De vreme ce suma cheltuielilor este evaluată ca un procent din PNB, cu atât mai mult suma totală a cheltuielilor naţionale ale Americii rămâne disproporţionat de mare. Suma cheltuielilor este reflectată de rezultate, aşa cum sugerează câteva exemple. În cei 29 de ani care au urmat reluării, din anul 1943, decernărilor Premiilor Nobel destinate ştiinţei, americanii au câştigat 86 din cele 178 acordate (Smith şi Karlesky, 1977, p. 4). În 1976, am devenit prima ţară din lume care a luat toate Premiile Nobel. (Acest lucru bineînţeles că a condus la apariţia unor articole în presă, care avertizau că ar urma un iminent declin al supremaţiei ştiinţifice şi culturale americane, în parte deoarece celelalte ţări reduc decalajul în privinţa cheltuielilor destinate cercetării în moduri pe care tocmai le-am rezumat. Se poate presupune că avertismentul este întemeiat; cu greu am putea face mai mult). Între 1953 şi 1973, Statele Unite produceau 65 de procente dintr-un total de 492 de inovaţii tehnologice majore. Pe locul doi s-a situat Marea Britanie, cu 17 procente (*ibidem*). În 1971, la fiecare zece mii de angajaţi din cadrul sistemului american de forţă de muncă, 61,9 erau oameni de ştiinţă şi ingineri. Cifrele comparabile pentru următoarele ţări non-comuniste care urmează în ierarhizare reprezentau 38,4 procente, în cazul Japoniei, 32,0, în cazul Germaniei de Vest, şi 26,2, în cel al Franţei. În cele din urmă, avantajul nostru în privinţa exportului de bunuri prelucrate a depins foarte mult de exportul produselor de înaltă tehnologie. În cei trei ani, începând cu 1973 şi până în 1975, acele exporturi au crescut până la o rată medie anuală de 28, 3 procente (IERP**, 1976, p. 120).

Oricum ar fi făcute evaluările, Statele Unite reprezintă ţara care deţine controlul. Se poate pune întrebarea dacă poziţia de lider nu este una costisitor de

* Cercetării şi Dezvoltării; în lb. engl., *R&D Research and Development* (n.tr.).

** *International Economic Report of the President* (n.tr.).

menţinut. Ţările în curs de dezvoltare, de exemplu, Rusia şi Japonia, au avut de câştigat de pe urma adoptării tehnologiei create cu costuri mari, în ţări cu economii mai avansate. Pentru patru motive, acest lucru nu mai este cu uşurinţă posibil. Mai întâi, complexitatea tehnologiei zilelor noastre lasă să se înţeleagă faptul că înalta specializare pe anumite chestiuni poate fi arareori separată de competenţa din alte domenii. Cum poate o ţară să fie pe locul întâi, în privinţa oricărui tip de tehnologie complicată, fără a avea un acces deplin la cele mai sofisticate computere? Ţări la fel de avansate precum Uniunea Sovietică şi Franţa au resimţit dificultăţile pe care le sugererază întrebarea. În al doilea rând, viteza schimbării tehnologice înseamnă că rămânerile în urmă se prelungesc şi se multiplică. „Ţările care sunt doar cu un pas în urmă", spunea Victor Basiuk, „se găsesc frecvent în situaţia de a fabrica produse deja la limita ieşirii din uz" (Basiuk, f.a., p. 489). În al treilea rând, chiar dacă Statele Unite nu dispun de o piaţă internă suficient de mare pentru a permite exploatarea deplină şi eficientă a câtorva tehnologii posibile, ea se apropie totuşi de scala cerută, mai mult decât oricare altă ţară. Avantajul este unul impresionant, de vreme ce majoritatea proiectelor vor continua să fie mai degrabă naţionale, decât internaţionale. În al patrulea rând, decalajele de natură economică şi tehnologică se presupune că vor deveni mai relevante, în cadrul politicii internaţionale. Parţial, acest lucru se întâmplă datorită impasului militar. Se mai întâmplă şi pentru că în lumea de azi, şi cu atât mai mult în cea de mâine, rezervele suficiente de materiale de bază nu mai pot fi dobândite cu uşurinţă şi la un preţ scăzut. Forarea adâncurilor marine, dezvoltarea de substituenţi pentru resurse rare, pentru a le înlocui cu produse sintetice fabricate din materiale uşor disponibile – acestea sunt capacităţile care vor deveni din ce în ce mai importante pentru stabilirea prosperităţii, dacă nu şi a viabilităţii economiilor naţionale.

Am menţionat un număr de teme care figurează ca plusuri într-un registru de evidenţă american. Nu cumva am trecut cu vederea aspecte care ar trebui să apară ca minusuri? Nu cumva am trasat un tablou disproporţionat? Da, aşa am făcut; însă, în acest caz, avem de-a face cu o lume disproporţionată. Este greu să ne gândim la dezavantajele pe care le suferim noi şi care să nu reprezinte dezavantaje şi mai severe pentru alte ţări importante. Uniunea Sovietică se bucură de multe din avantajele pe care le au Statele Unite şi de unele care nouă ne lipsesc, în special de cele cu privire la înzestrările cu resurse naturale. Având o jumătate din produsul nostru naţional brut, ea este totuşi nevoită să facă mari eforturi pentru a rămâne în cursă. Se poate presupune că întrebarea care trebuie pusă nu este dacă o a treia sau o a patra ţară va pătrunde în cercul marilor puteri într-un viitor previzibil, ci mai degrabă dacă Uniunea Sovietică poate ţine pasul.

Uniunea Sovietică, de la război încoace, a fost capabilă să se ia la întrecere cu Statele Unite, în anumite părţi ale lumii, cheltuind în scopuri militare un procent

disproporţionat de mare din venitul său mai redus. Fiind deja dezavantajată de necesitatea de a susţine o populaţie mai mare decât a Americii pe baza unei jumătăţi din produsul acesteia, ea cheltuieşte proporţional mai mult decât Statele Unite pentru apărare, probabil între 11 şi 13 procente din PNB, în comparaţie cu circa 6 procente din PNB cheltuite de Statele Unite între 1973 şi 1975[1]. Sarcina unor cheltuieli militare atât de ridicate este împovărătoare. Doar Iranul şi statele care se confruntă în Orientul Mijlociu cheltuiesc proporţional mai mult. Unii şi-au făcut griji în legătură cu faptul că Republica Populară Chineză ar putea să meargă pe o astfel de cale, că ar putea mobiliza naţiunea în vederea creşterii rapide a producţiei, concomitent cu dobândirea unei capabilităţi militare extinse şi moderne. Este îndoielnic că ar putea realiza vreunul din aceste obiective, e sigur că nu pe ambele şi absolut sigur că nu pe al doilea în lipsa celui dintâi. În calitate de viitoare superputere, Republica Populară Chineză abia se întrezăreşte, într-un orizont prea îndepărtat pentru a face speculaţii demne de luat în seamă.

Europa de Vest este singura candidată pe termen scurt – să spunem, până la sfârşitul mileniului. Perspectivele sale s-ar putea să nu fie sclipitoare, dar cel puţin potenţialul ei este real, având nevoie doar să fie evidenţiat din punct de vedere politic. Însumate, cele nouă state ale Europei de Vest au o populaţie puţin mai mare decât Uniunea Sovietică şi un PNB care îl depăşeşte pe al ei cu până la 25 de procente. Unirea nu se va realiza mâine şi, dacă s-ar realiza, Europa nu va obţine instantaneu recunoaşterea. O Europă unită, care, de-a lungul anilor, şi-a dezvoltat competenţa politică şi puterea militară, se va trezi într-o zi că reprezintă a treia superputere, clasându-se, probabil, între Statele Unite şi Uniunea Sovietică.

Doar dacă nu se uneşte Europa, Statele Unite şi Uniunea Sovietică vor rămâne cu mult înaintea celorlalte state, din punct de vedere economic. Dar acest lucru le face, prin el însuşi, să iasă în evidenţă? În domeniul afacerilor internaţionale, forţa rămâne ultimul arbitru. Astfel, unii au crezut că, prin dobândirea de arme nucleare, terţii îşi reduc distanţa faţă de marile puteri. „Pentru că, asemeni prafului de puşcă din altă epocă", după cum este avansat un argument, „armele nucleare trebuie să aibă, ca rezultat ultim, transformarea celor mici în egalii celor mari" (Stillman şi Pfaff, 1961, p. 135). Şi totuşi, praful de puşcă nu a înceţoşat distincţia dintre marile puteri şi celelalte, la fel cum nu au făcut-o nici armele nucleare. Armele nucleare nu sunt marii egalizatori care au fost uneori consideraţi că ar fi. Lumea a fost bipolară la sfârşitul anilor '40, când Statele Unite aveau puţine bombe atomice, iar Uniunea Sovietică nu avea nici una. Armele nucleare nu au cauzat situaţia de bipolaritate; alte state, dobândindu-le, nu pot modifica

1. Unele estimări referitoare la cheltuielile Uniunii Sovietice sunt mai mari. *Cf.* Brennan, 1977.

această condiţie. Armele nucleare nu egalizează puterea naţiunilor, deoarece ele nu modifică fundamentele economice ale puterii unei naţiuni. Capabilităţile nucleare revalidează o condiţie care ar putea să existe şi în absenţa lor : chiar şi în lipsa tehnologiei nucleare, Statele Unite şi Uniunea Sovietică şi-ar fi dezvoltat arme de o imensă forţă distructivă. Ele se evidenţiază în raport cu altele nu prin intermediul anumitor sisteme de armament, ci prin capacitatea lor de a exploata tehnologia militară la o scală largă şi din perspectiva unor noi orizonturi ştiinţifice. Chiar dacă atomul nu ar fi fost niciodată dezintegrat, fiecare dintre ele le-ar fi depăşit de departe pe celelalte în privinţa forţei militare şi oricare dintre ele ar fi rămas cea mai mare ameninţare şi sursă de potenţial pericol pentru cealaltă.

Pentru că presupune costuri de cercetare atât de mari, armamentul modern a ridicat ştacheta pe care statele trebuie s-o depăşească, pentru a deveni membri ai clubului superputerilor. Incapabile să se apropie în vreun fel, în privinţa cheltuielilor alocate cercetării, dezvoltării şi producţiei, de nivelul american sau de cel rusesc, puterile mijlocii care încearcă să intre în competiţie se află în mod constant în situaţia de a rămâne în urmă[1]. Ele se găsesc în situaţia obişnuită a puterilor de rangul al doilea, de a imita armamentul mai avansat al competitorilor lor mai bogaţi, însă problemele lor sunt acum mult mai mari. Viteza competiţiei s-a intensificat de-acum. Dacă armamentul se modifică într-o mică măsură şi cu o viteză redusă, ţările mai mici pot spera ca, de-a lungul timpului, să acumuleze arme care să nu devină depăşite. Construindu-şi o forţă nucleară, Marea Britanie a devenit mai dependentă de Statele Unite. Intenţionând să-i urmeze exemplul, de Gaulle a decis totuşi să meargă mai departe cu programul nuclear al Franţei. Se poate să fi procedat astfel, crezând că submarinele dotate cu rachete constituiau cea dintâi forţă mondială invulnerabilă şi permanentă, că, în ce îi privea, rămânerea în urmă din punct de vedere militar luase sfârşit. Francezilor le place invulnerabilitatea. Totuşi, dat fiind numărul mic de submarine pe care Franţa l-a proiectat, numai unul sau două vor fi oricând disponibile. Monitorizarea continuă face ca detectarea şi distrugerea lor să fie din ce în ce mai uşoară. Iar cele 18 rachete cu baza la sol ale Franţei pot fi acoperite de rachetele balistice cu rază medie de acţiune ale Rusiei, pe care aceasta le deţine într-o cantitate considerabilă. Oficialii francezi continuă să proclame invulnerabilitatea forţelor lor, aşa cum aş

1. Între 1955 şi 1965, Marea Britanie, Franţa şi Germania au cheltuit 10 procente din suma totală pe care America o alocă cercetării şi dezvoltării militare ; între 1970 şi 1974, a fost vorba de 27 de procente. Aşa cum conchide Richard Burt, în afară de cazul în care ţările europene colaborează în vederea producerii şi procurării sistemelor militare, iar Statele Unite le cumpără pe cele europene, exploatarea noii tehnologii va mări inegalitatea dintre capabilităţile aliaţilor (Burt, 1976, pp. 20-21 ; şi vezi Apendice, tabelul VI).

face-o şi eu în locul lor. Însă nu mă voi putea considera credibil. În privinţa Statelor Unite şi Uniunii Sovietice, fiecare îşi face griji referitor la faptul că cealaltă ar putea dobândi o capabilitate care să-i permită preeminenţa, fiecare depunând eforturi pentru a preveni acest lucru. Îngrijorările puterilor nucleare mai mici sunt incomparabil mai mari, ele neputând face mare lucru pentra a le diminua.

În trecut, puterile mai slabe îşi puteau îmbunătăţi poziţiile făcând alianţă, adăugând forţa armatelor străine la cea proprie. Nu ar putea unele dintre statele de mijloc să facă împreună ceea ce ar fi incapabile de unele singure? Din două motive decisive, răspunsul este negativ. Forţele nucleare nu se pretează la însumări. Tehnologia sistemului nuclear de armament, cea a vehiculelor purtătoare, a dispozitivelor de detecţie şi supraveghere, a sistemelor de comandă şi control contează mai mult decât mărimea forţelor. Combinarea forţelor naţionale separate nu este de prea mare ajutor. Pentru a atinge înalte niveluri tehnologice, ar fi necesară colaborarea deplină a, să spunem, câtorva state europene. Atingerea acestui obiectiv s-a dovedit imposibilă din punct de vedere politic. Aşa cum spunea adesea de Gaulle, existenţa armelor nucleare face ca alianţele să devină depăşite. Din punct de vedere strategic, el avea dreptate. Acesta este un motiv în plus pentru ca NATO să fie privită mai degrabă ca o înţelegere care oferă garanţii, decât ca o alianţă de modă veche. Pentru a-şi concerta puterile în vederea aducerii capabilităţilor lor la un nivel comparabil cu al superputerilor, statele ar trebui să ajungă la inaccesibila „manipulare secretă a tuturor variabilelor relevante", de către oligopolişti. Reactualizând ceea ce spunea Fellner, ştim foarte bine că la aceasta ele nu pot ajunge. Statele se tem să recurgă la o diviziune a muncii în eforturile lor strategice – de la cercetare şi dezvoltare şi până la producţie, planificare şi procesul de desfăşurare a forţelor. Aceasta se întâmplă mai puţin din cauza faptului că vreunul dintre ele ar putea, în viitor, să ducă război cu un altul şi mai mult datorită faptului că decizia oricăruia dintre ele de a utiliza armele împotriva unui terţ le-ar putea fi fatală tuturor. Deciziile de a folosi armele nucleare pot fi decizii suicidare. Doar o autoritate naţională poate fi învestită cu putere de decizie, pentru a evoca iarăşi ceea ce de Gaulle pretindea mereu. Motivele pentru care europenii se tem de lipsa de dispoziţie a Americii de a riposta în numele lor sunt aceleaşi cu motivele pentru care statele mijlocii nu-şi pot intensifica forţele, spre a acţiona la niveluri globale şi strategice, prin intermediul alianţelor încheiate între ele însele[1]. Las deoparte numeroasele alte impedimente la adresa cooperării nucleare. Acestea sunt destul de solide. Doar prin intermediul fuziunii şi al pierderii identităţii lor politice, statele mijlocii pot

1. Din aceleaşi motive, o superputere care rămâne în urmă nu se poate alia cu state mai puţin însemnate pentru a compensa slăbiciunea strategică.

să devină superputeri. Incapacitatea cumulării forţelor nucleare demonstrează din nou că, în lumea noastră bipolară, eforturile statelor mai puţin importante nu pot înclina balanţa strategică.

A spune că răspândirea armelor nucleare păstrează intactă bipolaritatea, nu atrage după sine indiferenţa faţă de proliferare. Ea nu va face ca lumea să devină multipolară; ci s-ar putea să aibă alte consecinţe bune sau rele. Cele rele sunt mai uşor de imaginat. Bipolaritatea a reprezentat garanţia împotriva războiului dintre marile puteri, însă s-au dus suficiente războaie la scală mai mică. Perspectiva unui număr de state deţinând arme nucleare, care ar putea fi prost controlate şi vulnerabile, este una înfricoşătoare, nu din cauză că proliferarea ar putea schimba sistemul, ci datorită a ceea ce puterile mai mici şi-ar putea provoca una alteia. Într-un influent articol din 1958, Albert Wohlstetter avertiza asupra pericolelor pe care le-ar putea aduce o „delicată balanţă a terorii". Acele pericole pot fi atrase asupra ţărilor care deţin forţe nucleare neînsemnate, într-o situaţie în care o ţară ar fi tentată să-şi îndrepte preventiv armele împotriva unui advesar considerat a fi temporar vulnerabil. Trebuie să se adauge şi faptul că aceste pericole nu au apărut în realitate. Se impune o reconsiderare a problemei proliferării nucleare, însă nu aici, de vreme ce eu intenţionez doar să accentuez asupra faptului că o creştere a numărului de puteri nucleare nu pune în pericol structura bipolară a lumii.

Limitările la nivel de tehnologie şi scală acţionează în mod decisiv împotriva concurării marilor puteri de către statele mici, sub aspect nuclear. Aceleaşi limitări le plasează pe ultimele mai în urmă ca niciodată, în ceea ce priveşte armamentul convenţional. Într-o măsură crescândă, armamentul convenţional a devenit neconvenţional. Sistemele de armament de înaltă tehnologie pot ajunge să domine câmpul de luptă. Un ofiţer american descrie un avion de escortă, în fază de proiectare şi destinat misiunilor de luptă tactică, care „va arunca o prelată electronică asupra mijloacelor lor de apărare aeriene, ceea ce va permite avioanelor noastre să atace fără nici un pericol, exceptând loviturile norocoase". Un altul descrie capabilitatea ce ţine de războiul electronic, ca pe „o cerinţă absolut necesară supravieţuirii, în cazul tuturor conflictelor viitoare" (Middleton, 13 septembrie, 1976, p. 7). Deşi cerinţa poate fi una absolută, ea rămâne o condiţie pe care doar Statele Unite şi – ajungându-le din urmă – Uniunea Sovietică vor fi capabile s-o îndeplinească. De la armament individual la tancuri, de la avioane la rachete, armele au devenit mai scumpe. Cumpărarea lor în cantităţi şi sortimente suficiente pentru efectivele militare ar însemna depăşirea capabilităţii economice a majorităţii statelor. Cam din 1900 încoace, doar marile puteri, beneficiind de economii de scală, au putut desfăşura flote moderne. Celelalte state s-au limitat la modelele de vase mai vechi şi mai ieftine, în timp ce armatele lor continuau să fie cópii în format mic ale armatelor marilor puteri. În prezent, armatele de

uscat, forţele aeriene şi cele navale pot fi aduse la niveluri avansate ale tehnologiei doar de către marile puteri. Ţări de talia Germaniei şi Marii Britanii beneficiază de economii de scală, în privinţa producerii oţelului şi a fabricării frigiderelor, în cea a asigurării infrastructurii de şcoli, a serviciilor de sănătate şi a sistemelor de transport. În ceea ce priveşte aspectul militar, lucrurile nu mai stau aşa în cazul lor. Lipsa progresului din domeniul electronicii, costul şi complicaţiile războiului convenţional împiedică statele de mijloc să-şi dezvolte întreaga gamă de arme, necesară într-un război terestru, aerian şi maritim[1]

Marile puteri sunt puternice nu doar pentru că dispun de arme nucleare, ci şi pentru că imensele lor resurse le îndreptăţesc să genereze şi să păstreze puterea în toate domeniile, în cel militar şi în altele, la niveluri strategice şi tactice. Barierele care trebuie depăşite pentru a intra în clubul superputerilor nu au fost niciodată mai înalte şi mai numeroase. Clubul va rămâne, pentru multă vreme, cel mai exclusivist din lume.

V

Nimeni nu se îndoieşte de faptul că, în prezent, capabilităţile sunt mult mai strâns concentrate decât au fost vreodată în istoria modernă. Mulţi însă argumentează că procesul de concentrare a capabilităţilor nu generează putere efectivă. Puterea militară nu mai aduce cu sine controlul politic. În ciuda vastei sale capabilităţi, nu cumva Statele Unite rămân „un Guliver încătuşat, şi nu un stăpân cu libertate de decizie" (Hoffmann, 11 ianuarie 1976, secţiunea iv, p.1)? Iar Uniunea Sovietică se potriveşte şi ea descrierii? Cele două superputeri, blocată fiecare în parte de forţa nucleară a celeilalte, sunt, în privinţa obiectivelor politice importante, efectiv reduse la puterea statelor mai mici. Aceasta este o percepţie obişnuită. Calitatea efectivă a statelor ia naştere tocmai în urma condiţiei lor de flagrantă inegalitate. Citim, de exemplu, că „schimbarea referitoare la natura potenţialului mobilizabil făcut ca folosirea ei concretă în cazurile de urgenţă, de către nefericiţii ei deţinători, să fie destul de dificilă şi contraproductivă. Ca o consecinţă, naţiunile mult mai puţin înzestrate se pot comporta, în privinţa unei întregi game de chestiuni, ca şi cum diferenţa de putere nu ar conta" Concluzia devine inevitabilă, adugându-se că Statele Unite gândesc în „termeni cataclismici", că ele trăiesc în aşteptarea unui război atotcuprinzător şi că-şi

1. Vital a arătat foarte bine aceste chestiuni, având în atenţie statele mici. Ele se aplică, la fel de bine, şi statelor mijlocii (Vital, 1967, pp. 63-77).

bazează mai degrabă calculele militare pe forţele necesare într-o criză inevitabilă, dar improbabilă, decât pe ceea ce ar putea fi necesar în cazurile mai puţin spectaculoase, dar care, în realitate, e mai probabil să apară (Hoffmann, toamna 1964, pp. 1279, 1287-1288 ; *cf.* Knorr, 1966).

În termenii – care s-au bucurat de un larg ecou – ai lui John Herz, puterea absolută este egală cu neputinţa absolută, cel puţin atunci când este vorba de cele mai ridicate niveluri ale forţei, reprezentate de arsenalele american şi rusesc (Herz, 1959, pp. 22, 169). La niveluri mai scăzute de violenţă, numeroase state pot concura ca şi cum ar fi fundamental egale. Cele mai performante arme ale Statelor Unite şi ale Uniunii Sovietice nu sunt de nici un folos, avantajul distinct al acestor două state fiind astfel negat. Însă cum stau lucrurile în cazul armelor nucleare americane sau ruseşti, folosite împotriva puterilor nucleare minore sau împotriva statelor care nu deţin nici un fel de arme nucleare? Din nou, în acest caz, „cea mai performantă" armă a celor mai puternice state se dovedeşte a fi utilizabilă în cel mai scăzut grad. Statul care este pregătit pentru o „ripostă masivă" nu este cert că va găsi ocazia de a-şi folosi capabilitatea. Dacă amputarea unui braţ ar constitui unicul remediu disponibil în cazul infectării unui deget, ar putea exista tentaţia să se spere la cea mai bună alternativă şi să se lase boala netratată. Statul care poate acţiona efectiv doar antrenând întreaga putere a arsenalului său militar ar putea să uite ameninţările pe care le-a emis şi ar putea fi de acord cu o situaţie descrisă altădată drept intolerabilă. Instrumentele care nu pot fi utilizate pentru a face faţă unor cazuri mai puţin importante – acelea care sunt moderat de periculoase şi de dăunătoare – rămân neutilizate, până ies la iveală cazurile cu adevărat importante. Însă, în acest caz, apelul la forţa majoră, în vederea apărării unui interes vital, ar duce la severul risc al represaliilor. În asemenea circumstanţe, cei puternici sunt împiedicaţi de propria putere ; şi, cu toate că cei slabi nu devin, prin aceasta, puternici, ei sunt, se spune, capabili să se comporte ca şi cum ar fi.

Astfel de argumente sunt emise în mod repetat, ele trebuind să fie luate în serios. Într-un mod evident, o parte a conţinutului este validă. Atunci când marile puteri se află într-un punct mort, statele mai mici dobândesc o libertate sporită de mişcare. Faptul că acest fenomen este observabil în prezent, nu ne spune nimic nou despre puterea celor slabi sau despre slăbiciunea celor puternici. Statele slabe au găsit adesea oportunităţi care să le permită manevrarea interstiţiilor unei balanţe de putere. Într-o lume bipolară, liderii sunt liberi să impună politica, fără a ţine cont de dorinţele membrilor de alianţă. După aceeaşi logică, cei din urmă sunt liberi să nu urmeze politica ce a fost stabilită. Aşa cum şi noi am făcut odată, ele se bucură de libertatea celor iresponsabili, de vreme ce securitatea lor este asigurată, în mare parte, ca urmare a eforturilor pe care le fac alţii. Pentru a

menţine atât balanţa, cât şi produsul ei implicit, sunt necesare eforturile continue ale Americii şi Rusiei. Instinctele lor de autoconservare atrag după ele asemenea eforturi. Obiectivul ambelor state trebuie să fie acela de a perpetua un blocaj internaţional, ca o minimă bază pentru securitatea fiecăreia dintre ele – chiar dacă aceasta ar trebui să însemne că cele două mari state duc tot greul, în timp ce cele mici sunt în câştig.

Armele nucleare strategice contracarează armele nucleare strategice (chiar dacă ele pot face mai mult decât atât). În situaţia în care fiecare stat trebuie să tindă către propria sa securitate, cu toate forţele sale, mijloacele adoptate de un stat trebuie să fie reglate ţinând cont de eforturile celorlalte. Costul actualului *establishment* nuclear american, menţinut într-un climat de pace, este comparabil, din punct de vedere funcţional, cu costul impus de un guvern, în vederea menţinerii ordinii domestice şi a asigurării securităţii interne. Asemenea cheltuieli nu sunt productive, în sensul în care vorbim despre alocarea de fonduri în vederea construirii de drumuri, dar nu sunt nici neproductive. Utilitatea lor este evidentă şi, chiar dacă ar fi ca cineva să argumenteze cu succes în sens opus, consecinţele acceptării argumentului i-ar demonstra rapid falsitatea. Forţa este cea mai puţin vizibilă, acolo unde puterea este în modul cel mai deplin şi mai adecvat prezentă (*cf.* Carr, 1946, pp. 103, 129-132). Puterea menţine o ordine ; folosirea forţei semnalizează un posibil eşec. Cu cât o societate este mai bine ordonată şi cu cât guvernul ei este mai competent şi mai respectat, cu atât mai puţin va fi obligat sistemul său de poliţie să facă apel la forţă. În prezent, în Sandusky, apar mai puţine conflicte decât apăreau altădată la frontiera de vest. În mod similar, în politica internaţională, statele care deţin supremaţia, în termeni de putere, sunt mai rar nevoite să facă apel la forţă. „Nerecurgerea la forţă" – aşa cum atât Eisenhower, cât şi Hruşciov se pare că realizaseră – reprezintă doctrina statelor puternice. Statele puternice sunt nevoite să folosească forţa mai puţin des decât vecinii lor mai slabi, întrucât cei puternici pot mult mai adesea să-şi protejeze interesele sau să-şi pună în aplicare dorinţele şi în alte moduri – prin persuasiune şi flatare, prin negocieri economice şi acordare de mită, prin extinderea asistenţei acordate şi, în cele din urmă, prin impunerea de ameninţări descurajatoare. De vreme ce statele care dispun de mari arsenale nucleare nu le „folosesc" realmente, se spune că forţa iese din calcul. Un astfel de raţionament este falacios. Posedarea puterii nu ar trebui identificată cu utilizarea forţei, iar utilitatea forţei nu ar trebui confundată cu utilizabilitatea sa. Introducerea unor asemenea confuzii în analiza puterii este comparabilă cu afirmaţia referitoare la faptul că efectivul de poliţie care recurge arareori – dacă o face şi atunci – la violenţă ar fi slab sau că un efectiv de poliţie este puternic doar atunci când poliţiştii trag cu armele. Pentru a varia tabloul, este comparabil cu a spune că o persoană cu largi posibilităţi nu

este bogată dacă ea cheltuieşte puţin, sau că o persoană este bogată doar dacă cheltuieşte o mare parte din bunurile sale.

Însă argumentul, pe care n-ar trebui să-l pierdem din vedere, este acela că, exact în felul în care banii unui avar se pot deprecia enorm ca valoare de-a lungul anilor, la fel, forţa militară a marilor puteri şi-a pierdut o bună parte din utilizabilitate. Dacă forţa militară este asemenea monedei care nu poate fi cheltuită sau asemeni banilor care şi-au pierdut o mare parte din valoare, în acest caz, nu ar fi vorba de o abţinere de la folosire, ci doar despre o modalitate de a ţine sub tăcere valoarea sa depreciată? Conrad von Hötzendorf, şeful Marelui Stat-Major al armatei austro-ungare de dinaintea primului război mondial, privea puterea militară ca şi cum ar fi fost o sumă de cheltuieli de capital, inutilă în afara cazului în care ar fi fost investită. În opinia sa, a investi forţă militară înseamnă să o angrenezi în luptă[1]. În raţionamentul lui Conrad, forţa militară este de cel mai mare folos în momentul angajării ei în război. În funcţie de situaţia unei ţări, ar avea o mai mare relevanţă să se spună că forţa militară este utilă în gradul cel mai înalt, atunci când le descurajează pe celelalte state să atace, adică atunci când nu este nevoie să fie deloc folosită în luptă. Atunci când cel mai puternic stat din punct de vedere militar este, de asemenea, şi o putere *status-quo*, non-utilizarea forţei este un semn al forţei sale. Forţa este cea mai utilă sau serveşte cel mai bine interesele unui astfel de stat, când nu este necesar să fie utilizată în dirijarea efectivă a conflictului. De-a lungul unui secol, care s-a sfârşit în 1914, flota britanică a fost destul de puternică încât să-i intimideze pe toţi nou-veniţii, în timp ce Marea Britanie ducea la bun sfârşit proiecte ocazionale de tip imperial, în locuri îndepărtate ale lumii. Doar pe măsură ce puterea Marii Britanii a slăbit forţele sale militare au fost folosite pentru a lupta într-un război total. Fiind întrebuinţată, puterea sa miltară a devenit, cu siguranţă, mai puţin utilă.

Forţa este ieftină, în special în cazul unei puteri *status-quo*, dacă simpla sa existenţă acţionează împotriva folosirii ei. Dar atunci, ce înseamnă a spune că preţul plătit pentru folosirea forţei a crescut, în timp ce utilitatea ei a scăzut? Este extrem de important şi, într-adevăr, util, să se gândească în „termeni cataclismici", să se trăiască cu spaima unui război total şi să se fundamenteze calculele militare

1. „Sumele cheltuite pentru forţa de război sunt bani risipiţi", susţinea el, „dacă forţa de război rămâne neutilizată, pentru a obţine avantaje politice. În unele cazuri, simpla ameninţare va fi suficientă, forţa de război devenind astfel utilă, însă, în altele, ele pot fi obţinute doar prin intermediul utilizării combative a însăşi forţei de război, adică printr-o angajare din timp într-un război; dacă este ratat acest moment, capitalul este irosit. În acest sens, războiul devine o mare întreprindere financiară a statului" (*apud* Vagts, 1956, p. 361).

pe forţele necesare unei crize inevitabile, dar improbabile. Faptul că Statele Unite procedează astfel şi că şi Uniunea Sovietică se pare că acţionează la fel, face ca acest cataclism să fie mai puţin probabil să apară. Reţeaua vieţii sociale şi politice este ţesută din înclinaţii şi tendinţe, din ameninţări menite să descurajeze şi sancţiuni. Dacă sunt eliminate ultimele două, organizarea societăţii va depinde în întregime de primele – o idee utopică, imposibil de pus în practică în acest tip de paradis. Dacă ea ar depinde în întregime de ameninţare şi pedeapsă, atunci organizarea societăţii va fi bazată pe pură coerciţie. Politica internaţională înclină către ultima condiţie. Prezenţa zilnică a forţei şi încrederea recurentă în ea îşi pun amprenta pe afacerile statelor. De la Tucidide, în Grecia, şi de la Kautilya, în India, utilizarea forţei împreună cu posibilitatea de o controla au constituit preocupările studiilor de politică internaţională (Art şi Waltz, 1971, p. 4).

John Herz a inventat sintagma „dilema securităţii", pentru a descrie condiţia în care statele, nesigure de intenţiile lor reciproce, se înarmează de dragul securităţii şi, procedând astfel, instituie un activ cerc vicios. Înarmându-se de dragul securităţii, statele se simt mai puţin sigure, cumpărând mai multe arme, deoarece mijloacele care servesc oricui în vederea securităţii reprezintă o ameninţare pentru altul care, la rândul său, reacţionează înarmându-se (Herz, 1950, p. 157). Oricare ar fi armamentul şi oricât de multe state ar fi în sistem, statele trebuie să trăiască cu propria lor dilemă a securităţii, care este generată nu de dorinţele, ci de situaţiile lor. O dilemă nu poate fi rezolvată ; ei i se poate face, mai mult sau mai puţin, faţă. Forţa nu poate fi eliminată. Cum ar putea fi pacea posibilă, atunci când forţa îşi arată terbila sa înfăţişare nucleară? Am văzut, în acest capitol, că două puteri pot face faţă dilemei mai bine decât trei sau mai multe. Forţele nucleare de contralovitură sunt principalele mijloace puse în joc. Aceste mijloace par a fi aproape în întregime neutilizabile. Să fie acesta un motiv de regret? De ce este preferată forţa „utilizabilă" – astfel încât Statele Unite şi Uniunea Sovietică să fie capabile să poarte un război de felul celui pe care marile puteri sunt obişnuite să-l poarte ocazional? Întregul şir argumentativ implicat în aserţiuni referitoare la faptul că Statele Unite şi Uniunea Sovietică sunt împiedicate de neutilizabilitatea forţelor lor pierde din vedere esenţialul. Marile puteri se află în situaţia cea mai fericită, atunci când armele pe care ele le folosesc pentru a face faţă dilemei securităţii sunt şi cele care fac improbabilă izbucnirea unui război între ele. Forţele nucleare sunt utile, iar utilitatea lor este reconfirmată, în măsura în care folosirea lor este preîntâmpinată. Forţele militare ale marilor puteri se dovedesc a fi cele mai utile şi mai puţin costisitoare, atunci când sunt evaluate doar în bani, şi nu şi în vărsare de sânge.

Noţiunile ciudate cu privire la utilizabilitatea şi la utilitatea forţei decurg dintr-o teorie confuză şi dintr-un eşec al reactualizării istorice. Marile puteri nu

sunt niciodată „stăpâni cu libertate de decizie" Ele sunt întotdeauna „Guliveri", mai mult sau mai puţin încătuşaţi. Ele au, de obicei, vieţi agitate. La urma urmelor, ele sunt nevoite să se ia la întrecere una cu alta şi, cum marile puteri deţin o mare putere, acest lucru devine dificil. În anumite privinţe, soarta lor ar putea fi de invidiat ; în multe altele însă, nu. Pentru a oferi un exemplu grăitor, ele duc mai multe războaie decât o fac statele mai mici (Wright, 1965, pp. 221-223 şi tabelul 22 ; Woods şi Baltzly, 1915, tabelul 46). Implicarea lor în războaie ia naştere din poziţia pe care ele o au în sistemul internaţional, nu din caracterele lor naţionale. Atunci când ele se află la vârf sau aproape de el, se luptă ; pe măsură ce pierd din putere, ele devin paşnice. Să ne gândim la Spania, Olanda, Suedia şi Austria. Şi cele care au decăzut mai recent se bucură de un avantaj comparabil[1] Unii par să asocieze marea putere cu marea şansă, iar când norocul nu surâde, ei trag concluzia că şi puterea s-a risipit. Unii se întreabă de ce.

Ca şi mai înainte, marile puteri găsesc modalităţi de a utiliza forţa, chiar dacă acum nu o folosesc pentru a-şi face rău reciproc. Acolo unde puterea este percepută ca fiind echilibrată, indiferent dacă balanţa este sau nu una de tip nuclear, ar putea să pară că rezultanta forţelor opuse este zero. Acest lucru induce însă în eroare. Vectorii forţei naţionale nu se întâlnesc într-un punct, fie şi numai datorită faptului că puterea unui stat nu se instituie într-un singur vector. Forţa militară este divizibilă, în special în cazul statelor care şi-o permit într-un grad înalt. Într-o lume nucleară, contrar unor aserţiuni, dialectica inegalităţii nu are drept rezultat egalitatea efectivă a statelor puternice şi a celor slabe. Armele nucleare contracarează armele nucleare ; ele mai servesc şi la limitarea escaladării. Tentaţia unei ţări, de a angaja, tot mai mari resurse de forţă, este temperată, dacă oponenta ei deţine capacitatea de a creşte miza iniţială. Forţa poate fi folosită cu mai puţină ezitare de acele state capabile să pareze, să treacă la atac şi să ameninţe, la variate niveluri ale eforturilor militare. Pentru mai mult de trei decenii, puterea a fost strâns concentrată ; a fost utilizată şi forţa, dar nu în mod frenetic, ca în cazul războaielor mondiale ale acestui secol, ci într-un mod controlat şi în vederea unor scopuri politice conştiente, chiar dacă nu întotdeauna corecte. Puterea poate

1. Să remarcăm cum putem fi induşi în eroare de eşecul de a înţelege modul în care comportamentul unui stat este afectat de amplasamentul său. Ţinând cont de cele spuse de Tucidide (vezi, mai sus, p. 178), să analizăm în contrast acest enunţ al lui A.J.P. Taylor : „Timp de mulţi ani după cel de-al doilea război mondial, am continuat să cred că va exista şi o altă cursă germană pentr supremaţia europeană şi că ar trebui să luăm măsuri pentru a o preîntâmpina. Evenimentele mi-au dovedit că m-am înşelat în totalitate. Am încercat să extrag lecţii din istorie, ceea ce reprezintă întotdeauna o eroare. Germanii şi-au modificat caracterul lor naţional" (Taylor, 4 iunie, 1976, p. 742).

fi prezentă, atunci când forţa nu este folosită, însă forţa este şi ea utilizată pe faţă. O catalogare de exemple ar fi, în egală măsură, complexă şi lentă. În partea americană a registrului contabil ar trebui să fie înscrise etape precum : plasarea trupelor în Berlin, aprovizionarea lui pe cale aeriană pe perioada blocadei, staţionarea trupelor în Europa, instituirea de baze în Japonia şi în alte părţi, declanşarea războiului în Coreea şi Vietnam şi „punerea în carantină" a Cubei. Arareori, dacă nu chiar niciodată, a fost aplicată forţa într-un mod mai variat, mai persistent şi pe o mai mare întindere ; şi arareori a fost ea mai conştient utilizată, în calitate de instrument al politicii naţionale. De la al doilea război mondial încoace, am fost martori la organizarea politică şi la difuziunea puterii, iar nu la anularea forţei, printr-un blocaj de natură nucleară.

Puterea a fost din abundenţă folosită, chiar dacă ocazional cu rezultate nefericite. După cum se spune despre statul care se abţine de la punerea în aplicare a forţei că şi-ar trăda slăbiciunea, la fel, despre statul care are probleme în legătură cu exercitarea controlului se spune că şi-ar etala natura defectuoasă a puterii sale. Într-o astfel de concluzie, eroarea elementară de a identifica puterea cu controlul este evidentă. Dacă puterea este identică cu controlul, atunci, cei care sunt liberi sunt puternici ; iar libertatea lor trebuie să fie înţeleasă ca un indicator al slăbiciunii celor care dispun de o mare putere materială. Însă cei slabi şi dezorganizaţi sunt adesea mai puţin predispuşi către control, decât cei care sunt bogaţi şi bine disciplinaţi. Aici, trebuie din nou aduse în centrul atenţiei vechile truisme. Un adevăr vechi, formulat de Georg Simmel, este acesta : atunci când cineva „se împotriveşte unei mulţimi difuze de inamici, el poate obţine adesea victorii izolate, însă este foarte dificil să ajungă la rezultate decisive, care să fixeze în mod categoric relaţiile concurenţilor" (Simmel, 1904, p. 675).

Un adevăr încă şi mai vechi, formulat de David Hume, este acela că „forţa este întotdeauna de partea celor guvernaţi". „Sultanul Egiptului sau împăratul Romei", a continuat el să argumenteze, „şi-ar putea trata supuşii săi nevinovaţi ca pe animalele sălbatice, contrar sentimentelor şi înclinaţiilor lor. Însă el trebuie ca cel puţin pe *mamelucii* sau pe *gărzile sale pretoriene* să îi fi tratat ca pe oameni, în acord cu propria lor opinie" (Hume, 1741, p. 307). Cei care guvernează, fiind puţini ca număr, depind, în privinţa exercitării conducerii lor, de asentimentul – mai mult sau mai puţin voluntar – al supuşilor lor. Dacă orice ordin ar fi întâmpinat cu o demoralizantă lipsă de interes, nici un guvernământ nu ar putea conduce. Iar dacă o ţară, din pricina dezordinii sale interne şi a lipsei de coerenţă, este incapabilă să se guverneze singură, nici un detaşament străin, oricare ar fi forţa militară de sub comanda sa, nu poate, în mod rezonabil, spera să facă acest lucru. Dacă problema este insurecţia, atunci se pot cu greu nutri speranţe în legătură cu faptul că o armată străină va fi în stare să pacifice o ţară incapabilă să

se guverneze singură. Forţa militară, folosită pe plan internaţional, reprezintă un mijloc de instituire a controlului asupra unui teritoriu, şi nu unul de exercitare a acestuia în interiorul teritoriului respectiv. Ameninţarea unei naţiuni, de a face uz de forţa militară, fie ea nucleară sau convenţională, este cu preponderenţă un mijloc de a afecta comportamentul extern al altui stat, de a descuraja un stat de la a-şi face din agresiune un scop în sine şi de a veni în întâmpinarea agresiunii, în condiţiile în care disuadarea ar da greş.

Disuadarea, fie că se face prin intermediul apărării sau prin acela al descurajării, este mai uşor de realizat decât „impunerea", pentru a folosi un termen adecvat, inventat de Thomas C. Schelling (Schelling, 1966, pp. 70-71). Impunerea este mai dificil de obţinut, iar planificarea sa este o afacere mai complicată. În Vietnam, Statele Unite s-au confruntat nu numai cu sarcina impunerii unei acţiuni particulare, ci şi cu aceea a promovării unei ordini politice reale. Cei care argumentează, pornind de la o astfel de situaţie, că forţa s-a depreciat ca valoare, eşuează, în analizele lor, sub aspectul aplicării propriei lor cunoaşteri politice şi istorice. Teoreticienii de renume ai ideologiei imperiale, cum ar fi Bugeaud, Galliéni şi Lyautey, au jucat atât roluri politice, cât şi militare. Într-o manieră similară, eforturile contrarevoluţionare reuşite au fost dirijate de oameni precum Templer sau Magsaysay, care au combinat resursele militare cu instrumentele politice (*cf.* Huntington, 1962, p. 28). Forţele militare, fie ele de natură internă sau externă, sunt insuficiente, dacă se are în vedere sarcina pacificării, ele fiind cu atât mai insuficiente, cu cât o ţară este scindată de facţiuni, în timp ce locuitorii ei sunt angajaţi politic şi activi. Unele evenimente pot reprezenta o schimbare ; altele sunt doar simplă repetare. Dificultatea experimentată de Statele Unite, în încercarea lor de a a aduce pacea în Vietnam şi de a stabili un regim preferat, reprezintă o simplă repetare. Franţa s-a luptat în Algeria, între 1830 şi 1847, pentru o cauză similară. Marea Britanie s-a confruntat cu un popor bur extrem de hotărât, în războiul purtat împotriva lui între anii 1898 şi 1903. Franţa, când a dus lupta, era considerată ca având cea mai bună armată din lume, iar Marea Britanie o flotă imbatabilă (Blainey, 1970, p. 205). A spune că statele puternice din punct de vedere militar sunt neputincioase, din pricină că nu pot restabili cu uşurinţă ordinea în cazul statelor minore, este ca şi cum s-ar spune că un ciocan pneumatic nu are forţă, pentru că nu este porivit pentru a perfora o dantură stricată. Este vorba de confundarea destinaţiei instrumentelor şi despre confundarea mijloacelor puterii externe cu instanţele guvernării interne. Incapacitatea de a exercita controlul *politic* asupra altora nu implică slăbiciune *militară*. Statele puternice nu pot face chiar orice cu forţele lor militare, aşa cum a înţeles cu acuitate Napoleon ; ele sunt însă capabile să facă lucruri pe care statele slabe din punct de vedere militar nu le pot face. Republica Populară Chineză nu poate

să rezolve problemele ce ţin de guvernare din unele ţări latino-americane, mai mult decât ar putea-o face Statele Unite în Asia de Sud-Est. Însă Statele Unite pot interveni cu o mare forţă militară în părţi îndepărtate ale lumii, concomitent cu exercitarea unei descurajări efective la adresa escaladării. Astfel de acţiuni depăşesc capabilităţile tuturor statelor, nu însă şi pe ale celor mai puternice.

Diferenţele de forţă contează realmente, chiar dacă nu şi în cazul oricărui obiectiv imaginabil. Deducerea slăbiciunii celor puternici din această propoziţie restrictivă ar însemna o greşită întrebuinţare a cuvintelor. S-ar putea deduce, dintr-un caz ca cel al Vietnamului, nu *slăbiciunea* marii puteri militare într-o lume nucleară, ci, în schimb, o ilustrare clară a *limitelor* forţei militare din lumea prezentului, ca dintotdeauna.

În cadrul evenimentelor repetate se ascunde o diferenţă care nu a fost menţionată. Succesul sau eşecul în locuri periferice contează acum mai puţin, vorbind în termeni materiali, decât a însemnat pentru marile puteri de dinainte. Această diferenţă derivă din schimbarea care are loc în sistem. Cei care studiază politica internaţională tind să considere că războaiele le-au adus, în trecut, învingătorilor avantaje economice sau de altă natură şi că, prin contrast, Statele Unite nu-şi pot folosi în prezent forţa militară, în vederea unor realizări pozitive (de exemplu, Morgenthau, 1970, p. 325 ; Organski, 1968, pp. 328-329). Asemenea viziuni greşesc asupra câtorva chestiuni demne de luat în seamă. Mai întâi, succesele americane sunt trecute cu vederea. Consolidarea securităţii în Europa de Vest este o realizare pozitivă ; la fel poate fi considerată şi apărarea Coreei de Sud, iar lista poate continua cu uşurinţă. În al doilea rând, profiturile întreprinderilor militare din trecut sunt supraestimate (Schumpeter, 1919, p. 18 ; *cf.* Sorel, pp. 1-70 ; Osgood şi Tucker, 1967, p. 40). În al treilea rând, de ce Statele Unite ar trebui să fie interesate de extinderea controlului militar asupra altora, când noi dispunem de atât de multe pârghii paşnice de influenţă, este un fapt lăsat nespecificat. Pe deasupra, eforturile interne ale Americii contribuie cu mai mult la propria sa bogăţie, decât se întâmplă în cazul oricăror câştiguri imaginabile, înregistrate în străinătate. Statele Unite, ca şi Uniunea Sovietică au mai multe motive să fie satisfăcute de *status-quo*-ul lor, decât au avut cele mai multe dintre marile puteri de dinainte. De ce ar trebui să ne gândim să folosim forţa în vederea unor realizări pozitive, când ne aflăm în situaţia fericită de a nu fi nevoiţi să ne facem griji decât cu privire la obiectivele negative, privind apărarea şi descurajarea ? A ne lupta este greu, ca întotdeauna ; a ne abţine de la a lupta este mai uşor, deoarece miza este atât de mică. Léon Gambetta, premier francez după înfrângerea Franţei de către Prusia, a remarcat că, din cauză că vechiul continent este pe cale să se sufoce, sunt necesare debuşee, cum ar fi Tunisul. Aceasta pare a aduce cu o anticipare a lui Hobson. Enunţul a fost doar unul ce ţinea de interesul

propriu, întrucât, aşa cum mai spunea Gambetta, Alsacia-Lorena trebuie să rămână mereu în inimile francezilor, chiar dacă, pentru o lungă perioadă de timp, ea nu putea fi şi pe buzele lor (Gambetta, 26 iunie, 1871). Câştigurile pe care Franţa le-ar putea înregistra peste graniţe au fost apreciate mai puţin ţinându-se cont de ceea ce reprezentau prin ele însele şi mai mult pentru că ele ar fi putut să revigoreze Franţa, în vederea unei alte runde a întrecerii franco-germane. Jules Ferry, un premier ulterior, argumenta că Franţa avea nevoie de colonii, ca să nu decadă pe poziţia a treia sau a patra în Europa (Power, 1944, p. 192). O astfel de retrogradare ar pune capăt oricărei speranţe de a redobândi Alsacia-Lorena. Iar Ferry, cunoscut sub numele de *Le Tonkinoise*, a pierdut puterea în 1885, când întreprinderile sale sud-est asiatice păreau mai degrabă a slăbi Franţa decât a contribui la forţa pe care ar fi putut-o demonstra în Europa. Pentru Statele Unite, în privinţa aceleiaşi părţi a lumii, miza cea mare, aşa cum au descris-o declaraţiile oficiale, era generată pe plan intern – era vorba de onoarea şi de credibilitatea noastră, cu toate că definirea acestor termeni era deconcertantă. Aşa cum au observat unii încă de la început, cu referire la acel conflict, şi aşa cum cei mai mulţi au observat pe parcurs, în termeni de politică globală, în Vietnam, miza era neînsemnată (în Stoessinger, 1976, în capitolul 8, se arată că aceasta era opinia lui Kissinger). Insignifianţa internaţional-politică a Vietnamului poate fi înţeleasă numai în termeni de structură mondială. Eşecul Americii în Vietnam a fost tolerabil, deoarece nici succesul şi nici eşecul nu au contat mult pe plan internaţional. Victoria nu ar fi transformat lumea într-una a hegemoniei americane. Înfrângerea nu ar fi transformat lumea într-una a hegemoniei ruseşti. Indiferent de rezultat, duopolul americano-rusesc se menţinea.

Puterea militară nu mai aduce cu sine controlul politic, însă, în acest caz, nu l-a adus niciodată. Cucerirea şi guvernarea sunt procese diferite. Totuşi, înalţii oficiali, ca şi teoreticienii, conchid, din mai vechea dificultate de a utiliza în mod efectiv forţa, că aceasta a devenit de-acum depăşită şi că structurile internaţionale nu mai pot fi definite în raport cu distribuţia capabilităţilor între state.

Cum poate lămuri cineva confuzia? În două moduri. Primul, argumentat mai devreme în variate feluri, este acela că utilitatea forţei este în mod greşit identificată cu utilizarea ei. Datorită poziţiilor lor favorizate, Statele Unite şi Uniunea Sovietică sunt nevoite să recurgă la forţă mai puţin decât au făcut-o majoritatea marilor puteri de dinainte. Forţa este mai utilă ca niciodată, pentru confirmarea *status-quo*-ului, chiar dacă nu pentru schimbarea lui, menţinerea *status-quo*-ului reprezentând obiectivul minimal al oricărei mari puteri. Mai mult, deoarece Statele Unite dispun de un însemnat avantaj economic şi politic asupra multor altor state şi deoarece atât Statele Unite, cât şi Uniunea Sovietică sunt autosuficiente într-o măsură mai mare decât au fost majoritatea marilor puteri anterioare,

ele nu prea au nevoie să folosească forţa pentru a asigura alte obiective, în afara propriei lor securităţi. Aproape toate rezultatele economice şi politice nefavorabile au un impact prea neînsemnat pentru a necesita folosirea forţei în vedera prevenirii lor, iar rezultatele economice şi politice puternic preferate pot fi îndeajuns asigurate, fără recursul la forţă. Oricum, în vederea dobândirii de câştiguri economice, forţa a constituit arareori un mijloc eficient. Deoarece Statele Unite şi Uniunea Sovietică sunt în siguranţă în lume, în afara ameninţărilor reciproce ele găsesc puţine motive internaţional-politice pentru a recurge la forţă. Cei care cred că forţa este mai puţin utilă, ajung la această concluzie fără a-şi pune problema dacă există un motiv suficient de întemeiat, pentru marile puteri ale prezentului, să folosească forţa în scopul constrângerii altora.

A doua sursă a confuziei referitoare la putere îşi află rădăcinile în definirea sa ambiguă. Suntem induşi în eroare de definiţia americană a puterii – pragmatic alcătuită şi tehnologic influenţată –, o definiţie care echivalează puterea cu controlul. Puterea este, în acest caz, măsurată în funcţie de capacitatea de a-i determina pe oameni să facă ceea ce altcineva ar vrea ca ei să facă, un lucru pe care altfel ei nu l-ar fi făcut (*cf.* Dahl, 1957). Această definiţie poate servi anumitor scopuri, însă se potriveşte cu greu cerinţelor politicii. A defini „puterea" drept „cauză" înseamnă a se confunda procesul cu rezultatul. A identifica puterea cu controlul înseamnă a afirma că pentru a-ţi impune voinţa, doar puterea este necesară. Acest lucru este în mod evident fals ; altminteri, ce le-ar mai rămâne de făcut strategilor politici şi militari ? A utiliza puterea înseamnă a pune în aplicare capabilităţile cuiva, în încercarea de a schimba comportamentul altcuiva, în anumite moduri. Faptul dacă *A*, punându-şi în aplicare capabilităţile, câştigă supunerea aşteptată din partea lui *B*, depinde de capabilităţile şi strategia lui *A*, de capabilităţile şi contra-strategia lui *B* şi de toţi aceşti factori la un loc, aşa cum sunt ei afectaţi de situaţia respectivă. Puterea este o cauză între altele, de care ea nu poate fi izolată. Definiţia relaţională obişnuită a puterii omite să ia în considerare modul în care actele şi relaţiile sunt afectate de structura acţiunii. Evaluarea puterii în raport cu supunerea determină pierderea din vedere a efectelor neintenţionate, ceea ce duce la eliminarea, într-o bună măsură, a politicii din cadrul politicii.

În conformitate cu obişnuita definire americană a puterii, un eşec în a-ţi impune voinţa înseamnă o dovadă de slăbiciune. Cu toate acestea, în politică, agenţii puterii nu reuşesc să-şi imprime voinţa asupra altora, exact în modurile în care intenţionează aceştia. Intenţia unui act şi rezultatul său vor fi arareori identice, deoarece rezultatul va fi afectat de persoana sau de obiectul asupra căruia şi-a instituit acţiunea şi va fi condiţionat de mediul în cadrul căruia îşi face apariţia. Atunci, ce anume ar putea fi substituit definiţiei care, din punct de vedere practic şi logic, nu se poate susţine ? Fac apel la vechea şi simpla idee,

conform căreia un agent este puternic, în măsura în care îi afectează pe alţii mai mult decât aceştia îl afectează pe el. Cei slabi pot înţelege acest lucru ; cei puternici, s-ar putea să nu. Prim-ministrul Trudeau a spus odată că, pentru Canada, a fi vecina Americii „este, în anumite privinţe, ca şi cum cineva ar dormi cu un elefant. Indiferent cât de prietenos sau chiar de blând este animalul (...) omul s-ar nelinişti la fiecare mişcare bruscă şi la fiecare zgomot" (*apud* Turner, 1971, p. 166). În calitate de conducător al unui stat slab, Trudeau percepe semnificaţia puterii noastre în moduri care nouă ne scapă. Datorită ponderii capabilităţilor noastre, acţiunile americane au un impact zguduitor, fie că noi ne proiectăm sau nu politici efective sau ne punem în slujba lor capabilităţile, în vederea atingerii anumitor finalităţi.

Cum este distribuită puterea? Care sunt efectele unei distribuţii date de putere? Aceste două întrebări sunt distincte, iar răspunsul care să li se potrivească este extrem de important din punct de vedere politic. În definiţia puterii pe care tocmai am respins-o, cele două întrebări se amestecă, devenind în mod iremediabil indiscernabile. Identificarea puterii cu controlul duce la observarea slăbiciunii, oriunde voinţa cuiva este împiedicată. Puterea este un mijloc, iar rezultatul punerii ei în aplicare este, în mod necesar, incert. Pentru a fi adecvată din punct de vedere politic, puterea trebuie să fie definită în termenii distribuţiei capabilităţilor ; gradul de extindere a puterii cuiva nu poate fi dedus din rezultatele pe care acel cineva poate sau nu să le obţină. Paradoxul pe care unii l-au identificat în aşa-numita neputinţă a puterii americane dispare, dacă puterii i se dă o definiţie concretă din punct de vedere politic. Definirea inteligentă a puterii şi compararea situaţiilor cu care s-au confruntat marile puteri actuale şi anterioare demonstrează că utilitatea puterii a crescut.

VI

Politica internaţională se înscrie, în mod necesar, într-un sistem al numerelor mici. Avantajele de a avea un număr puţin mai mare de mari puteri sunt, în cel mai bun caz, de o relevanţă scăzută. Am descoperit, în schimb, că avantajele de a scădea câteva şi de a obţine doar două sunt decisive. „Problema celor trei corpuri" trebuie să fie totuşi lăsată pe seama fizicienilor. Ar putea politologii sau decidenţii politici spera să urmărească mai în detaliu traiectoriile a trei sau mai multe state care interacţionează ? Cazurile care se plasează între simpla interacţiune a două entităţi şi între interacţiunile predictibile, din punct de vedere statistic, ale unui număr foarte mare, sunt cel mai dificil de scos la lumină. Am văzut care sunt

complicaţiile cu referire la afacerile militare ale lumilor multipolare. Sorţile marilor puteri sunt strâns interconectate. Marile puteri ale unei lumi multipolare, în cursul acţiunilor menite a le îmbunătăţi propriile traiectorii au, probabil, din când în când, nevoie de ajutor din partea altora. Friedrich Meinecke descria astfel situaţia Europei din perioada lui Frederic cel Mare „un set de state-puteri izolate, solitare şi totuşi unite prin crescândele lor ambiţii comune – aceasta era starea de lucruri către care dezvoltarea organismului statal european a condus lucrurile, începând cu sfârşitul Evului Mediu" (Meinecke, 1924, p. 321). Din punct de vedere militar şi economic, interdependenţa s-a dezvoltat, pe măsură ce regiunile autosuficiente ale Europei feudale au fost unificate de către statele moderne. Marile puteri ale unei lumi bipolare sunt într-o mai mare măsură autosuficiente, interdependenţa dintre ele scăzând. Această condiţie distinge sistemul prezent de cel de dinainte. Din punct de vedere economic, America şi Rusia sunt în mod clar mai puţin interdependente şi în mod remarcabil mai puţin dependente de alţii, decât au fost mai înainte marile puteri. Din punct de vedere militar, scăderea interdependenţei este încă şi mai izbitoare, deoarece nici o mare putere nu se poate asocia cu vreo alta, din cauza „crescândelor lor ambiţii comune"

Două mari puteri pot să facă faţă una alteia mai bine decât în cazul mai multor puteri. Sunt ele, de asemenea, în stare să facă faţă câtorva dintre problemele comune ale lumii, într-o măsură mai eficientă decât o poate face un grup mai numeros de mari puteri? Până acum, am pus în evidenţă aspectul negativ al puterii. Puterea nu aduce cu sine controlul. Ce anume aduce ea? Chestiunea este luată în considerare în cadrul capitolului următor, în care sunt analizate posibilităţile – şi necesitatea – managementului şi controlului pe plan internaţional.

Capitolul 9

Managementul afacerilor internaţionale

Dacă puterea cu siguranţă nu aduce cu sine controlul, ce *anume* face în mod practic? În principal, patru lucruri. Mai întâi, puterea pune la dispoziţie mijloacele de menţinere a autonomiei unui actor care se vede confruntat cu forţa pe care o manifestă ceilalţi. În al doilea rând, o putere mai mare lasă loc unor arii de acţiune mai largi, în timp ce face ca rezultatele acţiunii să rămână incerte. Despre două avantaje am discutat. Următoarele două necesită elaborare.

În al treilea rând, cei mai puternici se bucură de marje de siguranţă mai largi, atunci când au de-a face cu cei mai puţin puternici, şi au mai multe de spus în legătură cu jocul care trebuie jucat şi cu modul în care trebuie să se desfăşoare acesta. Duncan şi Schnore au definit puterea în termeni ecologici, ca pe „capacitatea unui ansamblu de activităţi şi habitate de a stabili condiţiile în care trebuie să funcţioneze celelalte" (Duncan şi Schnore, 1959, p. 139). Părţile dependente au un anume efect asupra celor independente, însă cele din urmă au un mai mare efect asupra primelor. Cei slabi trăiesc în pericol. Preşedintele companiei Chrysler, John Riccardo, remarca: „Suntem nevoiţi să luăm decizii bune. Cu cât eşti mai mic, cu atât mai mult trebuie să iei decizii bune" (Salpukas, 7 martie, 1976, III, p. 1). General Motors poate pierde bani cu acest model, cu celălalt sau cu toate, pentru o bună perioadă de timp. Chrysler, dacă procedează aşa, dă faliment. Fie că este vorba de corporaţii sau state, cei care sunt slabi şi foarte presaţi trebuie să aibă mare grijă. Astfel, Nguyen Van Thieu, în termenii care urmează, respingea înţelegerea cu privire la închierea războiului din Vietnam, pe care Kissinger, aliatul, şi Le Duc Tho, adversarul, o încheiaseră în luna octombrie a anului 1972:

> Reprezentaţi un gigant, dr. Kissinger. Aşa că vă permiteţi, probabil, luxul de a fi relaxat cu privire la această înţelegere. Eu nu-mi permit. Un tratat nereuşit nu înseamnă nimic pentru dumneavoastră. Ce înseamnă pierderea Vietnamului de Sud, dacă privim la harta lumii? Doar un punct. Pierderea Vietnamului de Sud vă poate fi chiar benefică. Ar putea fi benefică în privinţa îngrădirii Chinei, benefică pentru strategia dumneavoastră

> mondială. Însă un vietnamez neînsemnat nu se joacă cu o hartă strategică a lumii. Pentru noi, nu este vorba despre o chestiune de alegere între Moscova şi Peking. Este o chestiune de alegere între viaţă şi moarte (*apud* Stoessinger, 1976, p. 68).

Statele slabe operează dispunând de marje înguste de libertate. Actele inoportune, politicile defectuoase, şi manevrele greşit calculate au rezultate fatale. Prin contrast, statele puternice pot fi neatente; ele îşi permit să nu tragă învăţăminte; ele pot să facă mereu şi mereu aceleaşi greşeli stupide. Mai concret, ele pot reacţiona cu încetineală şi pot aştepta să vadă dacă actele aparent ameninţătoare se dovedesc într-adevăr astfel. Ele pot fi indiferente faţă de cea mai mare parte a ameninţărilor, deoarece doar un mic număr de ameninţări, dacă ar fi duse până la capăt, le pot afecta în mod serios. Ele se pot retrage, până când ambiguitatea evenimentelor se risipeşte, fără a le fi teamă că vor rata momentul acţiunii efective.

În al patrulea rând, o mare putere le permite deţinătorilor ei să aibă acces la o poziţie importantă din sistemul din care fac parte şi le garantează capacitatea de a acţiona în interes propriu. Pentru ei, managementul devine atât demn de luat în seamă, cât şi posibil. Cum şi de ce sunt îndeplinite sarcinile manageriale pe plan internaţional, reprezintă subiectul acestui capitol. În cadrul sistemelor autosuficiente, aşa cum ştim, părţile aflate în competiţie consideră câştigurile relative mai importante decât cele absolute. Câştigurile absolute devin mai importante, pe măsură ce competiţia slăbeşte. Două condiţii fac cu putinţă ca Statele Unite şi Uniunea Sovietică să se preocupe mai puţin cu înregistrarea câştigurilor relative, şi mai mult cu dobândirea celor absolute. Prima este dată de stabilitatea echilibrelor din sistemele cu două părţi, stabilitate reîntărită prin intermediul armelor ce fac posibilă contralovitura nucleară. Acolo unde o capabilitate de atac preventiv este aproape la fel de dificil de imaginat ca şi dobândirea ei concretă, câştigurile şi pierderile nu este obligatoriu să fie atât de atent contabilizate. Cea de-a doua condiţie este dată de distanţa dintre două state puternice aflate în vârf şi următoarele două, distanţă care îndepărtează pericolul de a fi ajunse din urmă de state terţiare. Statele Unite au câştigat relativ atunci când OPEC a crescut de cinci ori preţul petrolului, între 1973 şi 1977 (*cf.* mai sus, pp. 211-241). Celelalte ţări industriale non-comuniste au avut mai mult decât noi de suferit. Uneori se făcea aluzie la faptul că, din acest motiv, Statele Unite erau mai prompt de acord cu acţiunile OPEC. În trecut, existând numeroase puteri aflate în competiţie, s-ar fi putut da crezare afirmaţiilor tendenţioase, nu însă şi acum. Într-un sistem autosuficient, atunci când echilibrul între marile puteri este stabil şi când distribuţia capabilităţilor naţionale este serios dezechilibrată, preocuparea pentru câştigurile absolute poate lua locul îngrijorărilor cu privire la cele relative. Cei care sunt în

mod nejustificat favorizaţi pot iniţia – sau se pot deschide către – eforturi colective, chiar şi atunci când ceilalţi au în mod disproporţionat de câştigat de pe urma lor.

În acest capitol, voi arăta mai întâi cum este realizat, în ciuda dificultăţilor, managementul pe plan internaţional şi apoi voi lua în considerare trei sarcini pe care managerii le pot îndeplini. Ca de obicei, vom observa modul în care sarcinile sunt diferit aduse la îndeplinire, pe măsură ce numărul executanţilor lor variază.

I

În relaţiile dintre state, unde competiţia este nereglementată, războaiele apar ocazional. Cu toate că, sub unul dintre aspectele sale, războiul reprezintă un mijloc de adaptare în interiorul sistemului internaţional, apariţia războiului este adesea în mod greşit înţeleasă drept indicând faptul că sistemul însuşi s-a prăbuşit. Incidental, cum s-a întâmplat pe perioada unei bune părţi din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, războiul era tolerabil, de vreme ce era circumscris şi cu un efect distructiv limitat. Costurile războiului par a fi în prezent înspăimântător de mari. De vreme ce tipurile cele mai impresionante de largi şi complicate sisteme autoreglatoare operează doar în cadrul unor ordini reglementate, managementul efectiv al afacerilor naţiunilor pare a reprezenta o necesitate stringentă. Acolo unde, la nivel internaţional, puterea este necontrolată, este rezonabil să se aştepte ca statele să-şi adapteze relaţiile prin intermediul politicilor lor independente, în lipsa războiului, care să servească drept mijloc de reglementare? Aceasta ar însemna să se ceară din partea sistemelor internaţional-politice mai mult decât se aşteaptă din partea economiei sau politicii interne. Însă, descriind aşteptările în acest fel, este automat presupus, în mod implicit, că războiul şi riscul de război sunt mai dureros de suportat decât costurile construirii şi susţinerii sistemelor de management şi că funcţiile manageriale sunt, în acest moment, defectuos îndeplinite. Am examinat deja costurile sistemelor manageriale. Absenţa lor să însemne oare că funcţiile manageriale nu sunt îndeplinite? Sunt îndeplinite sarcini guvernamentale, în cazul domeniilor anarhice, şi, dacă este aşa, care sunt condiţiile care le promovează realizarea? De vreme ce, pe plan internaţional, există sarcini manageriale importante de adus la îndeplinire, neexistând nici o instanţă actuală sau potenţial viitoare care să le îndeplinească, suntem nevoiţi să pornim în căutarea unui substitut pentru guvernământ. Cel mai bine putem începe căutarea întrebându-ne de ce acţiunea colectivă în vederea binelui comun este greu de realizat în cazul domeniilor anarhice.

Se ridică două dificultăţi. Prima este ilustrată prin luarea în considerare a unui număr de fabrici care poluează un râu cu reziduurile lor. A renunţa la deversarea

deşeurilor în râu, în timp ce alţii continuă să procedeze la fel, n-ar aduce nici un avantaj. Gestionarea adecvată a deşeurilor este costisitoare. Dacă unele întreprinderi îşi decontează costurile pe seama comunităţii, toate le vor urma exemplul. Industriile se bucură de deplina libertate de gestionare a deşeurilor ; comunitatea, să spunem, a potenţialilor înotători sau pescari, suportă costurile. În aceste circumstanţe, nu va mai fi nimic de făcut, în afară de faptul ca toate industriile să poată fi obligate să suporte costurile totale ale operaţiunilor lor, plătind pentru gestionarea adecvată a deşeurilor. Aceasta este faţeta monedei propusă de Alfred Kahn (*cf. supra* capitolul 6, partea I, secţiunea 3).

A doua dificultate este percepută atunci când privim la reversul monedei. De anumite bunuri şi servicii, dacă devin disponibile, se bucură toţi membrii unui grup, fie că ei contribuie sau nu la plata lor. Parcurile publice, departamentele de pompieri, forţele de poliţie şi instituţiile militare servesc cetăţenii la scară largă. Şi cei care plătesc pentru asemenea servicii, şi cei care nu plătesc, beneficiază în egală măsură. Astfel de servicii reprezintă bunuri colective – bunuri care, odată furnizate de oricare dintre membrii unui grup, pot fi consumate de către toţi. Astfel, cu toţii au motive să dea înapoi, sperând că ceilalţi vor suporta costurile – ceea ce nimeni nu ar fi dispus să facă. Asemenea servicii nu vor fi furnizate sau se vor găsi în cantităţi insuficiente dacă nu li se cere tuturor să plătească.

A face ca sarcina să fie îndeplinită în folosul binelui comun este dificil de realizat. Cum anume variază dificultăţile, în cadrul societăţilor de structuri diferite ? Reglementarea afacerilor colective este cu atât mai necesară, cu cât părţile se afectează unele pe altele într-un mod mai sever, prin intermediul interacţiunilor lor. Cu cât avansează diviziunea muncii, cu atât mai complicată devine reglementarea activităţilor comune, până în momentul în care, în cele din urmă, fie se prăbuşeşte sistemul, din cauza lipsei de reglementare, fie unele dintre părţi se dovedesc a fi specialiste în administrarea afacerilor din cadrul sistemului în ansamblu. Graţie unui management eficient al afacerilor colective, specializarea continuă rapid. Pentru a obţine şi mai mult în această privinţă, este necesară diferenţierea suplimentară a părţilor. Pe măsură ce interdependenţa se transformă în integrare, diviziunea muncii devine, deopotrivă, politică şi economică. Unităţile anterior asemănătoare devin distincte din punct de vedere funcţional, pe măsură ce unele dintre ele preiau sarcinile ce reveneau sistemului în ansamblu (*cf.* Durkheim, 1893 ; Park, 1941). Aceasta ar fi soluţia guvernamentală. Guvernele îi constrâng pe cei a căror cooperare este necesară pentru succesul proiectelor comune, forţându-i să plătească pentru serviciile asigurate de furnizorii bunurilor colective. Pe plan naţional, tirania micilor decizii este depăşită, bunurile colective putând fi furnizate în mod adecvat. Costurile organizării în vederea obţinerii

acestor rezultate pot, cu toate acestea, depăşi beneficiile aşteptate. Pe plan internaţional, proiectele comune pot să nu fie asumate, întrucât cooperarea statelor recalcitrante este dificil de asigurat. Pe plan internaţional, bunurile colective ar putea să nu fie asigurate, deoarece furnizorii ar urma să-i servească pe cei care refuză să plătească preţul care le revine. Organizarea în vederea obligării celor necooperanţi şi a colectării plăţilor de la pasagerii clandestini (*free riders*) este foarte dificilă. Pe plan internaţional, tirania micilor decizii nu este depăşită, iar bunurile colective nu sunt furnizate în mod adecvat[1]. Să însemne aceasta că nu se întreprinde nici un efort internaţional? Cu siguranţă, se face mai puţin peste graniţă decât acasă, însă *mai puţin* nu înseamnă *nimic*. Ceea ce se face şi cum anume variază odată cu numărul de mari puteri din sistem. „Cu cât mai multe, cu atât mai bine", este concluzia la care au ajuns cei mai mulţi cercetători; adică, şansele de pace se presupune că sporesc, pe măsură ce numărul de state antrenate în jocul politic de putere creşte, ajungând cel puţin la un număr de cinci. Se acordă puţină atenţie unei alte vechi zicale: „Treaba tuturor nu este treaba nimănui" Existenţa unui număr de state se spune că facilitează adaptările privind distribuţia de putere dintre ele şi, chiar dacă ştim că acest lucru nu este adevărat, politica internaţională oricum se presupune a nu fi treaba oricui. Din nou, aici atenţia se concentrează asupra legăturilor cu excluderea structurii, accentuându-se astfel mai degrabă asupra adaptării decât a controlului.

Ce observăm, atunci când ne concentrăm mai degrabă asupra managementului şi controlului statelor decât asupra relaţiilor dintre ele? Un exemplu invocat de Baumol este sugestiv, cu toate că omite factorul dimensiune (Baumol, 1952, pp. 90-91). Să presupunem că nişte fermieri speriaţi de secetă ar fi capabili să producă ploaia, angajând pe cineva să „însămânţeze" norii* Ei ar pune capăt secetei, atât pentru ei, cât şi pentru fermierii vecini, care ar putea refuza să-şi aducă contribuţia la costuri, de vreme ce oricum vor avea de câştigat. Producerea ploii este un bun colectiv. Cei câţiva fermieri care au cele mai mari parcele pot decide să îl furnizeze. Deoarece numărul părţilor este mic, ei pot spera să ajungă la o înţelegere, fiind presaţi de dimensiunea loturilor lor şi de urgenţa nevoii lor. Aşa cum a arătat Mancur Olson Jr., „cu cât grupul este mai mare, cu atât mai puţin va contribui la interesele sale comune" (Olson, 1965, pp. 36, 45). Invers, cu cât un grup este mai mic şi cu cât sunt mai puţin egale interesele membrilor

1. Din extinsa şi excelenta literatură dedicată teoriei bunurilor colective, consider că lucrarea lui Baumol (1952) şi cea a lui Olson (1965) sunt extrem de sugestive. Ruggie (1972) descrie cu perspicacitate dificultăţile organizaţionale la care mă refer.

* Procedură prin care se introduc particule de gheaţă carbonică sau cristale de iodură de argint într-un nor, cu scopul de a provoca precipitaţii (n.tr.).

săi, cu atât mai mare devine probabilitatea ca unii membri – cei mai însemnaţi – să acţioneze în interesul grupului, aşa cum ei îl definesc, şi nu doar în vederea celui propriu. Cu cât este mai mare dimensiunea relativă a unei unităţi, cu atât aceasta îşi identifică propriul interes cu interesul sistemului. Acest lucru devine evident, dacă se analizează cazul-limită. Dacă unităţile îşi sporesc dimensiunea, pe măsură ce continuă competiţia, în cele din urmă, una dintre ele va lua locul celorlalte. Dacă o unitate absoarbe sistemul, distincţia dintre interesul unităţii şi cel al sistemului dispare. Dacă nu se ia în calcul acest caz extrem, în orice domeniu populat de unităţi care sunt similare din punct de vedere funcţional, dar de capabilităţi diferite, cele care dispun de cea mai mare capabilitate îşi asumă responsabilităţi speciale. Lucrul rămâne valabil, indiferent dacă unităţile sunt grupuri de rudenie, firme sau naţiuni. United States Steel, o firmă organizată în vederea producerii de oţel şi de profituri, în zilele sale de apogeu şi-a asumat şi sarcini regulatoare – menţinerea stabilităţii preţului la niveluri suficient de ridicate pentru a obţine profituri şi suficient de scăzute pentru a-i descuraja pe cei nou-veniţi (Berglund, 1907 ; Burns, 1936). Sarcinile ce ţin de ansamblul sistemului sunt dificil de îndeplinit. De ce ar trebui să le preia unităţile mai mari ? Ca şi celelalte, ele doresc ca sistemul lor să fie ordonat şi paşnic şi ca interesele comune să fie luate în seamă. Spre deosebire de celelate, ele pot acţiona în vederea influenţării condiţiilor lor de viaţă. Organizaţiile caută să reducă incertitudinile din cadrul mediului lor. Unităţile care au o cotă suficient de însemnată în sistem, vor acţiona pentru binele lui, chiar dacă, pentru acest scop, plătesc disproporţionat. Marile corporaţii fac *lobby* în vederea promovării unor legi care să servească intereselor industriilor în cadrul cărora activează. Marile corporaţii impun niveluri de salarizare pentru industriile lor, atunci când cad la înţelegere cu sindicatele. Marile corporaţii îşi ţin sub control industriile, acţionând în vederea excluderii noilor competitori. Marile corporaţii convertesc puterea, care reprezintă produsul capabilităţilor lor superioare, într-o măsură de control, în afară de cazurile în care guvernele le împiedică să procedeze astfel.

Pe plan internaţional, cum anume pot fi rezolvate problemele legate de asigurarea plăţii pentru sarcinile colective şi de participarea la ele ? Cu cât este mai mic numărul de mari puteri şi cu cât sunt mai mari disparităţile dintre cele câteva state cele mai puternice şi celelalte, cu atât este mai probabil ca primele să acţioneze în interesul sistemului, participând la managementul – sau intervenind în afacerile – statelor mai mici. Probabilitatea ca marile puteri să încerce să conducă sistemul este cea mai ridicată, atunci când numărul lor se reduce la două. Acolo unde există un număr mai mare de mari puteri, preocupările unora dintre ele sunt regionale, nu globale. Acolo unde există doar două, îngrijorările lor legate de acţiunile reciproce fac astfel ca preocupările lor să cuprindă tot globul.

Pentru toate puterile, cu excepţia Statelor Unite şi a Uniunii Sovietice, problemele sunt locale sau regionale. Ele sunt, cu siguranţă, mai puţin decât globale. Pentru Statele Unite şi, din ce în ce mai mult, pentru Uniunea Sovietică, problemele regionale reprezintă o parte a preocupărilor lor globale. Fiecare dintre ele adoptă o perspectivă ce ţine de ansamblul sistemului. Statele Unite şi Uniunea Sovietică contribuie cu 38 de procente din totalul produsului brut mondial şi cu circa 80 de procente din totalul cheltuielilor militare mondiale. Celelalte aproximativ 150 de state contribuie cu restul. Nici Statele Unite, nici Uniunea Sovietică nu se pot comporta ca nişte state „obişnuite", pentru că nu asta sunt. Poziţiile lor extraordinare în cadrul sistemului le determină să-şi asume sarcini pe care alte state nu au nici impulsul şi nici capacitatea să le îndeplinească.

Care sunt aceste sarcini? În ordinea descrescătoare a importanţei, ele sunt: transformarea sau menţinerea sistemului, conservarea păcii şi managementul problemelor economice sau de alt gen comune.

II

Sistemele sunt fie menţinute, fie transformate. Să analizăm posibilităţile de transformare ale sistemelor, înaintea problemelor care ţin de menţinerea lor. În cadrul sistemelor economice, oricare dintre cele câteva firme dominante are mai multe de spus în privinţa tuturor chestiunilor care o afectează, decât ar avea o firmă, dintre alte câteva sute mai mici. Oligopoliştii pot să prefere duopolul, în timp ce pot să nu fie de acord asupra celor două firme, din câteva, care ar trebui să supravieţuiască. Duopoliştii pot să prefere monopolul sau pot să dorească, eventual, ca grijile lor legate de managementul pieţelor să fie împărtăşite de un cerc mai larg de firme. În politica internaţională, posibilităţile nu sunt mai puţine, ci mai numeroase, decât în cadrul unui sector restrâns dintr-o economie, tocmai pentru că nici o instanţă nu este capabilă să limiteze eforturile pe care le fac statele în vederea transformării sistemului în care trăiesc. Principalele entităţi care alcătuiesc sistemul sunt, totodată, şi managerii lui. Ele încearcă să facă faţă afacerilor de zi cu zi; ele pot, de asemenea, căuta să afecteze natura şi traiectoria schimbării. Peste sistem nu se poate trece; nici un manager autorizat al afacerilor naţiunilor nu va apărea în viitorul previzibil. Pot sistemele internaţionale să fie schimbate prin acţiunile principalilor lor membri? Într-o lume multipolară, o singură mare putere – sau două ori trei combinate – poate elimina alte state, în calitate de mare putere, înfrângându-le în război. Reducerea unei lumi multi- la una tri- sau bipolară ar schimba structura sistemului. Războaiele care elimină

destule mari puteri rivale sunt războaie transformatoare de sistem. În istoria modernă, doar cel de-al doilea război mondial a reuşit acest lucru. Într-o lume bipolară, una dintre puterile conducătoare poate tinde către hegemonie sau poate căuta să lărgească cercul marilor puteri, promovând unirea unora dintre statele mijlocii. Odată cu al doilea război mondial, Statele Unite au mers, o bună perioadă de timp, pe firul ambelor obiective, deloc uşor de conciliat. Statele Unite au constituit cea mai activă putere a acestei perioade, aşa că vom trece la analizarea politicii lor.

Statele Unite îşi pot justifica acţiunile întreprinse peste graniţe fie într-unul, fie în ambele moduri. Mai întâi, putem exagera ameninţarea rusească sau comunistă, reacţionând exagerat faţă de pericole neînsemnate. Teoria dominoului este una necesară, dacă, pentru acţiuni militare periferice, se impune oferirea unei justificări tradiţionale, în termeni de securitate. În al doilea rând, putem acţiona pentru binele altor popoare. Asemenea unora dintre marile puteri de mai înainte, putem să identificăm presupusele îndatoriri ale celor bogaţi şi puternici, legate de ajutorarea celorlalţi, cu propriile noastre convingeri despre cum ar trebui să arate o lume mai bună. Anglia pretindea a-şi fi asumat sarcina rasei albe; Franţa vorbea despre propria sa *mission civilisatrice*. În acelaşi spirit, şi noi spunem că acţionăm în vederea creării şi menţinerii ordinii mondiale. Convingerea conform căreia noi trebuie să fim preocupaţi de orice pericol îndepărtat, este analitic distinctivă de tema ordinii mondiale, care s-a dezvoltat pe baza vechilor idei americane, referitoare la autodeterminarea naţională. Cu toate acestea, în practică, ele sunt strict conectate. Interesul ţării cu privire la securitate a ajuns să fie identificat cu menţinerea unei anumite ordini. În cazul ţărilor aflate în top, acesta este un comportament predictibil. Ele leagă îngrijorările, necesare sau exagerate, cu privire la securitate de preocuparea referitoare la starea sistemului. Odată ce interesele unui stat ajung la un anumit grad, ele devin autosustenabile. În încercarea de a proiecta o ordine ce ţine de securitatea internaţională, Statele Unite îşi promovează totodată şi interesele economice, dând expresie aspiraţiilor sale politice cu privire la lume.

Câteva exemple, grupate în aşa fel încât să fie puse în lumină diferite aspecte ale temei ordinii mondiale, îi vor clarifica importanţa. Expresiile postbelice timpurii ale temei, iar câteva chiar şi în ziua de astăzi, surprind preocuparea anticomunistă în moduri destul de simple. Încă din septembrie 1946, Clark Clifford argumenta, într-un memorandum adresat preşedintelui Truman, că „cele mai bune şanse ale noastre de a-i influenţa pe liderii sovietici constau în a face cât se poate de clar faptul că o acţiune care vine în contradicţie cu concepţia pe care noi o avem despre o ordine mondială adecvată se va întoarce în dezavantajul regimului sovietic, în timp ce o acţiune prietenoasă şi cooperantă va aduce

avantaje. Dacă această poziţie poate fi menţinută suficient de ferm şi suficient de îndelungat, atunci logica sa va trebui, până la urmă, să penetreze sistemul sovietic" (Clifford, septembrie 1946, p. 480). Anticomunismul nu este numai un scop în sine ; el mai reprezintă şi un mijloc de a crea o lume decentă. Mai recent, Adam Ulam remarca faptul că istoria postbelică poate sugera „care schimbări ale comportamentului Rusiei favorizează o conciliere cu Statele Unite, ce progrese produse în America primejduiesc influenţa pe care ea o are în lume şi, implicit, viitorul instituţiilor democratice" (Ulam, 1971, p. vi). Atât Clifford, cât şi Ulam leagă opoziţia faţă de Uniunea Sovietică şi extinderea influenţei americane de menţinerea şi dezvoltarea unei ordini mondiale corecte.

Un al doilea set de exemple depăşeşte tema anticomunistă, fără a o elimina din discuţie, concentrându-se direct asupra importanţei construirii unei ordini mondiale. Responsabilitatea care ne-ar reveni cu privire la reordonarea lumii a devenit tema recurentă în timpul mandatelor prezidenţiale ale lui Kennedy şi Johnson. Preşedintele Kennedy, ţinând, în 1962, un discurs cu ocazia zilei de 4 Iulie, făcea această declaraţie : „Acţionând pe cont propriu şi de unii singuri, noi nu putem instaura dreptatea pe tot cuprinsul lumii. Nu-i putem asigura liniştea internă sau contribui la apărarea sa comună ori promova bunăstarea sa generală şi binecuvântările libertăţii, pentru noi înşine sau pentru posteritatea noastră. Însă uniţi cu alte naţiuni libere, le putem face pe toate sau chiar mai mult. (...) Putem pune în mişcare o putere menită să descurajeze, suficient de puternică pentru a preîntâmpina orice agresiune şi, în ultimă instanţă, putem contribui la crearea unei lumi a domniei legii şi a liberei alegeri, făcând ca lumea războiului şi a coerciţiei să dispară" (Kennedy, 23 iulie 1962). Similare vor fi şi beneficiile unei uniuni americano-europene. Câţiva ani mai târziu, senatorul Fulbright, fiind dintotdeauna un eficient purtător de cuvânt al tendinţelor novatoare, a formulat, în înţelesul lor deplin, aspiraţiile noastre mondiale. În *The Arrogance of Power*, o carte inspirat intitulată, el a insistat asupra faptului că, întrucât lumea e capabilă să se autodistrugă, este „esenţial ca instinctul de competiţie al naţiunilor să fie ţinut sub control". Şi a adăugat că America, „în calitate de cea mai puternică naţiune din lume, reprezintă singura naţiune înzestrată cu capacitatea de a conduce lumea, în efortul de a modifica natura politicii sale" (Fulbright, 1966, p. 256). În mod mai simplu, preşedintele Johnson descria obiectivul puterii militare americane ca fiind acela de „a pune capăt conflictului" (Johnson, 4 iunie 1964). Niciodată liderii unei naţiuni nu au exprimat ambiţii mai exagerate, aceasta însemnând însă şi că, niciodată în istoria modernă, o mare putere nu s-a bucurat într-o măsură atât de mare de un avans economic şi tehnologic asupra unicei mari puteri care a rămas în cursă.

Un imperiu atlantic este dificil de construit. Pentru non-americani, el s-ar întoarce împotriva imperativului internaţional, care se traduce: „ai grijă de tine!". Orice aparent succes american reprezintă încă un stimul pentru eforturile ruseşti. Pe deasupra, cei slabi, temându-se că-şi pierd identitatea, limitează cooperarea cu cei mai puternici. Ei nu doresc să fie martori la supradimensionarea, ci la echilibrarea puterii. De Gaulle a rostit cu voce tare temeri pe care şi alţii le trăiseră – în schema americană, statele europene ar putea ocupa poziţii subordonate. Pentru a construi un imperiu atlantic, cu o Europă de Vest scindată, ar trebui să aducem statele europene în mod separat, succesiv şi fără dubiu, sub umbrela noastră. Eforturile în vederea acestui scop ar putea, prin ele însele, să provoace statele europene să caute mai susţinut unirea politică, aşa cum, cu alte ocazii, le-am încurajat adesea să facă.

Promovarea unei schimbări în sistem, fie construind o hegemonie mondială, fie promovând o anumită zonă la statutul de mare putere, ajutând-o să atingă unitatea politică, reprezintă unul dintre proiectele grandioase ale istoriei. N-ar trebui să fim nici surprinşi, şi nici trişti, pentru că a eşuat. Retorica umanitară, prin care ne exprimam aspiraţiile, precum şi evidentele bune intenţii pe care le conţinea, n-ar trebui să mascheze pericolele. Să luăm mai întâi hegemonia. Nu se poate presupune că liderii unei naţiuni superioare ca putere vor defini întotdeauna cu înţelepciune politicile, vor plănui cu subtilitate tacticile sau vor aplica cu rezerve forţa. Posedarea unei mari puteri a încurajat adesea naţiunile către non-necesara şi neraţionala angajare a forţei, defecte faţă de care nici noi nu suntem imuni. Pentru un stat sau pentru o combinaţie de state, a împiedica utilizarea de către alţii a forţei, într-o lume în care nemulţumirile şi disputele abundă, a pune capăt conflictului într-o lume beligerantă, ar pretinde tot atât de multă înţelepciune, cât şi putere. De vreme ce dreptatea nu poate fi obiectiv definită, tentaţia unei naţiuni puternice este de a pretinde că soluţia pe care caută ea s-o impună este una justă. Pericolele aduse de slăbiciune sunt corelate cu tentaţiile puterii.

Şi cum rămâne însă cu speranţa americană, aceea că sarcinile sale globale ar putea fi împărtăşite în cadrul unui cerc mai larg, odată ce un stat vest-european ar deveni a treia mare putere? Cu toate că mulţi americani au sperat într-o Europă Unită, puţini au luat în considerare implicaţiile sale nefavorabile. Statele Unite nu trebuie să-şi facă prea multe griji legate de mişcările hazardate sau de evenimentele nedorite care ar putea veni din partea statelor slabe. Cu privire la implicaţiile pe care le presupune o mare putere, oriunde s-ar manifesta ea, trebuie totuşi să ne manifestăm preocuparea. Principalele neajunsuri ale unei mari puteri, atunci când nu sunt autoinduse, iau naştere ca urmare a efectelor politicilor urmate de alte mari puteri, fie că aceste efecte sunt sau nu intenţionate. Această

idee sugerează că o Europă Unită ar crea neplăceri. Henry Kissinger a remarcat acest lucru. Ambivalenţa predomină în lucrarea sa, *Troubled Partnership*, o carte despre NATO. Unită, Europa ar fi un bastion împotriva Uniunii Sovietice, însă liderului alianţei i-ar veni mai uşor să trateze cu o Europă a statelor separate. Ambivalenţa de care a dat dovadă ar putea explica de ce, în calitate de secretar de stat, propunea o nouă „Cartă" pentru Europa, fără ca el însuşi să înscrie ceva în ea. El a făcut totuşi această remarcă: „Noi ştiam că o Europă Unită ar putea fi un partener mai independent. Însă am presupus, poate într-un mod prea necritic, că interesele noastre comune vor fi asigurate în virtutea lungii noastre istorii în privinţa cooperării" (Kissinger, 24 aprilie 1973). Asumpţia este neîntemeiată. Apariţia unei Europe Unite ar orienta structura politicii internaţionale dinspre bi- către tripolaritate. Din motive ce ţin de tradiţie, de compatibilitate politică şi de preferinţă ideologică, o nouă Europă ar putea, foarte bine, să vireze către vest; însă noi ştim că trăsăturile interne şi preferinţele naţiunilor nu furnizează suficiente temeiuri pentru a prezice comportamentul. O Europă recent unită şi Uniunea Sovietică ar putea reprezenta cele mai slabe dintre cele trei mari puteri. În sistemele de autoajutorare, forţele externe propulsează părţile mai slabe unele către celelalte. Părţile mai slabe, prezice teoria noastră, tind să se combine, pentru a contrabalansa forţa celor puternici. Uniunea Sovietică ar putea face eforturi în vederea acestui rezultat, în timp ce Europa ar putea să beneficieze, întrucât părţile mai slabe plătesc mai mult pentru sprijinul care le este acordat. Nu neapărat în privinţa unei mari confruntări, ci în multe chestiuni importante, Uniunea Sovietică şi noua Europă ar putea coopera în moduri pe care le-am putea considera neplăcute.

Kissinger ar fi putut adăuga, aşa cum puţini o fac atunci când vine vorba despre punerea în discuţie a perspectivelor privind unitatea europeană, că cei care studiază politica internaţională – care, în privinţa multor altor chestiuni, nu prea cad de accord – au intuit dintotdeauna că o lume cu trei mari puteri ar fi cea mai puţin stabilă din toate. Cei care nutresc acestă convingere şi care totuşi ar saluta o Europă unită trebuie să se bazeze pe forţele de contralovitură pe care le deţin vechile superputeri şi pe care cea nouă ar putea să le dezvolte pentru a depăşi instabilitatea sistemică. Întrebarea pusă este dacă o cauză care acţionează la nivelul unităţii ar putea nega un efect ce ţine de nivelul sistemic. Acest lucru este cu siguranţă posibil. Argumentul nu va consta în a afirma că efectele tripolarităţii devin diferite, ci în a postula că arsenalul înzestrat cu anumite carateristici le depăşeşte. Deşi forţele de contralovitură pot perpetua un blocaj între mai mult de două puteri, trebuie luate în calcul mai multe îndoieli în legătură cu cine va ajuta pe cine şi mai multă incertitudine cu privire la cine anume deţine capabilităţile de contralovitură şi cine pe cele de primă lovitură, şi

abia apoi să se mizeze pe faptul că sistemul ar putea rămâne paşnic şi stabil, în ciuda dificultăţilor inerente. Ar trebui să preferăm bipolaritatea. Până la urmă, probabil că la aceasta concluzie am ajunge, în ciuda declaraţiilor – slăbind treptat în intensitate şi fervoare – care afirmă contrariul. Chiar şi un atât de înflăcărat pro-european, precum George Ball, ar putea refuza cu obstinaţie perspectiva unei lumi tripolare, dacă aceasta ar ameninţa să devină realitate. Aşa cum ne-am putea aştepta din partea unor duopolişti practici, Statelor Unite şi Uniunii Sovietice le-ar plăcea să-şi menţină poziţiile. Ocazional, ele cooperează în vederea acestei situaţii, aşa cum au stat lucrurile în cazul Tratatului Privind Neproliferarea. Unul dintre obiectivele lui a fost exprimat de William C. Foster, în perioada în care era director al Agenţiei privind Controlul Armamentului şi Dezarmării: „Atunci când luăm în calcul costul care ne revine, în încercarea stopării răspândirii armelor nucleare, nu ar trebui să pierdem din vedere faptul că larg răspândita proliferare nucleară ar putea să însemne o erodare substanţială a diferenţei de putere, pe care imensa noastră bogăţie şi infrastructură industrială de mult ne-au oferit-o, în comparaţie cu o bună parte din restul lumii" (Foster, iulie 1965, p. 591). Statelor Unite le-ar plăcea să-şi menţină poziţia favorizată şi, după cât se pare, la fel şi Uniunii Sovietice (vezi Waltz, 1974, p. 24). Câştigurile estimative, în cadrul unei lumi tripolare, sunt mai puţin atractive decât cele presupuse de menţinerea exclusivităţii clubului.

În ciuda unei anumite retorici anacronice, venite din partea celor mai îndârjiţi propovăduitori ai Războiului Rece, finalităţile americane s-au reorientat dinspre schimbarea sistemului către cele privind menţinerea sistemului şi activarea în interiorul acestuia. Doctrina Nixon a anunţat cotitura. Celelalte state vor fi nevoite să facă mai mult, cu toate că va trebui să le asigurăm mai departe securitatea. În mod clar, contribuţia noastră ar trebui să fie menită nu modificării balanţei puterii mondiale, ci doar conservării ei. Kissinger, în calitate de secretar de stat, definea misiunea noastră, odată cu începutul anilor '70, ca fiind orientată către dezangajarea din războiul din Vietnam „într-un mod care a păstrat intactă capacitatea noastră de a proiecta şi influenţa dezvoltarea unei noi ordini internaţionale" (Kissinger, 10 ianuarie 1977, p. 2). Aceasta aminteşte de aspiraţia pe care America a întreţinut-o fără încetare din perioada mandatului prezidenţial al lui Woodrow Wilson încoace, aceea de a reordona lumea ; însă nu este vorba de aceasta. Kissinger nu concepea ordinea mondială în termeni structurali precis definiţi, ci se gândea mai degrabă la sarcina de a modela, de-a lungul anilor, relaţii organizate şi paşnice între principalele părţi ale lumii. Aceasta reprezintă mai degrabă sarcina menţinerii şi punerii în funcţiune a sistemului, în locul tentativei de a-l transforma.

Această profundă modificare a definirii misiunii americane marchează ajungerea la maturitate a lumii bipolare. „Maturizarea" ar trebui să fie înţeleasă în

două sensuri. Mai întâi, predominanţa americană anterioară, extraordinară, într-o lume sever ruinată de război, s-a diminuat ca urmare a unei asimetrii mai puţin drastice a distribuţiei capabilităţilor naţionale. Aşa cum a afirmat Kissinger, Uniunea Sovietică a atins recent „un veritabil statut de mare putere", înlăturând copleşitoarea „disparitate privind puterea strategică, dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică" (Kissinger, 23 decembrie 1975, p. 2). În al doilea rând, Statele Unite şi Uniunea Sovietică au demonstrat treptat că au învăţat să se comporte ca în cazul unor puteri duopoliste calculate – moderând intensitatea competiţiei lor şi cooperând, ocazional, în vederea avantajului reciproc, dar continuând între timp să se supravegheze circumspect una pe cealaltă. Această situaţie, dacă este corect observată şi exploatată, permite o anumită răsturnare a semnificaţiei expansiunii globale americane, o expansiune asumată în mod ironic, în numele opoziţiei faţă de comunism.

Maturizarea lumii bipolare este cu uşurinţă confundată cu disoluţia sa. La mijlocul anilor '70, declinul competiţiei hegemonice, într-o eră a destinderii, precum şi proeminenţa relaţiilor dintre nord şi sud i-au determinat pe mulţi să creadă că lumea nu mai putea fi definită în termeni bipolari. Însă declinul competiţiei americano-ruse şi importanţa crescută a problemelor lumii a treia nu implică sfârşitul bipolarităţii. Comportamentul american şi rusesc s-a modificat, întrucâtva, de-a lungul timpului, însă este vorba de o modificare în direcţia în care se aşteaptă ca ele să se îndrepte, atât timp cât lumea rămâne bipolară (*cf.* capitolul 8, partea a III-a).

III

Existând doar două mari puteri, ne putem aştepta ca ambele să acţioneze în vederea menţinerii sistemului. Se poate oare presupune că ele ar putea asigura şi alte funcţii, precum cea a promovării păcii generale şi a ajutorării altora în a-şi rezolva problemele ce ţin de securitate? Pe plan naţional, managementul este asigurat din punct de vedere instituţional. Pe plan internaţional, nu. Sarcinile manageriale sunt îndeplinite în ambele domenii, însă în moduri foarte diferite. Această diferenţă, structural generată, dă naştere posibilităţii ca managementul afacerilor internaţionale să fie subapreciat în mod nejustificat. Domeniul intern este privit ca fiind domeniul anticipărilor ordonate, în care guvernele controlează actele cetăţenilor, oferind recompense şi impunând sancţiuni, emiţând legi şi creând reglementări. Problemele interne sunt cuprinse în aria controlului de stat; nu şi problemele ce ţin de politica externă. Enunţul pare a fi un truism, însă

această calitate îi dispare dacă se accentuează mai degrabă asupra controlului, decât asupra ariei. Ce a fost mai dificil – moderarea şi ţinerea sub control a comportamentul Rusiei, în cazul Berlinului şi al Cubei, sau, în ceea ce priveşte teritoriul Statelor Unite, determinarea persoanelor de rase diferite să se accepte unele pe altele, în calitate de persoane egale, înfruntarea delincvenţei juvenile, asigurarea adeziunii unor sindicate divizate faţă de protocoalele salariale sau ţinerea sub control a mulţimilor violente şi prevenirea revoltelor în marile oraşe? Problemele de management din cadrul celor două domenii sunt diferite, însă nu în mod invariabil mai dificile în unul, decât în celălalt. Deoarece până şi cele mai puternice naţiuni nici nu controlează absolut totul şi nici nu-i influenţează pe toţi în direcţia propriilor lor interese, este lesne, deşi greşit, să se tragă concluzia că un control privind afacerile internaţionale ar fi exagerat de dificil de proiectat. Dacă el este sau nu astfel, depinde de tipul de control preconizat şi variază de la un sistem internaţional la altul.

Statele se străduiesc să-şi menţină autonomia. În vederea acestui scop, marile puteri ale unei lumi multipolare impun strategii, se combină şi, ocazional, se luptă. Unele state duc războaie pentru a le împiedica pe altele să ajungă la un dezechilibru al puterii, care să fie în favoarea lor. Fără legătură cu propriul lor interes, marile puteri duc războaie de echilibrare a puterii. Luptând în vederea propriului lor interes, ele produc un bun colectiv, ca un subprodus care ar trebui apreciat de statele care nu doresc să fie cucerite[1]. Obiectivele de război pe care le-a dezvoltat Germania pe parcursul implicării în primul război mondial impuneau anexarea integrală sau parţială a micilor ţări învecinate. Ele nu puteau împiedica Germania să-şi realizeze ambiţiile; doar celelalte mari puteri o puteau face. Nu este garantat un rezultat favorabil. Menţinerea echilibrului a fost realizată mai devreme, prin divizarea şi împărţirea Poloniei între Prusia, Rusia şi Austria, fapt ce demonstrează din nou implicarea activă a marilor puteri în managementul sistemului propriu, chiar dacă acest lucru nu era pe placul Poloniei. Se sugerează, prin aceasta, un lucru demn de avut tot timpul în vedere. Pe plan internaţional, este pusă în practică o parte destul de însemnată din cadrul procesului de management, cu toate că managerilor s-ar putea să nu le placă disconfortul şi pericolul pe care acesta le presupune, iar cei administraţi să nu-i agreeze pe manageri şi nici rezultatele pe care ei le produc. Nimic legat de aceasta nu este neobişnuit. Managerii şi realizările lor adesea displac publicului, un enunţ care se menţine valabil, în egală măsură, pentru directorii de corporaţie, pentru şefii de sindicat, pentru funcţionarii publici sau pentru marile puteri. Ţările imperialiste de stil vechi nu erau entuziast apreciate de majoritatea supuşilor lor, nici japonezii,

1. Într-un studiu nepublicat, Stephen Van Evera insistă în mod riguros asupra acestui punct.

în procesul lor de unire în cadrul „Marii Sfere Est-Asiatice de Coprosperitate", şi nici germanii, atunci când erau pe cale să creeze noua ordine enunţată de Hitler. Toate acestea reprezintă exemple ale proceselor de management, influenţare, exercitare a controlului şi conducere a afacerilor mondiale sau regionale, realizate de marile puteri.

În general, ar trebui să ne aşteptăm – ceea ce, de altfel, am şi experimentat – la un mai mare efort managerial, atunci când este vorba despre o lume bipolară, comparativ cu ceea ce se aşteaptă, de obicei, de la o lume multipolară. Atenţia managerilor este concentrată doar asupra celor două mari puteri şi, după câte ştim, ei sunt suficient de motivaţi pentru a ţine sub supraveghere afacerile globale. Atât Statele Unite, cât şi Uniunea Sovietică au considerat că soarta multor altora ar trebui să cadă în grija lor. Edward W. Brooke a surprins bine ideea în primul său discurs ţinut în Senat. În Vietnam noi nu duceam, a declarat el, un război, care să fie înţeles „ca un sacrificiu necesar, în numele unui echilibru global al puterii". Noi duceam, în schimb, un război „drept", în vederea asigurării a ceea ce este „cel mai bine pentru Vietnamul de Sud, şi cel mai onorabil şi decent, pentru noi înşine" (Brooke, 23 martie 1967, p. 8). Avea dreptate. Cu siguranţă, noi nu ne-am luptat pentru a obţine profit sau din necesitate. Statele, şi în special cele mari, nu acţionează doar de dragul propriului lor interes. Ele acţionează, de asemenea, şi pentru binele comun al omenirii. Însă binele comun este definit de către fiecare dintre ele pentru noi toţi, definiţiile intrând în conflict. Ne-am putea teme mai mult de aroganţa purtătorilor de sarcini globale, decât de egoismul celor care sunt orientaţi către propriile lor interese, îngust definite. Agenţii care deţin mari capabilităţi le pot folosi pentru a-i ajuta pe alţii sau pentru a le face rău. Puternica dorinţă de a acţiona pentru binele altui popor, aşa cum îl definim noi, a devenit periculoasă, în special la începutul anilor '60, pe când ne converteam resursele economice superioare în capabilitate militară, într-un ritm pe care Uniunea Sovietică nu-l putea egala. Competiţia strânsă subordonează ideologia interesului; statele care se bucură de un avantaj de putere asupra competitorilor lor cei mai apropiaţi sunt determinate să acorde o atenţie exagerată pericolelor minore, iar peste graniţe să pună în aplicare strategii sofisticate, care trec dincolo de satisfacerea intereselor definite strict în termeni de securitate. În anii războiului american din Vietnam, ne-am bucurat de un asemenea avans asupra Uniunii Sovietice, în ceea ce privea superioritatea militară, încât ne permiteam să angajăm o jumătate de milion de oameni în război, fără să creştem procentul produsului naţional brut alocat apărării şi fără să ne diminuăm poziţia strategică, vizavi de Uniunea Sovietică. Cu o astfel de capabilitate enormă, Statele Unite puteau acţiona nu împotriva Uniunii Sovietice, ci în pofida ameninţării pe care o presupune puterea ei. Cum putem spera că deţinătorii unei mari

puteri nu vor devasta o regiune, în numele creării şi menţinerii ordinii mondiale? La nivelul sistemului internaţional, se poate spera că puterea, care a devenit recent mai echilibrată, va rămâne astfel. O competiţie militară, dacă este una strânsă, necesită precauţie din partea competitorilor. La nivelul naţiunii, putem spera că forţele interne împiedică liderii naţionali să întreprindă aventuri periculoase şi inutile. Presiunile venite din partea opoziţiei publice faţă de politicile aventuroase pot realiza acest lucru în Statele Unite; slăbiciunea unei economii rămase în urmă şi o tehnologie înapoiată o pot face în Uniunea Sovietică.

Nu putem spera ca agenţii puternici să urmeze politici care să fie întocmai corecte; putem spera ca ei să nu greşească întru totul. Eşecurile americane în Asia de Sud-Est nu ar trebui să pună într-o lumină defavorabilă rolul util pe care Statele Unite l-au jucat şi continuă să-l joace, în Asia de Nord-Est, în Europa, în Orientul Mijlociu sau în alte locuri. Aşa cum au repetat suficient de des oficialii americani, noi nu suntem jandarmul lumii. Însă, din păcate, în termenii preşedintelui Johnson, „nu există nimeni altcineva care să-şi poată asuma o asemenea misiune" (Johnson, 5 mai 1965, p. 18). Enunţul care afirmă „că Statele Unite nu pot fi jandarmul lumii", aşa cum a remarcat ulterior Kissinger, „exprimă una dintre acele generalităţi care necesită o anumită elaborare. Esenţa chestiunii este aceea că securitatea şi progresul, în cele mai multe părţi ale lumii, depind de un anumit angajament american" (Kissinger, 23 decembrie 1975, p. 3). Statele Unite, având un milion de oameni staţionaţi peste graniţe, chiar înainte de a se implica în Vietnam, au înconjurat lumea noncomunistă, începând cu paralela 38, trecând prin Coreea spre est, până la Berlin. Chiar am jucat rolul de jandarm mondial şi încă îl mai jucăm, funcţia de poliţie reprezentând o sarcină guvernamentală. Ne achităm de sarcină într-o mare măsură, spre satisfacţia multor altora, lucru care ne costă mult mai mult pe noi, decât pe ei. Principala satisfacţie reiese din popularitatea în scădere a sloganului scris pe ziduri, în multe oraşe străine: „Americanilor, plecaţi acasă!" Descoperim acum că ni se cere mai des să venim decât să plecăm, mai des să intervenim decât să stăm deoparte. Exemplele evidente abundă. Arabii se aşteaptă de la noi să impunem presiuni asupra israelienilor. Israelienii se aşteaptă ca noi să-i aprovozionăm şi să-i susţinem. Liderii din sudul Africii se aşteaptă ca noi să rezolvăm în favoarea lor problemele coloniale care au rămas nesoluţionate. Treptat şi fără prea mult entuziasm, sud-coreenii îşi iau rămas bun de la trupele americane, dar vor continua să primească întăriri militare americane pe lângă suportul maritim şi aerian. Liderii chinezi doresc să vadă retrase din Asia trupele americane însă, lasă ei să se înţeleagă, nu prea multe dintre ele şi nu prea repede. Multe ţări au ajuns să se obişnuiască cu dependenţa lor, continuând să mizeze pe noi, pentru a le ajuta să-şi poarte de grijă. Europa de Vest reprezintă exemplul cel mai izbitor de dependenţă prelungită. Vest-europenii,

în ciuda unui dezechilibru al veniturilor economice menit să le confere un avantaj faţă de Rusia, continuă să se aştepte ca noi să le asigurăm, în cea mai mare parte, propria apărare. „Vă rugăm să staţi ! ” a înlocuit dictonul „Plecaţi acasă ! ”, ca slogan popular. Într-adevăr, Georg Leber şi Helmut Schmidt au transformat îndemnul „Trebuie să rămâneţi ! ” într-un mesaj imperativ al repetatelor lor enunţuri privind securitatea europeană. Leber, ministrul german al Apărării, între 1972 şi 1978, ne-a avertizat că, în ceea ce priveşte angajamentul nostru militar faţă de Europa, „nu există nici substituent politic, nici militar, nici psihologic, nici unul furnizat de un singur stat european şi nici, laolaltă, de diferite state europene” (Leber, 27 februarie 1973, p. 50). Schmidt, ministrul Apărării şi al Finanţelor, înainte de a deveni cancelar în 1974, a exclus în mod insistent din calcul, de-a lungul anilor, un efort german mai considerabil, deoarece „lipsa banilor, a resurselor umane şi a sprijinului popular ar face imposibilă o astfel de soluţie – lăsând, într-o oarecare măsură, deoparte gravele efecte politice pe care le-ar putea avea atât în Est, cât şi în Vest” (*apud* Newhouse, 1971, p. 83). În argumentarea sa cu privire la faptul că, din punct de vedere politic şi economic, Germania de Vest nu-şi putea spori eforturile, el ar fi trebuit să adauge că cheltuielile de apărare pe care ea se străduia să le suporte se ridicau până la 3,3 procente din PNB. În acelaşi timp, noi cheltuiam aproape opt procente din PNB pentru apărare, din care aproximativ două procente din PNB mergeau către personalul şi echipamentul militar, pe care-l păstrăm fie în, fie pentru Europa. Din 1973 şi până în 1976, dintre statele vest-europene, doar Marea Britanie a cheltuit mai mult de patru procente din PNB pe apărare, noi cheltuind aproximativ şase procente. Unele state europene îşi puteau permite să facă mai mult. Contribuţia suplimentară pe care oricare dintre ele ar fi putut-o aduce ar fi avut totuşi un impact scăzut. Ele au o tendinţă mai mică de a-şi creşte contribuţiile, decât de a construi argumente şi de a lua măsuri menite să menţină eficienţa angajamentului american, lucru pe care Germania, Franţa şi Marea Britanie cu toate îl fac, fiecare în modul său particular (*cf.* Waltz, 1974).

Într-o lume a statelor-naţiune, o anumită reglementare a afacerilor militare, politice şi economice este, din când în când, extrem de necesară. Cine o va asigura ? În privinţa celei mai mari părţi a cazurilor importante – cele de o extinsă importanţă economică şi cele care ameninţă să explodeze în violenţă militară –, Statele Unite reprezintă adesea singura ţară având o şansă rezonabilă de a interveni efectiv. În cazul acestor chestiuni, o şansă rezonabilă s-ar putea să nu fie una considerabilă. Acordând un oarecare ajutor, noi realmente dobândim un anume control. Influenţăm strategiile politico-militare pe care le urmează alţii şi decidem ocazional dacă ei vor iniţia sau nu un război. Astfel, Kissinger l-a avertizat pe ambasadorul israelian Dinitz, în toamna anului 1973, „să nu acţioneze

preventiv". Iar ambasadorul nostru, Keating, a subliniat avertismentele, spunând israelienilor că, dacă ei atacă primii, în lipsa unei dovezi irefutabile a agresiunii arabe, se vor lupta de unii singuri (Stoessinger, 1976, p. 179). Statele Unite nu au fost capabile să prevină războiul dintre israelieni şi arabi. Ele au ţinut în frâu războaiele, încurajând părţile către o înţelegere. În cazul regiunii de sud a Africii, ele nu se pot aştepta la mai mult de o mixtură comparabilă, a eşecului şi succesului. Totuşi, dacă Statele Unite nu întind o mână de ajutor, în încercarea de a rezolva cele mai importante şi mai dificile probleme, atunci cine? „Putem avansa dincolo de o Pax Americana sau chiar de o Pax Ruso-Americana", a spus un cercetător canadian, „însă nu avem nici o şansă, dacă ne reîntoarcem la condiţia neinspirată, în care doar celor slabi le pasă de ordinea internaţională" (Holmes, 1969, p. 244).

În ciuda dificultăţilor pe care le presupune managementul internaţional, Statele Unite au acordat, probabil, o prea mare importanţă managementului afacerilor mondiale, începând cu cel de-al doilea război mondial. Claritatea cu care sunt definite pericolele şi îndatoririle într-o lume bipolară determină cu uşurinţă ţara care-şi identifică propria sa securitate cu menţinerea ordinii mondiale să reacţioneze exagerat. Faptul că am gestionat o mare parte a afacerilor mondiale, timp de o treime de secol, ne-a încurajat credinţa că lumea va fi într-o stare mai rea dacă renunţăm să mai manifestăm o astfel de preocupare atentă faţă de ea. Unii şi-au făcut griji cu privire la faptul că, după războiul din Vietnam, America se va debarasa prea rapid de responsabilităţile globale. Din trei motive, îngrijorarea este neîntemeiată. Mai întâi, interesul puterilor predominante faţă de consumul bunurilor colective este suficient de puternic, pentru a le determina să-şi asume procurarea acelor bunuri, fără a fi corespunzător plătite. Ele au imboldul de a acţiona în interesul păcii generale şi al unei securităţi în sens larg a naţiunilor, chiar dacă vor acţiona în avantajul celorlaţi în aceeaşi măsură în care o fac pentru beneficiul propriu, şi chiar dacă ceilalţi plătesc costuri disproporţionat de mici. Astfel, Mancur Olson, Jr. deduce o „tendinţă de «exploatare» a celor puternici de către cei mici" (Olson, 1965, p. 35). Statele aflate în frunte joacă roluri de conducere, în privinţa managementului afacerilor mondiale, şi aceasta cu atât mai mult atunci când numărul lor se reduce la doar două. În al doilea rând, alţii s-ar putea să-şi facă griji cu privire la credibilitatea angajamentelor noastre, noi însă nu. Credibilitatea noastră reprezintă problema lor, nu a noastră, cu toate că, la mijlocul anilor '70, numeroşi lideri americani au greşit, punând problema în mod serios. Avem, câteodată, motive serioase să ne împovărăm cu sarcinile altora; însă cu greu ne putem asuma temerile lor cu privire la gradul în care se poate miza pe noi, în condiţiile în care acele temeri îi pot determina să facă mai mult pentru a se ajuta pe ei înşişi, lăsându-ne nouă mai puţine sarcini, în ceea ce-i

priveşte. În al treilea rând, deprinderile manageriale care s-au format pe parcursul a trei decenii sunt atât de profund fixate, încât pericolul continuă să fie acela ca noi să facem prea mult, mai degrabă decât prea puţin.

Managementul este dificil de întreprins; reglementarea afacerilor statelor este dificil de planificat. Aceste enunţuri sunt în mod cert adevărate, ceea ce face ca gradul de extindere şi chiar de succes al managementului american – şi da, şi al celui rusesc – să fie impresionant. Am spus puţine lucruri despre Uniunea Sovietică, deoarece Statele Unite au purtat cea mai mare parte a sarcinii managementului global, sub aspect militar şi, chiar într-o măsură mai mare, sub cel economic. Uniunea Sovietică şi-a ordonat, desigur, cu solicitudine propria sferă de influenţă, doar atât cât a fost suficient s-o poată menţine. Procedând astfel, ea a contribuit la pacea şi stabilitatea internaţionlă, chiar dacă nu şi la libertăţile est-europenilor (vezi Licklider, 1976-1977). Marile puteri au un anume interes în acele zone a căror instabilitate ar putea duce la implicarea lor, iar prin aceasta, la război. Instabilităţile din Balcani au generat primul război mondial. Ar fi putut lumea noastră bipolară să tolereze crizele şi războaiele dintre statele est-europene într-o manieră mai mare decât a făcut-o vechea lume multipolară? Considerând că răspunsul este „nu", unii au argumentat că lumea de dinainte şi cea actuală sunt, în mod comparabil, instabile şi predispuse către război. Această observaţie pune în umbră o diferenţă vitală dintre cele două sisteme. Acum, controlarea afacerilor est-europene de către o singură mare putere este tolerată de către cealaltă, deoarece intervenţiile lor concurente ar putea genera pericole exagerate. Astfel, John Foster Dulles, apărător al procesului de eliberare, a dat asigurări Uniunii Sovietice, atunci când ungurii s-au revoltat, în octombrie 1956, că nu vom interveni în acţiunile lor de a-i reprima. Cu toate că am prefera ca est-europenii să şi-i aleagă în mod liber pe cei care să-i guverneze, putem totuşi înţelege că managementul Uniunii Sovietice, într-o parte a lumii tradiţional instabilă, îşi are şi părţile lui bune. Prin intermediul testelor şi încercărilor, în Europa de Est şi pretutindeni, o diviziune a muncii manageriale este mai corespunzător reglementată în cadrul lumilor bipolare decât în cele multipolare.

Întrebându-ne care sunt posibilităţile de management al afacerilor mondiale, ar trebui, de asemenea, să ne întrebăm cât de mare ar putea fi necesitatea managementului. Nevoia de management creşte, pe măsură ce statele devin din ce în ce mai strâns interdependente. Dacă interdependenţa este cu adevărat strânsă, fiecare stat este constrâns să trateze acţiunile celorlalte state ca şi cum ele ar constitui evenimente ce se petrec în interiorul propriilor sale graniţe. Reciprocitatea dependenţei determină fiecare stat să le supravegheze pe celelalte, cu precauţie şi suspiciune. O scădere a interdependenţei scade nevoia de control. Am învăţat, putem spera, că teoria dominoului nu se susţine, nici din punct de

vedere economic, nici sub aspect militar. Un grad de autosuficienţă, laolaltă cu deţinerea de mari capabilităţi, izolează o naţiune de restul lumii, transferând efectele manevrelor adverse, care originează în afara arenei sale naţionale. În acelaşi timp, strânsa concentrare de putere, care este implicată de interdependenţa scăzută, induce numărului mic de state din topul piramidei puterii atât un interes mai mare în privinţa exercitării controlului, cât şi o mai mare capacitate de a proceda astfel. Dimensiunea celor două mari puteri le conferă o anumită capacitate de control şi, în acelaşi timp, le izolează, într-o măsură considerabilă, de efectele comportamentului celorlalte state. Inegalitatea naţiunilor generează o condiţie de echilibru, la un nivel scăzut de interdependenţă. În absenţa unei reglementări autoritare, faptul că între statele mari conexiunile sunt laxe, precum şi existenţa unui anumit grad de control exercitat de ele, contribuie la promovarea păcii şi a stabilităţii. Dacă membrii unui domeniu anarhic se află într-o condiţie de interdependenţă scăzută, concertarea eforturilor, în vederea îndeplinirii scopurilor comune, este mai puţin des revendicată. Controlul, mai degrabă decât reglementarea precisă, şi prevenţia, mai degrabă decât coordonarea în vederea realizărilor pozitive, constituie operaţiile de importanţă-cheie. A interzice folosirea forţei prin intermediul ameninţării cu forţa, a se opune cu forţă la forţă, a influenţa politicile statelor cu ameninţarea sau cu folosirea forţei – toate acestea au constituit şi continuă să constituie mijloacele cele mai importante de control, în privinţa chestiunilor ce ţin de securitate. În condiţiile unei distribuţii extrem de inegale a puterii mondiale, unele state, manipulând ameninţarea cu forţa, sunt în stare să modereze utilizarea forţei pe plan internaţional de către alţii. Tot aceste state, în virtutea puterii lor superioare, sunt capabile să absoarbă eventualele schimbări destabilizatoare, care emană de pe urma apelurilor la violenţă pe care ele nu le controlează sau nu le pot controla.

IV

Cum rămâne însă cu toate celelalte probleme care implică eforturile concertate ale unui anumit număr de naţiuni? Probleme la care m-am referit (de exemplu, la cei patru *p* – poluare, penurie, populare şi proliferare) se insinuează uneori în vârful agendei internaţionale. Blocajul militar dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică ar putea să creeze condiţiile propice pentru ca ele să rămână acolo pentru lungi perioade. Cine le va gestiona? Mulţi au început să creadă, în anii 1970, că Statele Unite nu o pot face, deoarece economia noastră nu mai reprezintă economia dominantă a lumii (*cf.* Ullman, octombrie 1976, pp. 3-4). Într-adevăr, nu o

putem face, în sensul că problemele internaţionale de orice natură nu pot fi niciodată rezolvate de o singură naţiune, fără să fie ajutată. Într-adevăr, noi nu putem acum să fim pe cont propriu, în ceea ce priveşte gestionarea unor probleme ce ţin de comerţ, de bani şi de domeniul finanţelor, în aceeaşi măsură în care am fost la Bretton Woods, în 1944. Într-adevăr, nu putem opri răspândirea armelor nucleare, deşi putem acţiona mai mult ca oricine, în direcţia prevenirii proliferării lor (*cf.* Kissinger, 30 septembrie 1976, pp. 8-9; Nye, 30 iunie 1977, pp. 5-6).

Nimeni nu va nega faptul că eforturile colective sunt necesare, dacă problemele comune trebuie să fie cumva rezolvate sau administrate. Realizarea proiectelor comune implică o anuumită concertare a eforturilor, într-o mai mare măsură în prezent decât mai înainte, în lumea postbelică. Problemele globale nu pot fi rezolvate unilateral, de o singură naţiune, ci doar de un anumit număr de naţiuni acţionând împreună. Cine însă poate să pună la dispoziţie mijloacele şi cine va achita principala parte din costuri? În afară de cazul în care o facem noi, asocierile între naţiuni, în vederea cooperării, vor avea o întindere şi un efect limitate. Am spus deja suficient de multe despre rolul nostru în chestiunile economice şi în alte asemenea chestiuni, depre avantajul pe care-l câştigăm de pe urma poziţiei noastre relativ independente şi despre incapacitatea Uniunii Sovietice, oricare ar fi înclinaţiile acesteia, de a contribui într-o mare măsură la managementul afacerilor non-militare ale lumii. Din punct de vedere economic, Statele Unite reprezintă, de departe, puterea dominantă. Dacă puterea dominantă nu conduce, ceilalţi nu o pot urma. Toate naţiunile s-ar putea să se afle în aceeaşi ambarcaţiune mondială fragilă, însă una dintre ele este cel mai adânc ancorată. În domeniul afacerilor economice şi sociale, ca şi în privinţa chestiunilor militare, celelalte ţări sunt înclinate să ne cedeze nouă o mare parte din sarcini. Creşterea interdependenţei, conform opiniei acceptate, a comprimat spaţiul, instituind oportunităţi de administrare a afacerilor mondiale. Interdependenţa crescută conduce cu certitudine la o mai mare nevoie privind managementul afacerilor colective, însă nu produce şi un manager capabil de a-l pune în practică. Din perspectivă globală sau la nivel macro, Statele Unite şi Uniunea Sovietică au nevoie, cel mai mult dintre toate, să fie administrate. Teoria noastră modifică perspectiva, până la una aflată la nivel micro. Problema care apare, privind lucrurile în lumina teoriei, nu este aceea de a spune cum să administrăm lumea, incluzând marile ei puteri, ci de a spune cum anume variază posibilitatea ca marile puteri să administreze în mod constructiv afacerile internaţionale, pe măsură ce sistemul se schimbă.

Apendice

Tabelele prezentate în continuare au fost elaborate de Stephen Peterson.

Tabel I. Exporturi plus importuri, ca procent din produsul național[a]

Perioadele	Țările													
	Marea Britanie		Franța		Germania		Italia		Japonia		Uniunea Sovietică		Statele Unite	
	Anii	%	Anii	%	Anii	%	Anii	%	Anii	%	Anii	%	Anii	%
Sfârșitul secolului al XIX-lea	1877-85	49	1875-84	52	1880-89	34	1889-90	26	1879-87	13			1879-88	14
	1887-95	45	1885-94	50	1890-99	30	1891-00	25	1888-97	26			1889-98	14
Înainte de primul război mondial	1897-05	41	1895-04	49	1901-09	34	1901-10	31	1898-07	34			1899-08	11
	1909-13	52	1905-13	54	1910-13	38	1911-13	34	1908-13	33			1904-13	12
Perioada interbelică	1924-28	38	1920-24	51	1925-29	31	1925-29	30	1918-27	41			1919-28	12
	1929-33	28	1925-34	42	1930-34	22	1930-34	20	1928-37	41			1929-38	8
	1934-58	24	1935-38	33	1935-38	12	1935-38	15	1938-31	31			1939-48	10
Perioada de după cel de-al doilea război mondial	1949-53	37	1950-54	38	1950-54	26	1950-52	26	1950-56	21	1955	4	1944-53	10
	1960	32	1960	23	1960	30	1960	26	1960	20	1960	5	1960	7
	1965	30	1965	22	1965	32	1965	26	1965	19	1965	5	1965	7
	1970	33	1970	25	1970	34	1970	30	1970	20	1970	5	1970	9
	1975	41	1975	32	1975	39	1975	40	1976	23	1975	7	1975	14

Note :

[a]Exporturile ca procent din PNB, plus importurile ca procent din PNB.

[b]Datele din perioada interbelică pentru Uniunea Sovietică nu sunt date. Ele induc în eroare, din cauza deprecierii repide a rublei naționale și a discrepanței dintre valoarea rublei naționale și a celei internaționale, ca unitate de cont. În virtutea ultimului motiv și datorită diferenței de evaluare a comerțului internațional și a celui din interiorul blocului comunist, datele ar trebui interpretate cu precauție.

Surse : Toate datele din perioada reprezentând mijlocul anilor '50, cu excepția celor referitoare la Uniunea Sovietică, sunt din Kuznets, ianuarie 1967, tabelul I, pp. 96-120. Toate datele, începând cu 1960 încoace, exceptându-le pe cele referitoare la Uniunea Sovietică, sunt din CIEP, ianuarie 1977, tabelele 1, 18, 19. Datele cu privire la PNB, valabile pentru Uniunea Sovietică, sunt din CIEP, ianuarie 1977, tabelul 2, p. 138. Datele privind comerțul, valabile pentru anul 1955, sunt din Mitchell, 1975, p. 499 ; cele valabile pentru anii 1960 și 1965, din evidența Fondului Monetar Internațional ; cele referitoare la anii 1970 și 1975, din evidența Oficiului de Statistică al ONU, 1977, pp. 424-427.

Tabelul II. Valoarea fluxului net de capital, pentru ţările selectate, ca procent al formării de capital brut şi al produsului naţional brut

Ţara şi valorile	1880-89	1890-99	1900-09	1910-13	1922-25	1926-30	1931-35	1951-55	1956-59	1961-65	1966-70	1971-75
Marea Britanie												
FNC/FCB[a]	80,0	48,0	49,0	139,0	27,0	15,0	+6,0[c]	9,0	9,0	5,0	1,0	+9,0
FNC/PNB[c]	4,8	3,3	3,9	7,7	2,0	1,3	+0,5	1,0	1,0	0,9	0,2	+2,0
Franţa												
FNC/FCB	46,0	13,0	19,0	17,0	7,3	17,0	+3,4	4,0	0,1	0,2	1,4	+1,0
FNC/PNB	0,9	2,6	4,0	3,5	2,0	3,2	+0,7	1,0	0,02	0,1	0,4	0,2
Germania												
FNC/FCB	30,0	11,0	10,0	17,0	v.n.*	33,0	104,0	2,0	3,0	+1,0	5,3	+5,4
FNC/PNB	3,1	1,4	1,5	2,6	v.n.	3,1	3,1	0,5	1,0	+0,2	1,3	+1,3
Japonia												
FNC/FCB	v.n.	v.n.	v.n.	v.n.	v.n.	v.n.	v.n.	0,7	0,2	1,4	1,4	3,0
FNC/PNB	v.n.	v.n.	v.n.	v.n.	v.n.	v.n.	v.n.	0,2	0,04	0,4	0,5	1,0
Statele Unite												
FNC/FCB	+3,2	0,2	+0,5	+2,7	2,0	3,0	+3,0	4,6	7,1	4,7	2,0	2,5
FNC/PNB	+0,7	0,1	+0,1	+0,5	0,4	0,5	+0,4	1,0	1,2	1,0	0,4	0,4

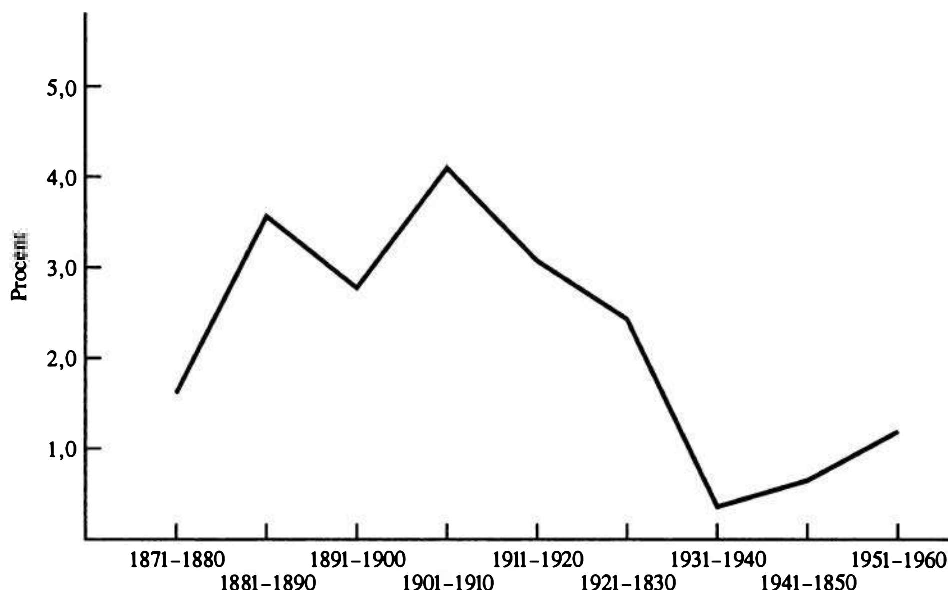
Note:
[a] Raportul dintre fluxul net de capital şi formarea capitalului brut.
[b] Raportul dintre fluxul net de capital şi produsul naţional brut.
* v.n. – valoare negativă (n.tr.).
[c] Semnul „+” este valabil pentru influxul net.

Tabelul II. Continuare

Surse : Datele referitoare la perioada de dinaintea primului război mondial sunt extrase din trei surse. Mediile privitoare la fluxul net de capital sunt calculate după cele din Bloomfield 1968, Apendice I, pp. 42-43. Valorile cu privire la produsele naţionale brute şi la formările de capital brut, valabile pentru Europa, sunt extrase din Mitchell, 1975, pp. 781-782, 785, 790, 797. Valorile cu privire la produsele naţionale brute şi la formările de capital brut, valabile pentru Statele Unite, sunt obţinute din documentele Biroului Statelor Unite Privind Recensământul, 1976, partea I, pp. 224-231. Datele valabile pentru perioada interbelică sunt din trei surse. Mediile privitoare la fluxul net de capital, pentru toate ţările, cu excepţia Germaniei, sunt extrase din documentele Institutului Regal Al Afacerilor Internaţionale, 1937, tabelul I, pp. 10-11. Valorile cu privire la produsele naţionale brute şi la formările de capital brut, valabile pentru Europa, sunt extrase din Mitchell, 1975, pp. citate. Valorile cu privire la produsele naţionale brute şi la formările de capital brut, valabile pentru Statele Unite, sunt obţinute din documentele Biroului Statelor Unite Privind Recensământul, 1976. Datele valabile pentru perioada cuprinsă între 1951şi 1959 sunt din patru surse. Valorile fluxurilor de capital sunt extrase din documentele Departamentului de Afaceri Economice al ONU, 1961, tabelul 3, pp. 6-7. Valorile cu privire la produsele naţionale brute şi la formările de capital brut, valabile pentru Europa, sunt extrase din Mitchell, 1975, pp. 792-795. Valorile cu privire la produsele naţionale brute, valabile pentru Statele Unite, sunt obţinute din documentele Biroului Statelor Unite Privind Recensământul, 1976. Valorile cu privire la formările de capital brut, valabile pentru Statele Unite, sunt obţinute din documentele Oficiului de Statistică al ONU, 1957 şi 1961. Datele valbile pentru perioada cuprinsă între 1961 şi 1975 sunt din trei surse. Valorile fluxurilor de capital sunt extrase din documentele OCDE (Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică)*, din diferiţi ani, ca şi valorile produselor naţionale brute, valabile pentru perioada cuprinsă între 1961 şi 1970. Valorile produselor naţionale brute, valabile pentru perioada cuprinsă între 1971 şi 1975 sunt din CIEP, martie 1976, p. 137. Valorile cu privire la formările de capital brut, valabile pentru Europa, din perioada cuprinsă între 1961 şi 1975, sunt extrase din documentele OCDE, din diferiţi ani, iar valorile cu privire la formările de capital brut, valabile pentru Statele Unite, sunt obţinute din documentele Oficiului de Statistică al ONU, 1961, 1970 şi 1974.

* În lb. engl., *OECD – Organisation for Economic Cooperation and Development* (n.tr.).

Tabelul III. Coeficientul cu privire la emigrarea europeană, ca procent din totalul populaţiei europene[a]



Note :

[a] Fiecare punct reprezintă totalul coeficientului de emigrare, din decursul unui deceniu, ca procent al mediei populaţiei, valabile pentru un deceniu. Graficul exclude partea europeană a Rusiei. Ca o privire de ansamblu, este de remarcat faptul că, din 1846 şi până în 1932, aproximativ 95 de procente din totalul emigraţiei intercontinentale au provenit din Europa, iar din 1821 până în 1932, în jur de 58 de procente din totalul emigranţilor s-au stabilit în SUA (Kuznets, 1966).

Surse: Datele privind emigraţia au fost extrase din Mitchell, 1975, p. 135. Datele privind populaţia, valabile pentru perioada cuprinsă între 1871 şi 1930, sunt calculate în conformitate cu cele din Kucyzynski, 1969, tabelul I, pp. 230-231. Datele privind populaţia, valabile pentru perioada cuprinsă între 1931 şi 1960, sunt din evidenţa Oficiului de Statistică al ONU, 1966, p. 103.

Tabelul IV. Exporturi plus importuri, ca procent din totalul comerţului mondial, pentru ţările selectate

Ani	Marea Britanie[a]	Franţa	Germania	Italia	Japonia	Uniunea Sovietică	Statele Unite[b]
1870-80	20,4	10,8	9,7	3,0	v.n.*	4,5	8,0
1880-89	22,4	10,2	10,3	2,9	v.n.	3,9	9,8
1913	15,5	7,3	12,1	2,9	v.n.	12,8	12,9
1928	13,7	6,1	9,3	2,8	v.n.	8,3	17,3
1937	14,1	4,8	8,3	2,3	5,1	7,4	16,0
1955	9,7	5,3	6,6	2,4	2,3	3,3	14,6
1960	8,7	4,9	8,1	3,1	3,3	4,2	13,4
1965	8,0	5,7	9,4	4,0	4,2	4,8	14,4
1970	6,9	6,3	11,0	4,9	6,2	3,9	15,0
1975	5,8	6,4	10,0	4,5	6,6	4,0	13,0

Note :
[a] Marea Britanie şi Irlanda, pe parcursul anului 1937.
[b] America de Nord, în perioada cuprinsă între anii 1913-1937.
* v.n. – valoare negativă (n.tr.).

Surse : Datele valabile pentru perioada cuprinsă între 1870 şi 1937 sunt extrase din Kuznets, 1966, pp. 306-308. Datele valabile pentru anul 1955, cu excepţia celor referitoare la Uniunea Sovietică, sunt extrase din CIEP, martie 1976, tabelele 17-18, pp. 146-147. Datele valabile pentru Uniunea Sovietică, din anul 1955, sunt extrase din Mitchell, 1975, p. 499. Datele valabile pentru anii 1960 şi 1965 sunt extrase din evidenţele Fondului Monetar Internaţional ; cele din perioada cuprinsă între 1970 şi 1975, din documentele Oficiului de Statistică al ONU, 1977, pp. 424-427.

Tabelul V Investiţiile americane directe, după zona şi sectoarele selectate

Anul şi tipul de zonă	Valoarea contabilă[a]	Procente ale ID[b] ale SUA (%)	Procente cu referire la industria extractivă (%)	Procente cu referire la industria manufacturieră (%)
1945				
Zone dezvoltate[c]	$ 4,809	57	14	24
Zone în curs de dezvoltare[d]	3,560	43	16	7
ID totale ale SUA	8,369		30	31
1950				
Zone dezvoltate	5,356	45	10	24
Zone în curs de dezvoltare	6,447	55	28	8
ID totale ale SUA	11,804		38	32
1955				
Zone dezvoltate	10,070	53	16	25
Zone în curs de dezvoltare	9,115	47	26	8
ID totale ale SUA	19,185		42	33
1960				
Zone dezvoltate	19,319	61	21	29
Zone în curs de dezvoltare	12,546	39	23	5
ID totale ale SUA	31,865		44	34
1965				
Zone dezvoltate	32,312	65	20	32
Zone în curs de dezvoltare	17,162	35	19	7
ID totale ale SUA	49,474		39	39
1970				
Zone dezvoltate	51,819	69	19	34
Zone în curs de dezvoltare	19,168	31	12	7
ID totale ale SUA	75,456		31	41
1975				
Zone dezvoltate	91,139	68	19	34
Zone în curs de dezvoltare	34,874	32	10	8
ID totale ale SUA	133,168		29	42

Note :

[a] Exprimată în milioane de dolari americani la valoarea curentă.

[b] Investiţii directe ale SUA.

[c] Incluzând Europa de Vest, Canada, Australia, Noua Zeelandă, Africa de Sud.

[d] Toate celelate ţări.

Surse : Toate datele, cu excepţia celor valabile pentru anul 1970, sunt extrase din următoarele numere ale publicaţiei *Survey of Current Business* : datele pentru anul 1945, din numărul din ianuarie 1951, tabelul 4, p. 22 ; pentru 1950, cel din decembrie 1952, tabelul 1, p. 8 ; pentru 1955, cel din august 1956, tabelul 3, p. 19 ; pentru 1960 şi 1965, cel din octombrie 1970, tabelul 9, p. 31 ; pentru 1975, cel din august 1976, tabelul 14, p. 49. Datele pentru anul 1970 provin de la Departamentul de Comerţ al SUA, de la Biroul de Analiză Economică, 1975, tabelul 5, p. 5.

Tabelul VI. Cheltuieli naţionale destinate cercetării şi dezvoltării

Ţări	Creşterea medie anuală a cheltuielilor destinate C&D, 1963-1973 (%)	Cheltuieli brute şi procentul din PNB alocate C&D					
		1963		1967		1973	
		Valoarea[a]	Procentul (%)	Valoarea	Procentul (%)	Valoarea	Procentul (%)
Marea Britanie	4,3	$2,160	2,3	$2,649	2,3	$3,340	1,9
Franţa	10,2	1,300	1,6	2,562	2,3	3,982	1,6
Germania de Vest	14,1	1,463	1,4	2,084	1,7	8,329	2,4
Canada	8,7	430	1,3	828	1,5	1,092	0,9
Japonia	15,5	1,023	1,4	1,952	1,5	8,159	2,0
Uniunea Sovietică[b]	9,4	7,665[c]	3,6	9,100	3,6	21,323	4,7
Statele Unite	4,4	19,215	3,4	25,330	3,0	30,120	2,3

Note :
[a] Estimată în milioane de dolari americani, la valoarea curentă.
[b] Datele se refeă la cheltuielile destinate „ştiinţelor exacte".
[c] Datele din 1965.

Surse : Datele referitoare la OCDE pentru anii 1963 şi 1967 sunt extrase din Ruggie, 1974, tabelele III-1 şi III-2, pp. 181-183. Cheltuielile brute referitoare la OCDE şi procentele din PNB, valabile pentru 1973, sunt extrase din CIEP, martie 1976, p. 119, şi din rapoartele OCDE, 1976, pp. 10, 48, 88, 260, 290, 532. Datele referitoare la cheltuielile destinate Cercetării şi Dezvoltării, valabile pentru Uniunea Sovietică, sunt extrase din Nolting, 1976, tabelul I, p. 8. Datele referitoare la PNB, cu privire la Uniunea Sovietică, provin de la Oficiul de Statistică al ONU, 1976, p. 185.

Tabelul VII. Cotele de cheltuieli destinate instalaţiilor şi echipamentelor, care revin CMN deţinute de SUA, estimate în raport cu formarea brută de capital fix din cadrul industriilor manufacturiere din şapte ţări relevante, între 1966 şi 1970

	Cheltuieli destinate instalaţiilor şi echipamentelor, ca procente ale formării brute de capital fix (FBCF)							Valoarea totală pentru cele şapte ţări		
Tipul de industrie	Marea Britanie (%)	Franţa (%)	Germania de Vest (%)	Belgia-Luxemburg (%)	Canada (%)	Mexic (%)	Brazilia[a] (%)	Cheltuieli destinate I&E (în milioane de dolari)	FBCF[b] (în milioane de dolari)	I&E ca procent al FBCF[c] (%)
1966										
Întreaga industrie manufacturieră	16,3	4,3	9,2	17,0	42,7	6,7	12,4	$ 3,014	$22,407	13
Alimentară	4,6	1,9	1,4	v.n.[d]	22,5	2,7	v.n.[d]	109[e]	2,670[e]	4
De chimicale	15,8	1,9	5,1	23,3	86,6	20,8	16,8	561	4,348	12
De metale neprelucrate şi prelucrate	11,3	1,7	1,8			4,0	v.n.[d]	195[f]		
De maşini	21,5	15,4	19,4	19,3	64,0	5,3	50,8	748	8,579[f]	20
De echipament de transport	47,6	8,8	37,8			3,1	28,2	831		
Toate celelalte industrii manufacturiere	11,6	1,0	1,1	10,6	23,6	8,2	6,7	570	6,810	8
1970										
Întreaga industrie manufacturieră	20,9	5,8	12,3	14,1	32,2	9,3	18,3	4,152	29,739	13
Alimentară	4,4	0,9	2,0	v.n.[d]	23,5	3,1	11,1	163[g]	4,030[g]	4
De chimicale	17,9	2,1	10,4	24,9	68,1	10,7	27,4	691	5,155	13

Tipul de industrie	Cheltuieli destinate instalaţiilor şi echipamentelor, ca procent al formării brute de capital fix (FBCF)							Valoarea totală pentru cele şapte ţări		
	Marea Britanie (%)	Franţa (%)	Germania de Vest (%)	Belgia-Luxemburg (%)	Canada (%)	Mexic (%)	Brazilia[a] (%)	Cheltuieli destinate I&E (în milioane de dolari)	FBCF[b] (în milioane de dolari)	I&E ca procent al FBCF[c] (%)
De metale neprelucrate şi prelucrate	21,1	1,0	8,4			8,3	11,9	457		
De maşini	29,0	23,3	27,8	12,0	57,8	13,9	57,1	1,292	11,482	22
De echipament de transport	45,5	9,8	27,8			17,9	25,6	870		
Toate celelalte industrii manufacturiere	19,2	2,8	2,7	10,8	20,5	13,0	5,9	679	9,072	7

Note :

[a] Cifrele pentru anul 1970 se bazează pe datele din 1969 referitoare la FBCF.

[b] Formarea brută de capital fix.

[c] Cheltuielile destinate instalaţiilor şi echipamentelor (I&E), ca procent al formării brute de capital fix.

[d] Incluse în rubrica „toate celelalte industrii manufacturiere"

[e] Cifrele exclud industria de procesare a alimentelor din Belgia-Luxemburg şi Brazilia. Cifrele corespunzătoare acestor ţări sunt incluse în rubrica „toate celelalte industrii manufacturiere".

[f] Cifrele exclud industria de metale neprelucrate şi prelucrate din Brazilia. Cifrele corespunzătoare sunt incluse în rubrica „toate celelalte industrii manufacturiere".

[g] Cifrele exclud industria de procesare a alimentelor din Belgia-Luxemburg, în cazul căreia datele relevante sunt incluse în rubrica „toate celelalte industrii manufacturiere".

Sursa : Senatul SUA, Comitetul Pentru Finanţe, februarie 1973, tabelul 9, p. 411.

Tabelul VIII. Valoarea totală a comerţului : exporturile mondiale şi din ţările selectate, comparate cu exporturile realizate de CMN ale SUA şi de filialele lor cu capital majoritar din străinătate, din 1966 şi 1970

	Valoarea[a]				Creşterea sau descreşterea (-) din 1966 până în 1970				Exporturile CMN ca procent al exporturilor totale	
	1966		1970		Valoarea[a]		Procent			
Zona sau ţara	**Total**	**CMN**	**Total**	**CMN**	**Total**	**CMN**	**Total (%)**	**CMN (%)**	**1966 (%)**	**1970 (%)**
Valoarea totală a comerţului mondial	$201,80	$43,046	$309,200	$72,759	$107,400	$29,713	53,2	69,0	21	24
Statele Unite	29,998	19,241	42,593	29,420	12,595	10,173	41,2	52,9	64	69
Canada	9,551	3,327	16,187	6,852	6,636	3,525	69,5	105,9	35	42
America Latină şi restul Emisferei Vestice	10,871	4,333	13,260	4,746	2,389	413	22,0	9,5	40	36
– Mexic[b]	1,199	126	1,402	217	203	91	16,9	72,2	11	16
– Brazilia[b]	1,741	152	2,738	222	997	70	57,3	46,1	9	8
Marea Britanie	14,132	2,664	19,351	3,374	5,219	710	36,9	26,7	19	17
Comunitatea Economică Europeană	52,650	4,532	88,520	8,607	35,870	4,219	68,1	89,9	9	10
– Belgia-Luxemburg[b]	6,832	875	11,609	1,558	4,777	683	69,9	78,1	13	13
– Franţa[b]	10,889	779	17,742	1,552	6,853	773	62,9	99,2	7	9
– Germania de Vest[b]	20,134	1,424	34,189	2,666	14,055	1,242	69,8	87,2	7	8
Japonia	9,777	84	19,318	350	9,541	266	97,6	316,7	1	2

	Valoarea[a]				Creşterea sau descreşterea (-) din 1966 până în 1970				Exporturile CMN ca procent al exporturilor totale	
	1966		1970		Valoarea[a]		Procent			
Zona sau ţara	Total	CMN	Total	CMN	Total	CMN	Total	CMN	1966	1970
Japonia	9,777	84	19,318	350	9,541	266	97,6	316,7	1	2
Restul Europei de Vest	19,538	2,494	29,639	4,409	10,101	1,915	51,7	76,8	13	15
Europa de Est şi URSS	21,200	v.n.*	31,000	v.n.	9,101	-	46,2	-	-	-
Australia/Noua Zeelandă/ Africa de Sud	5,844	340	7,993	758	2,149	418	36,8	122,9	6	9
Restul Asiei şi Africii	25,210	4,655	37,100	10,029	11,890	5,374	47,2	115,4	18	27
Nelocalizate, pe plan internaţional	89	1,369	99	3,747	10	-	11,2	-	-	-

Note :

[a] Estimată în milioane de dolari americani, la valoarea curentă.

[b] Parţial estimată de Comisia Tarifară, în locul intrării sau intrărilor care nu sunt permise de agenţia iniţială.

* v.n. – valoare negativă (n.tr.)

Sursa : Senatul SUA, Comitetul Pentru Finanţe, februarie 1973, tabelul A-1, p. 354.

Tabelul IX. Produse manufacturate : exporturile realizate de CMN ale SUA şi de filialele lor cu capital majoritar din străinătate, ca procent al cifrei de exporturi ale ţărilor selectate, din 1966 şi 1970

	Totalul tuturor ţărilor listate		Ţările: Statele Unite		Canada		Marea Britanie		Franţa		Germania de Vest		Belgia-Luxemburg		Mexic		Brazilia	
Tipul de industrie	**1966 (%)**	**1970 (%)**	**1966 (%)**	**1970 (%)**	**1966 (%)**	**1970 (%)**	**1966 (%)**	**1970 (%)**	**1966 (%)**	**1970 (%)**	**1966 (%)**	**1970 (%)**	**1966 (%)**	**1970 (%)**	**1966 (%)**	**1970 (%)**	**1966 (%)**	**1970 (%)**
Întreaga industrie manufacturieră	28	30	65	68	39	44	16	16	6	10	7	8	10	14	16	30	15	29
De produse alimentare	38	38	132	176	42	25	12	13	3	7	13	15	6	10	11	22	5	6
De hârtie şi produse derivate	36	68	61	54	31	30	3	7	3	7	1	5	9	14	0	0	66	83
De chimicale şi produse derivate	31	28	73	61	57	29	16	22	7	8	2	5	28	41	23	24	19	213
De cauciuc	33	30	72	79	21	42	16	18	13	8	0	3	15	41	100	200	0	60
De materiale neprelucrate şi prelucrate	13	16	64	75	4	6	9	6	1	0,6	1	3	0,4	5	3	15	0	3
De maşini, cu excepţia celor electrice	27	26	47	45	23	34	21	19	23	21	7	7	37	33	0	37	22	716
De maşini electrice	34	30	76	69	38	26	20	17	8	7	4	7	15	26	56	71	20	28
De echipament de transport	53	56	102	104	104	85	30	32	2	17	21	22	20	6	275	110	120	40

			Țările															
	Totalul tuturor țărilor listate		Statele Unite		Canada		Marea Britanie		Franța		Germania de Vest		Belgia-Luxemburg		Mexic		Brazilia	
Tipul de industrie	1966 (%)	1970 (%)	1966 (%)	1970 (%)	1966 (%)	1970 (%)	1966 (%)	1970 (%)	1966 (%)	1970 (%)	1966 (%)	1970 (%)	1966 (%)	1970 (%)	1966 (%)	1970 (%)	1966 (%)	1970 (%)
De textile și confecții	3	7	15	26	11	34	0,4	0,4	0,3	0,3	0,1	0,6	1	14	2	7	6	3
Tipografică și poligrafică	18	18	36	44	7	29	14	8	3	4	0	2	17	8	13	11	v.n.*	v.n.
De instrumente	34	44	57	75	431	442	28	45	17	20	7	9	8	4	300	50	200	v.n.
Alte tipuri de industrie manufacturieră	14	15	26	36	22	35	3	2	0,7	10	2	7	1	1	17	11	14	v.n.

Sursa : Datele sunt extrase din evidențele Senatului SUA, Comitetul Pentru Finanțe, februarie 1973, tabelele A de la 24 până la 27, pp. 377-380.

* v.n. – valoare negativă (n.tr.).

Tabelul X. Dependenţa de importurile de petrol, în cazul anilor selectaţi, pentru Europa de Vest, Japonia şi Statele Unite

Ţările şi anii	**Importurile de petrol: milioane de tone metrice**	**Importurile de petrol: procente ale rezervei de energie (%)**	**Importuri de petrol din Orientul Mijlociu: milioane de tone metrice**	**Importuri de petrol din Orientul Mijlociu: procente ale rezervei de energie (%)**
Europa de Vest				
1967	451	50	230	25
1970	644	57	309	28
1973	756	60	513	41
1976	682	64	467	37
Japonia				
1967	121	62	102	52
1970	211	73	173	60
1973	284	80	216	61
1976	262	74	196	55
Statele Unite				
1967	130	9	10	0,7
1970	170	10	9	0,5
1973	313	17	41	2
1976	365	20	95	5

Surse: Datele referitoare la importurile totale de petrol şi la importurile de petrol din Orientul Mijlociu sunt din evidenţele deţinute de British Petroleum Company, 1967, 1970, 1973, 1976; datele cu privire la consumul total de energie, din cele ale anului 1976, p. 25.

Tabelul XI. Estimări cu privire la energie făcute de Statele Unite, Europa de Vest şi Japonia, pentru perioada cuprinsă între anii 1973-1990

Ţările şi anii	Importurile de petrol ca procent al consumului de energie (%)	Importurile nete de energie ca procent al consumului de energie[a] (%)
Europa de Vest		
1973[b]	59	62
1980[c]	36	42
1985	28	35
1990	24	33
Japonia		
1973[b]	77	89
1980	67	85
1985	61	80
1990	56	75
Statele Unite[d]		
1973[b]	18	17
1980	20	19
1985	20	19
1990	18	17

Note :
[a] În importurile de energie se includ cărbunele, petrolul şi gazele naturale.
[b] Date actuale.
[c] Cifrele estimate pentru SUA se bazează pe aceste asumpţii principale : o creştere anuală a PNB cu 4,3 procente până în 1980 şi cu 4,0 procente după această dată ; o creştere anuală a populaţiei cu 1 procent ; existenţa doar a unor schimbări graduale, în privinţa tehnologiei ce ţine de energie, cu excepţia celei referitoare la gazificarea şi lichefierea cărbunelui şi la controlul emisiilor oxidice şi sulfuroase, înainte de anul 1985, precum şi cu privire la introducerea, în scopul producerii de energie, a reactoarelor multiplicatoare, după această dată (Dupree şi West, Departamentul Privind Conservarea şi Dezvoltarea Resurselor Naturale ale SUA, 1972, pp. 14-15).
[d] Cifrele privind importul de energie sunt mai mici decât cele referitoare la importurile de petrol, pentru toţi anii, din cauza exportului de cărbune.

Sursa : Departamentul Privind Conservarea şi Dezvoltarea Resurselor Naturale ale SUA, iunie 1976, pp. 43, 45, 47.

Tabelul XII. Modificarea procentuală cu privire la consumul zilnic de petrol, înregistrată în cazul ţărilor selectate, în perioadele 1973-1977 şi 1976-1977

Ţara	**1973-1977 (%)**	**1976-1977 (%)**
Marea Britanie	–19,5	–1,5
Franţa	–8,6	–1,4
Germania de Vest	–10,8	–0,5
Italia	–5,0	–2,6
Japonia	–0,7	–7,0
Statele Unite	–7,5	+8,8

Sursa: Stabler şi Tanner, 31 octombrie 1977, p. 1.

Bibliografie

Allison, Graham T. (1971), *Essence of Decision*, Little, Brown, Boston.

Allison, Graham T. şi Morton Halperin (primăvara, 1972). „Bureaucratic politics : a paradigm and some policy implications", *World Politics*, vol. 24.

Andrade, E.N. de C. (1957), *An Approach to Modern Psysis*, Doubleday, New York.

Angell, Normann (1913), *The Great Illusion*, ediţia a IV-a revizuită şi adăugită, Putnam's, NewYork.

Angyal, Andras (ianuarie 1939), „The structure of wholes", *Philosophy of Science*, vol. 6.

Aron, Raymond (1966), *Peace and War : A Theory of International Relations*, Doubleday, Garden City.

Aron, Raymond (1967), „What is a theory of international relations ? ", *Journal of International Affairs*, vol. 21.

Aron, Raymond (1970), „Theory and theories in international relations : a conceptual analysis", în Norman D. Palmer (ed.), *A Design for International Relations Research*, monografia a X-a, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia.

Art, Robert J. (1973), „The influence of foreign policy on seapower : new weapons and Weltpolitik in Wilhelminian Germany", *Sage Professional Paper in International Studies*, vol. 2., Sage Publications, Beverly Hills.

Art, Robert J. şi Kenneth N. Waltz (1971), „Technology, strategy, and the uses of force", în Art, R.J. şi Waltz, K.N. (eds.), *The Use of Force*, Little, Brown, Boston.

Ashby, W. Ross (1964), *An Introduction to Cybernetics*, Chapman şi Hall, Londra.

Bain, Joe S. (1956), *Barriers to New Competition*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Bales, Robert F. şi Edgar F. Borgatta (1953), „Size of Group as a factor in the interaction profile", în A. Paul, Hare, Edgar F., Borgatta şi Robert F., Bales (eds.) (1965), *Small Groups : Studies in Social Interaction*, Knopf, New York.

Baran, Paul A. şi Paul M., Sweezy (1966), *Monopoly Capital : An Essay on the American Economic and Social Order*, Monthly Review Press, New York.

Barnard, Chester I. (1944), „On planning the world government", în Barnard, C. (ed.) (1948), *Organization and Management*, Harvard University Press, Cambridge.

Barnet, Richard J. şi R.E., Muller (1974), *Global Reach*, Simon and Schuster, New York.

Basiuk, Victor (f.a.), „Technology, Western Europe's alternative futures, and American policy", Institute of War and Peace Studies, Columbia University, New York.

Baumol, William J. (1952), *Welfare Economics and the Theory of the State*, Longmans, Green, Londra.

Beaufre, André (1965), „Nuclear deterrence and world strategy", în Karl H., Cerny şi Henry W., Briefs (eds), *NATO in Quest of Cohesion*, Praeger, New York.

Berglund, Abraham (1907), *The United States Steel Corporation*, Columbia University Press, New York.

Bergsten, C. Fred şi William R., Cline (mai 1976), „Increasing international economic interdependence : the implications for research", *American Economic Review*, vol. 66.

Bertalanffy, Ludwig von (1968), *General Systems Theory*, Braziller, New York.

Blainey, Geoffrey (1970), *The Causes of War*, Macmillan, Londra.

Bloomfield, Arthur I. (1968), „Patterns of fluctuation in international investment before 1914", *Princeton Studies in International Finance*, nr. 21, Department of Economics.

Boltzman, Ludwig (1905), „Theories as representations", extras tradus de Rudolf Weingartner, în Arthur, Danto şi Sidney, Morgenbesser (eds.) (1960), *Philosophy of Science*, World Meridian Books, Cleveland.

Boulding, Kenneth E. şi Tapan, Mukerjee (1971), „Unprofitable empire ; Britain in India, 1800-1967 : a critique of the Hobson-Lenin thesis on imperialism", *Peace Research Society Papers*, vol. 16.

Brennan, Donald G. (primăvara, 1977), „The Soviet military build-up and its implications for the negotiations on strategic arms limitation", *Orbis*, vol. 21.

Brejnev, L.I. (5 octombrie 1976), „Brezhnev gives interview on French TV", *The Current Digest of the Soviet Press* (3 noiembrie 1976), vol. 28, Ohio State University, Columbus.

Briggs, Asa (1968), „The world economy : interdependence and planning", în C.L., Mowat (eds.), *The New Cambridge Modern History*, vol. 12, Cambridge University Press, Cambridge.

British Petroleum Company Ltd. (diferiţi ani), *B.P. Statistical Review of the World Oil Industry*, Britannic House, Londra.

Brooke, Edward (23 martie 1967), „Report on Vietnam and Asia", *Congressional Record*, GPO, Washington, D.C.

Brown, Michael Barratt (1970), *After Imperialsm*, ediţie revizuită, Humanities Press, New York.

Buchanan, James M. şi Gordon, Tullock (1962), *The Calculus of Consent*, University of Michigan Pres, Ann Arbor. (Pentru ediţia în limba română, vezi Buchanan, James M. şi Gordon, Tullock, *Calculul consensului*, Editura Expert, Bucureşti, 1995.)

Buckley, Walter (ed.) (1968), *Modern Siystems Research for the Behavioral Scientist, A Sourcebook*, Aldine, Chicago.

Buharin, Nikolai (1917/1973), *Imperialism and World Economy*, Monthly Review Press, New York.

Burns, Arthur Robert (1936), *The Decline of Competition*, McGraw-Hill, New York.

Burt, Richard (1976), „New Weapons Technologies : Debate and Directions", Adelphi Papers, nr. 126, Londra.

Carr, Edward Hallet (1946). *The Twenty Years' Crisis : 1919-1939*, ediţia a II-a (1964), Harper and Row, New York.

Chamberlin, E.H. (1936), *The Theory of Monopolistic Competition, a Re-orientation of the Theory of Value*, Harvard University Press, Cambridge.

Chou En-Lai (1 septembrie 1973), „Excerpts from Chou's report to the 10th Congress of the Chinese Communist Party", *New York Times*.

Churchill, Winston S. (1950), *The Grand Alliance*, Houghton Mifflin, Boston.

Clifford, Clark (septembrie 1946), „American relations with the Soviet Union", în Arthur, Krock (1968), *Memoirs*, Funkand Wagnalls, New York.
Collins, Joseph (10 septembrie 1977), „Britain is awarded Ford engine plant in stiff competition", *New York Times*.
Conant, James B. (1947), *On Understanding Science*, Yale University Press, New Haven.
Conant, James B. (1952), *Modern Science and Modern Man*, Columbia University Press, New York.
Cooper, Richard N. (1968), *The Economics of Interdependence*, McGraw-Hill, New York.
Cooper, Richard N. (ianuarie 1972), „Economic interdependence and foreign policy in the seventies", *World Politics*, vol. 24.
Crittenden, Ann (31 decembrie 1976), „U.S. seen safe from supplycuts of major minerals", *International Herald Tribune*.
Crossman, Richard (1977), *The Diaries of a Cabinet Minister*, vol. 3 : *Secretary of State for Social Services, 1968-1970*, Hamish Hamilton and Jonathan Cape, Londra.
Dahl, Robert A. (iulie 1957), „The concept of power", *Behavioral Science*, vol. 2.
De Gaulle, Charles (14 ianuarie 1963), „Seventh press conference held by General de Gaulle as President of the French Republic in Paris at the Elysee Palace", *Major Adresses, Statements and Press Conferences : 19 mai 1958-31 ianuarie 1964*, Service de Presse et d'information, Ambassade de France, New York.
De Tocqueville, Alexis (1840/1966), *Democracy in America*, ediţie îngrijită de J.P. Mayer şi Max Lerner, traducere de George Lawrence, Harper and Row, New York.
Deutsch, Karl W. (1966), „Recent trendes in research methods in political science", în James C., Charlesworth (ed.), *A Design for Political Science : Scope, Objectives, and Methods*, monografia a X-a, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia.
Charlesworth, James C. şi Singer, J. David (aprilie 1964), „Multipolar power systems and international stability", *World Politics*, vol. 16.
Diesing, Paul (1962), *Reason in Society*, University of Illinois Press, Urbana.
Disraeli, conte de Beaconsfield (1880), *Endymion*, Longmans, Green, Londra.
Djilas, Milovan (1962), *Conversations with Stalin*, traducere de Michael B. Petrovich, Harcourt, Brace and World, New York.
Downs, Anthony (1967), *Inside Bureaucracy*, Little, Brown, Boston.
Dowty, Alan (1969), „Conflict in war potential politics : an approach to historical macroanalysis", *Peace Research Society Papers*, vol. 13.
Duncan, Otis D. şi Leo F., Schnore (septembrie 1959), „Cultural, behavioral, and ecological perspectives in the study of social organization", *Journal of American Sociology*, vol. 65.
Dupree, Ealter G. şi West, James A. (1972), *United States Energy Through the Year 2000*, US Department of the Interior, GPO, Washington, D.C.
Durkheim, Emile (1893/1964), *The Division of Labor in Society*, Free Press, New York. (Pentru ediţia în limba română, vezi Durkheim, Emile, *Diviziunea muncii sociale*, Editura Albatros, Bucureşti, 2001.) *The Economist*, (13 august 1977), „Business brief : imitating IBM".
Emmanuel, Arghiri (1972), *Unequal Exchange : A Study of the Imperialism of Trade*, traducere de Brian Pearce, Monthlz Review Press, New York.
Feis, Herbert (1930/1964), *Europe, the World's Banker, 1870-1914*, August M. Kelly, New York.

Fellner, William (1949), *Competition among the Few*, Knopf, New York.

Finney, John W. (18 ianuarie 1976), „Dreadnought or dinosaur", *New York Times Magazine*.

Finney, John W. (28 noiembrie 1976), „Strategic stockpile: for whose security", *New York Times*.

Follett, Mary Parker (1941), *Dynamic Administration; the Collected Papers of Mary Parker Follett*, ediţie îngrijită de H.C. Metcalf şi L. Urwick, Management Publications Trust, Bath.

Ford, Gerald R. (16 ianuarie 1975), „State of the union message to Congress", *New York Times*.

Fortes, Meyer (1949), „Time and social structure: an Ashanti case study", în Fortes M. (ed.), *Social Structure: Studies Presented to A. R. Radcliffe-Brown*, Clarendon Press, Oxford.

Foster, William C. (iulie 1965), „Arms control and disarmament", *Foreign Affairs*, vol. 43.

Fox, William T.R. (1959), „The uses of international relations theory", în Fox W.T.R. (ed.), *Theoretical Aspects of International Relations*, University of Notre Dame Press, Notre Dame.

Franke, Winfried (1968), „The italian city-state system as an international system", în Morton A., Kaplan (ed.), *New Approaches to International Relations*, St. Martin's, New York.

Fulbright, J. William (1966), *The Arrogance of Power*, Random House, New York.

Gaitskell, Hugh (1 martie 1960), „House of Commons", *Parliamentary Debates*, vol. 618, HMSO, Londra.

Gallagher, John şi Ronald, Robinson (august 1953), „The imperialism of free trade", *Economic History Review*, seria a II-a, vol. 6.

Galtung, Johan (1971), „A structural theory of imperialism", *Journal of Peace Research*, vol. 8.

Gambetta, Léon (1899), „France after the German conquest", fragment din discursul ţinut la Bordeaux în 26 iunie 1871, în *The World's Best Orations*, vol. 6, editat de david J. Brewer, Fred P. Kaiser, St. Louis.

Gilpin, Robert (1975), *U.S. Power and the Multinational Corporation*, Basic Books, New York.

Giscard D'Estaing, Valery (1 iunie 1976), „France's defense policy", Service de Presse et d'information, Ambassade de France, New York.

Goodwin, Geoffrey L. (1976), „International Institutions and the limits of interdependence", în Avi, Shlaim (ed.), *International Organisations in World Politics: Yearbook, 1975*, Croom Helm, Londra.

Greene, Murray (1952/1961), „Schumpeter's imperialism – a critical note", în Harrison M. Wright (ed.), *The „New Imperialism"*, Heath, Boston.

Gregor, James (iunie 1968), „Political science and the uses of functional analysis", *American Political Science Review*, vol. 62.

Grundy, Kenneth W. (aprilie 1963), „Nkrumah's theory of underdevelopment, an analysis of recurrent themes", *World Politics*, vol. 15.

Haas, Ernst B. (iulie 1953), „The balance of power: prescription, concept, or propaganda?", *World Politics*, vol. 5.

Halle, Louis J. (1955), *Civilization and Foreign Policy*, Harper, New York.

Halperin, Morton (1974), *Bureaucratic Politics and Foreign Policy*, Brookings, Washington.

Hamilton, Alexander, John, Jay şi James, Madison (1787-1788), *The Federalist*, Modern Library, Random House, NewYork.

Harris, Errol E. (1970), *Hypothesis and Perception*, Allen and Unwin, Londra.

Heisenberg, Werner (1971), *Physics and Beyond*, traducere de Arnold J. Pomerans, Harper and Row, New York.

Hertz, Heinrich (1894), *The Principles of Mechanics*. Introducerea lucrării a fost retipărită în Arthur, Danto şi Sidney, Morgenbesser (eds.), *Philosophy of Science*, World Meridian Books, Cleveland, 1970.

Herz, John H. (ianuarie 1950), „Idealist internationalism and the security dilemma", *World Politics*, vol. 2.

Herz, John H. (1959), *International Politics in the Atomic Age*, Columbia University, New York.

Hobbes, Thomas (1651), *Leviathan*, ediţie îngrijită de Michael Oakeshott, Basil Blackwell, Oxford, f.a.

Hobson, J.A. (1902/1938), *Imperialism : A Study*, Allen and Unwin, Londra.

Hoffmann, Stanley (aprilie 1959), „International relations : the long road to theory", *World Politics*, vol. 11.

Hoffmann, Stanley (1961), „International systems and international law", în Hoffmann, S., *The State of War : Essays on the Theory and Practice of International Politics*, Praeger, New York, 1965.

Hoffmann, Stanley (1963a), „Minerve et Janus", în Hoffmann, S., *The State of War : Essays on the Theory and Practice of International Politics*, Praeger, New York, 1965.

Hoffmann, Stanley (1963b), „Rousseau on war and peace", în Hoffmann, S., *The State of War : Essays on the Theory and Practice of International Politics*, Praeger, New York, 1965. (Pentru varianta în limba română a articolului, vezi Hoffmann, Stanley, „Concepţia lui Rousseau despre război şi pace", în Hoffmann, Stanley, *Ianus şi Minerva. Eseuri asupra teoriei şi practicii politicii internaţionale*, Editura Ştiinţa, Chişinău, 1999.)

Hoffmann, Stanley (30 ianuarie 1964), „Cursing de Gaulle is not a policy", *The Reporter*, vol. 30

Hoffmann, Stanley (toamna, 1964), „Europe's identity crisis : between the past and America", *Daedalus*, vol. 93.

Hoffmann, Stanley (1968), *Gulliver's Troubles*, McGraw-Hill, New York.

Hoffmann, Stanley (6-7 martie 1972), „Over there, part I and part II", *New York Times*.

Hoffmann, Stanley (11 ianuarie 1976), „Groping toward a new world order", *New York Times*.

Holmes, John W. (primăvara, 1969), „The American problem", *International Journal*, vol. 24.

Hosoya, Chihiro (aprilie 1974), „Characteristics of the foreign policy decision-making system in Japan", *World Politics*, vol. 26.

Hume, David (1741), „Of the first principles of government", în Henry D. Aiken (ed.), *Hume's Moral and Political Philosophy*, Hafner, New York, 1948.

Hume, David (1742), „Of the balance of power", în Charles W., Hendel (ed.), *David Hume's Political Essays*, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1953. (Pentru varianta în limba română, vezi Hume, David, „Despre Balanţa Puterii", în *Eseuri politice*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005.)

Huntington, Samuel P. (1962), „Patterns of violence in world politics", în Huntington, S.P. (ed.), *Changing Patterns of Military Politics*, Free Press, New York.

Hymer, Stephen (mai 1970), „The efficiency (contradictions) of multinational corporations", *American Economic Review*, vol. 60.

Imlah, A.H. (1958), *Economic Elements in the Pax Britannica*, Harvard University Press, Cambridge.

Isaak, Alan C. (1969), *Scope and Methods of Political Science*, Dorsey, Homewood, III.

Jaeger, Werner (1939), *Paideia : The Ideals of Greek Culture*, vol. I, Oxford University Press, New York.

Jervis, Robert (1976), *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton.

Jervis, Robert (ianuarie 1978), „Cooperation under the security dilemma", *World Politics*, vol. 30.

Johnson, Chalmers A. (1966), *Revolutionary Change*, Little, Brown, Boston.

Johnson, Lyndon Baines (4 iunie 1964), „Excerpts from speech to Coast Guard", *New York Times*.

Johnson, Lyndon Baines (5 mai 1965), „Text of President's message on funds for Vietnam", *New York Times*.

Kahn, Alfred E. (1966), „The tyranny of small decisions : market failures, imperfections, and the limits of econometrics", în Bruce M., Russett (ed.), *Economic Theories of International Relations*, Markham, Chicago, 1968.

Kaplan, Morton A. (1957), *System and Process in International Politics*, Wiley, New York.

Kaplan, Morton A. (octombrie 1966), „The new great debate : traditionalism vs. science in international relations", *World Politics*, vol. 19.

Kaplan, Morton A. (1969), *Macropolitics Selected Essays on the Philosophy and Science of Politics*, Aldine, Chicago.

Katona, George (septembrie 1953), „Rational behavior and economic behavior", *Psychological Review*, vol. 60.

Katzenstein, Peter J. (toamna, 1975), „International interdependence : some longterm trens and recent changes", *International Organization*, vol. 29.

Keefe, Eugene K. *et al.* (1971), *Area Handbook for the Soviet Union*, GPO, Washington, D.C.

Kennedy, John F. (23 iulie 1962), „The goal of an Atlantic partnership : address by President Kennedy", *Department of State Bulletin*, vol. 42.

Keynes, John Maynard (1920), *The Economic Consequences of the Peace*, Harcourt, Brace and Howe, New York.

Keynes, John Maynard (1 septembrie 1926), „The end of laissez-faire-II", *New Republic*, vol. 48.

Keynes, John Maynard (f.a.), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Harcourt, Brace, New York.

Kindleberger, Charles P. (1969), *American Business Abroad*, Yale University Press, New Haven.

Kissinger, Henry A. (1957), *Nuclear Weapons and Foreign Policy*, Harper, New York.

Kissinger, Henry A. (1964), *A World Restored*, Grosset and Dunlap, New York.

Kissinger, Henry A. (1965), *The Troubled Partnership*, McGraw-Hill, New York.

Kissinger, Henry A. (vara, 1968), „The white revolutionary : reflections on Bismarck", *Daedalus*, vol. 97.

Kissinger, Henry A. (24 aprilie 1973), „Text of Kissinger's talk at A.P. meeting here on U.S. relations with Europe", *New York Times*.

Kissinger, Henry A. (10 octombrie 1973), „At Pacem in Terris conference", *News Release*, Bureau of Public Affairs : Department of State.
Kissinger, Henry A. (20 aprilie 1974), „Good partner policy for Americas described by Secretary Kissinger", *News Release*, Bureau of Public Affairs : Department of State.
Kissinger, Henry A. (13 octombrie 1974), „Interview by James Reston of the New York Times", *The Secretary of State*, Bureau of Public Affairs : Department of State.
Kissinger, Henry A. (13 ianuarie 1975), „Kissinger on oil, food, and trade", *Business Week*.
Kissinger, Henry A. (16 ianuarie 1975), „Interview : for Bill Moyers' Journal", *The Secretary of State*, Bureau of Public Affairs : Department of State.
Kissinger, Henry A. (24 ianuarie 1975), „A new national partnership", *The Secretary of State*, Bureau of Public Affairs : Department of State.
Kissinger, Henry A. (13 septembrie 1975), „Secretary Henry A. Kissinger interviewed by William F. Buckley, Jr.", *The Secretary of State*, Bureau of Public Affairs : Department of State.
Kissinger, Henry A. (23 decembrie 1975), „Major topics : Angola and detente", *The Secretary of State*, Bureau of Public Affairs : Department of State.
Kissinger, Henry A. (30 septembrie 1976), „Toward a new understanding of community", *The Secretary of State*, Bureau of Public Affairs : Department of State.
Kissinger, Henry A. (10 ianurie 1977), „Laying the foundations of a long-term policy", *The Secretary of State*, Bureau of Public Affairs : Department of State.
Knight, Frank Hyneman (1936), *The Ethics of Competition and Other Essays*, Allen and Unwin, Londra.
Knorr, Klaus (1966), *On the Uses of Military Power in the Nuclear Age*, Princeton University Press, Princeton.
Koestler, Arthur (1971), „Beyond atomism and holism – the concept of the holon", în Koestler, A. şi J.R., Smythies (eds.), *Beyond Reductionism*, Beacon, Boston.
Kucyznski, Robert R. (1969), *The Measurement of Population Growth : Methods and Results*, Gordon Breach, New York.
Kuhn, Thomas (1970), „Reflections on my critics", în Imre, Lakatos şi Alan, Musgrave (eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge.
Kuznets, Simon (iarna, 1951), „The state as a unit in study of economic growth", *Journal of Economic History*, vol. 11.
Kuznets, Simon (1966), *Modern Economic Growth*, Yale University Press, New Haven.
Kuznets, Simon (ianuarie 1967), „Quantitative aspects of the economic growth of nations : paper *X*", *Economic Development and Cultural Change*, vol. 15.
Lakatos, Imre (1970), „Falsification and the methodology of scientific research programs", în Imre, Lakatos şi Alan, Musgrave (eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge.
Landau, Martin (1972), *Political Theory and Political Science*, Macmillan, New York.
Langer, William L. (1950), *European Alliances and Alignments, 1871-1890*, ediţia a II-a, Random House, New York.
Laski, Harold J. (1933), „The economic foundations of peace", în Leonard, Woolf (ed.), *The Intelligent Man's Way to Prevent War*, Victor Gollancz, Londra.
Leber, Georg (27 februarie 1973), „Retain balance of power although at lower profile", *The Bulletin*, vol. 23, Press and Information Office, Government of the federal Republic of Germany, Bonn.

Le Bon, Gustave (1896), *The Crowd*, T. Fisher Unwin, Londra. (Pentru ediţia în limba română, vezi Le Bon, Gustave, *Psihologia mulţimilor*, trad. de Mariana Tabacu, Editura Antet XX Press, Bucureşti, f.a.)

Lenin, V.I. (1916/1939), *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, International Publishers, New York. (Pentru ediţia în limba română, vezi Lenin V.I., *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, Editura Politică, Bucureşti, 1968.)

Lévi-Strauss, Claude (1963), *Structural Anthropology*, traducere de Claire Jacobson şi Brooke Grundfest Schoepf, Basic Books, New York. (Pentru ediţia în limba română, vezi Lévi-Strauss, Claude, *Antropologie structurală*, Editura Politică, Bucureşti, 1978.)

Levy, Marion J. (1966), *Modernization and the Structure of Societies*, vol. II, Princeton University Press, Princeton.

Licklider, Roy E. (iarna 1976-1977), „Soviet control of eastern Europe : morality versus American national interests", *Political Science Quarterly*, vol. 91.

Lieber, Robert J. (1972), *Theory and World Politics*, Winthrop, Cambridge, Massachusetts.

Lippmann, Walter (aprilie 1950), „Break-up of the two power world", *Atlantic Monthly*, vol. 85.

Lippmann, Walter (5 decembrie 1963), „NATO crisis – and solution : don't blame De Gaulle", *Boston Globe*.

List, Friedrich (1844/1916), *The National System of Political Economy*, traducere de Sampson S. Lloyd, Longmans, Green, Londra.

Livernash, E.R. (1963), „The relation of power to the structure and process of collective bargaining", în Bruce M., Russett (ed.), *Economic Theories of International Politics*, Markham, Chicago, 1968.

Magdoff, Harry (1969), *The Age of Imperialism*, Monthlz Review Press, New York.

Magdoff, Harry (septembrie-octombrie 1970), „The logic of imperialism", *Social Policy*, vol. 1.

Manning, C.A.W. (1962), *The Nature of International Society*, Wiley, New York.

Mao Tse-Tung (ianuarie 1930), „A single spark can start a prairie fire", în *Mao Tse-Tung Selected Works*, vol. I, International Publishers, New York, 1954.

Mao Tse-Tung (1936), „Strategic problems of China's revolutionary war", în *Mao Tse-Tung : Selected Works*, vol. I, International Publishers, New York, 1954.

Mao Tse-Tung (1939), „The Chinese Revolution and the Chinese Communist Party", în *Mao Tse-Tung Selected Works*, vol. III, International Publishers, New York, 1954.

March, J.C. şi H.A., Simon (1958), *Organizations*, Wiley, New York.

Martineau, Harriet (1853), The *Positive Philosophy of Auguste Comte Freely Translated and Condensed*, ediţia a III-a, vol. II, Kegan Paul-Trench-Trubner, Londra 1893.

Marx, Karl şi Friedrich, Engels (1848), *Communist Manifesto*, Charles H. Kerr, Chicago, 1946. (Pentru ediţia în limba română, vezi Karl, Marx şi Friedrich, Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Editura Politică, Bucureşti, 1969.)

McClelland, Charles A. (1970), „Conceptualization, not theory", în Norman D., Palmer (ed.), *A Design for International Relations Research*, monografia a X-a, American Academy of Political and Social Science, Philadephia.

McKenzie, R.D. (iulie 1927), „The concept of dominance and world-organization", *American Journal of Sociology*, vol. 33.

Meinecke, Friedrich (1924/1957), *Machiavelism*, traducere de Douglas Scott, Routledge and Kegan Paul, Londra.

Middleton, Drew (13 septembrie 1976), „Growing use of electronic warfare is becoming a source of major concern for world's military powers", *New York Times*.

Mitchell, B.R. (1975), *European Historical Statistics, 1750-1970*, Columbia University Press, New York.

Moore, Barrington Jr. (1950), *Soviet Politics : The Dilemma of Power*, Harvard University Press, Cambridge.

Morgenthau, Hans J. (1961), *Purpose of American Politics*, Knopf, New York.

Morgenthau, Hans J. (1970a), „International relations: quantitative and qualitative approaches", în Norman D., Palmer (ed.), *A Design for International Relations Research*, monografia a X-a, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia.

Morgenthau, Hans J. (1970b), *Truth and Power*, Praeger, New York.

Morgenthau, Hans J. (1973), *Politics Among Nations*, ediţia a V-a, Knopf, New York.

Morgenthau, Hans J. (28 martie 1974), „Detente: the balance sheet", *New York Times*.

Nadel, S.F. (1957), *The Theory of Social Structure*, Free Press, Glecoe, III.

Nagel, Ernest (1956), *Logic Without Metaphysics*, Free Press, Glencoe, III.

Nagel, Ernest (1961), *The Structure of Science*, Harcourt, Brace and World, New York.

Nau, Henry R. (iarna 1974-1975), „U.S. foreign policy in the energy crisis", *Atlantic Community Quarterly*, vol. 12.

Newhouse, John *et al.* (1971), *U.S. Troops in Europe*, Brookings, Washington, D.C.

Nicolson, Nigel (ed.) (1966), *Harold Nicolson : Diaries and Letters, 1930-193*, Collins, Londra.

Nixon, Richard M. (6 iulie 1971), „President's remarks to news media executives", *Weekly Compilation of Presidential Documents*, 12 iulie, 1971.

Nixon, Richard M. (5 august 1971), „Transcript of the President's news conference on foreign and domestic matters", *New York Times*.

Nolting, Louvan E. (septembrie 1976), „The 1968 reform of scientific research, development, and innovation in the U.S.S.R.", *Foreign Economic Report*, nr. 11, US Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis, GPO, Washington, D.C.

Nye, Joseph S., Jr. (30 iunie 1977), „Time to plan : the international search for safeguardable nuclear power", *The Department of State*, Bureau of Public Affairs : Department of State.

O'Connor, James (1970), „The meaning of economic imperialism", în Robert I., Rhodes (ed.), *Imperialism and Underdevelopment, a Reader*, Monthly Review Press, New York.

Olson, Mancur, Jr. (1965), *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press, Cambridge.

Organski, A.F.K. (1968), *World Politics*, ediţia a II-a, Knopf, New York.

Osgood, Robert E. şi Robert W., Tucker (1967), *Force, Order, and Justice*, Johns Hopkins Press, Baltimore.

Pantin, C.F.A. (1968), *The Relations between the Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge.

Park, Robert E. (1941), „The social function of war", în Leon, Bramson şi George W., Goethals (eds.), *War*, Basic Books, New York, 1964.

Pepper, Stephen C. (1942), *World Hypotheses*, University of California Press, Berkeley.

Platt, John Rader (octombrie 1956), „Style in science", *Harper's Magazine*, vol. 213.

Polanyi, Michael (noiembrie 1941), „The growth of thought in society", *Economica*, vol. 8.

Polanyi, Michael (1958/1964), *Personal Knowledge*, Harper Torchbooks, New York.

Polanyi, Michael (iunie 1968), „Life's irreductible structure", *Science*, vol. 160.

Popper, Karl R. (1935/1959), *The Logic of Scientific Discovery*, Basic Books, New York. (Pentru ediţia în limba română, vezi Popper, Karl R., *Logica cercetării*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.)

Power, Thomas F. (1944), *Jules Ferry and the Renaissance of French Imperialism*, Octagon Books, New York.

Rapoport, Anatol (1968), „Foreward", în Walter, Buckley (ed.), *Modern Systems Research for the Behavioral Scientist, A Sourcebook*, Aldine, Chicago.

Rapoport, Anatol şi William J., Horvath (1959), „Thoughts on organization theory", în Walter, Buckley (ed.), *Modern Systems Research for the Behavioral Scientist, A Sourcebook*, Aldine, Chicago, 1968.

Riker, William H. (1962), *The Theory of Political Coalitions*, Yale University Press, New Haven.

Robbins, Lionel (1939), *The Economic Basis of Class Conflict and Other Essays in Political Economy*, Macmillan, Londra.

Robinson, W.S. (iunie 1950), „Ecological correlations and the behavior of individuals", *American Sociological Review*, vol. 15.

Rosecrance, Richard N. (1963), *Action and Reaction in World Politics : International Systems in Perspective*, Little, Brown, Boston.

Rosecrance, Richard N. (septembrie 1966), „Bipolarity, multipolarity and the future", *Journal of Conflict Resolution*, vol. 10.

Rosecrance, Richard N. (1973), *International Relations, Peace or War ?*, McGraw-Hill, New York.

Rosecrance, Richard N. şi Arthur, Stein (octombrie 1973), „Interdependence : myth or reality ? ", *World Politics*, vol. 26.

Rousseau, Jean J. (1762), „A discourse on political economiy", în *The Social Contract and Discourses*, traducere de G.D.H. Cole, Dutton, New York, 1950.

Royal Institute of International Affairs (1937), *The Problem of International Investment*, Oxford University Press, Londra.

Ruggie, John Gerard (septembrie 1972), „Collective goods and future international collaboration", *American Political Science Review*, vol. 66.

Ruggie, John Gerard (1974), „The State of the Future : Technology, Collective Governance, and World Order", teză de doctorat, University of California, Berkeley.

Rusk, Dean (13 august 1963), „Text of Rusk's statement to Senators about Test Ban Treaty", *New York Times*.

Salpukas, Agis (7 martie 1976), „Chrysler prunes its growth to thicken its profits", *New York Times*.

Scheffler, Israel (1967), *Science and Subjectivity*, Bobbs-Merrill, Indianapolis.

Schelling, Thomas (1966), *Arms and Influence*, Yale University Press, New Haven.

Schmidt, Helmut (7 octombrie 1975), „Schmidt, Ford «cautiously optimistic» on world's economic recovery", *The Bulletin*, Press and Information Office, Government of the Federal Republic of Germany, vol. 23, Bonn.

Schneider, William (1976), *Food, Foreign Policy, and Raw Materials Cartels*, Crane, Russak, New York.

Schumpeter, Joseph A. (1919), „The sociology of imperialism", în Joseph, Schumpeter, *Imperialism and Social Classes*, traducere de Heinz Norden, Meridian Books, New York, 1955.

Shubik, Martin (1959), *Strategy and Market Structure*, Wiley, New York.

Simmel, Georg (iulie 1902), „The number of members as determining the social form of the group", *Journal of Sociology*, vol. 8.

Simmel, Georg (martie 1904), „The sociology of conflict, II", *American Journal of Sociology*, vol. 9.

Simon, Herbert A. (1957), *Models of Man*, Wiley, New York.

Singer, H.W. (mai 1950), „U.S. foreign investment in underdeveloped areas : the distribution of gains between investing and borrowing countries", *American Economic Review*, vol. 40.

Singer, J. David (octombrie 1961), „The level of analysis problem", *World Politics*, vol. 14.

Singer, J. David (1969), „The global system and its subsystems : a developmental view", în James N., Rosenau (ed.), *Linkage Politics : Essays on the Convergence of National and International Systems*, Free Press, New York.

Singer, J. David, Stuart, Bremer şi John, Stuckey (1972), „Capability distribution, uncertainty, and major power war, 1820-1965", în Bruce M., Russett (ed.), *Peace, War, and Numbers*, Sage Publications, Beverly Hills.

Smith, Adam (1776), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ediţie îngrijită de Edwin Cannan, Arlington House, New Rochelle, N.Y., f.a. (Pentru ediţia în limba română, vezi Smith, Adam, *Avuţia naţiunilor. Cercetare asupra naturii şi cauzelor ei*, Editura Academiei, Bucureşti, 1962.)

Smith, Bruce L.R. şi Joseph, J. Karlesky (1977), *The State of Academic Science*, vol. I, Change Magazine Press, New Rochelle, N.Y.

Smith, M.G. (iulie-septembrie 1956), „On segmentary lineage systems", *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, vol. 86.

Smith, M.G. (1966), „A structural approach to comparative politics", în David, Easton (ed.), *Varieties of Political Theories*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.

Snyder, Glenn H. (1966), *Stockpiling Strategic Materials*, Chandler, San Francisco.

Snyder, Glenn H. şi Paul, Diesing (1977), *Conflict among Nations*, Princeton University Press, Princeton.

Sorel, Albert (1885/1964), *Europe under the Old Regime*, capitolul 1, vol. I, *L'Europe et la Revolution Francaise*, Harper and Row, New York.

Stabler, Charles N. şi James, Tanner (31 octombrie 1977), „Energy breather", *Wall Street Journal*.

Staley, Eugene (1935), *War and the Private Investor*, Doubleday, Doran, Garden City, N.Y.

Stephenson, Hugh (1973), *The Impact of Multinational Corporations on National States*, Saturday Review Press, New York.

Sterling, Richard W. (1974), *Macropolitics : Interational Relations in a Global Society*, Knopf, New York.

Stigler, George J. (1964), „Theory of oligopoly", în Bruce M., Russet (ed.), *Economic Theories of International Poltics*, Markham, Chicago, 1968.

Stillman, Edmund O. şi William, Pfaff (1961), *The New Politics : America and the End of the Postwar World*, McCann, New York.

Stinchcombe, Arthur (1968), *Constructing Social Theories*, Harcourt, Brace and World, New York.

Stoessinger, John G. (1976), *Henry Kissinger : The Anguish of Power*, W.W. Norton, New York.

Strachey, John (1960), *The End of Empire*, Random House, New York.

Strange, Susan (ianuarie 1971), „The politics of international currencies", *World Politics*, vol. 22.

Sulzberger, C.L. (15 noiembrie 1972), „New balance of peace", *New York Times*.

Taylor, A.J.P. (4 iunie 1976), „London Diary", *New Statesman*, vol. 91.

Thomas, Brinley (1961), *International Migration and Economic Development*, UNESCO, Paris.

Tucidide (cca 400 îH), *History of the Peloponnesian War*, Modern Library, Random House, New York, 1951. (Pentru ediţia în limba română, vezi Tucidide, *Războiul peloponesiac*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966).

Toulmin, Stephen (1961), *Foresight and Understanding*, Harper and Row, New York.

Trollope, Anthony (1880/1892), *The Duke's Children*, vol. I-III, Geddie, Philadelphia.

Troţki, Leon (1924/1971), *Europe and America : Two Speeches on Imperialism*, Pathfinder Press, New York.

Tugendhat, Christopher (1971), *The Multinationals*, Eyre and Spottiswoode, Londra.

Turner, Louis (1971), *Invisible Empires*, Harcourt, Brace, Jovanovich, New York.

Ulam, Adam (1971), *The Rivals*, Viking, New York.

Ullman, Richard H. (octombrie 1976), „Trilateralism : «partnership» for what ? ", *Foreign Affairs*, vol. 55.

Vagts, Alfred (1956), *Defense and Diplomacy : The Soldier and the Conduct of Foreign Relations*, King's Crown Press, New York.

Veblen, Thorstein (1915), „The opportunity of Japan", în Leon, Ardzrooni (ed.), *Essays in our Changing Order*, Viking, New York, 1954.

Vital, David (1967), *The Inequality of States*, Oxford University Press, Oxford.

Von Laue, Theodore H. (1963), „Soviet diplomacy : G.V. Chicherin, People's Commissar for Foreign Affairs 1918-1930", în Gordon, A. Craig şi Felix, Gilbert (eds.), *The Diplomats 1919-1939*, vol. I, Atheneum, New York.

Wallerstein, Immanuel (septembrie 1974), „The rise and future demise of the world capitalist system : concepts for comparative analysis", *Comparative Studies in Society and History*, vol. 16.

Waltz, Kenneth N. (1954), „Man, the State, and the State System in Theories of the Causes of War", teză de doctorat, Columbia University, New York.

Waltz, Kenneth N. (1959), *Man, the State, and War : A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York. (Pentru ediţia în limba română, vezi Waltz, Kenneth N., *Omul, statul şi războiul*, Editura Institutul European, Iaşi, 2001.)

Waltz, Kenneth N. (vara, 1964), „The stability of a bipolar world", *Daedalus*, vol. 93.

Waltz, Kenneth N. (iulie 1965), „Contention and management in international relations", *World Politics*, vol. 18.

Waltz, Kenneth N. (1967a), *Foreign Policy and Democratic Politics : The American and British Experience*, Little, Brown, Boston.

Waltz, Kenneth N. (1967b), „International structure, national force, and the balance of world power", *Journal of International Affairs*, vol. 21.

Waltz, Kenneth N. (septembrie 1967a), „The relation of states to their world", studiu elaborat cu ocazia conferinţei anuale a Asociaţiei Americane de Ştiinţe Politice.

Waltz, Kenneth N. (septembrie 1967b), „The politics of peace", *International Studies Quarterly*, vol. 11.

Waltz, Kenneth N. (1970), „The myth of national interdependence", în Charles P., Kindleberger (ed.), *The International Corporation*, M.I.T. Press, Cambridge.

Waltz, Kenneth N. (1971), „Conflict in world politics", în Steven, L. Spiegel şi Waltz, K.N. (eds.), *Conflict in World Politics*, Winthrop, Cambridge, Massachusetts.

Waltz, Kenneth N. (1974), „America's European policy viewed in global perspective", în Wolfram F., Hanrieder (ed.), *The United States and Western Europe*, Winthrop, Cambridge, Massachusetts.

Waltz, Kenneth N. (1975), „Theory of international relations", în Fred, Greenstein şi Nelson, Polsby (eds.), *The Handbook of Political Science*, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts.

Watzlawick, Paul, Janet Helmick, Beavin şi Don, D. Jackson (1967), *Pragmatics of Human Communication*, Norton, New York.

Weaver, Warren (1947), „Science and complexity", în Weaver, W. (ed.), *The Scientists Speak*, Boni and Gaer, New York.

Wehler, Hans-Ulrich (august 1970), „Bismarck's imperialism, 1862-1890", *Past and Present*, vol. 34.

Weltman, John J. (mai 1972), „The processes of a systemicist", *The Journal of Politics*, vol. 34.

Whitehead, Alfred North (1925), *Science and the Modern World*, Macmillan, New York.

Wiener, Norbert (1961), *Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and Machine*, ediţia a II-a, M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts. (Pentru ediţia în limba română, vezi Wiener, Norbert, *Cibernetica sau ştiinţa comenzii şi comunicării la fiinţe şi maşini*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966.)

Wight, Martin (1966), „The balance of power", în H., Butterfield şi Martin, Wight (eds.), *Diplomatic Investigations Essay in the Theory of International Politics*, Allen and Unwin, Londra. (Pentru o versiune extinsă a studiului, vezi Wight, Martin, *Politica de putere*, Editura Arc, Chişinău, 1998, capitolul „Echilibrul puterii".)

Wight, Martin (1973), „The balance of power and international order", în Alan, James (ed.), *The Bases of International Order*, Oxford University Press, Londra.

Wight, Martin (1977), *Systems of States*, Humanities Press, Atlantic Heights, N.J.

Wilkins, Mira (1974), *The Maturing of Multinational Enterprise: American Business Abroad from 1914 to 1970*, Harvard University Press, Cambridge.

Williams, William A. (1962), *The Tragedy of American Diplomacy*, ediţie revizuită, Dell, New York.

Williamson, Oliver E. (1965), „A dynamic theory of inter-firm behavior", în Bruce, M. Russett (ed.), *Economic Theories of International Politics*, Markham, 1968, Chicago.

Wohlstetter, Albert (ianuarie 1958), „The delicate balance of terror", *Foreign Affairs*, vol. 37.

Wolff, Richard D. (mai 1970), „Modern imperialism: the view from the metropolis", *American Economic Review*, vol. 60.

Woods, Frederick Adams şi Alexander, Baltzly (1915), *Is War Diminishing?*, Houghton Mifflin, Boston.

Woytinsky, W.S. şi E.S., Woytinsky (1953), *World Population and Production*, Twentieth Century Fund, New York.

Wright, Quincy (1965), *A Study of War: Second Edition, with a Commentary on War since 1942*, University of Chicago Press, Chicago.

Young, C. Kenneth (1976), *Stanley Baldwin*, Weidenfeld and Nicolson, Londra.

Zimmerman, William (1969), *Soviet Perspectives on International Relations, 1956-1967*, Princeton University Press, Princeton.

CIEP (Council on International Economic Policy) (decembrie 1974), *Special Report: Critical Imported Materials*, GPO, Washington, D.C.
CIEP (Council on International Economic Policy) (martie 1976), *International Economic Report of the President*, GPO, Washington, D.C.
CIEP (Council on International Economic Policy) (ianuarie 1977), *International Economic Report of the President*, GPO, Washington, D.C.
International Herald Tribune (mai 1977), ,,The outlook for France".
International Monetary Fund, Bureau of Statistics (diferiţi ani), *Direction of Trade*, New York.
New York Times (5 decembrie 1977), „More boycott insurance, not less".
Newsweek (25 martie 1974), „Oil embargo: the Arab's compromise".
OECD (Organization for European Cooperation and Development) (diferiţi ani), *Economic Surveys*, Paris.
OECD (Organization for European Cooperation and Development) (1976), *Main Economic Indicators: Historical Statistics 1960-1975*, Paris.
Survey of Current Business (diverse teme), U.S. Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis, GPO, Washington, D.C.
UN Department of Economic Affairs (1949), *International Capital Movements During the Inter-War Period*, New York.
UN Department of Economic and Social Affairs (1961), *International Flow of Long Term Capital and Official Donations*, New York.
UN Department of Economic and Social Affairs (1973), *Multinational Corporations and World Development*, New York.
UN Statistical Office (1957, 1961, 1970, 1974), *Yearbook of National Accounts Statistics*, New York.
UN Statistical Office (1966), *Demographic Yearbook, 1965*, New York.
UN Statistical Office (1976), *Statistical Yearbook, 1975*, vol. 27, New York.
UN Statistical Office (1977), *Statistical Yearbook, 1976*, vol. 28, New York.
US Agency for International Development, Statistics and Reports Division (diferiţi ani), *US Overseas Loans and Grants: July 1, 1945-*, GPO, Washington, D.C.
US Bureau of the Census (1975), *Statistical Abstract, 1974*, GPO, Washington, D.C.
US Bureau of the Census (1976), *Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1970*, GPO, Washington, D.C.
US Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis (1975), *Revised Data Series on US Direct Investment Abroad, 1966-1974*, GPO, Washington, D.C.
US Department of the Interior (iunie, 1976), *Energy Perspectives 2*, GPO, Washington, D.C.
US Senate Committee on Finance (februarie 1973), *Implications of Multinational Firms for World Trade and Investment and for U.S. Trade and Labor*, GPO, Washington, D.C.
US Senate Committee on Government Operations, Permanent Subcommittee on Investigations (august 1974), *Selected Readings on Energy Self-Sufficiency and the Controlled Materials Plan*, GPO, Washington, D.C.

Indice

D

E

F

G

H

I

R

S

T

COLLEGIUM. Relaţii internaţionale

au apărut:

Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu (coord.) – *Manual de Relaţii Internaţionale*
Kenneth N. Waltz – *Teoria politicii internaţionale*

în pregătire:

Edward A. Kolodziej – *Securitatea şi relaţiile internaţionale*
Hans J. Morgenthau – *Politica între naţiuni. Lupta pentru putere şi lupta pentru pace*
Joshua S. Goldstein, Jon C. Pevehouse – *Relaţii internaţionale*

www.polirom.ro

Redactor: Emanuel Grosu
Coperta: Radu Răileanu
Tehnoredactor: Luminița Modoranu

Bun de tipar: decembrie 2006. Apărut: 2006
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33,
O.P. 37 • P.O. Box 1-728, 030174
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București
Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: office@luminatipo.com

Relaţii internaţionale

Kenneth N. Waltz

TEORIA POLITICII INTERNAŢIONALE

Examinarea teoriilor referitoare la politica internaţională, elaborarea unei noi teorii care să depăşească limitările celor anterioare şi analiza aplicaţiilor teoriei astfel construite reprezintă principalele obiective ale lucrării lui Kenneth N. Waltz. Prin viziunea sa „neorealistă", autorul se desparte de „realismul clasic" şi fundamentează o abordare ştiinţifică, inspirată din teoria economică neoclasică şi centrată pe importanţa structurii sistemului internaţional ca factor explicativ. Publicat pentru prima dată în 1979, volumul continuă să se afle în centrul dezbaterilor din domeniul relaţiilor internaţionale, constituind un reper major pentru profesorii şi studenţii de la facultăţile de profil şi, în acelaşi timp, un instrument indispensabil pentru oricine vrea să înţeleagă fenomenul politic internaţional.

„«Mai este cineva Realist?», se întrebau acum câţiva ani, polemic, autorii unui studiu ce punea în evidenţă inevitabila criză de identitate a venerabilei şcoli de gândire, pe fondul expansiunii agendelor de cercetare şi a dezbaterilor cu oponenţii teoretici. Cei care ar înclina către un răspuns afirmativ ar putea fi, astăzi, întrebaţi: «Mai este cineva waltzian?». Probabil că nu puţini îşi vor asuma deschis această influenţă, chiar dacă aria lor de cercetări s-a desprins, între timp, de realismul structural al lui Kenneth Waltz."

Lucian-Dumitru Dîrdală

Legi şi teorii • Teorii reducţioniste • Abordări şi teorii sistemice • Teorii reducţioniste şi sistemice • Structuri politice • Ordini anarhice şi balanţe de putere • Cauze structurale şi efecte economice • Cauze structurale şi efecte militare • Managementul afacerilor internaţionale

Collegium

ISBN 973-46-0447-3
978-973-46-0447-0
9789734604470

Editura POLIROM
www.polirom.ro